regions d'europa

6

regions d'europa

població i territori de l'atlàntic als urals

lluís recolons

6

temes bàsics

FundacióJaumeBofill
Edicions de la Magrana

Regions de l'Europa dels dotze: Nivells I i II. Clau d'interpretació dels mapes. Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques en la C.E.E.: Nivell I Regions Comunitàries Europees (R.C.E.) i Nivell II Unitats Administratives de Base (U.A.B.)

A ALEMANYA (DEUTSCHLAND)

A10	**Slesvig-Holstein**	(Schleswig-Holstein)
A20	**Hamburg**	
A30	**Baixa Saxònia**	(Niedersachsen)
A31	Brunsvic	(Braunschweig)
A32	Hannover	
A33	Lüneburg	
A34	Weser-Ems	
A40	**Bremen**	
A50	**Rin del Nord-Westfàlia**	(Nordrhein-Westfalen)
A51	Düsseldorf	
A52	Colònia	(Köln)
A53	Münster	
A54	Detmold	
A55	Arnsberg	
A60	**Hessen**	
A61	Darmstadt	
A62	Giessen	
A63	Kassel	
A70	**Renània Palatinat**	(Rheinland-Pfalz)
A71	Coblença	(Koblenz)
A72	Trèveris	(Trier)
A73	Rheinhessen	(Rheinhessen-Pfalz)
A80	**Baden-Württemberg**	
A81	Stuttgart	
A82	Karlsruhe	
A83	Friburg	(Freiburg)
A84	Tübingen	
A90	**Baviera**	(Bayern)
A91	Alta Baviera	(Oberbayern)
A92	Baixa Baviera	(Niederbayern)
A93	Alt Palatinat	(Oberpfalz)
A94	Alta Franconia	(Oberfranken)
A95	Franconia Central	(Mittelfranken)
A96	Baixa Franconia	(Unterfranken)
A97	Suàbia	(Schwaben)
Ax	**Saarland**	
Ay	**Berlin Oest**	(Berlin West)

B BELGICA (BELGIQUE/BELGIE)

B10	**Regió flamenca**	(Vlaams Gewest)
B20	**Regió valona**	(Région Wallonne)
B30	**Brussetles**	(Bruselles/Brussel)
B01	Anvers	(Antwerpen)
B02	Brabant	
B03	Hainaut	
B04	Lieja	(Liège)
B05	Limburg	
B06	Luxemburg	(Lusembourg)
B07	Namur	
B08	Flandes Occidental	(Oost-Vlaanderen)
B09	Flandes Oriental	(West-Vlaanderen)

D DINAMARCA (DANMARK)

D10	**Dinamarca**	(Danmark)
D11	Regió de la capital	(Hovedstadsregionen)
D12	Est del Gran Belt	(Ost for Storebaelt)
D13	Oest del Gran Belt	(Vest for Storebaelt)

E ESPANYA (ESPAÑA) (1)

E1	Galícia	(Galiza)	[Galicia]
E2	Astúries	(Asturias)	
E3	Cantàbria	(Cantabria)	
E4	País Basc	(Euskadi)	[País Vasco]
E5	Navarra		
E6	Aragó	(Aragón)	
E7	Catalunya		[Cataluña]
E8	Balears		[Baleares]
E9	País Valencià		[C.A. Valenciana]
E10	Múrcia	(Murcia)	
E11	Andalusia	(Andalucía)	
E12	Extremadura		
E13	Castella-la Manxa	(Castilla la Mancha)	
E14	Castella-Lleó	(Castilla-León)	
E15	La Rioja		
E16	Madrid		
E17	Canàries	(Canarias)	

F FRANÇA (FRANCE)

F10	**Illa de França**	(Ile de France)
F20	**Bassin parisien**	
F21	Xampanya-Ardenes	(Champagne-Ardenne)
F22	Picardia	(Picardie)
F23	Alta Normandia	(Haute Normardie)
F24	Centre	
F25	Baixa Normandia	(Basse Normandie)
F26	Borgonya	(Bourgogne)
F30	**Nord-Pas de Calais**	
F40	**Est**	
F41	Lorena	(Lorraine)
F42	Alsàcia	(Alsace)
F43	Franc Comtat	(Franche Comté)
F50	**Oest**	(Ouest)
F51	País del Loira	(Pays de la Loire)
F52	Bretanya	(Bretagne)
F53	Poitou-Charentes	
F60	**Sud-Oest**	(Sud-Ouest)
F61	Aquitània	(Aquitaine)
F62	Migdia Pirineus	(Midi-Pyrénées)
F63	Llemosí	(Limousin)
F70	**Centre-Est**	
F71	Roine-Alps	(Rhône-Alpes)
F72	Alvèrnia	(Auvergne)
F80	**Mediterrània**	(Mediterranée)
F81	Llenguadoc-Rosselló	(Languedoc-Roussillon)
F82	Provença-Alps--Costa Blava	(Provence-Alpes--Côte d'Azur)
F83	Còrsega	(Corse)

G GRÈCIA

G10	**Grècia del Nord**
G11	Macedònia central i occidental
G12	Tessàlia
G13	Macedònia Oriental
G14	Tràcia
G20	**Grècia Central**
G21	Grècia Centre-oriental i illes
G22	Peloponès i Grècia Centre-occidental
G23	Epir
G30	**Illes de l'Est i del Sud**
G31	Creta
G32	Illes de l'Egea oriental

Ir IRLANDA (IRELAND)

Ir	**Irlanda**

I ITÀLIA (ITALIA)

I10	**Nord-Oest**	(Nord-Ovest)
I11	Piemont	(Piemonte)
I12	Vall d'Aosta	(Valle d'Aosta)
I13	Ligúria	(Liguria)
I20	**Llombardia**	(Lombardia)
I30	**Nord-Est**	
I31	Trentino-Alto Adige	
I32	Vèneto	(Veneto)
I33	Friül-Venècia-Júlia	(Friuli-Venezia Giulia)
I40	**Emilia Romanya**	(Emilia-Romagna)
I50	**Centre**	(Centro)
I51	Toscana	
I52	Úmbria	(Umbria)
I53	Marques	(Marche)
I60	**Laci**	(Lazio)
I70	**Campània**	(Campania)
I80	**Abruzzi-Molise**	
I81	Abruços	(Abruzzi)
I82	Molise	
I90	**Sud**	
I91	Pulla	(Puglia)
I92	Basilicata	
I93	Calàbria	(Calabria)
Ix	**Sicília**	(Sicilia)
Iy	**Sardenya**	(Sardegna)

L LUXEMBURG (LUXEMBOURG GRAND-DUCHE)

L	**Luxemburg**

N PAÏSOS BAIXOS (NEDERLAND)

N10	**Nord Països Baixos**	(Noord-Nederland)
N11	Groningen	
N12	Frísia	(Friesland)
N13	Drenthe	
N20	**Est Països Baixos**	(Oost-Nederland)
N21	Overijssel	
N22	Gelderland	
N30	**Oest Països Baixos**	(West-Nederland)
N31	Utrecht	
N32	Holanda Septentrional	(Noord-Holland)
N33	Holanda Meridional	(Zuid-Holland)
N34	Zelanda	(Zeeland)
N40	**Sud Països Baixos**	(Zuid-Nederland)
N41	Brabant Septentrional	(Noord-Brabant)
N42	Limburg	

P PORTUGAL

P1	Nord litoral
P2	Nord interior
P3	Centre litoral
P4	Centre interior
P5	Lisboa litoral
P6	Lisboa interior
P7	Sud interior
P8	Sud litoral
P9	Açores
P10	Madeira

R REGNE UNIT (UNITED KINGDOM) (1)

R10	**North**	
R11	Cleveland, Durham	
R12	Cumbria	
R13	Northumberland, Tyne & Wear (Metr. c.)	
R20	**Yorkshire and Humberside**	
R21	Humberside	
R22	North Yorkshire	
R23	South Yorkshire (Metr. c.)	
R24	West Yorkshire (Metr. c.)	
R30	**East Midlands**	
R31	Derbyshire, Nottimghamshire	
R32	Leicestershire, Northamptonshire	
R33	Lincolnshire	
R40	**East Anglia: Cambridgeshire, Norfolk, Suffolk**	
R50	**South East**	
R51	Bedforshire, Buckingamshire, Hertfordshire	
R52	Berkshire, Oxfordshire	
R53	East Sussex, Surrey, West Sussex	
R54	Essex	
R55	Gran Londres (Metr. c.)	(Greater London)
R56	Hampshire, Illa de Wight	(Isle of Wight)
R57	Kent	
R60	**South West**	
R61	Avon, Gloucestershire, Wiltshire	
R62	Cornualla i Illes de Scilly, Devon	(Cornwall and Isles of Scilly)
R63	Dorset, Somerset	
R70	**West Midlands**	
R71	Hereford & Worcester, Warwickshire	
R72	Shropshire (abans Salop), Staffordshire	
R73	West Midlands (Metr. c.)	
R80	**North West**	
R81	Cheshire	
R82	Gran Manchester (Metr. c.)	(Greater Manchester)
R83	Lancashire	
R84	Merseyside (Metr.c.)	
R90	**País de Gales**	(Wales)
R91	Clwyd, Dyfed, Gwynedd, Powys	
R92	Gwent, Mid, South i West Glamorgan	
Rx	**Escòcia**	(Scotland)
Rx1	Borders, Central, Fife, Lothian Tayside	
Rx2	Dumfries & Galloway Strathclyde	
Rx3	Crampion, Highland, Illes: Orcades, Shetland, Western	(Isles: Orkney...)
Ry	**Irlanda del Nord**	(Northern Ireland)

1. Per a Espanya, Portugal i per al nivell II del Regne Unit es tracta encara de divisions provisionals reproduïdes de COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2º Informe sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad.* COM (84) 40 final. Versión española. Edita Banco Exterior de España. (Madrid, 1985).

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en: EUROSTAT, *Yearbook of Regional/Annuaire de Statistiques Régionales 1985* i obra citada a la nota precedent.

regions d'europa

població i territori de l'atlàntic als urals

lluís recolons

6
temes bàsics

FundacióJaumeBofill

Edicions de la Magrana

REGIONS D'EUROPA

Població i territori de l'Atlàntic als Urals

REGIONS D'EUROPA

Població i territori de l'Atlàntic als Urals

lluís recolons

6
temes bàsics

Publicacions de la **Fundació Jaume Bofill**

Edicions de la Magrana, S.A.

Disseny de la col·lecció: Marina Vilageliu

Primera edició: juny de 1987

© Lluís Recolons, 1987
Drets exclusius d'aquesta edició:
Fundació Jaume Bofill, Provença, 324 - 08037 Barcelona
i Edicions de la Magrana, S.A. Apartat de Correus 9487 - 08080 Barcelona

Imprès a Diagràfic, Constitució, 19 - 08014 Barcelona
ISBN: 84-7410-311-8
Dipòsit legal: B.20.982 1987

ÍNDEX GENERAL

Pàgines

INTRODUCCIÓ 7

1. EUROPA EN EL MÓN
   1.1. Procediments 13
   1.2. Europa entre les cinc parts del món habitat 14
   1.3. Europa i els vint grans conjunts mundials 21
   1.4. Evolució de la població del món en la segona meitat del segle XX 25

2. EUROPA SENCERA DE L'ATLÀNTIC ALS URALS
   2.1. Quatre usos del mateix terme: Europa 35
   2.2. El territori i la població dels estats d'Europa 35
   2.3. L'Europa dels pobles i nacions 39
   2.4. La Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques de la C.E.E. 42
   2.5. Les unitats territorials d'Espanya i Portugal en el marc de la C.E.E. 44
   2.6. El tractament de les regions a l'Europa exterior a la C.E.E. dels Dotze 46
   2.7. Les regions a la «Resta d'Europa» 50
   2.8. Les regions a l'Europa Oriental 54
   2.9. La U.R.S.S. a Europa 60

3. REGIONS DE NIVELL II DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI
   3.1. Les 168 regions de nivell II en el context de les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals. Magnituds mitjanes 69
   3.2. Regions i grans àrees metropolitanes 70
   3.3. Les regions dels estats continentals més septentrionals 71
   3.4. Població i territori a les regions de les Illes Britàniques 74
   3.5. Les regions de nivell II a França 76
   3.6. Regions de la Península Ibèrica i illes relacionades 77
   3.7. Les regions d'Itàlia 80
   3.8. Les regions de Grècia 82

4. REGIONS DE NIVELL I DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI
   4.1. Assaig de divisió regional de nivell I a Espanya i Portugal 83
   4.2. Classificació de les regions de nivell I, provisionalment completades, de l'Europa dels Dotze 88

TAULES ESTADÍSTIQUES 92

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES 149

ÍNDEX DE GRÀFICS 152

ÍNDEX DE TAULES 153

ÍNDEX DETALLAT DEL TEXT 155

THE REGIONS OF EUROPE. POPULATION AND TERRITORY FROM THE ATLANTIC TO THE URALS (Abstract) 157

Al final del llibre, pàgines 155 i 156, hi trobareu un índex més detallat del text.

INTRODUCCIÓ

1. Estructura i contingut.

Aquest llibre s'estructura en quatre parts principals.

La primera part ofereix una panoràmica sintètica de la població del món. L'objectiu és aquí de poder situar l'evolució recent, les característiques demogràfiques actuals i les hipotètiques previsions del pròxim futur de la població d'Europa en el conjunt de la població del món. Inicialment es tracta breument d'Europa com a unitat dintre de les cinc parts del món habitat, per passar tot seguit a una divisió de la població i el territori de món habitat en vint grans conjunts. Quatre d'aquests grans conjunts pertanyen a Europa, es tracta de la «Europa dels Dotze», la «Resta d'Europa», la «Europa Oriental» i la «U.R.S.S. europea». Aquets quatre grans conjunts europeus resultaran bàsics al llarg de tot el llibre. En ells restaran enquadrades més endavant les unitats regionals d'Europa. En aquesta primera part, davant la ingent quantitat de materials i dades utilitzables, l'atenció ha estat posada a trobar la manera de seleccionar i presentar adequadament les dades més rellevants en funció de l'objectiu general del llibre i del propi d'aquesta part. Els aspectes evolutius de la població del món en la segona meitat del segle XX vénen emmarcats en una significativa classificació dicotòmica de la població del món emprada per les Nacions Unides: la del món desenvolupat i el món en vies de desenvolupament; és el que en llenguatge més vulgaritzat, encara que no resulti del tot adequat, es coneix com a primer i segon món d'una banda, i tercer món de l'altra banda.

La segona part tracta de la identificació de les regions d'Europa amb l'objectiu de determinar unes unitats territorials que abastin tot el territori europeu des de l'Atlàntic al Urals. Aquesta ha estat de fet la tasca més laboriosa d'aquest estudi i, correlativament, el text corresponent a aquesta part és el més extens. Les unitats territorials establertes, ho són a un nivell regional, basat en el nivell II de la Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques emprat per EUROSTAT, l'organisme estadístic de la C.E.E. Per a nou dels dotze estats de l'Europa dels Dotze, aquestes regions es troben ja delimitades i amb sèries de dades estadístiques disponibles a EUROSTAT. Per als altres tres estats (Regne Unit, Espanya i Portugal) les regions equivalents, definides provisionalment en un informe de la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES, han servit de base per a completar la divisió regional de l'Europa dels Dotze en 168 regions. Arribar al total de 332 regions que resulten per a tota Europa des de l'Atlàntic als Urals, ha estat aquí la feina principal. Aquesta composició s'ha fet seguint uns criteris explícits que bàsicament tractaven d'adequar territoris amb nivells de població equivalents als de les regions de nivell II de la C.E.E. amb les regions geogràfiques i/o històriques, i tot això emprant com a unitats bàsiques les unitats administratives vigents, en els estats respectius, si més no a efectes estadístics.

Malgrat les limitacions inherents a aquest mètode (les que afecten al tractament desigual de les nacionalitats i de les grans zones metropolitanes s'expliciten als apartats 2.3. i 3.2. del text), els avantatges que resulten de la divisió regional resultant són aquests: Les 332 unitats territorials cobreixen tot el territori d'Europa de l'Atlàntic als Urals; això permet un tractament que relaciona entre ells tots aquests territoris a un nivell molt més reduït que el de les unitats estatals. En basar-se en unitats territorials administrativament vigents es possibilita l'elaboració i actualització de sèries estadístiques perllongades pel que fa a dades demogràfiques i també a dades d'altres àrees socials i econòmiques; no solament es tracta aquí de fonts de dades que publica cada un dels estats, sinó també de les que apleguen algunes publicacions internacionals com són, entre d'altres, l'Anuari Demogràfic de les NACIONS UNIDES, el *Calendario Atlante De Agostini* de L'ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI (de Novara) i a nivell restringit a la C.E.E. l'Anuari Regional d'EUROSTAT. Un altre avantatge que mitiga l'efecte d'algunes de les limitacions d'aquesta classificació regional és la de facilitar la correcció d'una o altra delimitació territorial sense causar un daltabaix en el conjunt de la classificació, i alhora oferir un material de base per a divisions territorials de nivell superior (com seran l'equivalent a les regions de nivell I de la C.E.E. de les quals tractarem en la quarta part) o d'una més acurada atenció a les delimitacions lingüístiques, nacionals o metropolitanes.

La tercera part conté un desenvolupament inicial d'entre les moltes possibilitats obertes per la classificació feta en la segona part. Es tracta de l'estudi de la població, la superfície i densitat resultant de les 332 regions identificades. Les taules estadístiques que seguiran al conjunt del text ofereixen (tau-

les 16 a 44) a més de la classificació regional de cada un dels estats, les dades corresponents a la població de 1981 (o any censal proper: 1980, 1979) i per als estats no pertanyents a la C.E.E. dels Deu[1] també ofereixen dades de població total d'un altre any, i amb això es possibilita deduir el ritme de creixement de cada regió. Altres taules (45 a 53) classifiquen i combinen aquestes dades dintre els quatre grans conjunts europeus descrits. A més, totes aquestes taules donen la superfície territorial i la densitat de la població. Particularment aquesta última dada, en la qual repercuteixen les de població i de superfície, ha estat explicitada amb detall en quatre mapes corresponents als quatre grans conjunts europeus abans esmentats, el total dels quals detalla per tant la densitat de les 332 regions europees. Pel que fa al text concret de la tercera part, aquest se centra en les 168 regions de l'Europa dels Dotze amb eventuals indicacions però, que les situïn en el context de les regions de l'Europa que va de l'Atlàntic als Urals.

La quarta i última part aplega un conjunt que podríem considerar com un apèndix dintre de l'estructura de conjunt de l'obra, bé que el tema comú de *les regions de nivell I de l'Europa dels Dotze dóna unitat al conjunt.* La divisió territorial en regions de nivell I que aquí s'ofereix com a provisional per a Espanya i per a Portugal, manté un caràcter peculiar d'assaig. Un cop completada per aquests dos estats, últimament ingressats a la C.E.E., la classificació de les regions de nivell I, segueixen unes llistes en les quals són classificades per ordre de més a menys les 67 regions de nivell I resultants per a l'Europa dels Dotze. Amb aquestes llistes de la població de 1981, de la superfície i de la densitat de les regions de nivell I acaba el text.

Les cinquanta-sis taules *estadístiques segueixen a continuació, ordenades* d'acord amb l'estructura del text. S'ha estimat més útil aquesta presentació de totes elles aplegades, que la possibilitat d'intercalar-les en el text. Això s'adiu més amb el caràcter d'eina de consulta que ofereix el llibre.

Els vint-i-un gràfics, en canvi, compleixen millor la finalitat d'ilustrar el text situats en les pàgines que millor els correspon segons el tema que tracta el text respectiu. D'aquests gràfics, dinou són d'elaboració pròpia i dos reproduïts de les fonts esmentades. Evitem així de duplicar la feina feta per altri i reconeixem al mateix temps el treball fet pels seus autors.

Les referències bibliogràfiques solament tenen pretensions d'exhaustivitat pel que fa a les referències directes fetes en el text, taules i gràfics. Moltes de les obres citades contenen bibliografies molt més completes de les aquí esmentades. La selecció que resulta però, és prou significativa.

1. Per als estats de la C.E.E les sèries estadístiques publicades per EUROSTAT ofereixen aquestes i altres moltes dades corresponents a les unitats territorials. En els Anuaris regionals d'EUROSTAT publicats fins el de 1986 inclusiu, no havien estat incorporades encara les divisions territorials corresponents a Espanya i Portugal ingressats en la C.E.E. l'1-I-1986.

2. Gènesi i procés d'elaboració

En el curs de l'elaboració d'aquest llibre, el centre temàtic amb el qual havia començat el 1983, es va anar desplaçant fins a arribar a una modificació substancial. Inicialment, la població de Catalunya era el subjecte principal del projecte. Es tractava, en efecte, de situar adequadament l'evolució demogràfica de Catalunya en el conjunt de la de les nacionalitats i regions d'Espanya i Europa. Finalment, però, Europa i les seves regions ha resultat el subjecte central del llibre.

Les variables demogràfiques han anat indicant, en aquests darrers anys, un canvi profund en l'evolució de la població de Catalunya. Des d'una situació de creixement excepcional en el període 1951-1975, Catalunya enfilava una altra situació tendent vers l'estabilitat de la població (verificada recentment pel que fa al període 1981-1986). La consciència de ser en el talús de baixada[2] ha portat sovint la preocupació i l'alarma a la opinió pública. El projecte del llibre pretenia trobar referències adequades per a emmarcar el que succeïa a Catalunya amb el que s'esdevenia, actualment o s'havia esdevingut en *períodes anteriors, a la població d'altres països o regions europees.*

L'entrada d'Espanya juntament amb Portugal a la C.E.E., formalment l'1 de gener de 1986, ha donat més consistència i intensitat a la vinculació existent entre Catalunya i els estats, nacions i regions de l'Europa Comunitària. Posats, però, a la feina d'emmarcar les característiques demogràfiques de Catalunya a Europa, no va semblar convenient reduir l'àmbit europeu al dels dotze estats de la Comunitat, com tampoc a l'àmbit més ampli del conjunt d'estats del Consell d'Europa. Valia la pena obrir del tot el marc a la consideració d'Europa sencera, és a dir, de l'Atlàntic al Urals.

Encara una consideració anava prenent importància per l'autor donant cos a altra obertura que modificava el projecte inicial. El volum de la població europea es va fent com més va més reduït en el conjunt de la població del món i alhora l'evolució de les variables demogràfiques europees tendeix a situar-se en un extrem dintre l'evolució de les variables demogràfiques mundials (sovint, però, les magnituds assolides a Europa han estat posteriorment aconseguides a d'altres parts del món). L'emmarcament de l'estudi de la població de Catalunya dintre del conjunt de la població de les regions d'Europa, podia resultar doncs una perspectiva massa esbiaixada per a copsar la situació real si no es tenia en compte l'enquadrament de la població europea en el món.

Aquestes successives obertures han eixamplat així, considerablement, el ventall geogràfic i han portat com a conseqüència que, elaborat a Catalunya[3], aquest llibre no té a Catalunya com a tema central, sinó que és un estudi de la població d'Europa que té com a pretensió més original la d'oferir una clas-

2. Vegeu la descripció de la situació formulada en aquesta expressió al text de la conferència pronunciada per l'autor el 20-X-1983 i publicada sota el títol, «Les Migracions a Catalunya en un nou període demogràfic. *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica.* Associació Catalana de Sociologia, Diputació de Barcelona 1987.

3. En llengua catalana, i amb esment sovintejat de Catalunya, nació i regió (en el sentit no privatiu del terme) europea, que per les seves característiques peculiars es presta fàcilment a fer-ne referències ilustratives per al conjunt de les nacions i regions europees.

sificació regional de tot el territori europeu des de l'Atlàntic als Urals; classificació precedida per un emmarcament de la situació i evolució de la població europea en la segona meitat del segle XX dintre la població del món.

Evidentment, si el temps i el treball esmerçats en les dues primeres parts del llibre que s'emporten dues terceres parts de les pàgines del text, s'haguessin emprat en un emmarcament més restringit a les regions de la Comunitat Econòmica Europea, l'estudi hagués pogut arribar a una anàlisi comparativa de moltes més variables demogràfiques de fàcil accés a través de les sèries estadístiques d'EUROSTAT. Ben possiblement aquest pas alleugerit hagués pogut arribar també a concretar, entre d'altres temes, les regions de la C.E.E. que guarden una semblança más gran amb la situació demogràfica de Catalunya, a compondre la cronologia, sovint desajustada, en la qual es produeixen en unes i altres regions evolucionades similars d'unes o altres variables, a profunditzar en els condicionants de potencial fecund de les diverses generacions, edat de les mares al naixement dels fills i tot d'altres condicionants de la fecunditat, etc. El que s'hagués guanyat en la profunditat, però, s'hagués perdut en amplitud. Aquests exemples resten indicats aquí com a temàtiques per a ulteriors estudis.

Aquest llibre es publica en una conjuntura en la qual una sèrie de realitats permeten albirar un salt qualitatiu[4] en la comprensió de la dinàmica de la població de Catalunya. Sense ser un estudi de població de Catalunya, pot potser aportar una obertura d'horitzonts i una manera de facilitar l'estudi comparat d'unitats territorials europees. Això val tant per a Catalunya com per a qualsevol altra de les regions europees.

3. Cronologia i prospectives

L'any típic de referència, 1981 (o any censal més proper: 1980, 1979), pot sobtar a algun lector per la seva manca d'actualitat en un llibre que sortirà publicat el 1987. Cal notar aquí la importància que té l'ús de dades procedents directament de recomptes censals, respecte a les dades deduïdes pels anys que es troben entre dos recomptes censals quan l'últim encara resta desconegut. En aquest cas, les dades s'elaboren en la major part dels estats a base de projeccions sobre les dades dels dos últims recomptes censals coneguts i cal rectificar-les quan es publiquen les dades del nou cens.

No és una pràctica del tot generalitzada la dels recomptes censals a meitat de decenni[5], i d'altra banda en entrar en premsa aquest llibre, no eren publicats encara els de la meitat del decenni dels 1980ss, llevat de poques excepcions. Per tal d'oferir material bàsic, resulta més vàlid oferir dades resultants directament dels recomptes censals, o si més no, elaboracions cronològicament ben properes a la data del cens, que dades més actualitzades referides als anys intercensals. Per a la Comunitat Econòmica Europea dels Deu, la recopilació sistemàtica de dades en l'Anuari d'Estadístiques Regionals que publica EUROSTAT permet un seguiment sistemàtic de l'evolució demogràfica de les regions. Per a les regions dels altres estats europeus l'actualització de les dades regionals caldrà fer-la en base a les publicacions citades a les fonts de les taules respectives. Una pista de l'evolució de la població total de les regions d'aquests estats la faciliten les taules 19, 26 i de la 28 a la 44, oferint a més de la dada de l'any censal a l'inici del decenni dels vuitanta (1981 o 1980 segons els estats i 17-I-1979 com a excepció per a la U.R.S.S.), la població total referida a un altre any intercensal més recent, o bé la del penúltim recompte censal.

Sovint trobarà el lector en el text, les taules i els gràfics, expressions que repeteixen el caràcter hipotètic de les projeccions demogràfiques. Encara que aquesta reiteració pugui resultar fatigosa, respon a una voluntat de l'autor d'evitar la massa fàcil presentació de les projeccions de població futura, en el mateix pla de les dades ja comprovades del temps passat. Els imponderables de l'evolució demogràfica són massa abundants per oblidar el caràcter hipotètic de les previsions demogràfiques. Els risc de rectificació[6] aportat per les

4. En un significatiu encadenament cronològic han coincidit pràcticament la mort de l'estudiós de la població de Catalunya, Josep Iglésies, amb el llançament d'una nova sèrie estadística de dades de moviment natural de la població de Catalunya, i la publicació de les dades dels darrers recomptes de població de l'1-III-1986 de part del CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (C.I.D.C.). Si el geògraf Josep Iglésies és un eminent representant, a través de les seves múltiples publicacions d'antics recomptes censals i sèries estadístiques modernes, de l'interès existent a Catalunya per la temàtica poblacional, la nova sèrie estadística, en començar amb dades de 1985, avança en cinc estratègics anys la disponibilitat de dades de base fins ara existents (les proporcionades per l'I.N.E.) El salt qualitatiu que això possibilita és el de passar d'una situació en la qual l'estudiós de la població tractava d'endevinar el que havia succeït en els darrers anys, en base al que havia succeït en els penúltims anys, a una altra situació en la qual es podrà enfocar l'atenció a la prospecció dels pròxims anys, sobre una base prou consistent de dades referides als anys immediatament passats. El DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETA SOCIAL DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA col·labora també en aquesta nova sèrie estadística.

Entre d'altres fets prometedors esdevinguts en els últims anys, cal esmentar: la constitució i activitats del CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS de Barcelona, la creixent participació d'estudiosos de la població catalana en entitats i congressos internacionals i espanyols, el conreu dels estudis de població com a especificitat pròpia i principal de part d'alguns estudiosos amb defensa d'algunes tesis doctorals i docència acadèmica qualificada en algunes facultats, com és ara, Geografia, Econòmiques...; les jornades i congressos organitzats a Catalunya, les quals han permès escoltar directament a prestigioses autoritats científiques internacionals en la matèria. El desvetllament de l'interès de l'opinió pública i de les autoritats polítiques i econòmiques per la problemàtica davant la forta baixa d'alguns indicadors demogràfics significatius i amb cert paral·lelisme amb un canvi d'actitud, des de la indiferència a l'interès i en alguns casos a l'actuació de part dels govers dels estats d'Europa. Significatiu en aquest tema és el *Rapport d'Information de la section des affaires sociales sur «la situation démographique dans la Communauté»* publicat el 19 de juny de 1985 pel COMITÉ ÉCONOMIQUE ET SOCIAL de la C.E.E.

5. L'expressió recompte censal emprada aquí en comptes de la més simple de cens, és utilitzada per incloure-hi alhora el que a Espanya i a alguns altres estats es fa cap al començament dels decennis (census) i el que es fa a meitat dels decennis (Renovacions dels Padrons Municipals d'habitants).

6. Un exemple ben recent d'aquest risc el tenim en el que ha succeït amb les dades més recents de la població a Catalunya. El desembre de 1986 el CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (C.I.D.C.) presentava les dades de població procedents dels Padrons Municipals d'habitants de Catalunya, 1986 (Recomptes provisionals). Els

recensions censals a les projeccions fetes amb anterioritat, augmenta evidentment, con més allunyat resta el futur projectat.

4. Fonts

A les referències bibliogràfiques hi ha constància de les obres citades al llarg del text. D'entre elles, les més sovintejades han estat, a la primera part, les publicacions de les NACIONS UNIDES, *Demographic Yearbook* i *World Population Prospects. Estimates ans Projections as Assessed in 1982*, ambdues publicacions corresponen a sèries que es van actualitzant a un ritme anual la primera i més espaiat la segona. El seguiment d'aquestes sèries permet anar rectificant i actualitzant les dades produïdes en un any determinat. El mateix cal dir del *Calendario Atlante De Agostini* del prestigiós ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI (Novara). En la identificació de les regions europees han estat de gran utilitat la monumental obra dirigida per Enric LLUCH MARTIN, *Geografía de la Sociedad Humana*, Barcelona 1981, especialment els volums 4 i 7; també la *Gran Enciclopèdia Catalana*, objecte de múltiples consultes, entre d'altres el volum 16 corresponent al Suplement de la 1ª edició que porta dades més actualitzades, i la *Gran Enciclopèdia Larousse*. Per a la localització en els mapes, han sovintejat les consultes a l'*Atlas Universal Català* de la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, Barcelona 1983 i al *Britannica Atlas* de la ENCYCLOPAEDIA BRITANICA. Les publicacions d'EUROSTAT, l'organisme estadístic de la Comunitat Econòmica Europea, ja han estat citades en aquesta introducció; especialment l' Anuari d'Estadístiques Regionals (*Yearbook of Regional Statistics/Annuaire de Statistiques Régionales*, el qual el 1986 passa a dir-se, *Regions. Statistical Yearbook/Annuaire Statistique*). Un altre document de la C.E.E.: *Las Regiones de Europa. 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad*, elaborat per la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES ens ha donat indicacions per als tres estats mancats d'una divisió específica de regions de nivell II en les publicacions d'EUROSTAT, és a dir per al Regne Unit, Espanya i Portugal.

5.956.414 habitants de dret superaven únicament en 15 habitants la població de cinc anys enrera. Aquest estancament del volum de població (encara submès a la rectificació de les dades quantitatives que porti la publicació definitiva), manifesta d'una part la radicalitat del canvi demogràfic sofert, i d'altra corregeix severament projeccions més optimistes publicades dos anys abans a *Previsions Demogràfiques per a Catalunya, comarques i municipis grans a l'horitzó 2000*, d'Anna CABRÉ i Isabel PUJADAS, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, desembre 1984, les quals, en la hipòtesi baixa, havien calculat 6.136.954 habitants per a 1986 a Catalunya. No és que hi hagi mancat competència, ni que deixin d'acomplir una funció útil aquestes prospectives. Es tracta, més aviat, d'un cas que palesa el caràcter propi i els límits de les prospectives demogràfiques i la necessitat de revisar-les a mesura que apareixen noves informacions. Això es troba explícitament assenyalat pel presentador i les autores de l'estudi. Generalment però, la vulgarització d'informacions prospectives en els mitjans de comunicació prescindeixen d'aquestes cauteles.

5. Terminologia

La toponimia segueix les indicacions contingudes a l'obra de l'INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA, *Estudi sobre la classificació de la Cartografia*, Barcelona 1985, a la *Gran Enciclopèdia Catalana* i a l'*Atlas Universal Català*. Quan els termes difereixen de la versió catalana respecte de la versió original de la llengua del país que es tracta, aquests últims resten de vegades també indicats a les taules corresponents a les regions.

El terme Europa dels Dotze molt sovintejat en l'obra fa referència a l'àmbit territorial comprès pels dotze estats que integren la C.E.E. després de la incorporació d'Espanya i Portugal. Aquest terme permet la referència al mateix àmbit territorial amb independència del període anterior o posterior a l'1-I-1986, de l'ingrés d'aquells dos estats a la C.E.E.

6. Presentació de l'edició

El mapes que acompanyen el text han estat determinants a optar per una presentació del contingut del llibre en forma apaïsada. Aquesta era l'única forma d'evitar una partició dels mapes en dues pàgines sense reduir-los excessivament. A més, per tal de facilitar la localització de les regions en els diferents mapes, s'ha cercat la forma que el lector pugui desplegar les pàgines corresponents per identificar una o altra regió en els mapes, sense necessitat de girar full o de canviar la posició del llibre. Aquest, d'altra banda, es publica en una col·lecció amb unes característiques exteriors que calia respectar. De la combinació d'aquestes dues exigències, ha sortit la peculiar disposició d'aquesta edició amb les cobertes dretes i el cos del llibre apaïsat.

7. Reconeixements

Aquesta obra ha estat possible gràcies al recolzament de la FUNDACIÓ JAUME BOFILL. El seguiment que ha fet al llarg de tot el procés de l'obra el Director de la Fundació, Jordi Porta, ha estat un aspecte important d'aquest recolzament.

El treball ha estat elaborat en els locals i amb convivència amb el personal de l'I.C.E.S.B. La biblioteca d'aquesta institució ha estat la més habitualment utilitzada.

Maria Recolons ha estat col·laboradora constant al llarg de tota l'elaboració de l'estudi.

Els dinou gràfics originals d'entre els vint-i-un que hi ha en el llibre han estat realitzats per Josep Mª Tort. Els dos gràfics reproduïts ho són del llibre de Daniel Noin de l'editorial Masson citat a la bibliografia i una adaptació del mapa del CIEMEN.

Ramon Cotrina ha estat consultat sovint en qüestions lingüístiques i ha corregit la major part del text.

Les *biblioteques*, intermitentment consultades, a part de la ja esmentada

de l'I.C.E.S.B., han estat la del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (C.I.D.C.), la de la Facultat de Geografia de Barcelona, el fons de les publicacions de les Comunitats Europees dipositat a la biblioteca d'E.S.A.D.E, el fons de publicacions de les Nacions Unides de la Facultat de Dret de Barcelona, la Biblioteca de l'Institut Borja de Bioètica (a Sant Cugat del Vallès), la biblioteca particular del geògraf Francesc Casanovas i Aldrufeu i la incipient biblioteca del Centre d'Estudis Demogràfics.

Durant l'elaboració de l'obra, l'estudi i intercanvi amb estudiosos de la població ha obert perspectives i ha afavorit la trobada de dades i interpretacions. Els *encontres formals* en congressos o reunions (7) han estat especialment propicis a aquests intercanvis enriquidors. En particular, el CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS de Barcelona, en diversos encontres ha portat personalitats rellevants en l'estudi de la població. Una gran ocasió de confluència de coneixements i persones com a un fòrum mundial d'estudiosos de la població, va ser el Congrés General de la INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION (I.U.S.S.P.) celebrat a Florència el 1985. Entre les persones escoltades i tractades en aquella ocasió hi havia el Professor Massimo Livi-Bacci, conegut ja personalment per l'autor en ocasió d'anteriors estades a Barcelona i Maó, i retrobat després de nou a Barcelona. La seva competència i accessibilitat aportaren una enriquidora experiència.

Una institució de la qual l'autor ha aprofitat sovint els serveis ha estat el CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA, no solament en raó de la utilització de la seva biblioteca i publicacions, sinó també de consultes individuals relacionades generalment amb l'avaluació i actualització de les dades de base. Joaquim Capellades ha atès sovint aquestes consultes amb la precisió i competència que el caracteritzen. Les publicacions i serveis de la CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA i d'ESTADÍSTICA MUNICIPAL DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA, han estat sovint utilitzats. També ha estat visitat l'INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. En més d'una ocasió l'autor ha comentat o consultat qüestions relacionades amb l'estudi, a més de les persones ja esmentades, amb: Francesc Abel, Anna Cabré, Josep Mª Canals, Francesc Casanovas, Aurora Garcia-Ballesteros, Jordi Nadal, Isabel Pujadas, Rafael Puyol, Jorge Manuel Rodrigues Ferreira, Oriol Ramis, Graciella D. Sarrible, Josep Serra, Joan Solé, Joan Vallvé i Tomàs Vidal. A totes elles expressa el seu reconeixement.

Barcelona, 31 de desembre de 1986

Lluís Recolons i Arquer

---

7. La relació d'aquests encontres formals en els quals ha participat l'autor durant l'elaboració de l'obra, segueix a continuació per ordre cronològic: El *Seminari sobre Tècniques Avançades de Connexió (Linkage) en estadístiques d'utilització sanitària*, organizat per l'INSTITUT D'ESTUDIS DE LA SALUT, (Barcelona, 26-27 d'abril de 1984). El *Curs-Colloqui de Demografia Mediterrània*, organitzat per TROBADES CIENTÍFIQUES MEDITERRÀNIA, (Maó, setembre 1984). El seminari *Recursos per al Futur*, de la sèrie «Prospectiva de l'any 2000», organitzat per la FUNDACIÓ CAIXA DE PENSIONS, (Barcelona,. 15-16 d'octubre de 1984). Les *Jornades de Població*, organitzades pel CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS, (Barcelona, 16-18 de gener de 1985). La *Conferència de Barcelona sobre grans ciutats*, organitzada per la CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA i L'INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE COUNCIL, (Barcelona, del 2/ de febrer al 2 de març de 1985). L'*International Population Conference* de l'INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION (I.U.S.S.P.), (Florència, 5-12 de maig de 1985). La *Reunió Constituent de la «Sociedad Española de Estudios de la Población»*, organitzada al CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS, (Barcelona, 18-19 d'abril de 1986). La *Conferència Internacional sobre la població i el futur urbà*, convocada pel FONS DE LES NACIONS UNIDES PER A ACTIVITATS EN MATÈRIA DE POBLACIÓ i comptant per a l'organització amb la CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA, (Barcelona, 18-22 de maig de 1986). El *Simposio Internacional Tendencias Demográficas y Planificación Económica*, organitzat per la SECRETARÍA GENERAL DE ECONOMIA Y PLANIFICACIÓN DEL MINISTERIO DE HACIENDA, amb la col·laboració de la SOCIEDAD ESPAÑOLA DE ESTUDIOS DE POBLACIÓN, (Madrid, 26-28 de maig de 1986).

1. EUROPA EN EL MÓN

1.1. Procediments

Abans de centrar la nostra atenció en Europa i estudiar les peculiaritats demogràfiques dels seus territoris, cal que situem aquestes dintre del conjunt del món habitat. Abunden els estudis complexos de la població del món i les anàlisis de les evolucions demogràfiques de cada país. Al lector interessat en aquests temes, no li mancarà bibliografia[1]. A nosaltres, ens interessa ara una presentació breu i sintètica. La fem a base d'agrupar en vint grans conjunts, importants per l'extensió del seu territori, pel volum de la seva població total o per la significació de cara al tema específic del nostre estudi. Aquests vint blocs resten enquadrats en les cinc parts del món.

En aquest capítol seguim inicialment com a font bàsica de dades el *Demographic Yearbook* de les Nacions Unides en els últims volums apareguts quan escrivim aquest treball (els corresponents a 1982 i 1983), encara que l'arranjament concret dels diferents països per compondre els conjunts és elaboració nostra, la qual sovint s'aparta de la que ofereix aquella publicació. Les dades que aportem en aquest capítol són molt a l'engròs i força esquemàtiques, a causa de la forma simplificada i arrodonida amb què presentem el nombre d'habitants (en milions), el nombre de Km^2 de superfície (també en milions), la densitat dels habitants per Km^2 (sense decimals), i a causa també de les variants seguides en l'obtenció de les mateixes dades, segons assenyala la mateixa font utilitzada (UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook*), i del fet que apareguin encabits dintre del mateix bloc països sotmesos a tendències demogràfiques diversificades. Més endavant, quan tractem més de prop els quatre grans blocs en els quals presentem les dades referides a Europa[2], tindrem ocasió d'afinar més, tant pel que fa a cada país, com a l'arrodoniment de les xifres.

Hem escollit, l'*any 1981* com a data típica per a les dades de població total, ja que és l'any en el qual es produí l'últim cens a molts estats (entre ells a

1. Les publicacions de les Nacions Unides ofereixen panoràmiques i prospectives de la població mundial. D'entre les més actualitzades: UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assesed in 1982.* New York, 1985. I més breus en NACIONES UNIDAS, *Informe conciso sobre la situación demográfica en el mundo en 1983.* New York, 1985. La Segona Conferència Mundial de la Població a Mèxic, 4 d'agost de 1984, produí una munió d'estudis importants. La Declaració de la Ciutat de Mèxic sobre Població i Desenvolupament, i les Recomanacions per a la ulterior execució del Pla d'Acció Mundial sobre Població, ofereixen una síntesi des de la panoràmica de la Conferència de Mèxic. Entre d'altres, les reproduí la *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 27, (1984) pàgs. 243-293. La geografia de la població ha tingut un desenvolupament prou remarcable d'ençà la publicació de la *Introduction à l'étude géographique de la population du monde* de Pierre GEORGE en 1951. Entre les Geografies Universals publicades a Espanya seguint aquesta orientació, cal destacar l'obra en col·laboració coordinada per E. LLUCH MARTIN, *Geografía de la Sociedad Humana* de l'Editorial Planeta, Barcelona 1981-1984, en 8 volums. Els Atles Universals donen sovint materials gràfics força significatius. També: *The World Bank Atlas 1985,* THE WORLD BANK, Washington, D.C. 1985, *Atlas del estado del mundo* de Michel KIDRON i Ronald SEGAL, Ediciones del Serbal, Barcelona 1982. Entre els tractats més extensos produïts a Espanya, vegeu: José Manuel CASAS TORRES, *Población, Desarrollo y Calidad de vida,* Curso de Geografía de la Población I, Ed. Rialp S.A., Madrid, 1982, i, MÉNDEZ, Ricardo - MOLINERO, Fernando, *Espacios y sociedades. Introducción a la Geografía regional del mundo.* Ed. Ariel, 1984, 629 pàgs. A més de l'explicació temàtica hi trobareu extensa bibliografia. Una selecta bibliografia la podreu trobar en dos llibrets apareguts en 1982, els quals donen alhora substanciosa informació, didàcticament presentada, dels temes que indiquen els seus títols. Es tracta de: Rafael PUYOL, *Población y Espacio: Problemas demográficos mundiales.* Ed. Cincel, Madrid, 1982, que és el volum 2 de la Col·lecció Cuadernos de Estudio, Serie Geografía (altres volums de la mateixa sèrie presenten interès pel tema que ens ocupa), i, Aurora GARCÍA BALLESTEROS, *Crecimiento y problemas de la población mundial,* Col·lecció Salvat Temes Clave, Madrid, 1982.

2. En tractar més endavant de l'Europa de les Regions ens trobarem amb algunes divergències en les dades que presentem en aquest capítol, a causa de la diversitat de fonts emprades.

La divergència més important afectarà la divisió de la U.R.S.S. entre U.R.S.S. a Europa i U.R.S.S. a Àsia. Sobre unes mateixes dades globals pel conjunt de la U.R.S.S., la superfície i sobretot la població assignada a la part europea és considerablement més gran a la taula 1 basada en dades del *Demographic Yearbook* de UNITED NATIONS, que la que li assignem més endavant (Taules 11, 15 i 44) en estudiar la U.R.S.S. en l'Europa de les Regions. Correlativament la part asiàtica de la U.R.S.S. es redueix en la mateixa quantitat. Raonarem aquestes diferències quan tractem explícitament de la U.R.S.S. en l'Europa de les Regions (apartats 2.9.1. i 2.9.2.)..

El bloc de l'Europa Occidental sense els dotze, que considerem aquí, és quelcom diferent del de la Resta d'Europa que emprarem més endavant, en el sentit que aquest darrer concepte inclou la Turquia europea (Tràcia) que en aquest capítol primer queda inclosa en el conjunt de Turquia, a Àsia, seguint aquí el *Demographic Yearbook* de les Nacions Unides.

Espanya). Els recomptes de població que alguns estats fan a meitat del decenni (a Espanya, la renovació del padró municipal l'1-III-1986) encara no s'han produït o si més no, no s'han publicat durant el procés d'elaboració del nostre treball.

Per indicar simplificadament les tendències demogràfiques, hem escollit la variable: *població de menys de quinze anys*. Es tracta d'un indicador que recull el pòsit d'un conjunt d'altres variables demogràfiques, les quals influeixen en la seva composició; és el producte d'un procés prou perllongat que ens estalvia les pujades i baixades de la conjuntura anual, i alhora essent una dada recent, conté un potencial de composició de la futura població en edat laboral i reproductiva. Té també, evidentment, les seves limitacions, entre elles el temps passat des de la data de referència[3] en uns anys marcats en molts països per unes acusades tendències demogràfiques diferenciades. Caldrà completar d'alguna manera aquestes limitacions.

1.2. Europa entre les cinc parts del món habitat

Si atenem a la relació població-territori en les cinc parts del món, trobem que Àsia i Europa plegades ocupen el 40% de la superfície del món calculada en 139 milions de Km^2[(4)] i el 75% de la població del món calculada en 4.514 milions d'habitants el 1981. I encara, Àsia sola, amb una superfície equivalent a prop d'un terç de la de tot el món, s'emporta el 60% de la població mundial.

En la comparació entre població i superfície (gràfics 3 i 2), Amèrica i Àfrica destaquen per la gran extensió territorial, i totes dues parts del món plegades ocupen més de la meitat de la superfície del món en comparació amb una població relativament més reduïda, d'una quarta part de la dels habitants del món. La superfície de tot Amèrica quadriplica la de tot Europa[5]. En canvi, el 1981 la població d'Europa (689 milions d'habitants) superava la d'Amèrica (627 milions d'habitants). No obstant això, donada la dinàmica que porten les poblacions d'una i altra part del món és previsible[6] que poc abans de 1992, l'any que en farà 500 que Amèrica fou un descobriment per als europeus, els habitants d'Amèrica superin, per primera vegada en la història, el nombre d'habitants d'Europa.

3. La data típica per a la població de menys de 15 anys és la de l'1-VII-1980, ja que és la darrera que trobem en els últims volums del *Demographic Yearbook* de UNITED NATIONS *(els de 1982 i 1983)*.

4. Es tracta de la superfície emergida de la terra, amb l'exclusió de l'Antàrtida, considerada deshabitada, de 13 milions de Km^2.

5. Quan parlem d'Europa ens referim a l'Europa des de l'Atlàntic als Urals, incloent-hi per tant la part europea de la U.R.S.S. Vegeu nota 2.

6. Ens basem en les perspectives de la població mundial avaluades en 1982 per les Nacions Unides i pel que fa a la part europea de la U.R.S.S. apliquem el coeficient del 75,49% del total de la població de la U.R.S.S. a Europa, que era la distribució de la població de la U.R.S.S. el 15-I-1970, segons UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 152.

Les densitats de població amb lògica coherència amb la seva funció de relacionar la població i el territori assenyalen Europa i Àsia amb altes densitats de població en comparació amb Amèrica, Àfrica i Oceania, de baixa densitat. La relació quantitativa entre Europa i Àsia d'una banda, i Amèrica i Àfrica de l'altra és de 4 a 1. És a dir, que mentre les dues primeres dupliquen la mitjana mundial de densitat de població (de 32 hab./Km^2), les altres dues es queden amb la meitat d'aquesta mitjana mundial, i Oceania en una dècima part.

Evidentment, si en comptes de considerar aquestes cinc parts del món com a totalitats, enfoquéssim la nostra atenció a conjunts més reduïts, ens apareixerien diferències considerables de les densitats de població humana, ja que aquestes són conseqüències de la multiplicitat de factors naturals i culturals. Un d'aquests factors molt important és el geogràfic, amb el clima com a indicador sobresortint. Així, en les latituds extremes, la densitat de població és molt reduïda, i, fins i tot, hi ha extensos territoris inhabitables. En el pol sud, el continent de l'Antàrtida resta fora de les estadístiques de superfície del món de les Nacions Unides, (en les quals basem aquestes consideracions), per tractar-se d'un continent pràcticament deshabitat. Bé que el pol nord és ocupat per l'Oceà Àrtic, el cinturó de territoris de latitud nord elevada dóna densitats humanes molt febles. Aquest és un factor en la baixa població del conjunt de la U.R.S.S. asiàtica, amb les immensitats siberianes; de l'Europa nòrdica; de part de Rússia i dels països nòrdics occidentals; i ja en Amèrica, de l'illa de Groenlàndia, del vast Canadà i d'Alaska que és part dels U.S.A. Altres zones mundials resten afectades pels deserts: el Sàhara imposa una ampla banda de feble densitat de població en el mapa d'Àfrica. A l'Àsia occidental meridional, la inclusió de l'Aràbia Saudita fa que aquest conjunt basculi a la banda dels conjunts amb densitats inferiors a la mitjana mundial. I, seguint cap a l'est i el nord-est de la península aràbiga, trobem també grans zones desèrtiques a Àsia.

Una visió panoràmica del mapamundi ens indica clarament que les tres grans concentracions de població mundial es troben en el litoral del Pacífic i zones orientals de la Xina, a la península indostànica i a Europa. (Vegeu gràfic 1).

Si parem ara atenció a la proporció de població jove (percentatge de població de menys de 15 anys sobre la població total), la gran divisòria ens ve donada entre el que, amb convencionalitat discutible, s'anomena el primer món (a la pràctica, els països de la O.C.D.E.) i el segon món (els països europeus de règim comunista) d'una banda, i la resta del món de l'altra banda. Es tracta per tant d'una clara correlació negativa entre població jove i nivell econòmic dels grans blocs de països[7]. En aquest tema, el repàs que farem seguidament dels vint grans conjunts de països del món ens revelarà nítidament

7. Vegeu estadístiques per països i especialment mapes amòrfics comparats en les pàgines 20 i 21 de THE WORLD BANK, *The World Bank Atlas 1985*, Washington, D.C. 1985. I també KIDRON, Michael - SEGAL, Ronald, *Atlas del estado del mundo*, mapes amòrfics 3 i 23: "El estado según la población", "Ingreso nacional". En aquest darrer llibre hi ha també d'altres mapes interessants de característiques econòmiques de recursos.

GRÀFIC 1. Mapa del món. Distribució de la població. Any 1978

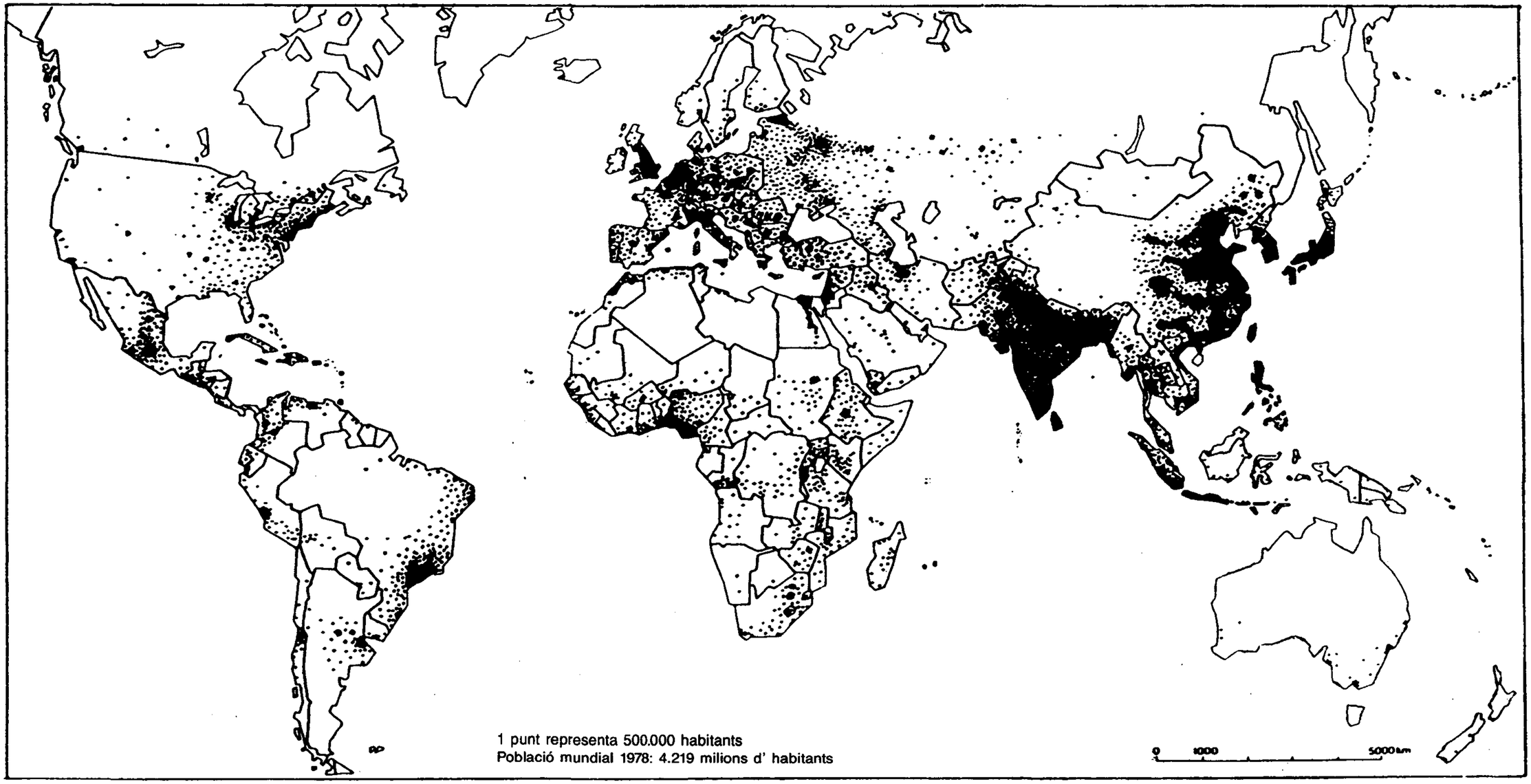

Font: Daniel NOIN, *Geographie de la Population*, pàgs. 56-57, Masson, París 1979.

Classificació de les cinc parts del món

Superfície		Població total 1981		Població menor de 15 anys, 1980		Densitat 1981	
1. Àsia	32'7 %	1. Àsia	59'6 %	1. Àsia	63'6 %	1. EUROPA	67 habs./Km²
2. Amèrica	31'0 %	2. EUROPA	15'3 %	2. Àfrica	13'5 %	2. Àsia	61 habs./Km²
3. Àfrica	22'3 %	3. Amèrica	13'9 %	3. Amèrica	12'5 %	3. Àfrica	16 habs./Km²
4. EUROPA	7'7 %	4. Àfrica	10'7 %	4. EUROPA	9'9 %	4. Amèrica	15 habs./Km²
5. Oceania	6'3 %	5. Oceania	0'5 %	5. Oceania	0'4 %	5. Oceania	3 habs./Km²
Total món	100'0 %	Total món	100'0 %	Total món	100'0 %	Mitjana món	32 habs./Km²

Classificació dels vint grans conjunts del món

A. Superfície	% Km² del món	B. població total 1981	% Habs. del món
1. Àfrica sense estats mediterranis	18'0	1. Xina	22'3
2. U.R.S.S. asiàtica	12'4	2. Índia	15'3
3. Llatinoamèrica sense Brasil	8'8	3. Àsia Oriental sense Xina ni Japó	9'6
4. Canadà	7'4	4. Àfrica sense estats mediterranis	8'7
5. Xina	7'1	5. EUROPA DELS DOTZE	7'1
6. U.S.A.	6'9	6. Àsia Meridional Central sense l'Índia	6'1
7. Brasil	6'3	7. Llatinoamèrica sense Brasil	5'5
8. Austràlia i Nova Zelanda	5'9	8. U.S.A.	5'1
9. Àsia Oriental sense Xina ni Japó	4'6	9. U.R.S.S. EUROPEA	4'5
10. Àfrica: estats mediterranis	4'3	10. EUROPA ORIENTAL sense U.R.S.S.	3'0
11. U.R.S.S. EUROPEA	4'1	11. Brasil	2'7
12. Àsia Occidental Meridional	3'3	12. Japó	2'6
13. Àsia Meridional Central sense l'Índia	2'6	13. Àsia Occidental Meridional	2'2
14. Índia	2'4	14. Àfrica: estats mediterranis	2'1
15. EUROPA DELS DOTZE	1'6	15. U.R.S.S. asiàtica	1'5
16. Groenlàndia	1'6	16. RESTA EUROPA OCCIDENTAL	0'7
17. RESTA EUROPA OCCIDENTAL	1'0	17. Canadà	0'5
18. EUROPA ORIENTAL (sense U.R.S.S.)	1'0	18. Austràlia i Nova Zelanda	0'4
19. Resta d'Oceania	0'4	19. Resta d'Oceania	0'1
20. Japó	0'3	20. Groenlàndia	0'0
TOTAL MÓN[8] 135.800.000 Km² =	100'0	TOTAL MÓN: 4.514.000.000 habs. =	100'0

8. D'aquest total del territori del món emergit resta exclosa l'Antàrtida, continent deshabitat de 13'2 milions de Km de superfície, equivalent al 9'7% del total del territori del món sense l'Antàrtida, és a dir, quelcom més que la superfície de Llatinoamèrica sense Brasil.

aquesta correlació. A nivell de les cinc parts del món, un extrem el dóna Europa, la més afectada per una baixa proporció de població jove, ja que si el total de la població d'Europa suposava el 1981 més del 15% de la població del món, la població menor de 15 anys d'Europa no arribava de poc, al 10% de la població menor de 15 anys al món. En l'altre extrem es troba Àfrica, la qual participa amb un 10,7% de la població total del món, però amb el 13,5% de la població menor de 15 anys del món.

La **classificació de les cinc parts del món**, segons les quatre variables esmentades, amplia la informació comentada. Es tracta de dades extretes de la taula 1.

En resum, l'observació de les dades que ens situen Europa dintre les cinc parts del món, fan palès que Europa té una superfície relativament reduïda i una població abundant, migrada però, pel que fa a les edats més joves. Malgrat restar Europa molt per sota d'Àsia en població absoluta, en el joc població/territori que indica la densitat de població, Europa ocupa el primer lloc entre les cinc parts del món.

C. Densitat de població 1981	habs./Km²
1. Japó	293
2. Índia	210
3. EUROPA DELS DOTZE	141
4. EUROPA ORIENTAL sense U.R.S.S.	106
5. Xina	105
6. Àsia Meridional Central sense l'Índia	78
7. Àsia Oriental sense Xina ni Japó	69
8. U.R.S.S. EUROPEA	32[9]
CONJUNT DEL MÓN	32[10]
9. U.S.A.	24
10. RESTA EUROPA OCCIDENTAL	23
11. Àsia Occidental Meridional	22
12. Llatinoamèrica sense Brasil	21
13. Àfrica: estats mediterranis	16
14. Àfrica sense estats mediterranis	16
15. Brasil	15
16. Resta Oceania	9
17. U.R.S.S. asiàtica	5[9]
18. Austràlia i Nova Zelanda	2
19. Canadà	2
20. Groenlàndia	0

D. Població menor de 15 anys, 1980	% total població[12]
1. Àfrica sense estats mediterranis	45'7
2. Àsia Meridional Central sense l'Índia	44'4
3. Resta Oceania	43'1
4. Àfrica: estats mediterranis	42'9
5. Àsia Occidental Meridional	41'8
6. Llatinoamèrica sense Brasil	40'4
7. Àsia Oriental sense Xina ni Japó	39'8
8. Índia	39'2
9. Brasil	37'7
10. Xina	36'9
MITJANA MUNDIAL	35'6
11. Groenlàndia	26'8
12. Austràlia i Nova Zelanda	25'7
13. U.R.S.S. asiàtica	24'5[11]
14. U.R.S.S. EUROPEA	24'5[11]
15. EUROPA ORIENTAL sense U.R.S.S.	24'0
16. Japó	23'1
17. Canadà	22'7
18. U.S.A.	22'2
19. EUROPA DELS DOTZE	21'8
20. RESTA EUROPA OCCIDENTAL	19'9

9. Per a la divisió entre U.R.S.S. europea i U.R.S.S. asiàtica seguim aquí els criteris d'agregació de regions que explicarem més endavant. Seguint altres criteris d'adscripció territorial (vegeu taula 1), les densitats de la U.R.S.S. europea i la U.R.S.S. asiàtica foren de 36 i 4 habs./Km² respectivament.

10. En aquest conjunt del territori del món és exclosa l'Antàrtida. Amb aquest continent la densitat de població del món fóra de 30 habs./Km².

11. No hem disposat de dades que diferenciïn la població menor de 15 anys de la U.R.S.S. a Europa i a Àsia. Per aquesta raó hem posat la mateixa proporció que tenim pel conjunt de la U.R.S.S. a les dues parts.

12. Noteu que la taula 1 ofereix dos percentatges diferents de població menor de 15 anys, l'un es refereix al % que suposa la població menor de 15 anys sobre la població total del gran conjunt del qual es tracta, i l'altre es refereix al % de la població menor de 15 anys sobre el total de la població menor de 15 anys del món. Aquest darrer és l'indicat a la classificació de les cinc parts del món de la pàgina anterior, i el primer, el que reprodueix la llista D d'aquesta pàgina.

GRÀFIC 2. Mapa del món en vint conjunts: superfícies. Any 1981

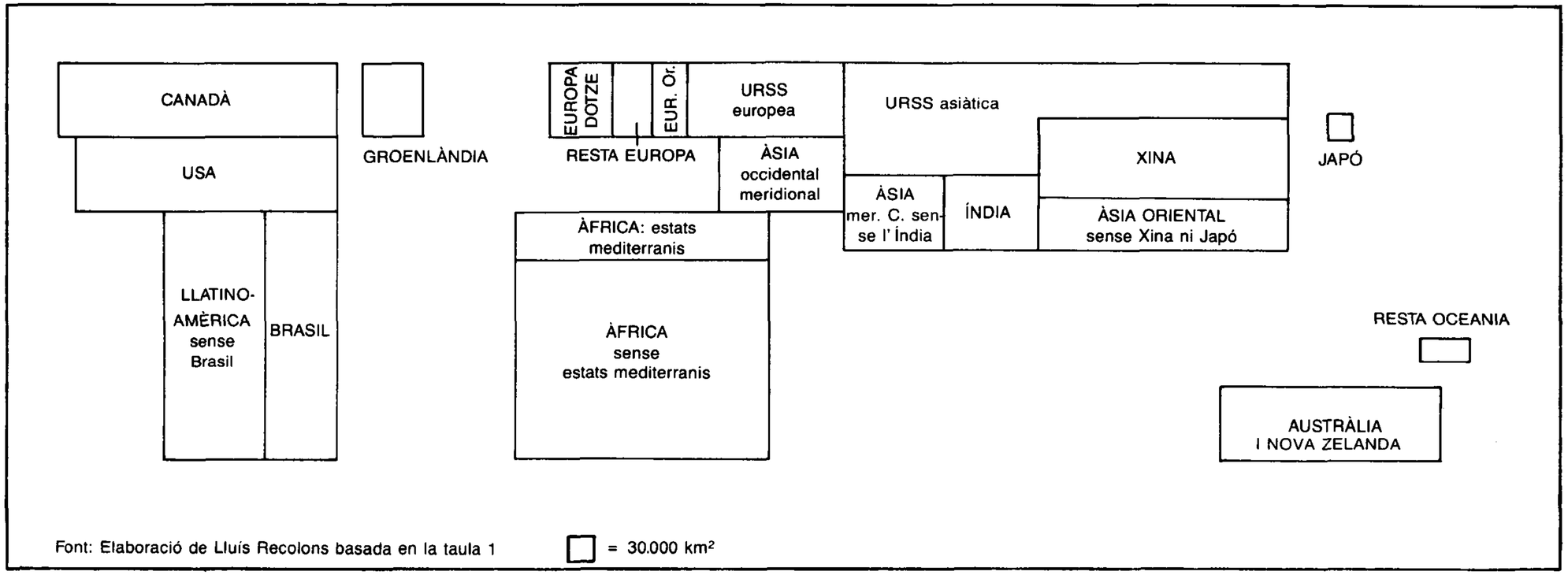

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la taula 1

GRÀFIC 3. Mapa del món en vint conjunts: població total. Any. 1981

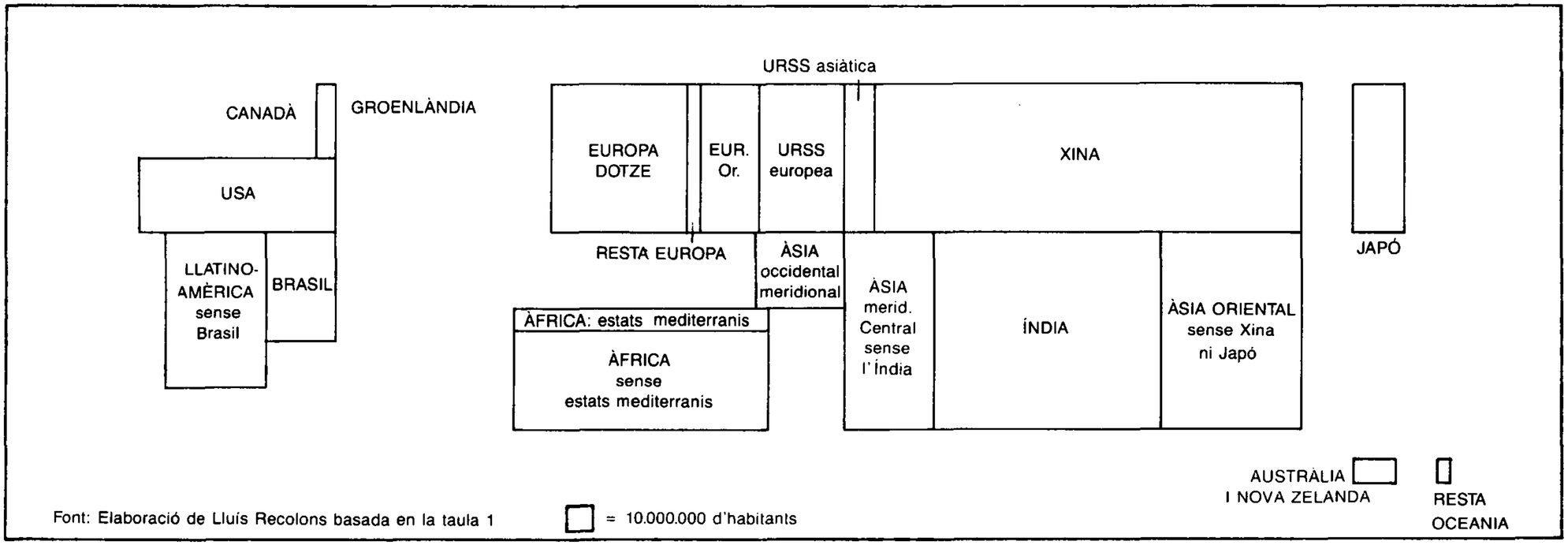

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la taula 1

GRÀFIC 4. Mapa del món en vint conjunts: població menor de quinze anys. Any 1980

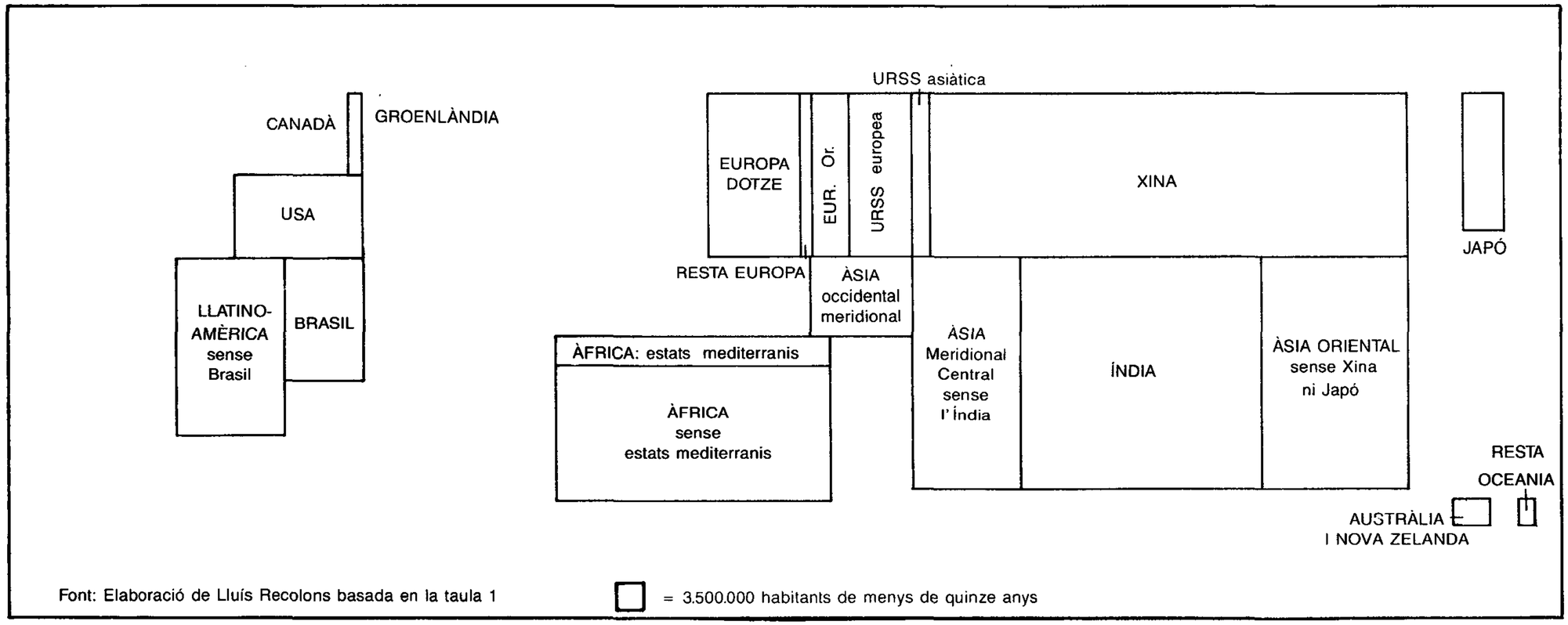

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la taula 1

GRÀFIC 5. Tipificació dels vint conjunts mundials per densitat i joventut

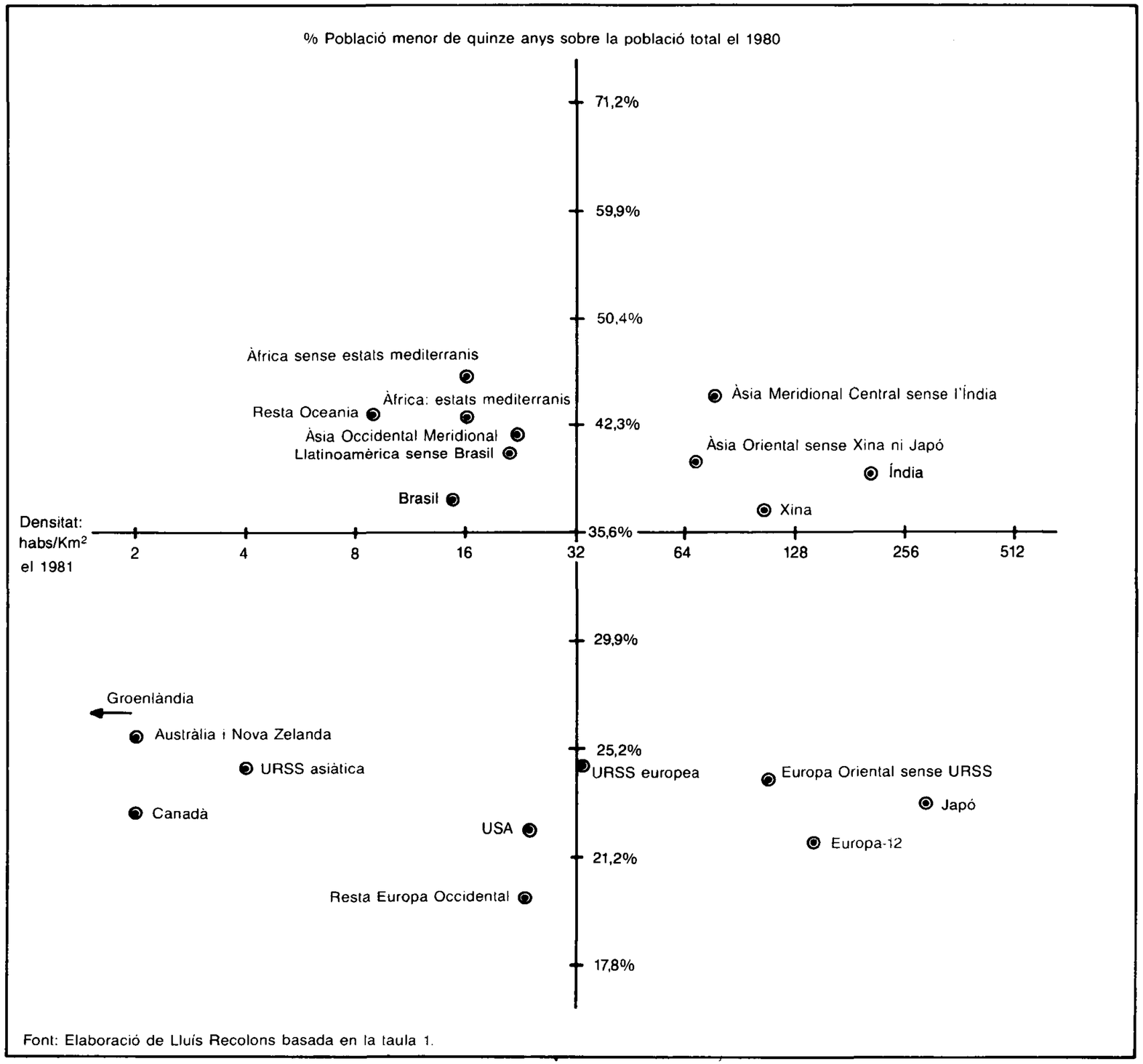

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la taula 1.

1.3. Europa i els vint grans conjunts mundials

En l'avanç gradual envers el nostre objectiu d'arribar a les regions d'Europa, passem ara de les cinc parts del món als vint grans conjunts territorials de la seva població, als quals hem alludit abans (vegeu text 1.1.). Encara es tracta, com és obvi, de configuracions molt a l'engròs, però que suposen sense dubte un progrés en l'itinerari que ens hem traçat.

Abans de comentar la situació que presenten, pot ajudar-nos l'observació de la classificació d'aquests vint conjunts en quatre llistes que ens indiquen per ordre de més a menys la participació respectiva en la superfície i en la població total del món, la densitat de població i la proporció de població menor de 15 anys en el total de la població de cada conjunt. L'observació comparada dels gràfics 2, 3 i 4 pot complementar aquesta informació. Tant les llistes com els gràfics han estat elaborats sobre les dades que ofereix la taula 1. En les notes a aquesta taula trobareu precisions sobre l'àmbit que comprèn cada conjunt de països i altres qüestions que precisen el significat de les dades.

La llista (D), de la classificació dels vint grans conjunts d'acord amb la proporció de població menor de 15 anys en cada conjunt (1980) reflecteix amb nitidesa el que dèiem més amunt de la correlació invertida existent entre riquesa produïda i població jove. Amb un «primer» i «segon món» amb baixa proporció de població jove i un «tercer món» amb alta proporció de població jove. Abans, però, d'entrar en els comentaris referits en particular a cada un dels grans conjunts, cal remarcar la distància que separa aquests dos grans blocs situats a sota i a sobre de la mitjana mundial de població jove. En efecte, la diferència de 10,1 entre els conjunts que ocupen els llocs 10è (Xina) i 11è (Groenlàndia) és superior a l'existent entre els que ocupen els llocs 1r i 10è (45,7% i 36,9% respectivament de població menor de 15 anys) o entre els situats en els llocs 11è i 20è (26,8% i 19,9%). També hi ha una agrupació significativa en la classificació d'aquests darrers conjunts amb menys població jove, amb el mínims a l'Europa Occidental, seguida d'Amèrica del Nord, Japó, Europa Oriental inclosa la U.R.S.S. i Austràlia i Nova Zelanda.

El comentari sistematitzat al conjunt de dades que ens ofereixen les llistes A, B, C i D, i els gràfics 2, 3 i 4, el donarem dintre d'una tipificació dels vint grans conjunts en relació a les dades de densitat (la qual correlaciona al seu torn població i superfície) i població menor de 15 anys. Per això enquadrarem els vint grans conjunts en quatre grups, en la forma que segueix:

El grup ++ aplegarà els grans conjunts amb densitat superior a la mitjana mundial i població menor de 15 anys en proporció també superior a la mitjana mundial.

El grup +— els que donen densitat superior i població jove inferior, en proporció, a la mundial.

El grup — — densitat inferior i població jove també inferior en proporció, a la mundial.

El grup —+ densitat inferior i població menor de 15 anys superior, en proporció, a la mitjana mundial.

L'expressió gràfica d'aquesta tipificació la trobareu al gràfic 5.

1.3.1. El grup ++: Densitat i joventut superior a la mitjana mundial

En aquest grup trobem quatre grans conjunts tots ells asiàtics: la Xina i tota la resta de l'Àsia Oriental excepte Japó, l'Índia i tota la resta de l'Àsia Meridional Central (vegeu gràfic 5 i taula 1). Es tracta, per tant, de tota l'Àsia, excepte el Japó, la U.R.S.S. asiàtica i l'Àsia Occidental Meridional. Els quatre grans conjunts inclosos aquí sumaven, el 1981, una població de 2.407 milions d'habitants, és a dir, més de la meitat de la població del món. I entre ells hi ha precisament els dos estats més poblats del món: la Xina, 1.008 milions d'habitants, i l'Índia, 692 milions d'habitants.

La Xina amb el 36,9% de la seva població en edat inferior als 15 anys, era, el 1980, entre els vint grans conjunts mundials, el que més s'acostava a la mitjana mundial (35,6%) de població jove. La dinàmica engegada a la Xina per una dràstica política de reducció de la natalitat, fa pensar que aquestes dades de 1980 es troben ja actualment rebaixades i en vies d'un progressiu allunyament de la mitjana mundial per la banda inferior. La taxa anual de creixement total de la població de la Xina va ser per primera vegada, en el quinquenni 1975-1980, inferior a la taxa anual de creixement total de la població del món[13], i els càlculs fets per les Nacions Unides el 1982[14] preveien que, cap a l'any 2010, el ritme de creixement de la població de la Xina seria de poc més de la meitat del ritme de creixement de la població del món (en les hipòtesis de variant mitjana i alta; en la variant baixa, això esdevindria un quinquenni abans).

L'Índia (210 habs./Km^2) dobla la densitat de la Xina i és el segon d'entre els vint grans conjunts mundials de població que considerem, en densitat de població (després del Japó). El 1980, el 39,2% de la població de l'Índia tenia menys de 15 anys. És un percentatge de població jove més elevat que el de la Xina. Proporcionalment però, aquesta diferència és molt més curta que la que hi ha entre les respectives taxes de natalitat el 1975-1980: la Xina 22,0 i l'Índia 36,1 naixements per mil habitants i per any, i és que l'esperança de vida en néixer en 1975-1980, a l'Índia era de 50,6 anys i a la Xina era de 64,5 anys de vida, és a dir, catorze anys més de vida a la Xina, a conseqüència d'una mortalitat més precoç a l'Índia.

Els altres dos grans conjunts asiàtics inclosos en aquest grup ++, donen proporcions de població jove encara més elevades que les de l'Índia, especialment *l'Àsia Meridional Central sense l'Índia*, la qual ateny una proporció de població menor de 15 anys (44,4%) superada únicament a l'Àfrica. Es tracta, però, d'un conjunt de països prou heterogenis en les variables de població i territori (vegeu nota 8 a la taula 1). Entre els vuit estats inclosos hi ha Bangla Desh amb 87 milions d'habitants (vegeu nota 15) i Pakistan amb 84 milions. Bangla Desh arriba a una densitat de 657 habs./Km^2 i Pakistan a 113

13. El càlcul en base en les dades de població absoluta de UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, taula 1, pàg. 143, donava un creixement anual per a la Xina de 1,46% anual i per al món, de 1,78% anual.

14. UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982*. New York, 1985. Pàg. 44.

habs./Km^2. Però la inclusió en el mateix conjunt d'extensos països relativament poc poblats, com és el cas de l'Iran (amb 24 habs./Km^2) i Afganistan (25 habs./Km^2), deixen la densitat mitjana d'aquest gran conjunt de l'Àsia Meridional central sense l'Índia en 78 habs./Km^2.

La consideració separada que hem fet de l'Índia, per la seva importància com a segon estat més poblat del món, no ha de fer-nos perdre de vista el conjunt de l'Àsia Meridional Central (inclosa l'Índia), el qual segons les previsions de 1982 de les Nacions Unides, ja el 1985 hauria arribat gairebé al mateix volum de població que la Xina, per a superar-ho amb escreix el 1990.

L'Àsia Oriental sense Xina ni Japó constitueix un conjunt de 434 milions d'habitants, en el qual destaca pel seu pes demogràfic Indonèsia amb 150 milions d'habitants en una superfície de 1,9 milions de Km^2, i una densitat quelcom superior a la mitjana (69 habs./Km^2) del gran conjunt. En ell, els contrastos són marcadíssims ja que des del mínim d'1 hab./Km^2 de densitat de població de l'extensa Mongòlia d'1,6 milions d'habitants i una quantitat semblant de Km^2 de superfície) passem a les elevades densitats del litoral del Pacífic: penínsules de Corea i d'Indo-xina i arxipèlag de Filipines... amb un màxim a Corea del Sud de 393 habs./Km^2 sense comptar les densitats de Hong-Kong, Macau i Singapur, els quals, ja que es tracta de petits territoris urbans superpoblats, arriben a comptar uns quants milers d'habitants per Km^2. La joventut de la població d'aquest conjunt dóna unes proporcions semblants a les de l'India.

1.3.2. El grup +—: Densitat superior i joventut inferior a la mitjana mundial

Aquest grup és típicament europeu, encara que també el Japó participa d'aquestes condicions juntament amb tres grans conjunts europeus. El de la resta de l'Europa Occidental queda fora d'aquest grup en no assolir la densitat mitjana del món, a causa de les extenses superfícies poc poblades dels països del nord d'Europa.

És aquest el grup que ocupa menys superfície, el 7% del territori del món, malgrat comptar les amples extensions de la U.R.S.S. a Europa que ocupa ella sola el 4,1% del territori del món. En canvi, destaca aquest grup per les seves característiques que ens han servit per a tipificar-lo: les elevades densitats de població i la migrada proporció de població jove. Vegeu gràfic 5.

El Japó amb 117 milions d'habitants el 1981, en una superfície que no arriba a tres quartes parts de la d'Espanya, donava una densitat de 293 habs./Km^2, la més elevada entre la dels vint grans conjunts mundials de referència. Era també la més elevada el 1981 entre els estats del món amb més de 100 milions d'habitants[15]. El del Japó, és el cas més precoç i continuat en assolir uns índexs de reproducció lleugerament per sota del coeficient de reemplaçament de la població ja el 1960-1965[16]. El 1982 es calculava (en la hipòtesi de variant mitjana) que fins l'any 2010 la població del Japó aniria creixent, i que a partir del quinquenni 2010-2015 començaria a disminuir molt lleugerament. És aquesta una perspectiva hipotètica totalment excepcional entre tot el conjunt d'estats extraeuropeus dintre les avaluacions de 1982 de les Nacions Unides.

La U.R.S.S. a Europa és, entre els vint grans conjunts mundials, el que més a prop resta de la mitjana de densitat de població del món[17]. La proporció de població jove (24,5%) fa referència a tota la U.R.S.S., sense distingir en aquest cas entre U.R.S.S. a Europa i a Àsia, en no disposar nosaltres de dades de base per establir la diferència. La proporció semblant de jovent a *l'Europa Oriental sense U.R.S.S.* (24,0%) potser sigui un indicador que la proporció real del jovent a la U.R.S.S. a Europa no resti gaire lluny de l'assenyalada per a tota la U.R.S.S. La densitat de l'Europa Oriental sense la U.R.S.S. en canvi, es diferencia netament de la de la U.R.S.S. tot triplicant-la; s'acosta més aviat a la de l'Europa dels Dotze i es situa entre els sis grans conjunts mundials amb densitat superior als 100 habs./Km^2. Més endavant ens ocuparem amb més detall de les densitats d'Europa en tractar de les regions.

L'Europa dels Dotze amb 319 milions d'habitants el 1981, reuneix la població del 90% de l'Europa Occidental i prop de la meitat de tot Europa. La situació en què es troba aquest gran conjunt d'ençà de la incorporació dels dos darrers estats a la C.E.E. l'1-I-1986, és entre els conjunts, econòmicament i políticament lligats, únicament superat en magnitud demogràfica[18] per la Xina, l'Índia i el COMECON (o CAME). La seva densitat de població únicament es veu superada a l'Àsia, pel Japó i l'Índia, entre els vint grans conjunts mundials, encara que com dèiem més amunt (i pot apreciar-se en el mapa del gràfic 1) tota la part oriental i del litoral del Pacífic de la Xina, dóna concentracions de població superiors encara. En canvi, la superfície de l'Europa dels Dotze, 2,3 milions de Km^2, és relativament molt reduïda si comparem els vint grans conjunts mundials. Suposa tan sols un 22% de la superfície d'Europa, on la U.R.S.S. fins als Urals, s'emporta ja més de la meitat del territori. I en el món

15. És previsible però, que a l'entorn de 1985, Bangla Desh (del gran conjunt de l'Àsia Central sense l'Índia) hagi arribat ja als 100 milions d'habitants. Aquests, en concentrar-se en una superfície únicament de 144.000 Km^2 donarien una densitat de 700 habs./Km^2. És de preveure també que, cap a 1995, la població de Bangla Desh superi la del Japó.

16. L'acompanyen en aquesta peculiaritat en aquell quinquenni 1960-1965, Hongria i Romania únicament, entre tots els estats del món.

17. I això val per a les dues delimitacions del territori de la U.R.S.S. a Europa que fem servir en aquest estudi: tant en la delimitació de les dades del *Demographic Yearbook* de les Nacions Unides, com en la delimitació que hem elaborat sobre la base d'addició de les magnituds de les regions compreses en la U.R.S.S. a Europa (vegeu més endavant text apartat 2.9.). En el primer cas la densitat de població de la U.R.S.S. el 1979 fóra de 36 habitants/Km^2 i en el segon 32 habitants/Km^2, coincidint de ple en aquest cas amb la mitjana mundial.

18. Encara que entre els vint grans conjunts mundials de referència l'Àsia Oriental sense Xina ni Japó i l' Àfrica sense estats mediterranis, superin la població de l' Europa dels Dotze, no es tracta en aquests casos de conjunts amb els forts lligams econòmics i polítics als quals ens referiem en aquest paràgraf. Tampoc és aquest el cas de la gran regió mundial de Llatinoamèrica que amb la inclusió del Brasil supera la població de l'Europa dels Dotze, encara que podria ser-ho en un futur.

extraeuropeu, la superfície de la gran illa quasi despoblada de Groenlàndia, iguala gairebé la de l'Europa dels Dotze, i per sota resten únicament dos conjunts insulars, el del Japó i la Resta d'Oceania, amb superfície territorial inferior.

1.3.3. El grup — —: Densitat i joventut inferiors a la mitjana mundial

Es tracta d'un grup que inclou sis grans conjunts que en total ocupen el 35% del territori mundial i són habitats únicament pel 8% de la població del món. Prop de dues terceres parts de la població d'aquest grup es troben als U.S.A. Amèrica del Nord (U.S.A., Canadà i Groenlàndia) i la U.R.S.S. asiàtica són els que ocupen més territori. Però també hi entren, en aquest grup, Austràlia i Nova Zelanda que gairebé quadrupliquen la superfície de l'Europa dels Dotze, Groenlàndia que la iguala i la Resta de l'Europa Occidental amb magnitud territorial inferior. Vegeu gràfic 5.

És peculiar d'aquest grup una col·locació dels sis conjunts que el formen dintre les coordenades que ens ocupen, en dues agrupacions: d'una banda, U.S.A. i la Resta de l'Europa Occidental donen unes densitats inferiors a la mitjana mundial però relativament properes a aquesta i una proporció de població menor de 15 anys amb el mínim entre els vint conjunts per a la Resta de l'Europa Occidental i inferior a la dels altres quatre conjunts d'aquest grup per a U.S.A. (encara que el Canadà resta únicament unes dècimes per sobre). D'altra banda, la U.R.S.S. asiàtica, Canadà, Austràlia i Nova Zelanda i Groenlàndia donen les mínimes densitats dels vint grans conjunts mundials, amb unes xifres que van del 5 habs./Km^2 de la U.R.S.S. asiàtica als 0,02 habs./Km^2 de la pràcticament despoblada Groenlàndia.

La *Resta de l'Europa Occidental* és un agregat artificial de 32 milions d'habitants únicament, romanent de la consideració de l'Europa dels Dotze com a gran conjunt diferenciat. Cal distingir en la resta de l'Europa Occidental dos subconjunts geogràficament separats i diferents entre ells en les característiques demogràfiques: es tracta, d'una banda, dels quatre països nòrdics (Islàndia, Noruega, Suècia i Finlàndia) d'extenses superfícies poc poblades amb una densitat mitjana de 14 habs./Km^2. Aquests quatre països omplen el 90% de la superfície del conjunt i el 55% de la població. D'altra banda, Suïssa i Àustria, que per densitat de població (90 i 154 habs./Km^2) i per la proporció molt baixa de població jove, s'assemblen més als estats veïns de l'Europa dels Dotze i de l'Europa Oriental. I encara, com a estat més meridional d'Europa, cal afegir en aquest conjunt el reduït estat insular mediterrani de Malta amb uns 360.000 habitants en 1981. Tot i que aquest conjunt de la Resta de l'Europa Occidental dóna la proporció més baixa de joventut entre els vint grans conjunts, hi ha un estat de l'Europa dels Dotze, la R.F. d'Alemanya, que supera ell sol amb escreix la població d'aquest gran conjunt i alhora dóna una proporció encara més baixa de població jove.

Els U.S.A., amb 230 milions d'habitants el 1981, és el quart estat del món en nombre d'habitants precedit per les superpoblacions de Xina i de l'Índia, i, més de prop, per la U.R.S.S. (268 milions d'habitants en 1979 per al conjunt de la U.R.S.S. a Europa i Àsia). Si la comparació la féssim entre U.S.A. i la U.R.S.S. europea, també ens trobaríem que no hi ha cap estat del món amb un nombre d'habitants semblant. Cal notar també que les similituds entre aquests dos conjunts de significació mundial es dóna també en referència a la densitat de població a prop de la mitjana mundial (32 habs./Km^2); la U.R.S.S. la supera de poc (36 habs./Km^2) si no la iguala (vegeu nota 9) i els U.S.A. resten un 25% per sota (amb 24 habs./Km^2). Cal destacar, a U.S.A., que la baixa proporció de joventut (solament 22,2% del total de la població tenia menys de 15 anys el 1980) es dóna en un conjunt no gaire poblat, a diferència en aquest punt del que succeeix a l'Europa dels Dotze de densitats de població més elevades.

La U.R.S.S. asiàtica destaca per la seva extraordinària extensió territorial la qual ocupa el 12,4% de la superfície del món. Es tracta, com dèiem més amunt, d'un conjunt amb un clima extremat en una gran part del territori, això explica parcialment la tendència acusada a una densitat de població molt minsa de 4 ó 5 habitants/Km^2. (Vegeu nota 4 a la taula 1).

Canadà: És, després de la U.R.S.S., l'estat més extens del món. Malgrat la seva latitud elevada cap al nord, les extenses i riques terres del Canadà, poblades únicament per 24 milions d'habitants, donen una densitat humana baixíssima, de 2 habs./Km^2.

Austràlia i Nova Zelanda, a l'hemisferi Sud, amb uns marges de latitud prou amples i travessats pel Tròpic de Capricorni, ocupen una superfície de 8 milions de Km^2 (dels quals el 96,6% són a Austràlia), poblats únicament per 18 milions d'habitants. Això fa una densitat humana baixíssima de 2 habs./Km^2. Vist des d'Europa com el novíssim continent per la cronologia dels descobriments i colonitzacions, apareix com una terra en procés de poblament i amb moltes perspectives de futur en aquest procés.

Groenlàndia; La considerem aquí per la magnitud de la seva superfície territorial de 2.175.600 Km^2, encara que únicament 341.700 km^2 de la superfície territorial resta sense recobriment de glaç. Es tracta per això d'una enorme illa quasi deshabitada, (50.000 habitants el 1981).

1.3.4. El grup — +: Densitat inferior i joventut superior a la mitjana mundial

En aquest grup es troba tot l'Àfrica i tot Llatinoamèrica. Tant el continent africà com la part llatinoamericana del continent americà, els hem dividit en dos grans conjunts: el dels cinc estats, que donen a la Mediterrània i la Resta d'Àfrica, i el del Brasil i la Resta de Llatinoamèrica. A aquests quatre conjunts s'afegeixen altres dos: el de l'Àsia Occidental Meridional (des de Turquia fins a l'Irak i a Oman) i el de la Resta d'Oceania (és a dir el que resta d'aquesta part del món, tret d'Austràlia i Nova Zelanda). Vegeu gràfic 5.

Els sis grans conjunts compresos en aquest grup de densitat inferior a la mitjana mundial i proporció de població menor de quinze anys, superior a la mitjana mundial, abasten el 42,1% de la superfície territorial del món i s'hi troba el 21% de la població del món. Lògicament, la densitat mitjana del grup era tot just la meitat (16 habs./Km^2) de la mitjana mundial (32 habs./Km^2) el 1981.

L'Àfrica omple, ella sola, el 22,3% de la superfície territorial del món. Aquest gran continent poblat per 484 milions d'habitants, tenia el 1981 una densitat mitjana de 16 habs./Km^2. Aquesta densitat és també la del conjunt dels *cinc estats que donen a la Mediterrània*, amb un gran desequilibri, però, entre les zones litorals i els extensos deserts interiors (vegeu gràfic 1). Aquests cinc estats (Marroc, Algèria, Tunísia, Líbia i Egipte) ocupen una cinquena part de la superfície i de la població total de l'Àfrica. La consideració a part d'aquests cinc estats la fem per la significació que tenen per a Europa els països que comparteixen la mateixa conca de la Mediterrània. El repartiment de la població pel continent no és homogeni; a més de l'extensa franja desèrtica del Sàhara, la zona equatorial central presenta també densitats més baixes que la resta d'Àfrica. No entrem aquí amb més detalls sobre la distribució de la població (els quals podreu trobar en les obres citades a la nota 1), si no és per deixar constància del creixement potencial de Nigèria, l'estat més poblat de l'Àfrica, amb 83 milions d'habitants el 1981, i la possibilitat de passar els 100 milions abans d'acabar el segle XX. L'Àfrica destaca clarament en el conjunt de la població mundial per la joventut de la seva població. És un continent que, en aquest aspecte, està més singularitzat ara del que no ho estava a meitat d'aquest segle, perquè la resta del món ha rebaixat notablement les taxes de natalitat mentre que l'Àfrica, amb una taxa de natalitat elevadíssima de 46,9 naixements per mil habitants i per any el 1975-1980, no s'ha allunyat gaire de les taxes de 1950-1951 (de 48,1 naixements). Aquestes taxes són indicadors d'un règim de fecunditat natural més prolífic encara del que fou aquest règim en el cicle antic europeu, a causa bàsicament d'una nupcialitat més generalitzada i més precoç. El 1984, dels vint estats del món amb més alta proporció de població menor de quinze anys, setze eren a l'Àfrica; entre ells, Kenya (52%) i Bostwana (50%) arribaven a tenir la meitat de la població en aquestes edats infantils. Per al conjunt de l'Àfrica sense estats mediterranis, el 1980, la proporció era del 45,7%, el més alt entre els vint conjunts mundials. Pel que fa al conjunt dels estats mediterranis, Tunísia i Egipte, amb una proporció entorn del 40%, fan baixar lleugerament la proporció per al conjunt (a 42,9%) dels cinc estats mediterranis de l'Àfrica, encara que Líbia, Algèria i Marroc es troben a nivells molt alts a prop i per sobre del 45,0%.

Tal com dèiem en explicar la selecció d'aquest indicador, de població menor de 15 anys, hi repercuteixen els efectes d'altres significatives variables demogràfiques, com són ara la persistència d'una taxa de natalitat elevadíssima que únicament havia flectit molt lleugerament a la baixa en el conjunt del continent, encara que en alguns estats, aquesta baixa sigui més significativa. D'altra banda, malgrat trobar-se a l'Àfrica les més elevades taxes de mortalitat i de mortalitat infantil, el 1975-1980, el descens d'aquestes taxes respecte als valors de 1950-1955, és superior a l'experimentat per la natalitat. D'això en resulta un increment del ritme de creixement de la població a l'Àfrica, quan la tònica preponderant per a les regions menys desenvolupades del món, era d'una inflexió vers l'alentiment en el ritme de creixement de la població total a partir del pic màxim de 1965-1970.

L'Àsia Occidental Meridional és un territori bona part de l'extensió del qual l'ocupa la Península Aràbiga, separada de l'Àfrica per la Mar Roja, i el tascó de la Península del Sinaí. La península aràbiga perllonga d'alguna manera les característiques desèrtiques del Sàhara africà. L'estat preponderant en aquesta península és el de l'Aràbia Saudita, amb una extensió que quadruplica la d'Espanya i una densitat molt baixa, de 5 habitants per Km^2, que resulta definitiva per a deixar aquest gran conjunt asiàtic per sota de la densitat mitjana mundial (de 32 habs./Km^2), amb 22 habs./Km^2. L'Àsia Occidental Meridional inclou els estats de la Mediterrània Oriental i pel nord s'estén des de Turquia i Xipre fins a l'Irak. La frontera entre l'Iran i l'Irak delimita aquest gran conjunt ja que l'Iran entra ja, en la divisió de grans regions mundials (de les Nacions Unides, *Demographic Yearbook*, que seguim en aquest punt), a l'Àsia Meridional Central. De manera que la banda occidental del golf pèrsic resta a l'Àsia Occidental i la banda oriental a l'Àsia Central.

L'Àsia Occidental Meridional, amb 101 habitants el 1981 (dels quals caldria sostreure'n els 4 milions d'habitants que resten a la part europea de Turquia), tenia el 1980 un 41,8% de la població total de menys de quinze anys, una proporció molt elevada en el conjunt mundial[19]. Una característica d'alguns d'aquests estats és l'elevada taxa de fecunditat (entre els 10 estats del món amb fecunditat més elevada calculada el 1980-1985, quatre eren d'aquest conjunt: Jordània, Síria, Oman, Aràbia Saudita). Alguns dels estats compresos en aquest conjunt per l'evolució del preu del petroli han constituït un focus important d'atracció de població immigrada.

Llatinoamèrica ocupa un 15% de la superfície territorial del món, i hi vivien, el 1981, 373 milions d'habitants, dels quals una tercera part al *Brasil*. Amb una densitat de població inferior a la mitjana mundial i inferior també a la del conjunt de Llatinoamèrica, el Brasil (15 habs./Km^2 el 1980) és entre els vint grans conjunts considerats, el que, després de la Xina, té una proporció de població jove més propera (37,7% menors de quinze anys) a la mitjana mundial. El conjunt de *Llatinoamèrica sense Brasil* resta en una densitat mitjana de 21 habs./Km^2, encara que amb variants considerables: més dens cap al Carib (130 habs./Km^2 el 1981), Amèrica Central i Mèxic (36 habs./Km^2 en 1981) i menys dens cap al sud: Argentina (10 habs./Km^2), Xile (15 habs./Km^2), Bolívia (5 habs./Km^2). També trobem diferències notables en aquest gran conjunt pel que fa a la joventut de la seva població, a partir d'una mitjana elevada (40,4% de la població menor de quinze anys). En efecte, Mèxic el segon estat de Llatinoamèrica i el tercer del continent en nombre d'habitants (71 milions el 1981), mantenia, el 1979, una elevadíssima proporció d'habitants menors de quinze anys (46,18%) equiparable a les proporcions que es donen a l'Àfrica, mentre que Uruguai (el 1980, 27,05%), Cuba (el 1982, 28,64%), Argentina (el 1980, 30,35%) i Xile (el 1983, 31,64%) mantenien una proporció de població jove inferior a la mitjana mundial i més propera a les pautes europea i nordamericana.

La consideració conjunta de l'evolució demogràfica de Llatinoamèrica a la segona meitat del segle XX, en els vint-i-cinc anys que separen els quinquen-

19. Xipre resta en aquest aspecte més a prop de les pautes europees amb 24,69% de la població amb menys de quinze anys.

nis 1950-1955 del de 1975-1980, manifesta una profunda afectació pels fenòmens de la transició demogràfica, amb una mortalitat que ha passat en aquests vint-i-cinc anys del 15,5 al 8,8 de defuncions per mil habitants i per any. Proporció aquesta, inferior a la mitjana dels països més desenvolupats en els quals l'envelliment de la població es deixa sentir en una contenció de la baixada i fins i tot lleuger increment de la mortalitat, mentre que a Llatinoamèrica els efectes de la forta baixada de la mortalitat infantil i de la mortalitat ordinària, incideixen amb força. Malgrat això, cal advertir respecte a les projeccions que en alguns països, com és el cas de Bolívia, les catàstrofes naturals i les socials, econòmiques i polítiques han incidit en situacions d'una no prevista alça de la mortalitat infantil els darrers anys. Llatinoamèrica és de les parts del món on la població experimenta un creixement més intens; amb tot, i contràriament al que succeeix a l'Àfrica, el ritme d'aquest creixement, que va atènyer el pic el 1960-1965, es va relentir des d'aleshores, a conseqüència d'un descens en la taxa de natalitat. La població de Llatinoamèrica residia, gairebé en dues terceres parts, en àrees urbanes, compartint aquesta preponderància amb la tònica de les regions més desenvolupades i a diferència del que succeeix a l'Àsia i l'Àfrica, on prepondera la població en àrees rurals.

La Resta d'Oceania significa molt poc (5 milions d'habitants) en el total de la població del món (0,1%). Es tracta de població escampada pels arxipèlags del Pacífic: la Melanèsia (encara que de l'illa de Nova Guinea, únicament considerem la part oriental, Pàpua Nova Guinea, ja que la part occidental pertany a Indonèsia), la Micronèsia i la Polinèsia tenen una proporció molt elevada de població jove (43,1%) menor de quinze anys i feble densitat de població (9 habs./Km^2 en 1981).

1.4. Evolució de la població del món en la segona meitat del segle XX

Abans de centrar la nostra atenció en Europa, cal afegir a la panoràmica de la població mundial esbossada fins ara, una consideració diacrònica, més sistemàtica que les puntuals indicacions fetes en l'apartat precedent, encara que faci referència únicament a la segona meitat del segle XX en la qual ens trobem.

Els tres decennis dels quals podem disposar ja de dades, cobreixen el període 1950-1980, i les perspectives fins l'any 2000 completen aquest mig segle, amb la diferència evident que no podem perdre de vista el que és una evolució passada, ja constatada, i el que no són més que hipotètiques evolucions de futur, amb dades projectives destinades a ser rectificades per les verificacions que el pas del temps vagi possibilitant.

Amb diferències considerables segons països, continents i regions, en fases, ritmes i peculiaritats específiques podem dir que als cinquanta anys de la segona meitat del segle XX, el conjunt de la població del món presenta unes característiques excepcionals a causa del desplegament a escala planetària de la transició demogràfica[20]. En aquests cinquanta anys, la major part de la població del món es troba afectada de ple i a un ritme molt ràpid per fenòmens demogràfics que tenen el seu paral·lelisme històric en fenòmens que s'iniciaren més lentament a França el segle XVIII i s'estengueren per Europa durant el segle XIX i la primera meitat del XX (essent Catalunya el primer país a seguir algunes d'aquelles pautes iniciades a França). És justament en aquest període de la història en el qual ara ens trobem, quan el conjunt de la població del món va creixent com mai no ho havia fet en la seva història, i quan s'estan produint variacions dràstiques en les pautes demogràfiques que afecten gairebé tota la població del món.

Les dades que emprarem aquí, les prendrem bàsicament de la darrera avaluació disponible (quan escrivim aquest apartat) de les Nacions Unides: la que fou realitzada el 1982 i publicada en 1985[21]. En aquesta publicació trobareu un tractament molt més detallat, fins al nivell dels estats individuals, del que aquí donem molt compendiat a les taules 2 a 10 i en el text que segueix. Encara que en l'esmentada avaluació de 1982 les projeccions assoleixen l'any 2025, nosaltres aturarem generalment les prospectives de futur a l'any 2000[22].

---

20. Considerem vàlida aquí l'expressió transició demogràfica, si més no en el sentit més objectiu i menys interpretatiu que podem destriar en el judici que donava la Divisió d'Afers Econòmics i Socials de les Nacions Unides quan deia: «tal i com es troba ara, la teoria és una interpretació de *moments decisius de canvi en l'evolució demogràfica*, més que no un sistema de relacions lògicament coherents i explícites que proporcionin una base per a deduccions adients i prediccions de futurs desenvolupaments» (UNITED NATIONS, *The Determinants and Consequences of Population Trends*, New York, 1973. (Subratllat i traducció nostres). Citada en Joaquín ARANGO, «La teoria de la transición demográfica y la experiencia histórica»: *Revista Española de Investigaciones Sociológicas 10*, Abril-Junio 1980, pàgs. 169-198. Aquest article fa una lúcida crítica de la teoria de la transició demogràfica. En el Congrés Internacional de la Població de Florència, el 1985, una secció formal (nº 25) fou dedicada precisament al tema: «Pautes actuals de canvi demogràfic a la llum de l'experiència passada». Hi fou presentat el treball de Dominique TABUTIN, «Les limites de la Theorie Classique de la Transition Demographique pour l'Occident du XIX siècle et le tiers-monde actuel» (En INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION, *International Population Conference*, Florence 1985, vol. 4, pàgs. 357-367), en el qual posa l'èmfasi en els límits d'aquesta comparació.

21. UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projeccions as assessed in 1982*, New York, 1985. Aquesta és la novena d'una sèrie d'avaluacions de la població mundial que les Nacions Unides ha anat publicant des del desembre de 1951. Cal notar que les variants introduïdes en aquesta darrera avaluació fins i tot en relació a la immediatament precedent, la de 1980 (publicada en 1982) afecten no solament les projeccions de futur, sinó també les estimacions de les dades corresponents als períodes passats, a partir de 1950.

22. Aquesta limitació que ens imposem respon a una apreciació personal reticent a causa de la freqüent utilització inadequada de les projeccions demogràfiques. No hi ha, per ara, un domini prou complet de les causes que determinen l'evolució demogràfica, i el perllongament del temps projectat multiplica els efectes de les causes imprevistes en l'evolució real futura de la població, fins al punt, que més enllà d'uns pocs anys, les hipotètiques dades que puguin projectar-se han de prendre's amb uns marges de desviació tan considerables que afableixen considerablement la seva utilitat. Observem que la difusió de projeccions d'aquesta mena, més enllà dels cercles especialitzats que els donen el tractament adient, difícilment s'allibera de l'encantament de les xifres que tendeix a atribuir-los un valor real i de vegades el mateix valor de les xifres relatives als anys ja passats i verificats. Farem, però, una excepció amb les xifres de la població de 65 i més anys, perquè malgrat els inconvenients esmentats i les variacions que poguessin venir en el futur tant per la banda de mortalitats catastròfiques com la de perllongaments insospitats en la duració de la

1.4.1. Increments i canvis en la distribució de la població mundial

Dintre l'excepcionalitat d'aquesta segona meitat del segle XX entra la probabilitat que s'hi produeixi el màxim *increment absolut de població* no solament de la història passada sinó d'un futur previsible a termini mitjà. En efecte, segons la hipòtesi de variant mitjana de les avaluacions fetes per les Nacions Unides el 1982, el quinquenni 1995-2000 donaria el pic màxim de creixement absolut, amb 90 milions d'habitants més per any en el món, increment que aniria experimentant un alentiment a partir d'aquest màxim.

Si, però, l'evolució segueix la variant baixa entre les hipòtesis amb què treballa la projecció de 1982, resultaria que el pic màxim, ja s'hauria assolit, amb un increment de 79 milions d'habitants de més, en el quinquenni 1970-1975, i que els increments absoluts posteriors, anirien amb algunes oscil·lacions reduint-se fins a poc més de la meitat d'aquesta quantitat en el quinquenni 2020-2025. Únicament la hipòtesi de la variant més alta contempla el pic de l'increment absolut més enllà de l'any 2000, i en concret el calcula en 118 milions d'habitants més per any en el quinquenni 2020-2025, l'últim projectat en l'estudi esmentat.

En canvi, pel que fa a *l'increment relatiu de la població mundial*, cap de les tres hipòtesis contemplades (variant mitjana, baixa i alta) discrepa de l'atribució de nivell màxim mundial al quinquenni 1965-1970, en el qual la població mundial assolí un increment anual del 2,06%, quan el 1950-1955 havia estat de l'1,84% anual. El 1975-1980, era de l'1,77% anual. La variant mitjana dóna per a l'últim quinquenni del segle, 1995-2000, un increment de la població mundial de l'1,52% anual, i totes tres variants coincideixen també en considerar que el ritme d'increment de la població mundial s'anirà alentint progressivament fins al final del període projectat: anys 2020-2025.

Els ritmes desiguals d'increment de la població entre el conjunt de regions més desenvolupades del món, i la resta de la població mundial han portat a canvis considerables en la *distribució de la població total del món* entre 1950 i 1980 i les previsions més raonables indiquen que aquesta tendència seguirà en el pròxim, i no tan pròxim, futur. (Vegeu taula 2). En efecte, si el 1950 el conjunt de les regions més desenvolupades, és a dir: Europa, U.R.S.S., Japó, Amèrica del Nord, Austràlia i Nova Zelanda, contenien una tercera part de la població del món, el 1980 únicament en contenien una quarta part i cap a l'any 2000 és previsible que incloguin únicament en el seu territori una cinquena part de la població total del món, malgrat el creixement positiu en xifres absolutes. La resta del món, és a dir, el conjunt de les regions menys desenvolupades, tota Àsia excepte la U.R.S.S. i Japó, Llatinoamèrica, Àfrica i la resta d'Oceania, es preveu correlativament que passi de significar els dos terços de la població total del món el 1950 a quatre cinquenes parts l'any 2000. Únicament en els quinze anys que van de 1985 a l'any 2000 es preveu (en la hipòtesi de variant mitjana de creixement) que el creixement absolut de la població d'aquestes regions menys desenvolupades serà d'una magnitud equivalent a la suma dels habitans que el 1985 poblaven Europa, U.R.S.S., Japó, Amèrica del Nord, Austràlia i Nova Zelanda.

A grans trets podríem dir que en els cinquanta anys que van de 1950 a l'any 2000, es preveu que Europa sense la U.R.S.S. i l'Àfrica inverteixin el volum de les seves aportacions a la població mundial. Aproximadament allò que suposava la població d'Àfrica en el total mundial el 1950 (8,9%) és el que es preveu que suposi la població d'Europa sense la U.R.S.S. l'any 2000 (8,4% de la població mundial), i en canvi el volum de població d'Europa sense la U.R.S.S. en el total de la població del món el 1950 (15,7%) s'acosta bastant al que es preveu, en la hipòtesi de variant mitjana, que suposi la població de l'Àfrica en el total mundial l'any 2000 (14,3%). És el 1980 quan aquestes dues grans regions mundials assoleixen una proporció semblant de la població del món, prop de l'11% cada una d'elles.

Les diferències en els ritmes de creixement de la població que provoquen aquests canvis decisius en la distribució de la població del món (vegeu taula 3), indiquen per al conjunt de regions més desenvolupades una reducció a prop de la meitat en el creixement anual en els vint-i-cinc anys que van de 1950-1955 (1,28% de creixement anual) a 1975-1980 (0,74%) en els quals l'alentiment significatiu s'inicià el 1960-1965, i una perspectiva de creixement més minso en acabar el segle, 1995-2000 (0,52% en la hipòtesi de variant mitjana). Per contra, en les regions menys desenvolupades del món, el creixement relatiu de la població que havia estat del 2,11% el 1950-1955 va anar augmentant progressivament en els dos quinquennis subsegüents fins a arribar al pic màxim del 2,55% de creixement anual en el quinquenni 1965-1970, per tornar altra vegada al nivell de 1950 en el quinquenni següent, que inicia un procés important d'alentiment en el creixement de població del conjunt de les regions menys desenvolupades del món, el qual es preveu irreversible en les tres hipòtesis (variant mitjana, alta i baixa) projectades en el futur previst (fins l'any 2025). Així, si el 1975-1980 el creixement anual d'aquestes regions menys desenvolupades fou del 2,14%, es projectava en la hipòtesi de variant mitjana que en el quinquenni 1995-2000, el creixement fóra de l'1,79% anual (vegeu gràfic 6).

A l'apartat anterior (1.3.) fèiem ja algun esment de l'evolució seguida per alguns dels grans conjunts en la darrera meitat d'aquest segle. Ara ens referim únicament a les grans regions del món situades en els extrems de menys i més creixement: és a dir, Europa i Àfrica.

Pel que fa a Europa sense la U.R.S.S., els ritmes de creixement de població donen els percentatges més baixos del món. Encara entre *1950-1955 i 1960-1965*, el conjunt d'Europa sense la U.R.S.S. aconseguí incrementar el ritme del seu creixement, que passà del 0,79% anual al 0,91% anual. I això a causa dels increments de l'Europa Occidental i del Nord i malgrat l'alentiment del creixement de l'Europa Oriental, que seguia aleshores una tendència de reducció de la natalitat, compensada únicament en part, per una re-

---

vida humana, en tractar-se d'una població ja existent en fer l'avaluació en 1982, pot tenir més interès el seguiment perllongat com a hipòtesi de treball de la seva participació en la població total. És de lloar la presentació que fa l'esmentada publicació de les projeccions de futur en tres hipòtesis variants: alta, baixa i mitjana. Farem ús preferent aquí de la variant mitjana.

GRÀFIC 6. Evolució demogràfica mundial: anys 1950-1980 i projeccions 1980-2000

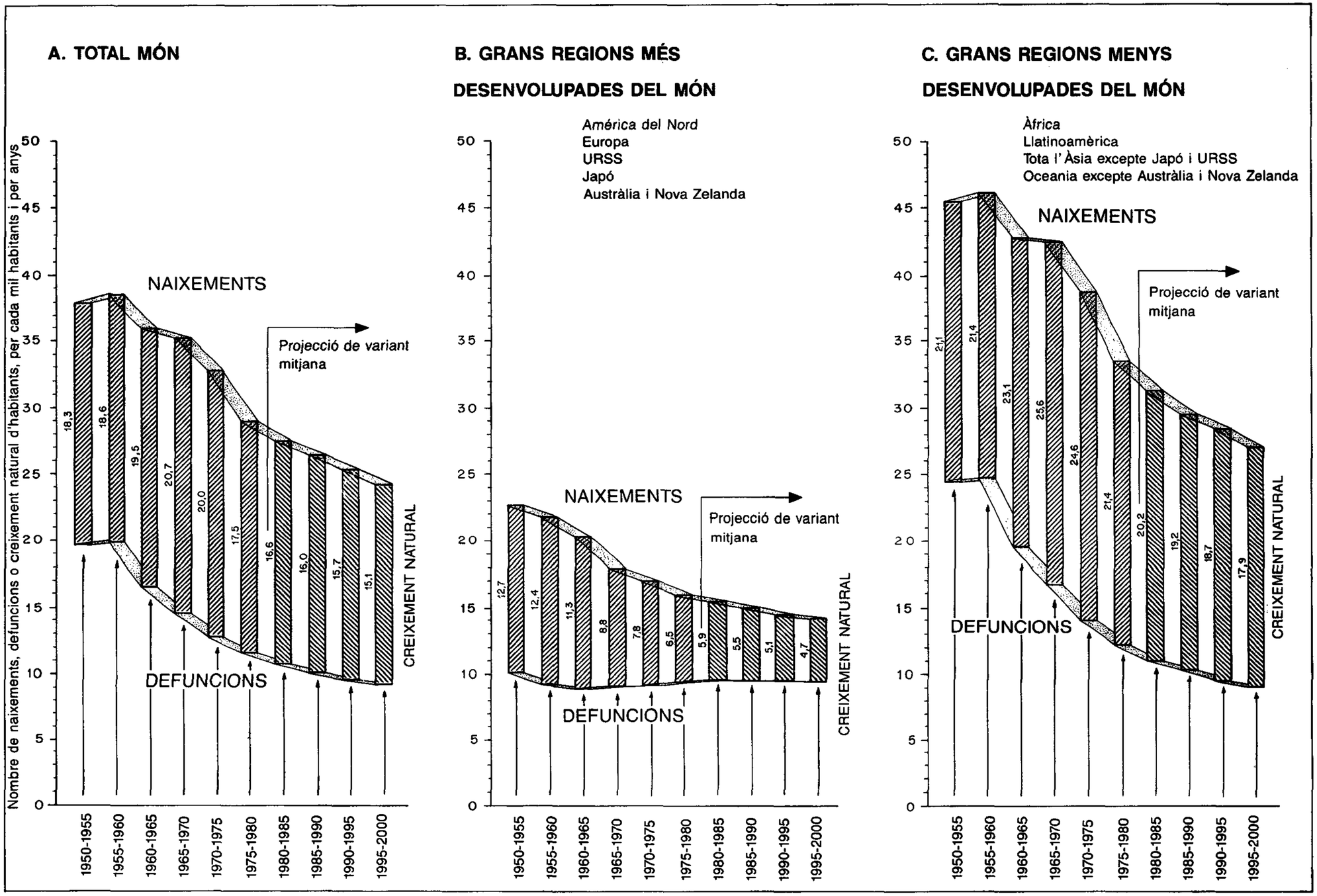

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 4, 5 i 6.

ducció de la mortalitat, mentre que l'Europa Occidental i del Nord mantenia uns coeficients de mortalitat gairebé estables i en canvi incrementava els naixements dintre el perllongat *baby boom* de la postguerra. Cal afegir també la immigració en el sentit d'Europa Oriental a Europa Occidental. Pel que fa al conjunt de l'Europa Meridional, presenta un lleuger increment de la taxa de creixement a causa del descens de la mortalitat superior al lleuger descens de la natalitat. Però, *a partir del quinquenni 1965-1970*, l'increment s'alenteix considerablement de forma que en 1975-1980 el creixement és únicament del 0,40% anual, per al conjunt d'Europa sense la U.R.S.S., menys de la meitat del que pels mateixos anys tenen el Japó, Amèrica del Nord i la U.R.S.S. A Europa, aquest alentiment és generalitzat, encara que més acusat a l'Europa Nord-Occidental, on alguns estats comencen a donar creixements negatius a causa de la baixada de la natalitat, i l'estabilitat o lleuger augment de la mortalitat, per l'envelliment de la població que porten a un creixement natural que no arriba a ser compensat per la immigració neta. Tractarem més detalladament aquest tema més endavant.

A l'extrem contrari, els màxims increments de població els trobem a l'*Àfrica*, la qual, des del quinquenni 1970-1975, ha substituït Llatinoamèrica com a gran regió mundial amb màxims increments de població. El 1975-1980 el creixement anual de la població de l'Àfrica assoleix el 3% anual. Xifra realment elevadíssima, pràcticament desconeguda en la història, que ve produïda per la confluència d'unes pautes de natalitat que segueixen gairebé la fecunditat natural, més prolífica encara a l'Àfrica que la que conegué l'Europa prèvia a la transició demogràfica, ja que, a l'Àfrica, la generalització i precocitat del matrimoni incrementen encara més la natalitat. I d'altra banda malgrat mantenir l'Àfrica els màxims de mortalitat infantil en la comparació internacional, la baixada d'aquesta ha estat espectacular. Les previsions de creixement de població a l'Àfrica, en la hipòtesi de variant mitjana, indiquen el quinquenni 1990-1995 com el del pic màxim de creixement relatiu, amb el 3,09% anual.

El conjunt de Llatinoamèrica en canvi, dóna el seu màxim creixement el 1960-1965, amb 2,80% anual. En 1975-1980 dóna 2,37% anual i es preveu que el 1995-2000 (en la hipòtesi de variant mitjana) el creixement de la població anual sigui d'un 1,85%.

Per a la Xina, l'Índia i el conjunt d'Àsia ens remetem a la taula 3, i per a conjunts o estats més particulars del món a les obres ja citades. D'Europa en tractem, però, més endavant amb detall.

1.4.2. Creixement natural: natalitat i mortalitat en el món 1950-2000

Pel que hem dit, la població del món, considerada en el seu conjunt, viu, a la segona meitat del segle XX, l'expansió més gran de la seva història i del seu futur previsible. Amb diferències molt considerables de calendari i de combinació de les variables demogràfiques, dintre la complexa xarxa de condicionaments naturals i culturals que les influeixen, podem contemplar ara els efectes de l'acreixement màxim a nivell mundial d'una ona que va néixer i va passar anteriorment per les societats europees. En últim terme és l'eixamplament de les diferències entre les taxes de natalitat i les taxes de mortalitat la que provoca aquests màxims increments de la població mundial a la segona meitat del segle XX. Les taules 4, 5 i 6 i el gràfic 6, ens ajudaran a seguir l'evolució al llarg dels deu quinquennis que van de 1950 a l'any 2000. Són els anys crucials en els quals el ritme de creixement de la població mundial arriba al màxim, amb uns primers anys d'acceleració i uns altres, un cop assolit el pic, de desacceleració del ritme de creixement. No obstant això, cal tenir present que el creixement natural en xifres absolutes, igual que el nombre de naixements i de defuncions, pot ben bé augmentar quan el creixement relatiu indica ja un ritme menor de creixement respecte al període anterior considerat.

La natalitat i la mortalitat són les dues principals entrades i sortides de la població en els grans conjunts mundials de població humana i les úniques entrades i sortides si considerem la població de tot el conjunt del globus terraqüi[23]. No cal dir, com pot arribar a ser d'important el contingent migratori en un determinat temps i territori: Catalunya, el 1950-1975, n'és un exemple ben significatiu. Amb tot i això, en referir-nos als grans conjunts mundials de població, els naixements i les defuncions donen magnituds molt superiors a les que ofereixen les immigracions i les emigracions, i el creixement natural (taula 6) del conjunt de les regions més desenvolupades i el de les regions menys desenvolupades, s'acosta molt, de fet, a l'increment total de la població (taula 3). És per aquesta raó que dintre la necessària simplificació que ens hem assenyalat en el tractament d'aquest capítol, deixem ara de banda el creixement migratori per centrar-nos en el creixement natural.

La secció central de la clàssica representació gràfica del fenomen de la transició demogràfica, és a dir, aquella secció que dóna el màxim eixamplament entre natalitat i mortalitat és la que resulta perceptible en les corbes que formen les representacions de la natalitat i la mortalitat del conjunt de regions menys desenvolupades del món (gràfic 6) en el període 1950-2000, i també, a causa del volum que aquest conjunt significa, en les corbes de la natalitat i mortalitat del món considerat en la seva totalitat (gràfic 6). En contrast amb aquestes corbes, la representació de la natalitat i la mortalitat dels països més desenvolupats correspon a la secció terminal de la transició demogràfica (gràfic 6) i la tendència és la d'un acostament progressiu de les dues corbes que finalment es troben a prop i a nivells baixos, i deixen entre elles un reduït marge per al creixement natural.

El conjunt del món va viure en els vint anys que van de 1950-1955 a 1970-1975 un ritme de creixement inigualat en la seva història, amb la particularitat que aquest ritme de creixement afectava una població absoluta de més de 2.500.000.000 habitants el 1950, volum que anava superant cotes mai assolides en la història del món.

23. Bé que podem trobar-nos ja a prop del temps en el qual la residència humana fora d'aquest planeta imposi la consideració d'un moviment migratori en els dos sentits, entre el planeta Terra i els habitants de l'espai exterior. De moment, però, ens trobem en un període experimental d'estades curtes i de molt poca gent seleccionada i això fa encara irrellevant la consideració dels immigrants i dels emigrants del planeta Terra en la demografia.

La diferència entre natalitat i mortalitat anual, és a dir el *creixement natural,* no baixà en aquests vint anys dels 18 habitants per mil habitants i per any. Després d'un quinquenni, 1955-1960, en el qual encara augmenta tant la natalitat com la mortalitat, s'inicia la baixa de l'una i de l'altra, però fins al 1965-1970 aquesta baixa és més accentuada per a la mortalitat que per a la natalitat, i és per això que aquest quinquenni coneix el màxim creixement de 20'7 habitants per mil habitants i per any. A partir d'aquest quinquenni, serà la natalitat la que anirà baixant més que la mortalitat i per tant el creixement natural anirà minvant, dintre però d'uns nivells encara elevats. És força accentuada la disminució del ritme de creixement entre 1970-1975 i 1975-1980 (de 20'0 a 17'5 habitants per mil habitants i per any). Les projeccions, en la hipòtesi de variant mitjana, preveuen un manteniment d'aquesta tendència a la disminució del ritme de creixement natural (que, tal com dèiem més amunt a nivell del conjunt mundial, coincideix amb el ritme de creixement total), però dintre d'una tònica més sostinguda, de forma que per a l'any 2000, el creixement natural del món, es calcula en 15'1 habitants per mil habitants i per any.

Les taxes màximes de *natalitat* i de *mortalitat* per al conjunt del món, a la darrera meitat del segle XX, foren les assolides el 1955-1960, amb 38'4 naixements per mil habitants i per any i 19'8 defuncions per mil habitants i per any. El 1975-1980 aquestes taxes havien baixat fins a 28'9 i 11'4 respectivament i les previsions per a l'any 2000, en la hipòtesi de variant mitjana, eren de 24'1 naixements per mil habitants i per any i 9'1 defuncions per mil habitants i per any.

El conjunt de regions menys desenvolupades del món segueix, amb taxes més elevades, les mateixes evolucions descrites per al conjunt del món, ja que els seus contingents demogràfics pesen més que els del conjunt de regions més desenvolupades que segueixen ritmes diferents a nivells força més baixos. Així el nivell de *creixement natural* assolit pel conjunt de països menys desenvolupats, en el quinquenni que fa el màxim de la història, 1965-1970, arriba a 25'6 habitants de més, per mil habitants i per any, mentre que en 1975-1980 el creixement natural fou de 21'4, i per a l'any 2000 la previsió, en la hipòtesi de variant mitjana, es calcula en 17'9 per mil habitants i per any (Vegeu taula 6 i gràfic 6).

La *natalitat* màxima assolida a la segona meitat del segle XX en el conjunt de regions menys desenvolupades fou la del quinquenni 1955-1960 amb 46'1 naixements per mil habitants i per any, mentre que el 1975-1980 fou de 33'5 i, per a l'any 2000, la hipòtesi de variant mitjana calcula 26'9 naixements per mil habitants i per any. La *mortalitat* màxima d'aquests cinquanta anys per aquest conjunt de regions menys desenvolupades, és a dir, per a tota l'Àsia excepte Japó i la U.R.S.S., Àfrica, Llatinoamèrica i Oceania excepte Austràlia i Nova Zelanda fou de 24'7 defuncions per mil habitants i per any el 1955-1960. La baixada de la mortalitat ha estat un fenomen importantíssim en aquests països en els vint anys següents, amb una reducció a la meitat de la taxa corresponent, que passà a ser de 12'1 defuncions per mil habitants i per any el 1975-1980; les previsions són, en la hipòtesi de variant mitjana, que el 1990-1995 iguali gairebé la mortalitat del conjunt dels països més desenvolupats i, a l'últim quinquenni del segle XX, la mortalitat del conjunt de països menys desenvolupats passi a ser de 9,0 defuncions per mil habitants i per any; més baixa per tant que la del conjunt de regions més desenvolupades, que es calcula en 9'4 per a 1995-2000. Això sí, sobre una mateixa mitjana de defuncions, l'edat mitjana dels morts en els països menys desenvolupats serà encara més jove, malgrat els accelerats progressos de l'esperança de vida, que l'edat de defunció en els països més desenvolupats.

Cal advertir, però, que dintre les regions menys desenvolupades es diferencien molt unes i altres tant en natalitat, com en mortalitat. Per exemple, el conjunt de l'*Àfrica*, gairebé no ha canviat les seves altíssimes pautes de *natalitat*, amb 46'9 naixements per mil habitants i per any el 1975-1980, i una previsió de 42'6, en la hipòtesi de variant mitjana, per a 1990-2000. El 1975-1980, en onze dels cinquanta estats d'Àfrica, la natalitat superava els 50 naixements per mil habitants, i arribava a Kenya, a la increïble taxa de 56,7 naixements per mil habitants i per any. En els estats mediterranis d'Àfrica, únicament Tunísia es trobava per sota dels 40 naixements per mil habitants i Egipte superava de poc aquesta cota amb perspectiva de rebaixar-la en el quinquenni següent. Líbia, Algèria i Marroc superaven els 45 naixements per mil habitants i per any en 1975-1980. Encara que les projeccions en la hipòtesi de variant mitjana eren que cap dels cinc estats mediterranis de l'Àfrica superessin els 40 naixements per mil habitants i per any el 1995-2000. Això, lligat a la baixada de la mortalitat infantil i juvenil suposa un potencial de població jove en edat laboral considerable que pressionarà amb força per immigrar a una Europa que es trobarà amb unes migrades generacions en aquestes mateixes edats estratègiques en el mercat laboral. L'altre extrem en natalitat, dintre les regions menys desenvolupades del món, l'ocupa la *Xina,* amb baixades molt acusades des d'uns nivells altíssims el 1950-1955 de 45'5 naixements per mil habitants i per any, es trobava el 1975-1980 a 22'0, un nivell equidistant del dels països més desenvolupats i els menys desenvolupats. Les hipòtesis en la variant mitjana fetes per les Nacions Unides el 1982 calculen, per als vint anys finals del segle, una certa estabilització dels naixements a Xina, a l'entorn dels 18 per mil habitants i per any, taxa més propera a la dels països més desenvolupats que a la dels menys desenvolupats.

En *mortalitat* és també l'*Àfrica* el conjunt que des de 1960-1965 té les taxes més elevades, desplaçant l'Índia en els grans conjunts mundials comparats en la taula 5, però la baixada des de 1950-1955 (27'2 defuncions per mil habitants i per any) fins a 1975-1980 (18'0) és molt considerable, a diferència del que succeïa amb la mateixa Àfrica amb les taxes de natalitat. La mortalitat projectada fins al quinquenni 1995-2000 en la hipòtesi de variant mitjana seria per a Àfrica de 12'1 defuncions per mil habitants, i seguiria essent la més elevada entre els grans conjunts considerats, però la diferència d'aquests conjunts, entre ells, seria molt més reduïda, amb la mínima a Llatinoamèrica, 6'7, i a Xina, 7'0. I en canvi, regions més desenvolupades com Europa amb 10'4 defuncions per mil habitants i per any, no serien ja gaire lluny de la mortalitat africana. Darrerament però, s'ha observat en alguns països del món menys desenvolupat, un estancament en la caiguda de la mortalitat i fins i tot algun tràgic augment que palesa el perill que alguns d'aquests països vagin que-

dant despenjats en la dinàmica descrita dintre del conjunt de regions menys desenvolupades.

Per a l'evolució de la natalitat i la mortalitat a l'Índia i el conjunt de Llatinoamèrica entre 1950 i les previsions fins l'any 2000, remetem el lector a les taules 4 i 5, i per al detall de cada un dels estats a la font d'on treiem aquestes dades, la publicació tantes vegades citada ja de les NACIONS UNIDES, *World Population Prospects. Estimates and Projections as assessed in 1982.*

El conjunt de regions més desenvolupades viu en aquesta segona meitat del segle XX el període terminal de la transició demogràfica en el qual el *creixement natural,* que el 1950-1955 era de 12'7 per mil habitants i per any, és a dir, poc més de la meitat de la taxa del conjunt de les regions menys desenvolupades, es va reduint constantment fins poc més de la meitat en els vint-i-cinc anys que van fins a 1975-1980, quan la taxa de creixement natural per mil habitants i per any fou de 6'5. Aquesta reducció és efecte de la procesució de la secular baixada de la *natalitat,* ja que la reducció de la mortalitat és ben petita. Els esglaons de baixada més pronunciats en la baixa de la natalitat de les regions més desenvolupades són per aquest ordre els que es produeixen entre 1960-1965 i 1965-1970, en acabar-se l'efecte del *baby-boom* de la postguerra a Europa Occidental i a Amèrica del Nord i entre 1970-1975 i 1975-1980, en relació amb la crisi econòmica. Les projeccions en la hipòtesi de variant mitjana entre 1975-1980, quan la natalitat fou de 15'9 naixements per mil habitants i per any i l'últim quinquenni del segle 1995-2000, amb 14'1, en la hipòtesi de variant mitjana, són les d'una baixada constant i més suau, de l'ordre d'una dècima per any aproximadament per al conjunt de regions més desenvolupades del món. La *mortalitat* a la segona meitat del segle XX i per al mateix conjunt de regions més desenvolupades, manifesta haver arribat al fons de la seva davallada, per la qual havia començat històricament la transició demogràfica. En efecte, després d'una baixada important encara entre 1950-1951 i 1955-1960, de 10'1 a 9'3 defuncions per mil habitants i per any, les diferències entre els altres vuit quinquennis del segle són minses i van d'un mínim de 9'0 en 1960-1965, a un màxim de 9'6 segons la projecció en la hipòtesi de variant mitjana feta per a 1980-1985. Es tracta pràcticament d'una estabilitat amb suaus ondulacions, però de profund significat, tant pel que ja hem comentat d'una perspectiva relativament pròxima de coincidència i fins i tot de més baixa mortalitat per part dels països menys desenvolupats, com per la novetat que suposa l'aturada de la baixa i fins i tot l'alça, ni que sigui petita, de les taxes de mortalitat en els països més desenvolupats (Vegeu gràfic 6). Efectivament, vençuda la mortalitat catastròfica[24] de la qual l'últim esclat a nivell del conjunt de països més desenvolupats fou la Segona Guerra Mundial, vençuda també pràcticament la mortalitat infantil, la qual ateny taxes més i més baixes, els progressos per a abaixar la mortalitat ordinària aconsegueixen allargar progressivament la vida, però aleshores l'acumulació de població gran, juga a favor d'un increment de la mortalitat.

24. Encara que l'acumulació de ginys capaços de provocar-la més grossa que mai no ens permet excloure definitivament desgràcies d'aquesta mena.

Dintre les regions més desenvolupades hem fet allusions ja a *Europa* i al seu històric paper d'iniciadora de les baixades de la mortalitat i la natalitat que marquen actualment l'evolució de la població mundial. Val a dir que dintre el conjunt de regions més desenvolupades les diferències de natalitat i mortalitat són menors entre uns i altres conjunts que les que hem trobat dintre les regions menys desenvolupades, i també que Europa sense la U.R.S.S. es manté a nivells més baixos de natalitat i més alts en mortalitat que la mitjana de les regions més desenvolupades, cosa que lògicament porta a nivells de creixement natural molt reduïts. En alguns estats i regions concrets d'Europa s'ha arribat ja al creixement natural negatiu. Si deixant la història anterior, ens atenem únicament a la segona meitat del segle XX, el *Japó* és el país que ha portat amb més constància una política antinatalista, i no és estrany que sigui precisament el Japó, ja que segons vèiem més amunt, entre els vint grans conjunts mundials abans considerats era el de més elevada densitat humana (apartat 1.3.). Com a efecte d'aquesta política entre 1955 i 1965, el Japó dóna unes taxes de natalitat inferiors a les del conjunt d'Europa. Aquesta situació la tornarem a trobar per a les projeccions realitzades en la hipòtesi de variant mitjana entre 1980 i l'any 2000, de forma que la taxa mínima de natalitat que apareix en la taula 4 correspon al càlcul fet per al Japó en el quinquenni 1985-1990, amb 11'5 naixements per mil habitants i per any. Això no treu que en el mateix quinquenni puguem comptabilitzar sis estats d'Europa Occidental per als quals la projecció calculada donava una taxa encara inferior a la del Japó.

1.4.3. Taxes de reproducció i reemplaçament de les generacions

L'acreixement biològic de la població humana té diversos tractaments demogràfics. La taxa de natalitat de la qual hem fet ús abundant fins ara relaciona els naixements i el total de la població en un any determinat. És un indicador que té els seus avantatges però també les seves limitacions, que fan convenient completar la informació atenent a d'altres indicadors que mesuren d'una o altra manera la relació entre el nombre de naixements i el nombre de dones en edat fecunda. Això ens permet, per exemple, prescindir de l'efecte que sobre el nombre de naixements té el fet que una generació en edat fecunda sigui molt o poc nombrosa. En aquest cas pot succeir que l'índex de natalitat sigui encara relativament elevat perquè les generacions en edat òptima de tenir fills siguin molt nombroses, i que aquesta realitat coexisteixi amb el fet que aquestes generacions en edat fecunda no arribin a una proporció de fills suficients per assolir al final del període reproductiu la descendència final suficient per a reemplaçar-los. Aquest comportament (deixant ara de banda les variacions que poguessin introduir les migracions) portaria a una disminució d'aquesta població. Però, aquest efecte negatiu que es deixarà sentir en un futur, pot molt bé coincidir en el temps present, per a una població determinada, amb unes taxes de natalitat superiors a les de mortalitat, i, per tant, amb un creixement natural de signe positiu.

En concret, seguint la informació que ens proporciona la font bàsica que

emprem a aquest capítol, farem ús seguidament de la *taxa bruta de reproducció*[25].

El que ara descrivíem com una hipòtesi, és el cas en què es troben actualment el **conjunt de regions més desenvolupades del món** que des de 1975-1980 manté unes taxes brutes de reproducció que no superen l'índex de reemplaçament de les generacions (vegeu taula 7), mentre el seu creixement natural dóna valors positius, bé que no gaire elevats (vegeu taula 6). Es preveu que aquesta tendència segueixi fins a final de segle i més enllà, amb els valors mínims en les projeccions fetes en la hipòtesi de variant mitjana, de 0'96 com a taxa bruta de reproducció per als anys 1980-1990 i de 4'7 habitants de més de creixement natural per mil habitants i per any el 1995-2000.

Si diferenciem, però, el gran bloc que entra dintre la classificació de regions més desenvolupades, podem veure que la *U.R.S.S.* resta fora d'aquesta tendència general dels països més desenvolupats, superant, de poc, però, l'índex de reemplaçament de les generacions. La taxa bruta de reproducció per a la U.R.S.S. en 1975-1980 era d' 1'16 i la projecció en la hipòtesi de variant mitjana preveia una estabilitat pràctica d'aquest valor fins a final de segle amb 1'14 en 1995-2000.

El *Japó* ha estat el primer estat en assolir i mantenir alhora unes taxes brutes de reproducció per sota de l'índex de reemplaçament de les generacions. Ja el 1960-1965 donà una taxa bruta de reproducció de 0'98 i (amb l'excepció del valor 1'01 en 1970-1975) fins a la fi de segle es preveu que mantingui aquestes taxes per sota de la unitat amb el mínim de 0'83 en el present decenni 1980-1990. En tot aquest període no és de preveure, però, un creixement natural negatiu al Japó. Aquesta situació de taxa bruta de reproducció inferior a l'índex de reemplaçament i creixement natural positiu és la que es preveu també des del 1970-1975 per a *Canadà* i *U.S.A., a l'Amèrica del Nord, i per a Austràlia* i *Nova Zelanda* a partir del 1980-1985.

El cas d' *Europa sense la U.R.S.S.,* considerat com un tot, segueix la mateixa tendència d'una taxa de reproducció per sota l'índex de reemplaçament a partir de 1975-1980, amb el mínim de 0'90 el 1985-1995 per a la hipòtesi de variant mitjana, i un creixement natural feble però positiu. Però, als estats particulars trobem diferències que cal remarcar: Hongria i Romania havien acompanyat al Japó el 1960-1965, com a únics estats del món amb unes taxes brutes de reproducció inferiors a la unitat en aquell quinquenni. Per a Romania es tractà d'una tendència no continuada, condicionada per les brusques zigazagues de la seva peculiar política poblacional. Hongria, on la baixa havia arribat fins al 0'89 el 1960-1965, seguirà més a prop de la unitat, però per sota de la unitat en el quinquenni següent i molt lleugerament per sobre els dos següents, per tornar a baixar a 0'95 en la projecció corresponent a 1985-1990. L'esglaó de baixada més pronunciat el fan però les dues Alemanyes el 1970-1975, les quals inicien en aquell quinquenni la seva tendència a taxes brutes de reproducció inferiors a la unitat amb valors de 0'79 per a la R.F. i 0'83 per a la R.D.; Finlàndia amb 0'79 i Suïssa amb 0'88, acusen també amb força la baixada; altres sis estats europeus acompanyen els quatre esmentats amb valors inferiors a la unitat en el quinquenni 1970-1975; es tracta de: Suècia, Bèlgica, Luxemburg, Països Baixos, Dinamarca i Àustria. En el quinquenni següent, 1975-1980, s'afegeixen a aquests estats amb taxes de valor inferior a la unitat: el Regne Unit, Noruega, França, Itàlia i Malta. Per al present quinquenni 1985-1990, les projeccions fetes per les Nacions Unides a partir de les dades obtingudes fins a 1982, preveien en la hipòtesi de variant mitjana únicament dos estats europeus allunyats, per sobre de les taxes de reemplaçament de les generacions: Albània amb 1'61 i Irlanda amb 1'42. Per sobre també de la taxa de reproducció de valor 1, però a poca distància d'aquest valor trobem a l' Europa Oriental: Romania, Bulgària, Polònia i Txecoslovàquia, i a l' Europa més Meridional: Grècia, Espanya[25bis] i Portugal. Tots els altres divuit estats europeus excepte la U.R.S.S. restarien per sota de la taxa de reproducció. En canvi, el creixement natural negatiu en aquest mateix quinquenni

25. La taxa neta de reproducció femenina es defineix com el nombre mitjà de filles nascudes vives que tindria una cohort hipotètica de naixements femenins si estigués sotmesa a un repertori donat de taxes de fecunditat i de mortalitat per edat. La taxa bruta de reproducció femenina que és la que ara ens ocupa, es calcula de manera anàloga en la hipòtesi de treball, però, que la mortalitat és nulla abans del terme del període reproductiu.

Quan la taxa neta de reproducció femenina ateny el valor 1, vol dir que la reproducció es troba exactament a nivell de reemplaçament de generacions, és a dir, que cada dona de la generació anterior que sobreviu fins a l'edat mitjana de la maternitat, aporta una dona per a la generació que la segueix, i, per tant, de perllongar-se aquesta tendència i fent abstracció del moviment migratori, la població restaria estable. En canvi, per sota d'aquest valor 1, i en les condicions dites, la població tendiria a minvar. El valor 1 de la taxa bruta de reproducció d'una població, per definició sempre resta un xic per sobra de la taxa neta de reproducció de la mateixa població, per tant un valor inferior a la unitat de la taxa bruta de reproducció indica una fecunditat per sota del nivell de reemplaçament de les generacions. En poblacions amb taxes de mortalitat baixes, les diferències entre els valors de les taxes bruta i neta són petites. En concret, per als estats de la C.E.E. els anys 1980ss. el valor que les taxes brutes de fecunditat excedeixen les taxes netes de fecunditat, signifiquen entre l'1,5% i el 3%. És a dir, que a una taxa neta de reproducció de valor 1 correspondria en aquest cas una taxa bruta de reproducció d'1,015 a 1,030. En canvi, en poblacions amb mortalitat més elevada, que generalment coincideixen també amb les de fecunditat més elevada, les diferències no solament absolutes sinó també relatives entre les taxes bruta i neta de reproducció s'acreixen sensiblement.

El valor 1 de la taxa neta de reproducció femenina té quelcom a veure amb el valor 2,1 de la descendència final de les generacions amb la diferència substancial que en aquest índex són considerats els fills d'ambdós sexes, mentre que en la taxa de reproducció femenina únicament eren considerades les filles. El fet que l'índex de descendència final de valor 2,1, i no del valor 2, sigui el que relacionem amb el valor 1 de la taxa neta de reproducció, té a veure amb la coneguda major proporció de naixements del sexe masculí que del femení i amb la mortalitat fins a l'edat mitjana de la maternitat.

25 bis. Les projeccions que comentem fetes el 1982 donaren índexs més elevats per a l' Europa Meridional del que l'evolució posterior ha anat indicant. En especial, això val per a Espanya on ben aviat del decenni (cap a 1982 probablement) la fecunditat restà per sota de l'índex d'emplaçament de les generacions. Pel 1985 (INE, *Encuesta de Fecundidad 1985. Avance de resultados,* Madrid, 1986) el nombre de fills (fills i filles) per dona de 15 a 49 anys donà 1,56 (equivalent a 0'76 de taxa bruta de reproducció femenina); per tant, marcadament per sota de la taxa de reemplaçament de les generacions.

1985-1990, únicament es donaria a vuit estats europeus: Suïssa (amb el màxim decreixement natural: —3'9 habitants de més per mil habitants i per any), Suècia, Luxemburg, Alemanya R.F., Regne Unit, Alemanya R.D., Dinamarca i Bèlgica (amb el mínim decreixement natural —0'1 habitants de menys per mil habitants i per any). D'entre aquests vuit estats amb creixement natural negatiu previst per al 1985-1990, únicament de cinc es preveia creixement absolut negatiu, ja que el Regne Unit, Dinamarca i Bèlgica compensaven amb una migració neta positiva el seu lleuger creixement natural negatiu. Tot això, com sempre, referit a la hipòtesi de variant mitjana per al 1985-1990.

Alemanya R.F. fou el primer estat en iniciar aquesta tendència de creixement natural negatiu a la segona meitat del segle XX amb —0'1 habitants de menys per mil habitants i per any el 1970-1975.

Les **regions menys desenvolupades del món** han mantingut com a conjunt, fins a l'entorn del 1985, unes taxes brutes de reproducció que doblaven amb escreix les del conjunt de regions més desenvolupades del món (taula 7). Del 1950-1955 podríem dir que, a les regions menys desenvolupades, la generació en edats fecundes triplicava els efectius demogràfics en la seva descendència. Del 1980-1985, a la projecció corresponent a la hipòtesi de variant mitjana, podríem dir que la generació en edats fecundes doblava els efectius demogràfics en la seva descendència en aquestes regions menys desenvolupades, quan en el conjunt de regions més desenvolupades no arribava de poc a igualar-los. En el futur, les projeccions donen un manteniment a l'entorn del nivell de reemplaçament generacional del conjunt de les regions més desenvolupades i un progressiu descens de les taxes de reproducció a les regions menys desenvolupades, per a les quals la generació en edat fecunda deixarà una descendència superior en un 50% als seus propis efectius de població (taxa bruta de reproducció de l' 1'5). Bé que el descens assolit i el previst en la taxa bruta de reproducció entre 1950 i l'any 2000, de les regions menys desenvolupades, sigui tan remarcable, cal no perdre de vista la magnitud extraordinària aconseguida pel creixement absolut de la població d'aquestes regions i del món. Aquests índexs mitjans operen sobre contingents molt grans de població i l'efecte del descens de la taxa bruta de reproducció sobre el volum absolut del creixement de població, ve amb anys de retard. És important, tanmateix, i significatiu atendre a l'evolució d'aquestes taxes. No ens podem estendre a pormenoritzar les diferències molt considerables que es donen entre unes i altres de les regions dites menys desenvolupades del món. Però són prou significatius els extrems: en efecte, mentre que *Àfrica,* en la projecció d'hipòtesi de variant mitjana, el 1985-1990 no ha baixat del valor 3, de taxa bruta de reproducció, la *Xina* ateny per primera vegada en aquest quinquenni un valor inferior a la unitat (0'98), comparable a la dels estats més desenvolupats esmentats abans.

La insistència amb què hem repetit l'expressió «projeccions en la hipòtesi de variant mitjana», fins a resultar fatigant, té la intenció de sortir al pas del perill d'oblidar el caràcter contingent, pel que fa referència a les possibles evolucions de les variables demogràfiques en el futur. Això és especialment de notar quan es tracta d'indicadors com aquest de la taxa de reproducció, subjecte a molts factors, previsibles els uns i imprevisibles els altres, i tant més exposat al risc d'incompliment quant més allunyat resta en el temps de la data de base, la qual en aquest cas ha estat, com indica el títol de l'estudi de les Nacions Unides que ens ha servit aquí de base, l'avaluació feta el 1982.

1.4.4. Esperança de vida en néixer i poblacions més joves i més velles

En néixer una persona, el 1950-1955, l'*esperança de vida* que tenia era com a mitjana mundial de 45'8 anys amb una diferència de 65'1 anys a 41'0 anys, entre la mitjana per les *regions més desenvolupades* i per les *regions menys desenvolupades* del món. El 1975-1980 l'esperança de vida havia augmentat en 11'5 anys per persona com a mitjana a nivell mundial (57'3 anys), però sobretot havia augmentat més en les regions menys desenvolupades on l'esperança de vida en néixer atenyia els 54'8 anys, escurçant distàncies amb la mitjana d'anys d'esperança de vida dels països més desenvolupats, que atenyia aleshores els 72'1 anys (taula 8)[26].

En la hipòtesi de variant mitjana avaluada en l'estudi de les Naciones Unides, es preveia que aquestes tendències d'increment de l'esperança de vida en néixer seguirien endavant, de forma que el 1995-2000 assolirien els 63'5 anys com a *mitjana mundial,* i alhora les distàncies entre països més i menys desenvolupats seguirien minvant i donaria, en aquell últim quinquenni del segle, 75'4 anys per als països més desenvolupats i 61'8 per als menys desenvolupats, (vegeu taula 8). Sense menysvalorar el sentit optimista d'aquestes tendències, cal temperar-lo amb la consideració de les condicions força deficients en les quals es desenvolupa la qualitat de vida de moltes d'aquestes persones. Cal atendre també a les diferències dintre mateix del conjunt de regions menys desenvolupades del món; entre elles n'hi ha algunes que van restant endarrerides, amb indicadors fins i tot d'una inesperada i recent regressió en l'esperança de vida en alguns països.

Si abans hem considerat la proporció d'*habitants de 0-15 anys* en el total de la població en referència a l'any 1980 (taula 1 i text 1.2. i 1.3.), una consideració diacrònica ens assenyala que, a nivell mundial, el 35'6% del total de la població mundial que atenyia aquell any la població d'aquestes edats era una proporció semblant a la de 1950 (35'1%) i que, en l'entremig, la proporció havia pujat fins a un màxim de 37'9% el 1970. La prospectiva assenyala, en la hipòtesi de variant mitjana, una baixada que portaria cap a l'any 2000 una proporció del 30'4% del total de la població mundial entre 0 i 15 anys (taula 9).

Per tot el que anem dient és clar que les regions més desenvolupades i les menys desenvolupades porten diferències molt acusades en la seva es-

26. Sense que siguin plenament conegudes les causes, es constata en els països més desenvolupats que, tot i anar augmentant l'esperança de vida tant per als homes com per a les dones, les diferències augmenten progressivament entre els dos sexes. El 1975-1980, per a les dones l'esperança de vida en néixer era de 75,9 anys i 68,5 per als homes. Val a dir com a referència que, a Catalunya, amb una esperança de vida en néixer per a 1975-1979 calculada de 75,7 anys per als dos sexes, les diferències eren de 78,0 per a les dones i 72,5 per als homes (C.I.D.C., *Anuari Estadístic de Catalunya 1985*, pàgs. 78-80).

tructura d'edats, així mentre **els països més desenvolupats** atenyien una proporció d'aquesta població més jove del 28'6% de la seva població total al començament dels anys 1960ss, superant la proporció de 1950 com a efecte del perllongat *boom* de natalitat de la postguerra, *els menys desenvolupats* atenyien el màxim del període considerat el 1970 amb el 42'4% del total de la seva població. La prospectiva, en hipòtesi de variant mitjana, indicava que cap a l'any 2000 aquestes regions menys desenvolupades haurien passat a un 32'9% des del 40'0% del 1980, i les regions més desenvolupades assolirien l'any 2000 una proporció del 20'8% de la seva població total en comptes del 23'0% de 1980. *Europa sense U.R.S.S.,* que presenta el 1980 el mínim en relació als altres grans conjunts considerats, segueix una tònica no gaire allunyada de la del conjunt dels països més desenvolupats. Es preveu que cap a l'any 2000, en hipòtesi de variant mitjana, atenyi els 19'3%. Aleshores, de complir-se aquesta hipòtesi, el *Japó* l'haurà avançat en el mínim de població de 0-15 anys amb el 17'5% de la seva població total. En la banda dels màxims, és l'*Àfrica* la que, al llarg dels 50 anys, manté la màxima proporció de població jove, amb el 42'2% el 1950, un màxim previst de 45'8% el 1990 i de 45'2% l'any 2000.

En l'extrem superior de la piràmide, és a dir, en els estrats de *població de 65 anys i més edat,* la diferència entre països més desenvolupats i països menys desenvolupats és encara més forta que en els estrats de la base de la piràmide. Així, els *països més desenvolupats* segueixen una pauta de constant creixement entre 1950 i 1980, passant la població de 65 anys i més, del 7'6% del total de la seva població a l'11'4% el 1980 (vegeu taula 10). Els *països menys desenvolupats,* per contra, que l'any 1950 tenien una proporció de població de 65 i més anys, del 4'1% el 1980, malgrat un augment absolut de 40 milions més de vells, relativament donaven una proporció menor de població vella, el 3'8%. En aquest any de 1980, el component de població que suposen aquestes edats de 65 i més anys arriba a ser tres vegades més elevat en el conjunt de regions més desenvolupades que en el conjunt de regions menys desenvolupades. I si prenem el conjunt d'*Europa sense la U.R.S.S.,* en un extrem de més envelliment, i l'*Àfrica,* en el de menys envelliment, els contrastos, de 13'0% i 3'1% encara són més grans.

En la hipòtesi de variant mitjana es preveia que fins l'any 2000, les proporcions d'envelliment seguirien creixent en els *països més desenvolupats* (després d'una baixa conjuntural el 1985), de forma que, en acabar el segle, la proporció de població de 65 i més anys fóra del 13'2% del total de la seva població, i si perllonguem encara més la hipotètica projecció ens trobaríem amb una proporció del 17'3% cap a l'any 2025. Les projeccions hipotètiques indicades aplicades al conjunt de *regions menys desenvolupades* donen un augment moderat de la població vella que l'any 2000 atenyia el 4'9% de la població i l'any 2025 el 7'8%. Àfrica és el continent que més s'allunya d'aquestes proporcions amb un 3'0% del 1985 a l'any 2000, (són les proporcions més baixes que figuren en tota la taula 10), que pugen fins a 3'8% per a l'any 2025. *Europa sense la U.R.S.S.* es manté al llarg dels 30 anys avaluats i els 45 anys projectats amb uns índexs d'envelliment superiors als de la mitjana de les regions més desenvolupades. Únicament cap a l'any 2000 el *Japó* pren el lloc capdavanter en envelliment de la població.

L'observació general de la taula 10 al llarg dels setanta-cinc anys considerats, 1950-2025, manifesta una progressiva diferenciació de l'envelliment de la població per grans regions mundials. Així podem veure una similitud entre l'envelliment de la població de l'any 1950 per a les regions més desenvolupades i l'envelliment de la població, a l'any 2025 per a les regions menys desenvolupades, en les quals ja hauran atès els 65 anys i més els nascuts abans de 1960. Això ens indica que aleshores i per més enllà els problemes d'envelliment de la població començaran a ser importants per a aquestes regions. Cal considerar, però, que la *Xina* avança considerablement el calendari, mentre que l'*Àfrica* el retarda notablement.

Malgrat els considerables augments absoluts en població de 65 anys i més en el món, relativament, el pes dels contingents de les regions menys desenvolupades fa que la proporció de la *població mundial* d'aquestes edats, canviï lentament al començament del període considerat per accelerar-se més endavant, passant del 5'3% de 1950 al 5'7% de 1980 i les projeccions avaluades en la hipòtesi de variant mitjana, de 6'6% l'any 2000 a 9'5% l'any 2025 (vegeu taula 10).

1.4.5. A propòsit del desenvolupament urbà en el món

Un tema que va guanyant progressivament l'atenció en els estudis de població és el del repartiment *rural-urbà* i el del *creixement de les grans ciutats.* Barcelona ha estat la seu d'una *Conferència Internacional sobre la població i el futur urbà* convocada pel FONS DE LES NACIONS UNIDES PER A ACTIVITATS EN MATÈRIA DE POBLACIÓ i d'altres co-patrocinadors institucionals, el maig de 1986. Hi foren convidades les ciutats que, cap a l'any 2000, es preveia que arribarien, si no havien arribat encara, als 4.000.000 d'habitants, en la seva àrea metropolitana. La documentació produïda en aquesta Conferència[27] ofereix una panoràmica prou rica de la situació mundial especialment pel que fa a aquests aspectes urbans. Remetem el lector a les dades i a les consideracions d'aquests documents. I solament transcrivim aquí algunes significatives frases del Secretari General de les Nacions Unides, Javier PÉREZ DE CUÉLLAR, en la sessió de clausura:

«El hombre comenzó a asentarse cuando descubrió la agricultura y pudo obtener un suministro constante y seguro de alimentos. Esto le permitió vivir en aldeas agrícolas y multiplicarse. La revolución industrial cambió gran parte del planeta, especialmente en el Occidente. Pero en general el hombre ha continuado viviendo hasta ahora en un mundo primordialmente agrícola...

»... Por primera vez en los anales de la historia, poco después del final de

27. LA CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA tingué cura a Barcelona de l'organització i distribució de documentació de la Conferència, convocada pel Fons de les Nacions Unides per Activitats en Matèria de Població. Entre els documents produïts cal esmentar l'anomenada «Declaració de Barcelona».

este siglo habrá más gente que viva en ciudades que en pueblos y aldeas. Este es un hito portentoso.

»Sin embargo la distribución de las modalidades del crecimiento urbano es dispareja. En muchas partes del mundo en desarrollo, las altas tasas de aumento de la población y la migración del campo a la ciudad, están llevando el crecimiento de las zonas urbanas a densidades jamás imaginadas por los planificadores.

»... En 1950 sólo Nueva York, Londres i Shangai tenían 10 millones de habitantes o más. Para el año 2000, habrá 22 de esas 'Megaciudades', 18 de ellas en países en desarrollo.

»... La población urbana de los países en desarrollo está creciendo a un ritmo varias veces superior al de la población rural, sea a causa del crecimiento natural o de la migración de las zonas rurales. Y la población rural de los países en desarrollo continuará aumentando hasta la primera parte del próximo siglo.

»... Las ciudades de los países industrializados se enfrentan con una serie de problemas distintos pero igualmente graves. Ya se observan tasas de natalidad bajas en muchas zonas urbanas y una escasez de trabajadores jóvenes que permitan mantener la prosperidad económica y los servicios. Las legendarias ciudades de los países industrializados podrían convertirse en las ciudades de los ancianos y de población improductiva. El mundo desarrollado también tiene que elaborar políticas nuevas que revitalicen algunas ciudades y ayuden a mantener el bienestar económico de otras.

»El crecimiento urbano tiene un aspecto bueno y otro malo...»

Dintre dels límits d'aquesta obra, estalviem el tractament sistemàtic del tema urbà, encara que sovint en tractar de les regions hi farem referència, donat el lligam entre urbanització i regionalització. L'interès propi dels temes urbans i rurals ha desenvolupat una munió d'estudis als quals remetem el lector. La nostra actitud precisiva obeeix més al reconeixement de la importància objectiva del tema que demanaria un estudi propi, que no pas a desinterès.

Dintre dels límits que la fixació dels objectius de l'estudi ens posava, hem optat per dedicar-nos més al tema de les regions a Europa, el qual compta amb una bibliografia actualitzada més aviat escadussera, que al tema de les ciutats i la problemàtica urbana, en el qual no mancarà al lector interessat bona i abundant informació.

Pel que fa a Europa i específicament a l'Europa dels Dotze, direm alguna cosa de les zones metropolitanes de les ciutats més grans a l'apartat 3.2.1.

2. EUROPA SENCERA DE L'ATLÀNTIC ALS URALS

2.1. Quatre usos del mateix terme: Europa

La ubicació geogràfica de la Península Ibèrica i la mateixa conjuntura històrica que compta com a fet ben proper la incorporació a la *Comunitat Econòmica Europea,* porta sovint als seus habitants a emprar el terme «Europa» per referir-se a l'àmbit estricte de la C.E.E.

No es tracta, però, que per aquesta simplificació del llenguatge espontani es negui la pertinença a Europa de la *resta de països de l'Europa Occidental.* Molt més oblidada en canvi resta sovint la consideració d'una part de Turquia (la Tràcia oriental) situada a occident dels estrets del Bòsfor i dels Dardanels que divideixen Europa i Àsia com a territori europeu.

Pel que fa als vuit estats de règim polític comunista de l'*Europa Oriental* (sense la U.R.S.S.), bé que ningú els negarà la condició europea que per geografia i història els pertany, és també real que la divisòria política, afavorida per una més gran llunyania, ha anat fent forat en l'òptica occidental. Des d'ella cal sovint fer un canvi de registre mental respecte a una altra utilització del terme «Europa» per incloure-hi aquests països de l'Europa Oriental. Teòricament, però, no hi ha dificultat en relació a la seva òbvia pertinença a Europa.

Respecte de la *U.R.S.S.,* el canvi de registre es fa més accentuat que en relació als altres països de l'Europa Oriental, i no solament per major distància geogràfica i temporal des de la implantació del règim polític, sinó també per les conseqüències d'una política oficial de la mateixa U.R.S.S., encaminada a difuminar la divisòria continental dintre el seu territori i a considerar-la com una unitat a afegir, i diferenciar, a la de les cinc parts del món. Com hem vist abans, les mateixes estadístiques de les Nacions Unides adopten aquesta presentació del món en sis parts. Això afegeix dificultats no sempre superables a qui des d'aquí intenta estudiar el territori europeu de la U.R.S.S. No fóra seriós, però, excloure d'Europa: Estònia, Letònia, Lituània, Bielorússia, Ucraïna, Moldàvia i l'extensa part de Rússia fins als Urals[28]. I encara que no serà fàcil trobar les dades i comprovar els límits exactes del que és la Rússia a Europa i el que és la Rússia a Àsia, pensem que no podem deixar d'afrontar aquest tema. A la taula 11 trobareu dades de les quatre Europes esmentades. El gràfic 7 indica els estats d'Europa i el gràfic 8 el contrast entre els quatre conjunts.

2.2. El territori i la població dels estats d'Europa

Dintre l'objectiu de donar una panoràmica mundial i, per tant, poc detallada de les concentracions de població, el gràfic 1 palesa el tercer lloc mundial que ocupa Europa després de les dues grans zones asiàtiques de concentració de població. Però, a més, és perceptible en el gràfic que el nucli central d'aquesta concentració europea se situa en una zona que s'estén pels Països Baixos, Bèlgica, Alemanya (R.F.) i el Regne Unit (i dintre d'aquest precisament a Anglaterra). La configuració més precisa i els condicionaments geogràfics (el paper que iuga, per exemple, el Rhin) i econòmics (la zona del Rhur...) d'aquests territoris que centren la concentració demogràfica europea, han estat prou analitzats[29]. Els quatre estats esmentats són precisament els de més ele-

28. Afegirem encara els territoris que aboquen a la ribera nord-occidental de la mar Càspia, i que pertanyen a la R.S.S. del Kazakhstan, la qual d'altra banda s'estén molt majoritàriament per l'Àsia.

29. Entre d'altres per: MINSHULL, Gordon Neil, *The New Europe,* Great Britain 1978; ILBERY, Brian W., *Western Europe. A Sistematic Human Geography,* Oxford, University Press, 1981; MOLLE, Willen (with the collaboration of Bas van HOLST and Hans SMITH), *Regional Disparity and Economic Development in the European Community,* Saxon House, England, 1980; HUDSON, Ray - RHIND, David - MOUNSEY, Helen, *An Atlas of EEC Affairs,* Methuen, London, 1984; GENERALITAT DE CATALUNYA (Institut d'Investigacions Econòmiques), *Catalunya i la Comunitat Econòmica Europea,* Servei Central de Publicacions, Departament de la Presidència, Barcelona, 1982; NADAL CAPARÀ, Joaquim de, *Catalunya i el Mercat Comú,* Edicions Proa, Barcelona, 1975. També vegeu a Bibliografia: CONSIGLIO D'EUROPA, 1982 (1978); LIVI BACCI, Massimo, 1984; WORLD HEALTH ORGANIZATION, 1984; CARNEY, John, 1980; DONGES, Juergen B.; VANHOVE, Norbert - KLAASSEN, Leo H.; i COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES, el primer i el segon informe periòdic sobre la situació sòcioeconòmica de les Regions de la Comunitat (primer: 1981, segon: 1985), i també a altres publicacions de la mateixa COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES: *Analytical Survey 1971, Thomson Report 1973 i FLEUR study* que desvetlla noves expectatives

GRÀFIC 7. Mapa de l'Europa dels Estats

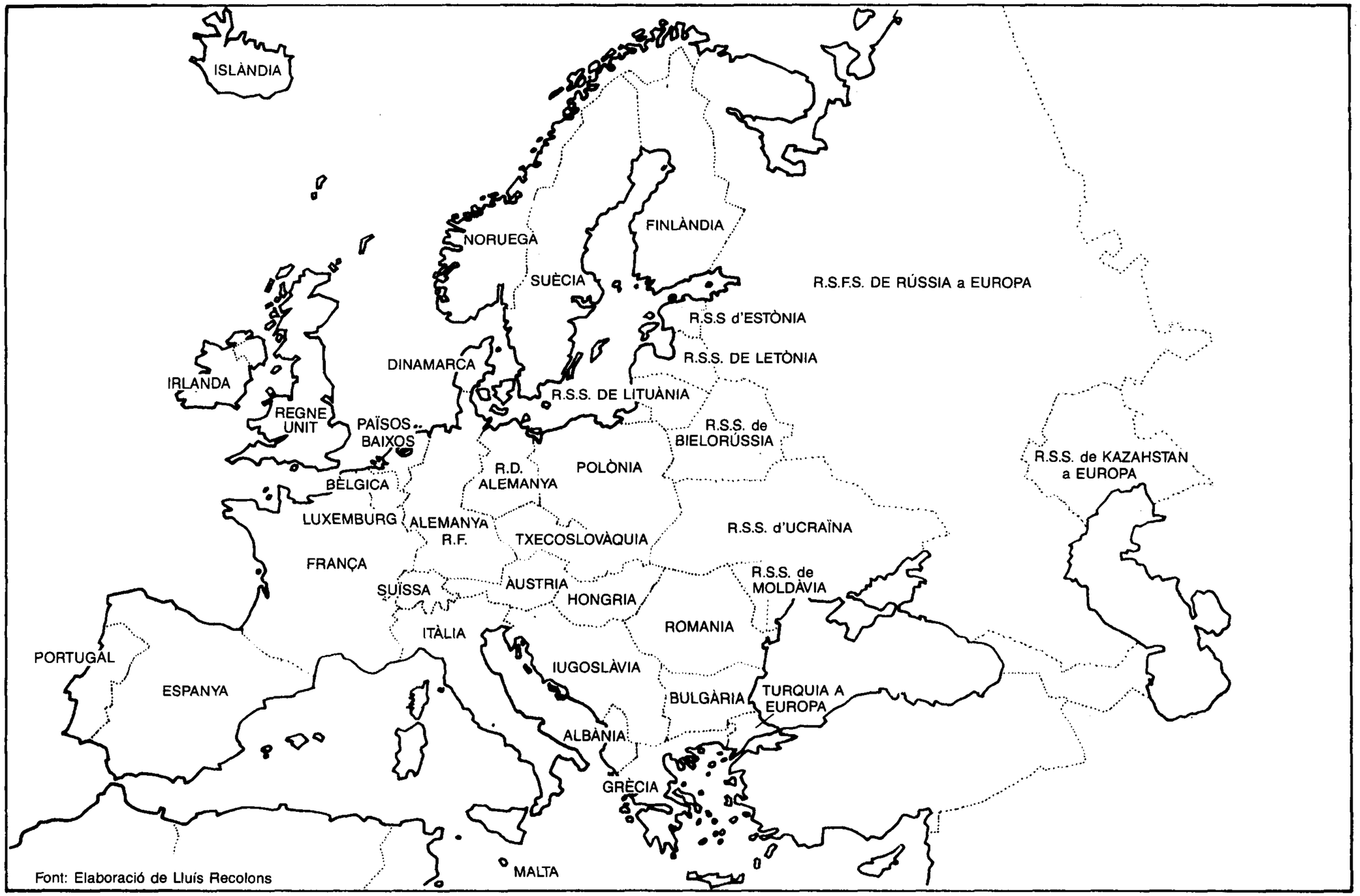

Font: Elaboració de Lluís Recolons

GRÀFIC 8. Mapa d'Europa: quatre grans conjunts

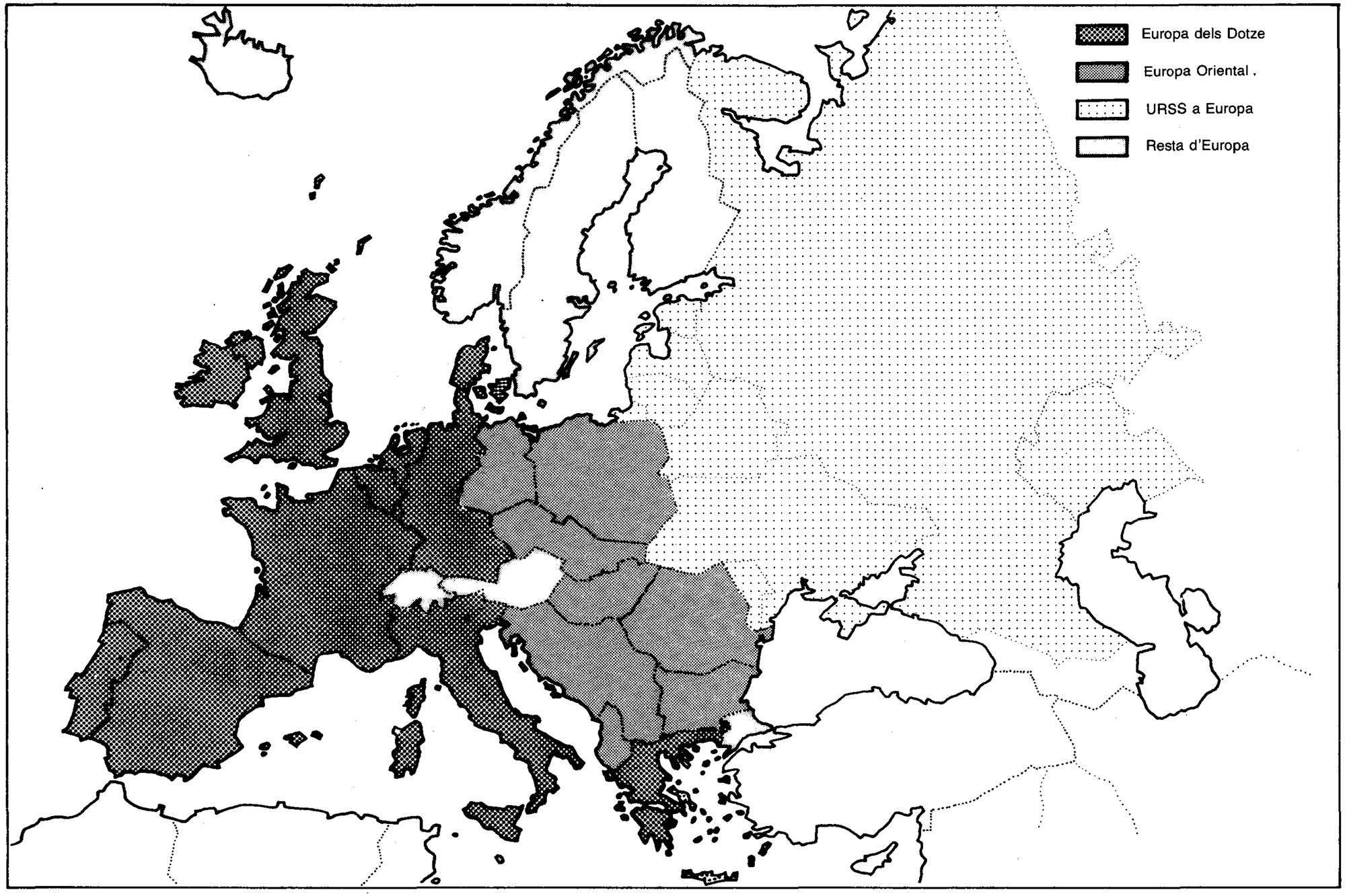

vada densitat d'Europa[30], superant tots quatre els 230 habs./Km^2 i amb els màxims als Països Baixos amb 346 habs./Km^2 el 1981 (taula 12), i juntament amb d'altres tres estats de densitats més baixes: Luxemburg (G. D.), Dinamarca i Irlanda (aquest amb 49 habs./Km^2, la densitat més baixa entre tots els estats de l'Europa dels Dotze), podem considerar que formen el subconjunt dels *set estats més septentrionals de l'Europa dels Dotze,* amb una densitat mitjana de 222 habs./Km^2 el 1981. Aquest subconjunt concentra el 23% de la població i el 7% del territori del total d'Europa, comprès entre l'Atlàntic i els Urals (vegeu taula 11). Alemanya R.F., amb 61'7 milions d'habitants, és l'estat amb més població de l'Europa dels Dotze (i el segon de l'Europa de l'Atlàntic als Urals) i ocupa entre els Dotze el quart lloc en superfície territorial (249.000 Km^2). El Regne Unit amb 56'3 milions d'habitants ocupa el tercer lloc en població i el cinquè en superfície (244.000 Km^2) dintre l'Europa dels Dotze.

Els cinc estats més meridionals de l'Europa dels Dotze, Itàlia, França[31], Espanya, Portugal i Grècia donen una densitat mitjana de 107 habs./Km^2, però únicament Itàlia destacava el 1981 per sobre d'aquesta densitat amb 188 habs./Km^2 i és que amb la interrupció que suposen els Alps en la continuïtat de densitats elevades, Itàlia presenta com un ramal de perllongament meridional de l'esmentat centre europeu de concentració de població. La densitat mitjana de l'Europa dels Dotze és de 141 habs./Km^2 (taula 11). Espanya i Grècia amb 74 habs./Km^2 resten a poc més de la meitat d'aquesta densitat mitjana. França donava 100 habs./Km^2 i Portugal 106 habs./Km^2 (taula 12). Veurem, però, en tractar de les regions d'Europa que la varietat de les densitats dintre dels estats és considerable, particularment a Espanya. Itàlia, amb 56'5 milions d'habitants, és també l'estat amb més població dintre d'aquest subconjunt, seguida de França, 54'8 milions, i Espanya, 38'5. En canvi, en superfície territorial, França (544.000 Km^2), Espanya (505.000 Km^2) i Itàlia (301.000 Km^2) són, per aquest ordre, els estats més extensos de l'Europa dels Dotze, França i Espanya són a més els dos estàts més extensos d'Europa sencera, després de la part europea de la R.F.S.S. de Rússia, que els precedeix de molt en extensió i de la R.S.S. d'Ucraïna, amb una superfície més semblant (ambdues a la U.R.S.S.).

El conjunt que hem anomenat Resta d'Europa, format per vuit estats, suposa únicament un 5'5% de la població total d'Europa, amb un total de 36 milions d'habitants el 1981 (taules 11 i 13). Presenta tres subconjunts amb discontinuïtat territorial i força distància entre ells. El subconjunt de l'*Europa Nòrdica* compost per Islàndia, Noruega, Suècia i Finlàndia queda clarament caracteritzat per la seva poca població i gran extensió en relació als altres estats d'Europa i dintre també del conjunt del món, segons hem vist abans. L'elevada latitud nord n'és un condicionant climàtic i d'altres variables geogràfiques influeixen també fortament en la poca població. D'altra banda, es tracta d'estats prou extensos: Suècia (450.000 Km^2), Finlàndia (337.000 Km^2) i Noruega (324.000 Km^2); se situen en el conjunt de l'Europa dels estats en els llocs 5è, 6è i 7è de superfície territorial, precedits per la d'Espanya i seguits per la de Polònia. Cal notar, amb tot, que les projeccions cartogràfiques més difoses entre nosaltres, tendeixen a presentar una imatge gràfica d'aquests estats nòrdics bastant més gran de la que significa la seva superfície real. Suècia és l'estat més poblat, amb 8'3 milions d'habitants el 1980, i alhora el de major densitat 18 habs./Km^2. Islàndia és l'estat amb més baixa densitat d'Europa 2 habs./Km^2. La població total del subconjunt de l'Europa nòrdica és de 17,4 milions d'habitants (1980-1981), la seva extensió de 1,2 milions de Km^2 i la densitat mitjana de 14 habs./Km^2.

El subconjunt de *Centre Europa,* format per Suïssa i Àustria, participa d'una banda de característiques dels països veïns de l'Europa dels Dotze i de l'Europa Oriental, però la peculiar condició de neutralitat i occidentalitat de cada un dels dos estats ofereix característiques específiques. Amb unes densitats de 154 habs./Km^2 per a Suïssa i 90 habs./Km^2 per a Àustria, el subconjunt dóna una mitjana de 111 habs./Km^2, xifra que no destaca ni per dalt ni per baix en relació a la dels estats de l'Europa dels Dotze ni en relació amb els vuit estats de l'Europa Oriental sense la U.R.S.S. La superfície d'Àustria dobla la de Suïssa, i tots dos estats plegats ocupen 125.000 Km^2 poblats per 13,9 milions d'habitants. Com veurem més endavant en els dos estats, la diferència entre les zones alpines i la resta del territori dóna contrastos ben marcats en les densitats de població.

Per completar el conjunt de la resta d'Europa cal esmentar altres dos estats atípics en la comparació que anem fent, situats en el *sud d'Europa.* Es tracta del petit estat insular de Malta de 364.000 habitants en 316 Km^2, cosa que fa una densitat elevadíssima, de 1.152 habs./Km^2. D'altra banda, a l'extrem sudoriental d'Europa que tanquen els estrets del Bòsfor i dels Dardanels, trobem la part europea de Turquia (la Tràcia)[32]. Els 4,4 milions d'habi-

30. Si exceptuem Malta i alguns dels microestats que per la seva reduïdíssima superfície no resulten significativament comparables. De Malta, en tractarem específicament; els microestats, els esmentem a la nota 15 de la taula 11, juntament amb d'altres territoris d'Europa no inclosos en els estats considerats.

31. La situació de França dintre la Comunitat Econòmica Europea ha evolucionat de forma peculiar en les successives ampliacions d'aquesta. En efecte, el pas de l'Europa dels Sis a l'Europa dels Nou amb la incorporació de tres països de l'Europa Septentrional, Irlanda, Regne Unit i Dinamarca, deixaven França en una situació preponderantment meridional en aquell conjunt. El pas de l'Europa dels Nou a l'Europa dels Dotze amb la incorporació de Grècia, Espanya i Portugal ha ampliat pel sud la Comunitat Econòmica Europea i, com a resultat, França ha passat a ocupar la situació geogràfica central en el conjunt dels Dotze estats. Això no impedeix però, que puguem fer ús justificat d'una divisòria entre els set estats més septentrionals i els cinc més meridionals de la C.E.E., i França entri amb tota coherència entre aquests darrers. Contemplant el mapa creiem més adequada aquesta divisió que la que es podria fer també legítimament entre els vuit estats més septentrionals i els quatre més meridionals de l'Europa dels Dotze. En qualsevol cas, cal tenir present la peculiar ubicació de França amb part del territori en la banda septentrional i part en la banda meridional.

32. Cal advertir de nou que en els vint grans conjunts mundials, dels quals hem parlat abans i que donen lloc a la taula 1, Turquia tota sencera havia estat considerada en Àsia Occidental Meridional, seguint la manera de fer del *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES que ha servit de font base per a l'elaboració d'aquella taula. Conseqüentment l'exclusió o la inclusió de la Turquia europea diferencien el gran conjunt de la *Resta de l'Europa Occidental* que empràvem allí del de la *Resta d'Europa* que emprem ara.

tants de la Turquia europea residents en 24.000 Km^2 i amb una densitat de 186 habs./Km^2 (molt semblant a la de Catalunya i a la mitjana d'Itàlia), es mantenen en unes magnituds ben comparables amb les de les altres regions d'Europa, segons veurem més endavant.

Els vuit estats de l'Europa Oriental sense la U.R.S.S. que actualment tenen un règim polític comunista, donaven com a mitjana una densitat de població de 106 habs./Km^2, molt semblant per tant a la que donava el subconjunt dels cinc estats més meridionals de l'Europa dels Dotze; en general, però, aquests vuit estats presenten menys diferències entre ells pel que fa a les densitats mitjanes estatals. Amb tot podem observar una tendència a una densitat més elevada en els *quatre estats més septentrionals de l'Europa Oriental*: Alemanya (R.D.), Polònia, Txecoslovàquia i Hongria ja que tots ells resten per sobre dels 100 habs./Km^2 amb el màxim a Alemanya (R.D.) amb 154 habs./Km^2. Aquest subconjunt dels quatre estats més septentrionals donava el 1981 una població de 78'8 milions d'habitants, el 12% de la població d'Europa i ocupava una superfície de 642.000 Km^2, el 6% del total d'Europa. Polònia amb 36 milions d'habitants era la més poblada i alhora la de més extensió territorial, 313.000 Km^2, entre tots vuit estats de l'Europa Oriental. És l'estat amb una població més propera en xifres absolutes a la d'Espanya.

El subconjunt dels *quatre estats més meridionals de l'Europa Oriental* ocupa un altre 6% del territori europeu (633.000 Km^2) i la seva població total, de 56'4 milions d'habitants, suposa el 8'5% de la d'Europa. La densitat màxima, 95 habs./Km^2, la dóna l'estat més reduït i de menys població absoluta: Albània (2'7 milions d'habitants) i la densitat mínima, de 80 habs./Km^2, la dóna Bulgària. Els estats més poblats, amb 22 milions d'habitants cadascun, són Iugoslàvia i Romania. Els quatre estats d'aquest subconjunt tenen més preponderància de població rural, a diferència d'una població més urbana en els quatre estats més septentrionals de l'Europa Oriental.

Hem parlat ja de *la U.R.S.S. a Europa* com un dels vint grans conjunts mundials (vegeu taules 1 i 11). En tractar ara de les grans parts que la configuren, destaca en primer lloc la R.F.S.S. de Rússia en la seva part europea[33] la qual té més població i molta més extensió que cap estat d'Europa. La seva superfície d'uns 4 milions de Km^2 [34] s'emporta el 39% del territori d'Europa i la seva població de 100'6 milions d'habitants, segons el cens de gener de 1979[35], comprèn el 15% de la població europea. Conseqüentment, la densitat humana, 25 habs./Km^2, resta molt per sota de la mitjana europea i és inferior també a la mitjana mundial. A grans trets, és perceptible en el gràfic 1 la despoblació dels territoris més septentrionals de Rússia. Això, ho podrem veure millor quan tractem de les densitats per regions.

Molt més a prop de les pautes europees de densitat es troben *Ucraïna* (R.S.S.) amb 82 habs./Km^2 i *Moldàvia* (R.S.S.) amb 117 habs./Km^2. La R.S.S. d'Ucraïna és més extensa, 604.000 Kmk^2, que França, i que qualsevol altre estat de l'Europa exterior a la U.R.S.S., i la seva població, d'uns 50 milions d'habitants, és comparable a les de França, Itàlia i el Regne Unit. La R.S.S. de Moldàvia és molt més reduïda, 33.700 Km^2, té una superfície molt semblant a la de tot Catalunya i una població de 3'9 milions d'habitants. La seva situació geogràfica ens porta a considerar aquí com un subconjunt de la U.R.S.S. les R.S.S. d'Ucraïna i Moldàvia.

Bielorússia (R.S.S.) *i les tres repúbliques bàltiques d'Estònia* (R.S.S.), *Letònia* (R.S.S.) i *Lituània* (R.S.S.), les considerem ara com un altre subconjunt de la U.R.S.S. amb una densitat mitjana de 44 habs./Km^2, superior a la dels països escandinaus amb els que comparteix el litoral i també superior a les de Rússia i a la mitjana mundial, però, distanciada pel cap baix, de les densitats de la veïna Polònia i dels estats de l'Europa Oriental. Aquest subconjunt aplega prop de 17 milions d'habitants en 382.000 Km^2.

Resta encara a la U.R.S.S. a Europa, una part relativament extensa i molt poc poblada de la R.S.S. del *Kazakhstan,* un territori que s'estén al nord de la mar Càspia i que és només la part més occidental de la gran R.S.S. del Kazakhstan, majoritàriament asiàtica. La població d'aquest territori europeu no arriba al milió d'habitants, residents en 263.200 Km^2. Entre els estats europeus, únicament Islàndia, situada en l'altre extrem d'Europa, dóna una densitat més baixa[36]. (Vegeu taules 13 i 15).

2.3. L'Europa dels pobles i nacions

El mapa actual dels estats europeus (vegeu gràfic 7) porta ja, amb algunes excepcions, uns quaranta anys de fixació en les fronteres actuals, després dels canvis subsegüents a la segona Guerra Mundial[37]. Els estats, en disposar del

33. Cal tenir present que una altra part territorialment encara més gran, però menys poblada de la R.F.S.S. de Rússia, s'estén per Àsia.

34. Per a les diferències en el càlcul de l'extensió i el territori de la U.R.S.S., vegeu nota 2 del text o nota 4 de la taula 1.

35. Cal tenir present que les dades per a la U.R.S.S. a Europa fan referència a la data del cens del 17-I-1979, mentre que per als altres estats d'Europa prepondera majoritàriament la data de 1981. En base a les dades provisionals per a 1983 del *Calendario Atlante De Agostini 1985*, el ritme de creixement des del gener de 1979 fins a meitat de juny de 1981, podríem calcular-lo, per al conjunt de la U.R.S.S. a Europa, en 1%. Aquest percentatge pot resultar-nos orientador, encara que no sigui homogeni per a totes les parts de la U.R.S.S. a Europa.

36. Compararem aquí les Repúbliques Soviètiques Socialistes (R.S.S.) amb els estats en la resta d'Europa. Encara que dues d'aquestes R.S.S. (les de Bielorússia i d'Ucraïna) tenen vot separat a les Nacions Unides, es tracta d'una comparació que en alguns aspectes resulta inadequada, donades les peculiaritats del sistema polític de la U.R.S.S. Creiem que, per a relacionar en una primera aproximació la població i el territori de la U.R.S.S. a Europa amb els altres tres conjunts que aquí considerem, aquesta comparació ens podia resultar ara d'utilitat. Més endavant farem ús d'una divisió territorial més detallada, seguint les unitats vigents actualment per a la planificació econòmica.

37. *«Una de las consecuencias más dramáticas de las dos guerras mundiales en la Europa Oriental la constituyeron los traslados masivos de población. Los reajustes fronterizos, la deportación, la huida por razones políticas, etc. afectaron a millones de personas y a casi todos los grupos étnicos»* Aquest text es troba a la *Geografía de la Sociedad Humana* de l'Editorial Planeta, vol. 7, pàg. 405, comentant la reproducció d'un mapa elaborat amb dades de Terry G. JORDAN amb vuit trames diferents que cobreixen bona part del mapa assenyalant vuit ètnies diferents expulsades o traslladades dels diversos territoris.

poder polític i l'administració pública, tendeixen a marcar amb força els trets que configuren la seva identitat com a estat. Un efecte d'aquesta configuració és la de produir sèries estadístiques regulars i perllongades de població, economia i molts altres aspectes de la societat. A més de les publicacions pròpies de cada estat, els organismes internacionals es nodreixen bàsicament com a font de dades de les que els proporcionen els estudis particulars i sobre aquesta base, fonamentalment, elaboren les sèries estadístiques internacionals.

La disponibilitat de dades, element imprescindible per a qualsevol elaboració subsegüent, afavoreix fortament, per tant, el tractament de les unitats estatals, tant les de cada estat singular com la comparació entre els diferents estats.

Més enllà dels estats, però, la realitat d'arrels profundes dels pobles[38] i les nacions[39] es troba sovint amb la manca de l'aparell institucional que la sostingui[40]. Succeeix sovint que la configuració del territori pertanyent a un poble o a una nacionalitat no s'adequa amb la delimitació de l'estat. En aquests casos trobem una varietat plural de tractaments d'aquelles realitats, segons els estats; freqüentment, però, s'estableix una pugna soterrada o oberta entre la presentació de la realitat de l'estat i la realitat de les nacionalitats, en la qual l'estat actua amb mitjans molt més poderosos. En aquests casos, les nacions es troben sovint en situació desavantatjosa per a ser estudiades demogràficament per manca de dades sistemàtiques de la població que comprenen.

Per tractar de la població dels pobles i nacions actuals a Europa caldrà haver fet una feina ben delicada i minuciosa per arribar en primer lloc a identificar-los, després a fixar-los el límit territorial i, en tercer lloc, a comptabilitzar la població i les seves característiques. En les dues primeres tasques caldrà certament evitar d'acceptar acríticament els diagnòstics de defunció o de ferides de mort amb les quals han estat tractats sovint pobles i nacions que després s'ha vist que eren ben vius. Però, al mateix temps, no podem caure en l'atribució d'una vigència actual als pobles i nacionalitats històriques que no existeixen ja, tant si aquest procés s'ha realitzat de grat o per força, en històries sovint carregades de repressió i injustícia. Esbrinar què és expressió d'una realitat profunda i viva, i què es troba mort, encara que se'n commemori la seva vida en la història ja passada, és una tasca molt delicada que demana dedicació i rigor.

38. El sentit emprat aquí pel terme «poble» és el corresponent a la primera accepció que li atribueix el *Diccionari Fabra:* «El conjunt d'habitants d'un país units per vincles naturals i socials».

39. La primera accepció que el *Diccionari Fabra* porta del terme nació és la que segueix: «Reunió d'homes generalment de llengua comuna, que tenen institucions i costums anàlogues i un sentit d'homogeneïtat social i interès mutu». I la segona accepció: «Conjunt d'habitants d'un país regit pel mateix govern». es tracta, però, d'un tema en el qual els estudis i les variants conceptuals són innombrables.

40. És a dir, una nació en la primera accepció del terme i no en la segona de les indicades a la nota precedent.

Val a dir, que la llengua en la qual escrivim aquest estudi, el català, és justament la més parlada i amb més vitalitat entre les llengües d'Europa sense estat propi[41]. Aquesta realitat influeix certament en la consciència d'identitat de Catalunya i la seva relació amb d'altres territoris[42], però, també, en la sensibilitat de Catalunya a la problemàtica de les nacionalitats a Europa. Una expressió d'aquesta sensibilitat podria ser la mateixa existència i activitats del CIEMEN (Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i Nacionalitats), el qual a més d'estudis monogràfics sobre les nacions europees ha elaborat i difós àmpliament un mapa titulat: «Aproximació a l'Europa de les Nacions»[43]. La modèstia del títol és indicadora del meritori caràcter exploratori en un tema prou complex. Més recentment, d'ençà del reconeixement de la GENERALITAT DE CATALUNYA ha sovintejat la presència i actuació dels seus governants, parlamentaris (del Parlament català o dels de Madrid) i altres personalitats catalanes en organismes europeus com són ara el Consell d'Europa[44] i la Comunitat Econòmica Europea en els seus diferents organismes.

Nosaltres, en aquest estudi, no tractarem directament el tema de les nacionalitats, tractarem de les regions[45] però de cap manera per amagar sota una nomenclatura més neutra i uniformitzada les realitats nacionals vigents. Creiem que la sistematització i divulgació de les dades de població en unitats territorials més reduïdes que les dels estats, entre d'altres efectes pot tenir el de facilitar la tasca a qui vulgui estudiar les dades referents als pobles i naciona-

41. No oblidem però, el microestat d'Andorra, de 453 Km^2 de superfície i 37.825 habitants de fet en 1981, on el català és llengua oficial.

42. En un recent article de balanç, crítica i programa, els historiadors Albert BALCELLS, Casimir MARTÍ i Josep TERMES deien: «Certament, cal tenir sempre present el context internacional, però no per aplicar al cas català models que no hi encaixen més que fragmentàriament, amb la conseqüència de deixar de parlar del tema perquè el fet nacional català no s'hi ajusta. Potser en lloc d'esperar que vinguin de fora els elements per explicar i tipificar el fet nacional català, seria més adient la perspectiva inversa, ja que entre les nacionalitats sense estat, la catalana constitueix un cas ben emplaçat per oferir una contribució d'interès universal sobre el tema». A «Història nacional i història social. Problemes de la historiografia sobre el fet català», «*L'AVENÇ*» (novembre 1985), pàg. 787.

43. El reproduïm en el gràfic 9.

44. L'informe que l'Alexandre CIRICI i PELLICER, aleshores senador a la Cambra Alta de l'Estat Espanyol, va presentar en la seva redacció definitiva el 1980, en tant que membre del Consell d'Europa a aquest organisme va ser aprovat per l'Assemblea del Consell d'Europa, l'11 de juny de 1981 (Doc. 4745); per a servir com a base de la política lingüística i cultural que els estats membres haurien de portar a terme en les anomenades «minories lingüístiques». Conté un repertori i breu descripció —científicament perfectible— de cinquanta-una llengües minoritàries i dialectes a Europa.

45. El *Diccionari Fabra* defineix regió com a «extensió de territori caracteritzada per certes circumstàncies de clima, producció, topografia, administració, etc.». L'article de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (de Joan REBAGLIATO) comença per transcriure la definició de Fabra, per estendre's després, resseguint l'ús i el sentit del terme al llarg de la història, amb el qual es fa palès la complexitat i diferències hagudes en l'ús del terme. Nosaltres, tal com expliquem en l'apartat següent, emprarem el terme servint-nos com a paradigma de l'ús i distinció de nivells que fa la Comunitat Econòmica Europea.

GRÀFIC 9. Mapa del Ciemen: Aproximació a l'Europa de les Nacions

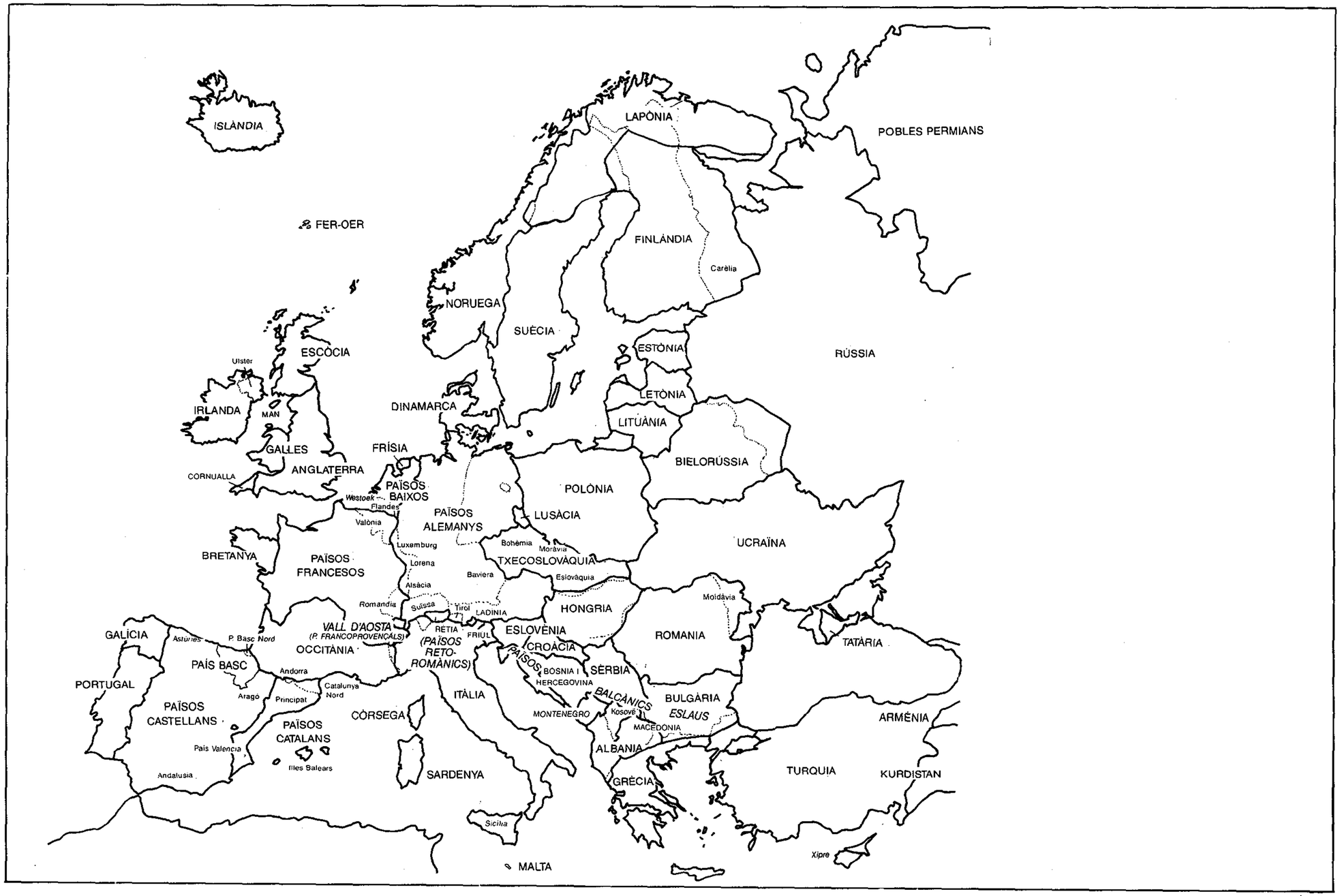

Font: Còpia del mapa en colors de CIEMEN (Centre Internacional per a les Minories Ètniques i Nacionalitats) amb informació de Jordi Bañeres i cartografia de Josep Nuet i Badia. Edició exhaurida, en premsa una nova edició corregida.

litats de l'Europa actual. En això, el nostre estudi no hi entrarà directament; creiem, però, que el que farem podrà servir com una eina que pot facilitar l'àrdua tasca de l'estudi de la població dels pobles i nacions europeus contemporanis.

Pel que fa a Catalunya, donat que les seves característiques i dimensions territorials i demogràfiques possibiliten, segons direm més endavant, tractar-la com a regió de nivell II i també com a regió de nivell I, la comparació amb les unitats territorials d'Europa d'aquests nivells, permet de situar-la en el context europeu d'espai i població.

Pel que fa al conjunt de països de parla catalana, és a dir: Catalunya, País Valencià, Balears, Franja de Ponent (a Aragó), el Rosselló i les altres comarques de llengua catalana a l'estat francès, Andorra i l'Alguer, en farem esment, però no tractarem extensament d'aquest conjunt en aquest estudi[46].

2.4. La Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques de la C.E.E.

El tractament sistemàtic dels territoris, per sota dels estats, en les estadístiques de la Comunitat Econòmica Europea, es fa d'acord[47] amb la Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques, N.U.T.S., establerta per EUROSTAT d'acord amb els serveis interessats de la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. Es tracta d'una divisió molt depenent de les divisions territorials internes dels estats, als quals s'ha estalviat de sobreposar-los una sistemàtica desconnectada de les unitats territorials vigents en cada un d'ells. No obstant això, i dintre d'un ventall força ample, hi ha la tendència a ubicar els diferents nivells de divisió territorial dels estats particulars de forma que resultin unitats comparables en l'escala de nivells de la N.U.T.S. En aquest sentit i a més de petits reajustaments en les unitats territorials, al llarg dels anys de vigència de la N.U.T.S., la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES ha fet ús d'alguns complements i addicions més importants. Aquest és el cas de les regions de nivell II del Regne Unit i dels nous estats membres de la C.E.E.: Espanya i Portugal[48]. Fins que les unitats territorials d'aquests estats no s'incorporin definitivament a les publicacions anuals d'EUROSTAT, conserven encara un caràcter provisional.

El fet de disposar de sèries estadístiques de dades de població (entre d'altres dades), dóna un valor important a la utilització d'aquestes unitats territorials de les quals fa ús la C.E.E. D'aquesta forma és possible seguir la seva evolució al llarg del temps. Interrelacionar les característiques de la població i (superfície) d'aquestes unitats territorials suposa evidentment un avanç notable en el coneixement de la realitat de la població europea en relació a la comparació més difosa a nivell d'estats. Per a Catalunya[49] i les altres Comunitats Autònomes d'Espanya, per exemple, aquest tractament ajuda a situar-les dintre la xarxa territorial europea.

Dels tres nivells de la N.U.T.S.[50], els emprats fins ara han estat el I i el II. El III constitueix per ara un nivell del qual hi ha estudis i possibles inicis de sèries de dades en elaboració encara no disponibles en treballar aquest estudi.

2.4.1. Unitats Territorials de nivell I

El nivell I, és de les Regions Comunitàries Europees, R.C.E., les quals tendeixen a comprendre les unitats de dimensions més grans considerades per cada un dels estats membres. Però, de fet, per a Irlanda, Dinamarca i el reduït Gran Ducat de Luxemburg, els estats en la seva configuració total són considerats com a sengles regions de nivell I. Per als altres set estats de la que fou l'Europa dels Deu, les regions de nivell I corresponen a:

11 *Länder* d'Alemanya R.F., corresponents als deu estats federals més Berlín-Oest que es regeix per un estatut especial.
8 ZEAT de França, compostes per agregacions de les Regions.
11 R.C.E. d'Itàlia compostes per agregació de les Regions.
4 Zones dels Països Baixos compostes per agregacions de les províncies.
3 Regions de Bèlgica corresponents a les tres comunitats culturals. En-

46. Em vaig ocupar de l'evolució i distribució territorial de la població del conjunt de països de parla catalana al CONGRÉS DE CULTURA CATALANA. vegeu les dades elaborades per l'àmbit d'Estructura Social d'aquell Congrés a CONGRÉS DE CULTURA CATALANA, *Resolucions,* Volum I, Barcelona, 1978, pàgs. 241-252.

47. Cal notar que, sovint, en la documentació de la C.E.E., es parla de la política regional en un sentit més restringit, en referència únicament a les regions econòmicament més deprimides. Aquestes són, per exemple, les que es beneficien del F.E.D.E.R., Fons Europeu de Desenvolupament Regional. No és en aquest sentit que parlarem nosaltres de les regions, sinó en el de la N.U.T.S. que comprèn tot el territori de la C.E.E. dividit sistemàticament en unitats territorials.

48. Farem ús d'aquestes divisions provisionals per al nivell II del Regne Unit (en els temes que trobem dades elaborades per a aquestes unitats territorials), i per a Espanya (les 17 Comunitats Autònomes) i Portugal. Més difícil pot resultar l'establiment de les unitats territorials de nivell I per a Espanya i Portugal. Ens ocuparem d'aquest tema en el capítol 4.

49. Vegeu nota 46. Pel que fa al conjunt de països de parla catalana, val a dir que els més poblats, Catalunya, País Valencià i Balears entraven en les unitats territorials de l'Europa dels Dotze. Del Rosselló i la resta de comarques de parla catalana situades a l'estat francès trobem dades que es corresponen en el Departament dels Pirineus Orientals (Pyrénées-Orientales) a unitats de nivell III de la N.U.T.S. Andorra té les seves estadístiques pròpies. Del territori de la Franja de Ponent, s'han de cercar les dades per agregacions de les dels municipis d'Aragó. Per a l'Alguer, cal anar a les dades que publica l'Instituto Centrale di Statistica d'Itàlia, dintre els municipis de Sardenya.

50. Les definicions de la N.U.T.S. i les principals característiques de les unitats territorials es troben a la publicació d'EUROSTAT, *Statistiques Regionals: population, emploi et conditions de vie, 1973-1974.* No hem pogut disposar d'aquest volum perquè no es troba en el dipòsit de publicacions de la C.E.E., a Barcelona (establert en la biblioteca d'ESADE), en el qual, però, aquella sèrie d'EUROSTAT comença amb el volum que correspon a 1975. Tant en aquest volum com en el de la sèrie EUROSTAT, *Statistiques Regionales* i en el 2º *Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las regiones de la Comunidad* a COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, es donen notícies de la N.U.T.S. de les quals, ens servim en el text que segueix.

tre elles, la de Brusselles constitueix una excepció única a la N.U.T.S., en tractar-se d'una unitat territorial de nivell I de dimensions inferiors a la província de Brabant, de nivell II.

11 *Standard regions* del Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord. D'elles, tres corresponen a les nacionalitats històriques d'Escòcia, País de Galles i Irlanda del Nord, i vuit a Anglaterra.

3 R.C.E. de Grècia compostes per agregació de Regions del Servei de desenvolupament regional.

En total, l'Europa dels Deu comptava amb 54 R.C.E., regions de nivell I. Caldrà afegir-hi les que corresponguin a Espanya i Portugal en l'Europa dels Dotze. Al capítol 4 tractem d'aquest tema i en qualsevol cas (malgrat possibles diferències en la composició d'aquests R.C.E.), no creiem que el nombre final pugui allunyar-se gaire del nombre que allà proposem: 9 R.C.E. per a Espanya i 4 per a Portugal. Si fos així, el nombre de regions de nivell I de l'Europa dels Dotze fóra de 67 Regions Comunitàries Europees. (Vegeu el gràfic 20 i la part 4. del text).

2.4.2. Unitats Territorials de nivell II

El nivell II és el de les Unitats Administratives de Base (U.A.B.); aquestes tendeixen a ser a cada estat les unitats de dimensions immediatament inferiors a les unitats de nivell I. De fet, són les unitats més emprades en les estadístiques regionals de la C.E.E.; se les anomena també regions de nivell II. Són més els estats per als quals aquestes són, entre les grans unitats territorials, les més operatives, que no el cas contrari, com és ara el Regne Unit en el qual ho són les standard regions esmentades en el nivell I.

Aquestes unitats territorials de nivell II corresponen a:

31 a l'Alemanya R.F. (26 *Regierungsbezirke,* 4 *Länder* no subdividits i 1 corresponent al Berlín-oest).

22 Regions de França.

20 Regions d'Itàlia.

11 Províncies dels Països Baixos.

9 Províncies de Bèlgica. Entre elles, la del Brabant inclou la regió de nivell I de Brusselles, cosa que segons hem dit més amunt és una anomalia en l'escala descendent dels nivells d'unitats territorials de la N.U.T.S.

11 unitats al Regne Unit. Segons la N.U.T.S. i l'ús fet d'ell fins ara per EUROSTAT, les unitats territorials de nivell II, del Regne Unit eren onze, les mateixes *standard regions* de nivell I. No obstant això i per tal de superar el *decalage* que aquestes 11 regions del Regne Unit suposen per la seva magnitud demogràfica respecte a la mitjana de les unitats territorials de nivell II de la resta de la C.E.E., la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES ha proposat una divisió provisional en:

34 regions de nivell II, formada per agregació de comtats (*counties*). Aquesta divisió, la seguirem per al Regne Unit en tots els casos en què trobem dades específiques. Altrament emprarem la de les 11 *standard regions* com a nivell II.

9 Regions de Grècia: Regions dels serveis de desenvolupament regional.

3 Unitats territorials a Dinamarca emprades habitualment per EUROSTAT en correspondència a les unitats territorials de nivell II dels altres estats. Encara que formalment la N.U.T.S. considerava Dinamarca una sola regió, tant a efectes de nivell I, com de nivell II.

1 Corresponent a Irlanda, considerada en la N.U.T.S. com una sola unitat territorial, tant a efectes de nivell I, com a efectes de nivell II.

1 Corresponent a Luxemburg (Gran Ducat) considerada en la N.U.T.S. com una sola unitat territorial, tant a efectes de nivell I com a efectes de nivell II.

En total, en l'Europa dels Deu, hi havia 118 unitats territorials de nivell II, U.A.B., les quals pujaven a 141 si substituïm les 11 unitats del Regne Unit, per les 34 que, amb caràcter provisional, però força congruent, es proposen per al Regne Unit.

Pel que fa a l'Europa dels Dotze, cal afegir Espanya i Portugal. Per a Espanya, les magnituds que corresponen són les 17 Comunitats Autònomes i, per a Portugal, es proposen provisionalment 10 unitats de nivell II, segons explicarem més endavant.

Per tant, el total de regions de nivell II per a l'Europa dels Dotze és de 168 si acceptem les tres propostes provisionals esmentades. (Vegeu el mapa del gràfic 11 i la clau d'identificació de les regions de nivell II).

2.4.3. Unitats Territorials de nivell III

El nivell III comprèn les subdivisions de les unitats administratives de base (U.A.B.). De fet, ha estat poc emprada encara la comparació entre les unitats d'aquests nivells entre els diferents estats. Es distribueixen així:

327 a Alemanya R.F.: Dels *Kreise* complementats pels municipis no integrats en cap *Kreis.* Aquest nombre tan elevat dóna una mitjana de població per unitat, excessivament reduïda en relació a la dels altres estats.

96 Departaments a França.

95 Províncies a Itàlia.

40 Unitats als Països Baixos.

43 Districtes administratius a Bèlgica.

65 Comtats, Comtats metropolitans i regions escoceses al Regne Unit.

51 *Nomoi* a Grècia.

15 Districtes administratius a Dinamarca.

9 Unitats a Irlanda.

1 Unitat a Luxemburg (Gran Ducat).

Aquest nivell comprèn, per tant, 742 unitats a l'Europa dels Deu. Si afegim les 50 províncies per a Espanya i els 20 districtes per a Portugal, tindrem 812 unitats de nivell III per a l'Europa dels Dotze.

És evident, però, que aquests nivells no exhaureixen de cap manera les ne-

cessitats d'estudi del territori. Entre aquests nivells i el dels municipis, que s'acosten potser a la centena de miler a l'Europa dels Dotze, hi ha d'altres nivells territorials més restringits que constitueixen realitats vives, adequades per a moltes funcions.

El cas de Catalunya il·lustra la problemàtica subjacent en aquests nivells territorials d'àmbit més reduït[51].

2.5. Les unitats territorials d'Espanya i Portugal en el marc de la C.E.E.

Fins a l'ingrés d'Espanya i Portugal a la C.E.E., l'1 de gener de 1986, les dades regionals de la Península Ibèrica han tingut una minsa expressió en les estadístiques produïdes per la C.E.E. Un cop produïda aquesta, les sèries de publicacions regionals hauran d'incloure-les i, per tant, tipificar unes unitats territorials standard, comparables a les de la resta de la Comunitat, i establir una divisió oficial.

En aquest apartat ens centrarem en les unitats territorials de nivell II per a Espanya i Portugal. Les de nivell I, les tractarem en el capítol 4. Quant a les de nivell III, tal com hem dit, encara esperem la publicació de dades de base suficients per a ser tractades a la C.E.E. i, per tant, tampoc no ens n'ocuparem; ni, a fortiori, de les dels nivells successivament inferiors.

Per a Espanya, les disset Comunitats Autònomes són unitats territorials que s'adeqüen prou al que són les unitats territorials de nivell II emprades a la C.E.E. Malgrat fortes diferències entre elles en volum de població, la mitjana d'habitants d'aquestes disset unitats territorials resta molt a prop de la mitjana de població de les Unitats Administratives de Base de la C.E.E. Encara que les disset Comunitats Autònomes es corresponen amb la definició que per a les unitats de nivell I dóna la N.U.T.S. de les «unitats territorials de dimensions més grans que són preses en consideració de part de cadascú dels països membres», no resultaria congruent d'imaginar que aquest nivell fóra el que s'apliqués en aquest cas, a causa del desajust de magnituds que això provocaria.

Pel que fa a Catalunya, hem esmentat ja que, a més de la consideració d'unitats de nivell II, li escauria també la comparança amb les unitats territorials del nivell I, donat que, com també ho fa Andalusia, supera la mitjana de població de les regions de la C.E.E. d'aquest nivell. Vegeu el capítol 4.

La divisió administrativa de l'estat português en 22 districtes resulta excessivament esmicolada, relativament més encara que la de les 50 provincies espanyoles, per a ser homologable amb les unitats administratives de base o regions de nivell II de la C.E.E. El *Segon Informe Periòdic sobre la Situació Sòcio-econòmica de les Regions de la Comunitat* presentat per la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES el 1984, al capítol 6, dedicat als aspectes regionals de la tercera ampliació de la Comunitat, presenta la situació sòcio-econòmica regional d'Espanya i Portugal, amb uns mapes de la Península Ibèrica i dels arxipèlags dependents. Pel que fa a Portugal, una discreta nota 15 adverteix: *«Mancats d'una delimitació regional oficial fem ús per a aquest informe d'una delimitació que correspon a una agregació de districtes»*[52]. Aquest mateix criteri de la Comissió de les Comunitats Europees pel que fa a les regions de Portugal, i amb el mateix caire de provisionalitat, previ a una delimitació regional oficial, és el que seguirem aquí, per establir les regions de nivell II de Portugal. Per tal d'ajudar a identificar el territori de Portugal continental, al qual ens referirem en el text que segueix, hem elaborat els mapes del gràfic 10.

L'agregació de districtes que segueix aquest informe de la C.E.E., és la mateixa que trobem en la monografia dedicada a Portugal elaborada amb ocasió de l'Any Mundial de la Població 1974, i publicada dintre la sèrie de la C.I.C.R.E.D., *Comité International de coordinations des recherches nationales en demographie*[53]. En ella s'explica l'origen d'aquesta divisió a partir de la divisió establerta en el III Pla de Desenvolupament (1968-1973), creant a efectes de planificació quatre regions al Portugal continental: Nord, Centre, Lisboa i Sud; a més de dues d'insulars: Açores i Madeira. La subdivisió de cadascuna de les quatre regions continentals en dues sub-regions: una de litoral i una altra d'interior[54] porta a les deu regions (vuit de continentals i dues d'insulars) que segueixen les esmentades publicacions i que seguirem nosaltres

51. La Generalitat de Catalunya de 1936 establí una Divisió Territorial de Catalunya preparada pel treball de la ponència presidida per Pau Vila. Les 38 comarques aleshores establertes meresqueren el reconeixement a un treball ben fet. Les profundes transformacions operades en els cinquanta anys passats han portat a un replantejament del tema. Mentre escrivim aquest text es troba encara en elaboració al Parlament la llei de Divisió Territorial de Catalunya, en un procés que es fa llarg i difícil per la contraposició d'interessos en joc en un tema ja prou complex. En efecte, juguen aquí en primer lloc les realitats territorials vives les quals haurien d'emportar-se la primacia perquè resulti una bona llei; hi ha les exigències d'operativitat perquè aquestes unitats expressin la seva realitat de vida internament relacionada en una adequada oferta de serveis; hi ha exigències jurídiques difícils d'observar, com és el cas de les províncies exigides en el marc de la Constitució, hi ha les realitats urbanes metropolitanes de Barcelona i, a una escala molt més reduïda, a Tarragona, hi ha els interessos dels partits polítics que juguen entre dos pols: aquell al qual interessa que cada unitat territorial trobi la seva representació potenciada i aquell altre més interessat en la representativitat igualitària dels habitants. No és fàcil conjuminar tots aquests factors, entre d'altres raons perquè si es volgués atendre a tots els nivells: municipis - municipalies o àmbits municipals amb un mínim d'habitants més elevat que l'actual —comarques - regions o vegueries - provincies— Catalunya, resultaria impossible per manca de recursos fer que totes aquestes instàncies juguessin un paper operatiu. Trobar el punt d'equilibri en la distinció de nivells i encertar també en la delimitació concreta de cada unitat territorial, és una tasca i un repte de conseqüències importants per al bon funcionament de la societat.

52. COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS. *Las Regiones de Europa. 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad* COM (84) 40 Final. Versión española. Ed. Banco Exterior de España. (Madrid 1985), pàgs. 178-202.

53. PAIS DE MORAIS, Joaquim i DE ALARCAO, Alberto. *La Population du Portugal* (version française) C.I.C.R.E.D. Series: 1974 World Populations Year. Pàg. 37-46.

54. L'única anomalia a la pauta que indiquen els termes : «litoral» i «interior» es produeix en la Regió Interior-Sud, perquè hi entra tot el districte de Beja, el qual té una part de litoral, encara que sigui molt més extensa la part interior que arriba a fer frontera amb Espanya.

GRÀFIC 10. Mapa del Portugal Continental: Divisions territorials

A

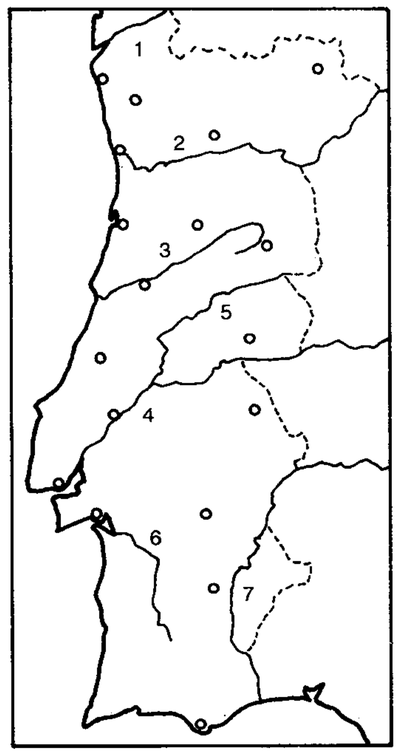

B

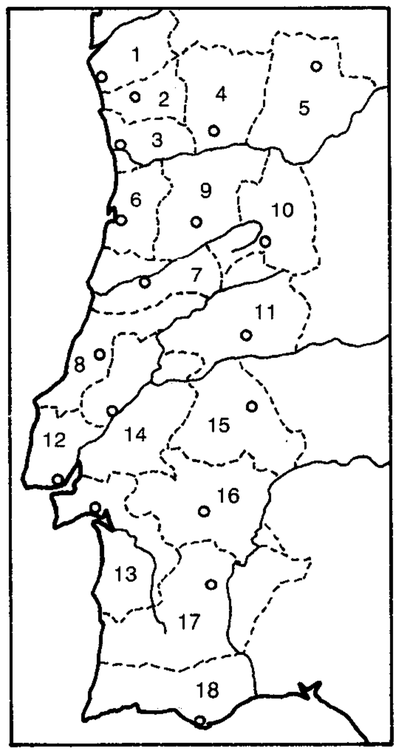

C

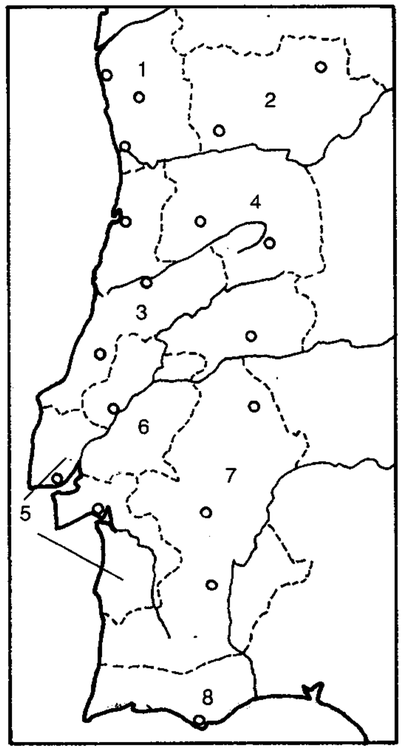

D

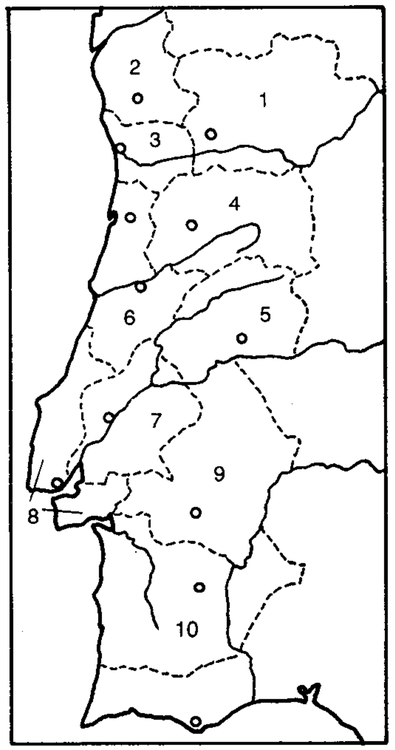

Rius i capitals de districte
Rius principals
1. Miño (Minho)
2. Duero (Douro)
3. Mondego
4. Tajo (Tejo)
5. Zêzere
6. Sado
7. Guadiana

Districtes continentals
1. Viana do Castelo
2. Braga
3. Porto
4. Vila Real
5. Bragança
6. Aveiro
7. Coimbra
8. Leiria
9. Viseu
10. Guarda
11. Castelo Branco
12. Lisboa
13. Setúbal
14. Santarem
15. Portalegre
16. Évora
17. Beja
18. Faro

Regions de nivell II (provisional)
1. Nord litoral
2. Nord interior
3. Centre litoral
4. Centre interior
5. Lisboa litoral
6. Lisboa interior
7. Sud interior
8. Sud litoral

Províncies
1. Trás-os-Montes e Alto Douro
2. Minho
3. Douro litoral
4. Beira alta
5. Beira baixa
6. Beira litoral
7. Ribatejo
8. Estremadura
9. Alto Alentejo
10. Baixo Alentejo

Font; Elaboració Lluís Recolons basada pels mapes A, B i D en Massimo LIVI BACCI, *A Century of Portuguese Fertility*, Princeton 1971, pàg. 8, i pel mapa C en COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa, 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de la Comunidad* COM (84) 40 final. Versión española. Banco Exterior de España, Madrid 1985, pàg. 179.

aquí, com a regions de nivell II. Els mapes de la Península Ibèrica i arxipèlags dependents de l'esmentat Informe de la Comissió de les Comunitats Europees, pàgs. 179 i ss., en els quals es fa aquesta divisió del territori de Portugal, porten per a Espanya la divisió en 17 comunitats autònomes, la qual, com expliquem, serà també la que seguirem com a equivalent a les altres unitats administratives de base (U.A.B.) o divisions regionals de nivell II de la C.E.E.[55].

Cal tenir present, que si bé els districtes, basant-nos en els quals hem elaborat les vuit regions, són les unitats administrativament vigents al Portugal continental, la divisió més tradicional és la d'onze *províncies*. El sentit d'aquesta divisió no es correspon amb el que a Espanya correspondria a les 50 províncies, sinó més aviat amb el que abans de l'establiment de les comunitats autònomes prenia sovint la denominació de regions. Les *províncies* a Portugal corresponen a unitats amb certa homogeneïtat cultural i poca vigència administrativa.

No obstant això, aquestes denominacions tradicionals resten perdudes en les denominacions més asèptiques de les 8 regions continentals que emprarem aquí.

En el gràfic 10, després d'un mapa amb els noms dels rius, podeu veure en primer lloc la divisió del Portugal continental en districtes, després la divisió en regions de nivell II que seguim aquí per agregació de districtes[56] i, en darrer lloc, la divisió en *províncies*. Com pot veure's, en tant que per definició, hi ha correspondència entre la divisió en *distritos* i la divisió regional, no hi ha correspondència en canvi, entre la divisió en *provincias* i les altres dues divisions. De la comparació de les regions i les províncies de Portugal continental, cal notar el que segueix:

La *Regió del Nord-litoral* comprèn pràcticament tota la *província de Minho* i la major *part de la província del Douro-litoral.*

La *Regió del Nord-interior* comprèn *bàsicament la província de Trás-os-Montes e Alto Douro.* Exclou, però, la ribera meridional d'aquest riu, el curs del qual fa de límit regional.

La *Regió del Centre-interior* comprèn *bàsicament les províncies de Beira-Alta i Beira-Baixa.* Afegeix també *la franja meridional de la província de Trás-os-Montes e Alto Douro.*

La *Regió del Centre-litoral* inclou el territori sencer de la *província de Beira-litoral.* Però arriba més al nord a delimitar parcialment amb el riu Douro, poc més amunt de la seva desembocadura, emportant-se una *part de la província del Douro-litoral.* Pren també una petita *part de la província de Beira Alta,* al sud del riu Mondego, i al litoral pren bona *part del nord de la província d'Extremadura.*

La *Regió de Lisboa-litoral* s'estén a banda i banda de l'estuari del riu Tejo, com ho fa també *la província d'Extremadura.* La regió de Lisboa-litoral, però, s'estén més cap al sud prenent *part del litoral de la província del Baixo Alentejo.* S'escurça per la banda septentrional del litoral, reduint l'extensió que pren aquí la província d'Extremadura.

La *Regió de Lisboa-interior* es correspon bàsicament amb la *província de Ribatejo.*

La *Regió Sud-interior* comprèn bàsicament l'Alentejo; la *província de l'Alto Alentejo sencera* i també la *província del Baixo Alentejo* amb la reducció de la *part nord-occidental* del litoral i curs del riu Sado.

La *Regió Sud-litoral* és la única que s'adequa plenament amb el territori d'una província: la *província de l'Algarve,* que pren tota l'amplada del litoral meridional de Portugal formant una franja que va de la part més meridional del litoral occidental fins al riu Guadiana, el qual fa aquí de frontera entre Portugal i Espanya.

2.6. El tractament de les regions a l'Europa exterior a la C.E.E. dels Dotze

Per al conjunt d'Europa de l'Atlàntic als Urals, no trobem una divisòria regional normalitzada com la tenim per a l'àmbit de la Comunitat Econòmica Europea. Ha estat una feina prou laboriosa la identificació d'unitats territorials comparables que cobrissin tot el territori europeu. Ho hem fet a base d'utilitzar com a punt de referència les unitats territorials de nivell II de la Comunitat Econòmica Europea. Tenint en compte, en primer lloc, la població i, secundàriament, la superfície. Es tractava però, de procurar no desnaturalitzar el sentit de les regions naturals que marca la geografia, de respectar al més possible les regions històriques i tot això dintre l'acomodació necessària a les dades disponibles, que en la majoria dels casos vénen donades per les administracions estatals en unitats territorials més reduïdes (districtes, províncies, etc.). A base, sovint, d'agregacions d'aquestes unitats més reduïdes hem arribat a establir unitats regionals comparables a les de nivell II de la C.E.E., inspirats en criteris geogràfics i/o de planificació econòmica, segons explicitarem més endavant en tractar de cada un dels estats. El fet de partir sempre d'unitats territorials actualment vigents en la presentació de les estadístiques de les administracions estatals, ofereix la possibilitat de perllongar les sèries pel que fa al passat i de poder anar actualitzant-les en el futur. També de rectificar la composició d'aquelles unitats territorials que no semblessin adequades, sense que per això es perdi el conjunt del treball fet.

A continuació, resseguirem estat per estat el resultat d'aquesta feina i les raons i fonts que ens han portat a seguir una o altra delimitació. En general

55. En la comparació amb les divisions regionals vigents als altres estats, veiem d'una banda que els casos de Dinamarca i d'Irlanda, cadascun dels quals és considerat com una sola regió de nivell I, són superats per Portugal en comptar amb més població i més superfície. Grècia, que compta amb tres regions de nivell I, és la més propera en població i en superfície, encara que resulta més extensa que Portugal. Reduir les vuit regions continentals a quatre (seguint el procés invers de la subdivisió de les 4 regions del III Pla de Desenvolupament en vuit sub-regions) i afegir-hi una o dues regions insulars, donaria potser un nombre massa elevat de regions de nivell I per a Portugal. D'altra banda, sembla més estesa la idea de tres grans regions al Portugal continental, però no veiem que coincideixin les fonts en la composició del territori de cada una de les gran regions. Amb caràcter d'assaig, tractarem d'aquest tema al capítol 4 i al mapa del gràfic 21.

56. Pel que fa al detall dels *distritos* inclosos en cada regió, veieu la nota a la taula 26.

i a més de les publicacions ja esmentades de les NACIONS UNIDES, hem fet ús abundant de la *Gran Enciclopèdia Catalana,* del *Calendario Atlante De Agostini,* de la *Geografía de la Sociedad Humana* de l'Editorial Planeta, i de l'*Atlas de la Gran Enciclopèdia Catalana* i *Britannica Atlas* de la *Encyclopedia Britannica.* Alguna altra font més específica, la trobareu citada en tractar dels estats particulars als quals fan referència.

En les taules 12 a 44, a més de les dades de població de 1981 o any més proper, amb recompte censal, hi ha de vegades dades referides a uns anys anteriors o posteriors.

L'interès del lector, per raons òbvies i legítimes, de cercar les dades més actualitzades possibles, pot sorprendre's d'entrada en comprovar que la nostra atenció primària (expressada, per exemple, en la primera columna de les dades que ofereixen les taules estadístiques) fa referència a dades de 1981 o anys veïns a aquesta data, en comptes de dades d'anys posteriors. La raó és que, en escriure aquest text, és dels anys 1981-1980 que, per a la major part dels estats, hi ha dades publicades dels darrers recomptes censals efectuats. Les dades d'anys posteriors són sovint calculades a base de projectar, de cara al futur, les dades de l'últim i el penúltim recompte censal. Les projeccions, de cara al futur, tenen menys valor estadísticament que el de les dades censals i estan destinades a ser rectificades d'acord amb els resultats del recompte censal que segueixi. És per això, que, en oferir en les taules una segona columna de dades de població, hem atès més de poder oferir una certa base pel càlcul del ritme de creixement, que no al valor absolut d'aquestes dades. Per això, de vegades, aquesta segona columna es refereix a projeccions posteriors a 1981, però, de vegades, a dades anteriors. Una tercera columna dóna les dades de superfície i finalment en la quarta les densitats d'habitants el 1981 o any proper que ens serviran de base per als gràfics.

Les taules 19, 23 i 29-42 ofereixen en nota a peu de plana la composició de les unitats territorials vigents, generalment d'àmbit inferior al de les unitats de nivell II establertes que ens han servit de base per a l'elaboració d'aquestes.

En els gràfics 11, 13, 15 i 18, es troben delimitades sobre el mapa les regions així establertes amb les claus per identificar-les.

Creiem que, amb la configuració d'aquestes unitats territorials relativament normalitzades que cobreixen tot Europa de l'Atlàntic als Urals, i malgrat el seu caràcter perfectible, oferim una base per a ser explotada molt més àmpliament del que farem en aquest llibre, i això, no simplement pel que fa als estudis de població, sinó també per als d'economia i d'altres aspectes de la societat.

En els tres apartats que segueixen repassem succintament estat per estat el procés d'aquesta feina i les raons i fonts que ens han portat a adoptar una o altra divisió territorial d'acord amb els criteris generals que aquí hem esmentat. Únicament de passada, esmentem característiques de geografia física o política, o fem esment de ciutats concretes. No ens hem proposat de tractar aquí aquests temes que desbordarien les pretensions d'aquest llibre. Però, pot ser útil el seguiment complementari d'aquests aspectes amb un bon tractat de geografia.

GRÀFIC 11. Mapa dels Dotze: Divisió regional de Nivell II.

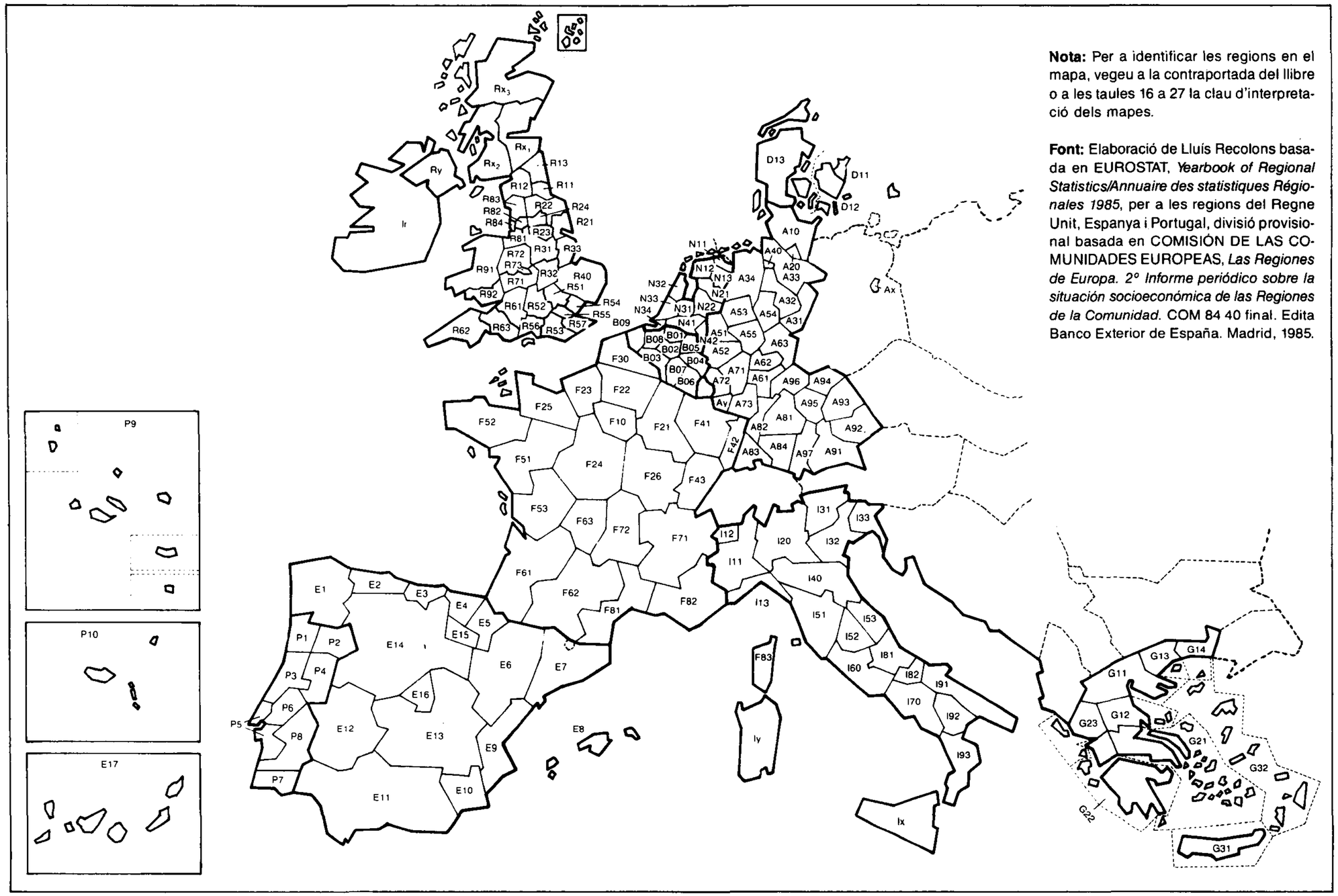

Nota: Per a identificar les regions en el mapa, vegeu a la contraportada del llibre o a les taules 16 a 27 la clau d'interpretació dels mapes.

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Yearbook of Regional Statistics/Annuaire des statistiques Régionales 1985*, per a les regions del Regne Unit, Espanya i Portugal, divisió provisional basada en COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad.* COM 84 40 final. Edita Banco Exterior de España. Madrid, 1985.

GRÀFIC 12. Mapa de l'Europa dels Dotze: densitat de població a les Regions de Nivell II el 1981

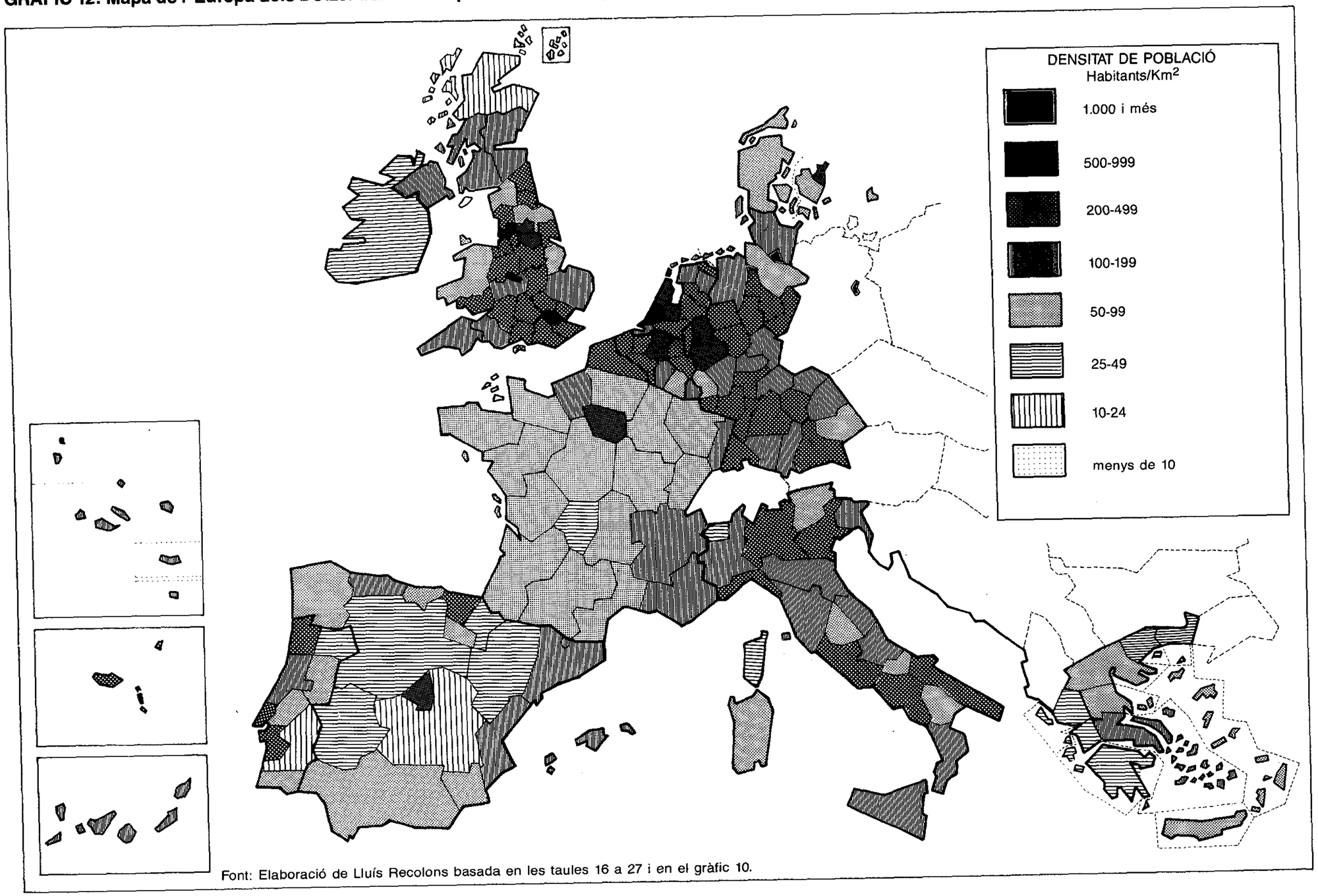

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 16 a 27 i en el gràfic 10.

2.7. Les regions a la «Resta d'Europa»

2.7.1. Islàndia

Situada en l'Atlàntic septentrional, entre Groenlàndia i el nord-oest del continent europeu, considerem tot aquest estat com formant una sola regió[57], dintre el nostre objectiu de determinar regions comparables a les regions del nivell II de la C.E.E. És, però, aquesta una comparació singular, ja que, en volum de població, Islàndia, amb 231.958 habitants el 1981, resta situada en l'extrem mínim. Dintre les regions de nivell II de la C.E.E., únicament la Vall d'Aosta i la regió belga de Luxembourg tenen una població més reduïda que la d'Islàndia. (La de Còrsega, però, la supera de poc). En canvi, pel que fa a superfície, cap regió de nivell II de la C.E.E. no arriba a una extensió tan gran. Islàndia en efecte, supera l'extensió d'Irlanda en un 46%, la d'Escòcia en un 31%, i també les de les comunitats autònomes espanyoles de Castella-La Manxa, Andalusia i Castella-Lleó. Aquesta darrera, la més extensa de les regions de nivell II de la C.E.E., si s'aferma aquesta adscripció de les comunitats autònomes espanyoles en la comunitària, com sembla lògic, és la que més s'acosta a la superfície d'Islàndia. I encara la d'Islàndia la supera en un 9%. Amb coherència amb aquestes dades extremes de població i superfície, Islàndia és l'estat amb menor densitat humana d'Europa. Però fins i tot entre les regions de tot el continent europeu, no en trobem cap que tingui una densitat tan baixa; l'*oblast* d'Arkhangel'sk en el nord-oest de Rússia i la regió del nord de Finlàndia són els que més s'acosten al mínim de densitat humana islandesa.

Islàndia va assolir l'status de República independent el 1944. L'aglomeració urbana de la capital, Reykjavic donava una població de 121.207 habitants l'1-XII-1980, i de 125.747 l'1-XII-1982[58], més de la meitat de la població de tot l'estat.

2.7.2. Les regions de Noruega

Les cinc regions econòmiques en les quals divideixen els geògrafs el territori de Noruega[59], ens han servit com a criteri directiu i denominació en l'agrupació dels dinou comtats en els quals es troba dividida administrativament. (Vegeu taula 30 amb la nota corresponent). És una divisió de nord a sud subdividida entre est, *Ostlandet* (on es troba la capital Oslo 642.954 habitants en l'aglomeració urbana el 1980), i oest, *Westlandet*, en la part més ampla de l'estat. En general, i dintre la tònica general de baixa densitat, és perceptible la diferència entre les regions menys poblades del nord, *Nord-Norge* i *Trondelag*, i les més poblades del sud, especialment *Sörlandet* i *Ostlandet*. La ubicació d'aquestes regions en el mapa, podeu apreciar-la en el gràfic 13.

El gràfic 9, per la seva banda, assenyala l'existència d'un territori prou extens situat al nord de la península d'Escandinàvia i que baixa per l'interior d'aquesta i cap a l'est abasta gairebé tota la península de Kola, habitada pels lapons, poble amb llengua i cultura pròpies, molt reduït en efectius demogràfics, en un vast territori que s'estén actualment pels estats de Noruega, Suècia, Finlàndia i la U.R.S.S.

2.7.3. Les regions de Suècia

Quatre regions considerem a Suècia de nord a sud, amb un contrast entre la grandària territorial i menor densitat, a la regió més septentrional, *Norland*, i més elevada densitat i extensió territorial més minsa, a la regió més meridional, *Escània*. En l'entremig, la plana central, *Svealand*, ben abundant en llacs entre els quals es troba el Vänern de 5.585 Km^2 (el tercer en superfície de tot Europa). En aquesta regió, s'hi troba la meitat de la població de Suècia. En ella, en la costa oriental hi ha la capital, Estocolm (1.386.980 habitants, en l'aglomeració urbana, el 1981), mentre que en la costa occidental s'hi troba Göteborg, la segona ciutat en nombre d'habitants (693.483, en l'aglomeració urbana, el 1981). La regió de Smäland és un baix altiplà situat entre Svealand i la punta meridional de la península escandinava, ocupada per Escània. Les illes de Oland i Gotland, administrativament unides en el *län* de Gotland, situades a la Mar Bàltica a la mateixa latitud que Smäland, les hem considerat juntament amb els sis altres *läns* d'aquesta regió, formant una sola regió de *Smaland i Gotland*. Així les cinc regions fisioeconòmiques considerades pels geògrafs[60], les reduïm a quatre. A la taula 31 trobareu l'adscripció dels 24 *läns* a les quatre regions esmentades. La situació d'aquestes en el mapa podeu apreciar-la en el gràfic 13.

2.7.4. Les regions de Finlàndia

La geografia ens dóna una pauta prou clara per a diferenciar tres regions a Finlàndia: les terres del nord, la meseta lacustre central i les planúries costeres[61].

En l'assignació dels 12 *läänit* (províncies) de la divisió administrativa de l'estat, a les tres regions, únicament el *läänit* d'Oulun ens oferia certa dificultat ja que sembla participar de la condició de les terres del nord i de l'altiplà central

57. La geografia, però, distingeix tres o quatre regions naturals a Islàndia (vegeu *Geografía de la Sociedad Humana*, vol. 4, pàg. 614, ed. Planeta), i administrativament es troba dividida en set districtes (vegeu *Calendario Atlante De Agostini 1986*, pàgs. 123-124).
58. UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1982*, pàg. 258; *idem, id. 1983*, pàg. 275.
59. LLUCH MARTIN, E. (coordinador, obra en col·laboració), *Geografía de la Sociedad Humana*. Editorial Planeta, Barcelona 1981, vol. 4 pàgs. 613-614.
60. LLUCH MARTIN, E. (coordinador, obra en col·laboració), *Geografía de la Sociedad Humana*. Editorial Planeta, Barcelona, 1981, vol. 4, pàgs. 612-613.
61. Vegeu LLUCH MARTIN, E. (coordinador, obra en col·laboració), *Geografía de la Sociedad Humana*. Editorial Planeta, Barcelona, 1981, vol. 4, pàg. 612.

lacustre. Optem per considerar-lo dintre la *regió del Nord,* deixant així a la regió central únicament *lääniits* interiors sense sortida al mar, i per això anomenem aquesta regió: *Centre-Interior.* La *regió de la Costa* és la més poblada, dintre la tònica de baixa densitat de Finlàndia; recull els quatre *lääniits* continentals que donen a mar, al golf de Bòtnia i de Finlàndia, en terres planes que s'estenen fins a 100 Km^2 terra endins. En la costa meridional es troba la capital, Helsinki (905.766 habitants, en l'aglomeració urbana, el 1981).

També entra en la regió costera el *lääniit* insular d'Aland (Ahvenmaa), format per les illes situades a l'entrada del golf de Bòtnia, entre Suècia i Finlàndia. L'únic *lääniit* que toca mar i no entra en la regió de la Costa és el d'Oulun, el qual, segons el que dèiem més amunt, el considerem en la regió del Nord.

Dintre l'abundància de llacs que caracteritzen Finlàndia, únicament hem assenyalat en el mapa el més gran de tots ells, el llac de Saimaa (4.400 Km^2), el quart en superfície entre els llacs europeus.

2.7.5. Les regions de Suïssa

Suïssa, amb un nombre d'habitants molt semblant al de Catalunya i amb una extensió superficial únicament un 30% superior, conté en el conjunt de la Confederació: 23 cantons i 26 estats[62]. La geografia, la varietat de llengües i les vicissituds històriques aporten moltes variables que haurien de jugar a l'hora de configurar unes regions més amples. La mateixa complexitat d'aquest joc de variables fa difícil de satisfer alhora totes les exigències. Nosaltres hem agrupat aquí els cantons en la forma que expliquem tot seguit i que resta explicitada a la taula 33.

A la *Regió Oest de Suïssa,* incloem els cantons de parla francesa. Geogràficament, aquest territori comprèn gairebé tot l'altiplà-serralada del Jura i part de les altres dues regions naturals suïsses: els Alps i el Mitteland (la plana), als cantons de Vaud i de Friburg. Per aquest darrer cantó passa la línia de separació de preponderàncies lingüístiques francesa i alemanya. Aquí, el considerem tot ell a la regió Oest. Ginebra, a l'extrem occidental, entra al Jura.

Regió Nord: és fronterera amb la R.F. d'Alemanya en la major part del seu límit septentrional, que segueix pràcticament el curs del Rhin. Únicament el curt tram de frontera més enllà del Rhin, limita amb França. Per l'extrem Nord-Est, al llac de Constança (538 Km^2), troba la frontera amb Àustria. Remuntant de nou la cursa del Rhin, poc abans que aquest desguassi al llac de Constança, la frontera amb Àustria primer, i amb Liechtenstein després, indiquen el límit oriental d'aquesta regió Nord, la més poblada de Suïssa. En ella, Zuric i Basilea són les ciutats més importants i alhora les més poblades de tota la Confederació Helvètica, amb 706.220 i 364.813 habitants, a les aglomeracions urbanes respectives, el 2-XII-1980.

La *Regió Centre de Suïssa* entra també tota en la zona de parla alemanya. Geogràficament, pertany part al Mitteland i part a la zona alpina. En aquesta regió es troba el territori que històricament donà origen a la Confederació. Es troba també Berna, capital de Suïssa. Coherentment amb la denominació central escollida, limita amb les altres tres regions pels punts cardinals que els seus noms indiquen.

La *Regió Sud de Suïssa* és plenament alpina i les quatre parles oficials hi tenen territoris de preponderància. El rètic, parlat únicament al cantó de Grisons; l'italià, al cantó de Ticino i al dels Grisons; l'alemany, també a territoris de l'extens cantó dels Grisons i a part del de Valais; i el francès, a la banda occidental del cantó de Valais. La Suïssa-Sud és la regió menys poblada de Suïssa, sense cap ciutat demogràficament important, encara que els Alps li donen gran atracció turística. La regió Sud de Suïssa limita pel sud amb Itàlia al llarg dels Alps, amb Àustria pel nord-est i amb França per l'oest.

2.7.6. Àustria. La divisió regional

A Àustria, els Alps i el Danubi són accidents geogràfics bàsics per a la configuració de les regions naturals. A l'Àustria alpina corresponen les regions que hem anomenat *Alps-Oest* i *Alps Sud-Est,* amb l'afegit, en la banda est, del Burgenland, zona de transició entre l'extrem oriental dels Alps i la plana hongaresa. L'Àustria danubiana correspon al que anomenem *Danubiana,* la qual és amb molt la regió més poblada de l'estat. En ella es troba Viena, la capital (1.562.000 habitants, el 1981). A la taula 32, trobareu l'agrupació dels nou *bundesländer* (estats confederats) a les tres regions esmentades. El mapa del gràfic 13 indica la seva ubicació. Entre Àustria i Suïssa cal notar l'existència del microestat de Liechtenstein.

2.7.7. Malta

L'arxipèlag mediterrani, del qual l'illa de Malta s'emporta les 4/5 parts de l'extensió territorial, és un estat independent (del Regne Unit) des del 1964, i pertany a l'àmbit de la Commonwealth. Es troba situat al sud de Sicília, en una latitud més meridional que les d'Alger i Tunis. És dels estats més petits d'Europa (únicament els microestats d'Andorra, Liechtenstein, S. Marino, Mònaco i Ciutat del Vaticà li queden demogràficament al darrera i a força distància. D'aquests microestats, únicament Andorra supera Malta en superfície territorial). Pel nombre dels seus habitants, 364.000 el 1980[63], iguala pràctica-

62. Hi ha tres cantons que contenen cadascun d'ells dos estats: el cantó d'Appenzell, dividit en els reduïts estats d'Appenzell Auser-Rhoden i Appenzell Inner-Rhoden; el cantó de Basilea dividit en els estats de Basilea ciutat i el de Basilea comarca, i el cantó d'Interwalden que comprèn els reduïts estats de Nidwalden i Obwalden. Els altres 20 estats corresponen als 20 cantons que resten. Alguns anomenen cantons al que aquí anomenem estats i semicantons als sis estats que, aparellats, formen els tres cantons que hem indicat en aquesta nota.

63. Vegeu nota a la taula 34, per a precisions respecte a la població de la República de Malta.

GRÀFIC 13. Mapa de la resta d'Europa: Divisió regional

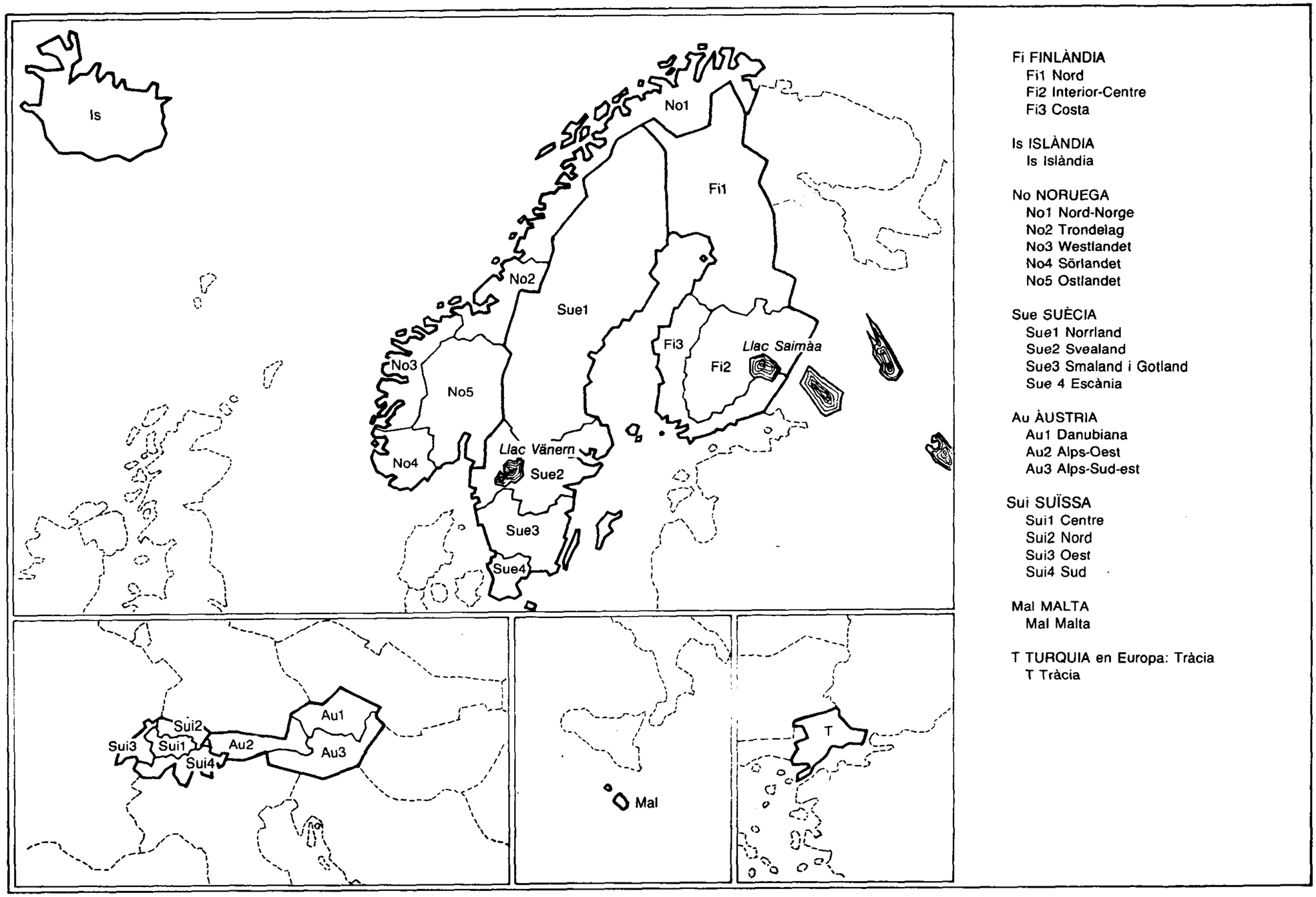

Font: Elaboració de Lluís Recolons

GRÀFIC 14. Mapa de la resta d'Europa: Densitat de població a les Regions. Any 1981.

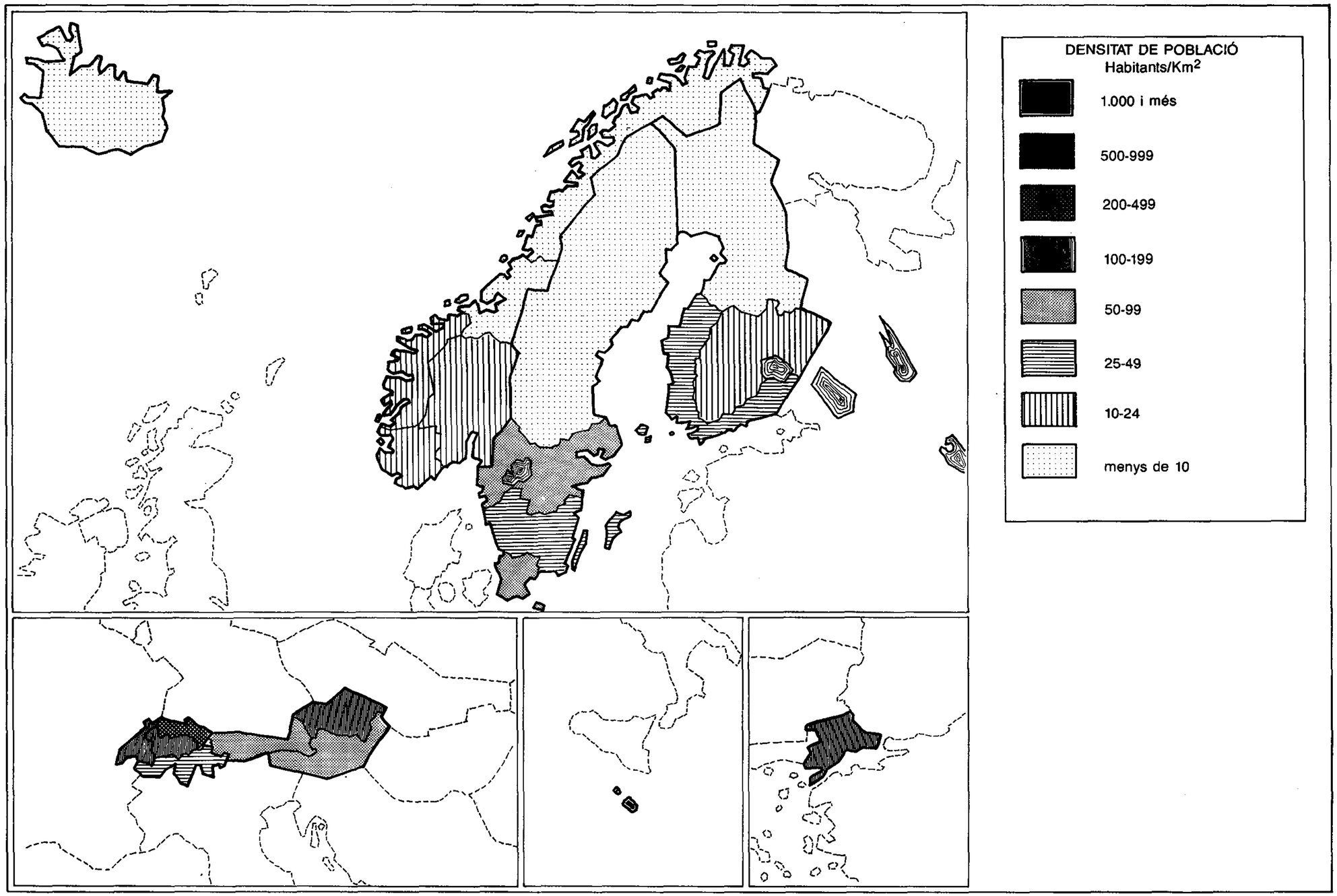

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 28 a 35

ment la població del Gran Ducat de Luxemburg, malgrat que l'extensió de la República de Malta, 316 Km^2, és 8 vegades més reduïda que la de Luxemburg[64]. Si fem la comparació amb Islàndia, ens trobem que aquest estat és tres-centes vint-i-cinc vegades més gran que el de Malta i, en canvi, la població d'aquest supera en un 60% la d'aquella. No és, doncs, estrany que aquests dos estats insulars situats als extrems nord-oest i sud d'Europa, donin les densitats de població extremes entre els estats europeus: 2 habitants per Km^2 a Islàndia i 1.152 a Malta.

2.7.8. Turquia europea: Tràcia oriental

El límit sud-oriental d'Europa al tram més meridional de la costa occidental de la mar Negra, pertany a la Tràcia, l'única regió europea de Turquia, oberta també a la mar Mediterrània, a l'extrem més oriental del litoral europeu d'aquest mar.

L'única comunicació marítima entre la mar Negra i la mar Mediterrània, la que passa pels estrets del Bòsfor i els Dardanels, amb la mar de Màrmara entremig, fa de divisòria geogràfica entre Europa i Àsia. A banda i banda, trobem territori de Turquia. En tant que la Turquia asiàtica a la península d'Anatòlia (Àsia Menor) ocupa el 97% del territori de l'estat, la Turquia europea n'ocupa únicament el 3%. La regió històrica de la Tràcia, estesa pel sector més oriental de la península balcànica, es troba en l'actualitat repartida entre Grècia, Bulgària i Turquia. La part oriental d'aquella antiga regió històrica és l'actual Tràcia de la Turquia europea. Istambul (Constantinoble) n'és la ciutat més important. La Tràcia (Turquia europea) té 23.764 Km^2 i la seva població, el 1980, era de 4.412.687 habitants. Això dóna una densitat de 186 habit./Km^2, que fa de la Tràcia la regió amb la densitat més elevada de Turquia[65].

El nucli històric d'Istambul correspon a la primitiva Bizanci, en la part occidental del Bòsfor. L'actual ciutat d'Istambul s'estén també a l'altra banda de l'estret del Bòsfor. Hi ha per tant un Istambul europeu, i un Istambul asiàtic. El conjunt de la ciutat d'Istambul tenia 2.772.708 habitants en el cens del 12-X-1980, més que la capital de l'estat, Ankara, situada a l'Àsia Menor, la qual tenia en la mateixa data 1.877.755 habitants.

64. Com a comparació, penseu que l'illa de Menorca (702 Km^2) té una extensió que dobla amb escreix la de l'arxipèlag de Malta.

65. La densitat mitjana de les regions asiàtiques de Turquia era el 1980 de 54 habs./Km^2 i la del conjunt de l'estat de 58 habs./Km^2. Turquia donava en el cens del 12-X-1980, 45.217.556 habitants en un territori de 779.452 Km^2. Vegeu taula 35 i mapes 13 i 14.

2.8. Les regions a l'Europa Oriental

2.8.1. Les regions a l'Alemanya de l'Est

És conegut l'origen estrictament polític de la República Democràtica d'Alemanya, com a conseqüència de la partició d'Alemanya i la reestructuració de fronteres dels estats de l'Europa Central i Oriental posterior a la Segona Guerra Mundial. Malgrat això, la unitat del medi físic d'aquest estat és molt més gran del que hom podria pensar. Per aquesta raó probablement trobem més claredat en l'ajustament de les unitats territorials vigents, en aquest cas els 14 *bezirke* (districtes), a unes regions més grans, sense status administratiu vigent, de la que trobem en altres estats en els quals hem hagut de fer aquesta operació per tal d'obtenir unes unitats territorials més grans i comparables. Seguim fidelment aquí la *Geografía de la Sociedad Humana,* (ed. Planeta, vol. 7, pàgs. 596-597), en la presa en consideració de quatre grans regions històriques: Brandeburg, Mecklemburg, Turíngia, i Saxònia, que corresponen als *länder* que en 1952 foren administrativament substituïts pels 14 *bezirke,* als quals cal afegir la capital: Berlín-Est. També en l'adscripció del territori dels 14 bezirke a les quatre regions, aquest tractat és del tot explícit, i el seguim del tot, vista una coincidència substancial des d'altres fonts. (Vegeu taula 37 i gràfic 15).

No obstant això, i per raons diferents en cada cas, introduïm en dues de les regions sengles subdivisions que ens deixen en 6, en comptes de 4, les unitats regionals que prenem en consideració. La peculiaritat del status de Berlín ens porta a donar tractament diferenciat al *Berlín-Est*, dintre la regió de *Brandeburg* a la qual pertany. No cal dir que l'excepcionalitat del cas d'aquesta ciutat dividida, fa que l'enclavament que constitueix el Berlín-Oest de l'Alemanya Occidental, en mig del territori de l'Alemanya Oriental, el tractem dintre l'Europa dels Dotze i no aquí, a l'Europa Oriental.

L'altra subdivisió, la fem a la regió de Saxònia i bàsicament empesos per la conveniència de reduir la magnitud de la unitat territorial i demogràfica. Sense deixar de tenir en compte el conjunt de la Saxònia en la R.D. d'Alemanya (a més, a la R.F. hi ha la Baixa Saxònia), hi considerem en ella una *Saxònia del Sud-Est,* que s'estén per territoris de la vessant septentrional dels massissos d'Erzgebirge, anomenats també muntanyes metal·líferes (districtes de Karl-Marx-Stadt i Dresden), i per la Lusàcia, país aquest ètnicament diferenciat, que comprèn a la R.D. Alemanya l'Alta Lusàcia (a l'est del districte de Dresden) i la Baixa Lusàcia (districte de Cottbus). A la resta de la Saxònia a la R.D. Alemanya de l'Est (districtes de Leipzig, Halle i Magdeburg) l'anomenem *Saxònia Central,* donada la seva ubicació.

2.8.2. La divisió regional a Polònia

Arribar a escatir les regions de la Polònia actual ens ha resultat prou laboriós. En efecte, les dades que donen les fonts que teníem més a l'abast corresponen als 49 *voivodats* (províncies), segons la nova divisió administrativa

introduïda l' 1 de Juny de 1975, per a substituir l'anterior en 17 voivodats. La reestructuració de 1975 no va consistir en una simple subdivisió d'unitats grans en altres de més reduïdes, sinó que comportà en molts casos altres variants en els límits de les unitats territorials. Es tracta doncs de dues divisions que no encaixen l'una en l'altra. Ara bé, els 49 voivodats actuals ens donen un nivell d'unitats regionals massa reduïdes[66], l'equivalent al nivell III de les regions de la C.E.E. I els 17 voivodats de l'anterior divisió que donarien magnituds de població homologables amb les de les regions de nivell II de la C.E.E. i a les 17 comunitats autònomes d' Espanya, no són unes divisions administratives que estiguin vigents, amb l'inconvenient, per tant, d'anar quedant progressivament endarrerides les dades elaborades sobre aquesta base.

El que a nosaltres ens interessa, és arribar a una divisió regional homologable a les magnituds demogràfiques que ofereix la divisió regional II de la C.E.E., que aquesta divisió no sigui arbitrària i que es basi en una divisió territorial actualment vigent, la qual ofereixi dades recents i possibilitats d'actualització futura.

En les fonts de dades que tenim a l'abast no hem trobat cap indici d'una agrupació d'aquests 49 voivodats en unitats territorials d'àmbit superior amb valor oficial o oficiós[67]. D'altra banda l'intent que férem d'encaixar els 49 voivodats en regions naturals o històriques, no ens deixava, en el cas de Polònia, prou satisfets encara que ens ha donat elements dels quals farem ús en el procediment que seguirem definitivament.

Finalment hem optat per fer nosaltres mateixos una agregació de voivodats (de 1975) i seguint com a línia inspiradora general l'anterior divisió territorial en 17 voivodats. La base, però, ha estat en tots els casos la divisió actualment vigent, i cap dels seus 49 voivodats ha perdut en la divisió regional la seva integritat territorial, encara que en alguns pocs casos no era del tot clara l'assignació a una o altra regió d'àmbit superior, i l'adequació no era total. Excepcionalment, ens hem apartat de la línia inspiradora general dels 17 antics voivodats per tal de no perdre bàsicament la significació d'algunes regions naturals i/o històriques, com és el cas de l' Alta Silèsia (Katowice-Opole), Mazury (Olsztyn-Suwalki) i la Pomerània, regió bàltica, (Szczecin-Koszalin-Slupsk).

El resultat ha estat la composició de 15 regions a l'actual R.S. de Polònia sobre la base d'agregacions dels 49 voivodats administrativament vigents en l'estat des del 1975. No ens faríem pas forts en la defensa d'aquesta divisió territorial si se'ns presentés d'altra millor elaborada. Cal notar però que aquesta divisió ens ofereix, si més no, aquests avantatges: 1r. Parteix de les divisions administrativament vigents (els 49 voivodats), i per això resulta fàcil adaptar-la a les dades que ofereixen les fonts a l'abast, ara i en un proper futur. 2n. S'adeqüen a les magnituds demogràfiques de nivell regional II, bàsiques per al nostre estudi, d'acord amb les magnituds de població de les regions de la C.E.E. i les comunitats autònomes d' Espanya. 3r. En cas de considerar-se millor altra forma d'agregació dels 49 voivodats vigents, no és inútil la feina feta ja que és fàcil reestructurar de nou les dades per addició o sostracció de les dades dels voivodats afectats. 4r. Una substancial consideració a regions naturals i/o històriques; encara que en aquest punt poden trobar-se inadequacions degudes, les unes, al manteniment de la integritat dels voivodats i, d'altres, a possibles diferències de criteri en territoris molt treballats per la història o també deficiències de la nostra informació limitada.

Anomenem regions a aquestes quinze unitats territorials resultants, i el nom de cada regió el prenem del de la ciutat més important del territori. Pel que hem dit abans, cal tenir present que no es tracta ni dels voivodats d'abans del 1975, ni tampoc dels voivodats actuals, tot i que en un i altre es repeteixen els noms d'aquestes ciutats. Les regions porten dos noms de ciutats importants unides amb guionet, en els quatre casos en els quals hem fet excepcions a la pauta general d'inspirar-nos en la divisió anterior a la de 1975. En aquests casos, en efecte, les dues ciutats unides amb guió, pertanyien en aquella divisió a diferents voivodats. Afegim l'expressió «regió bàltica» a les dues regions en les quals hi entren els cinc voivodats actuals que donen a la mar Bàltica en l'actual R.S. de Polònia[68]. A la taula 41 a més de les dades corresponents a les quinze regions hi trobareu a la nota corresponent els voivodats que inclou cada regió. Vegeu també el gràfic 15.

---

66. La semblança amb el cas de les 50 províncies espanyoles és molt pròxima des del punt de vista quantitatiu, sobre un total de població total de l'estat també molt proper.

67. Aquestes fonts han estat prou limitades. Pensem que no fóra gens estrany que a Polònia mateix fessin ús d'una divisió que agrupés els 49 voivodats. El fet però, que ni el *Demographic Yearbook 1983* de les NACIONS UNIDES que incloïa dintre del *special topic* tractat aquell any les diferents divisions administratives dels diferents estats, ni el *Calendario Atlante De Agostini* facin esment d'una divisió superior a la dels 49 voivodats, ens fa pensar que, si per Polònia circula una divisió territorial d'aquest tipus, no deu haver assolit status oficial. El llibre de la sèrie promoguda pel C.I.C.R.E.D. amb ocasió de la celebració el 1974 de l'any mundial de la població: COMMETTE FOR DEMOGRAPHIC STUDIES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES, *The Population of Poland*, Warszawa 1975, està elaborat abans de la nova divisió de la qual únicament dóna una indicació en el prefaci i en un full transparent annexat que porta un mapa amb una nova divisió i el nom dels 49 voivodats amb la llegenda «New administrativa division in Poland by voidoships introduced 1 June 1975». Tant l'*Atlas Universal Català* de la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, com els volums 13 i 16 de la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, i el volum 7 de la *Geografía de la Sociedad Humana* de la Ed. Planeta, reprodueixen generalment la nova divisió territorial. En els casos en què surt una divisió superior, es tracta de la dels 17 voivodats de la divisió antiga. Per exemple a la pàg. 370 del vol. 7 de la *Geografía de la Sociedad Humana* de la ed. Planeta, que reprodueix un mapa del llibre d'André BLANC: *L'Europe Socialiste,* 1974.

68. Des de la desembocadura de l'Oder a la mar Bàltica, ben prop de la frontera amb l'actual R.D. Alemanya, al golf de Pomerània, els voivodats de Szczecin, Koszalin i Slupsk els considerem fent una regió bàltica. L'altra regió bàltica abocada al golf de Danzing (Gdańsk) on el Vístula desemboca a la mar Bàltica, és la integrada pels voivodats de Gdańsk (el Danzing de la història recent) i Elblag, la part de la que fóra Prússia oriental adjudicada a Polònia al final de la Segona Guerra Mundial. L'altra part, amb l'antiga ciutat de Königsberg passà a la U.R.S.S., en la qual ha constituït l'oblast de Kaliningrad, enclavament de la R.S.F.S. de Rússia en la regió pre-bàltica.

GRÀFIC 15. Mapa de l'Europa Oriental: Divisió regional

Alb ALBÀNIA
- Alb Albània

A R.D. ALEMANYA
- A10 Brandeburg
  - A11 Brandeburg sense Berlin
  - A12 Berlín-Est
- A20 Mecklemburg
- A30 Turíngia
- A40 Saxònia
  - A41 Saxònia del Sud-Est
  - A42 Saxònia Central

B BULGÀRIA
- B1 Balcans
- B2 Costa Mar Negra
- B3 Altiplà Septentrional
- B4 Sofia
- B5 Tràcia

H HONGRIA
- H1 Danubi-Tisza
- H2 Pest
- H3 Transdanúbia
- H4 Transtitza

I IUGOSLÀVIA
- I10 Bòsnia-Hercegovina
- I20 Croàcia
- I30 Eslovènia
- I40 Macedònia
- I50 Montenegro
- I60 Sèrbia (amb territoris autònoms)
  - I61 Kosovo
  - I62 Sèrbia (sense territoris autònoms)
  - I63 Vojvodina

P POLÒNIA
- P1 Bialystock
- P2 Breslau («Wroclaw»)
- P3 Bydgoszcz
- P4 Cracòvia («Krakow»)
- P5 Gdańsk (reg. bàltica)
- P6 Katowice-Opole
- P7 Kielce-Czestochowa
- P8 Lódź
- P9 Lublin
- P10 Olsztyn-Suwalki
- P11 Poznań
- P12 Rzeszów
- P13 Szczecin-Koszalin (reg. bàltica)
- P14 Varsòvia («Warszawa»)
- P15 Zielona Góra

R ROMANIA
- R1 Banat
- R2 Dobrutja Septentrional
- R3 Moldàvia
- R4 Muntènia o Gran Valàquia
- R5 Oltènia o Petita Valàquia
- R6 Transilvània

T TXECOSLOVÀQUIA
- T10 Bohèmia
  - T11 Bohèmia Central (amb Pragra)
  - T12 Bohèmia Meridional
  - T13 Bohèmia Occidental
  - T14 Bohèmia Oriental
  - T15 Bohèmia Septentrional
- T20 Moràvia
  - T21 Moràvia Meridional
  - T22 Moràvia Septentrional
- T30 R.S. Eslovaca
  - T31 Eslovàquia Central
  - T32 Eslovàquia Occidental (amb Bratislawa)
  - T33 Eslovàquia Oriental

Font: Elaboració de Lluís Recolons

GRÀFIC 16. Mapa de l'Europa Oriental: Densitat de població a les Regions. Anys 1981-1980.

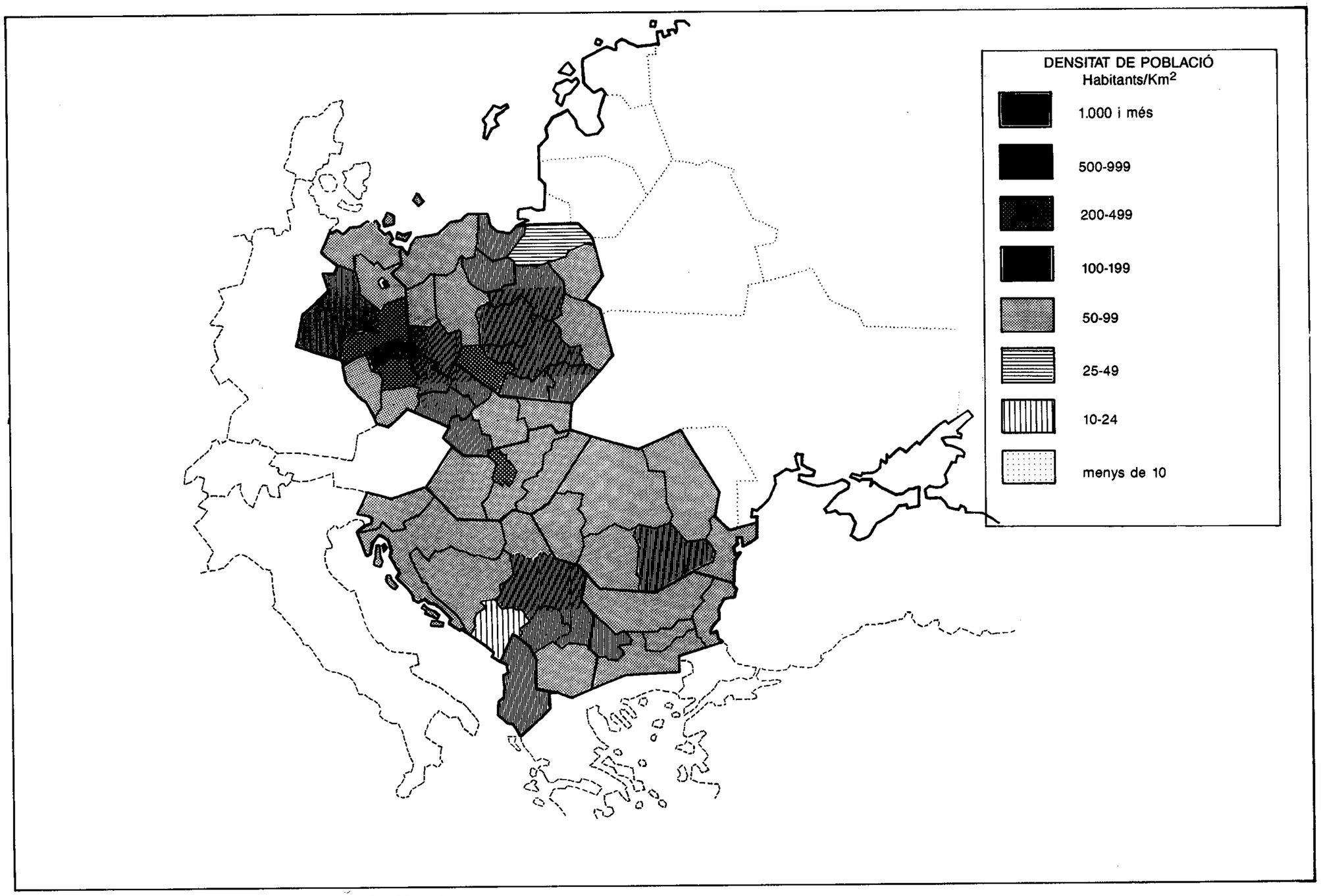

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 36 a 43

2.8.3. Les regions de Txecoslovàquia

L'estructura territorial de l'actual estat de Txecoslovàquia ens ha permès de reproduir les dades corresponents a les unitats territorials vigents, sense necessitat d'adaptacions ulteriors. Es tracta en efecte d'una república socialista federal formada per la República S. Txeca i la República S. Eslovaca. La primera, al seu torn, comprèn les dues regions històriques de Bohèmia i Moràvia, les quals, juntament amb la regió històrica d'Eslovàquia, comprenen l'actual Txecoslovàquia. Aquestes tres regions històriques, podríem considerar-les equivalents a les regions de nivell I de la C.E.E. I les subdivisions d'aquestes, equivalents a les regions de nivell II de la C.E.E. És d'aquestes, de les quals ens ocupem principalment aquí. Trobareu a la taula 43 aquestes divisions i subdivisions territorials, i al mapa del gràfic 15, la seva ubicació.

Entre les *cinc regions de Bohèmia*, la Bohèmia Central, inclou Praga, la capital que el 1981 tenia en la ciutat pròpiament dita, 1.182.000 habitants, i era la més poblada de l'estat, del qual és també la capital.

A Moràvia, Brno, la capital de la regió, es troba a la *part meridional de Moràvia*. La part septentrional és la Silèsia txecoslovaca, la regió minera i industrial més activa de l'estat, la població més important d'aquesta *Moràvia septentrional*, és Ostrava, la qual centra una conurbació que supera els 500.000 habitants.

De les tres parts en què es divideix l'Eslovàquia, Bratislava, la capital regional, es troba a l'*Eslovàquia Occidental*, la qual és més poblada que l'*Eslovàquia Central* i l'*Oriental*.

2.8.4. Les regions d'Hongria

L'Hongria actual (República Popular d'Hongria) es troba dividida administrativament en 19 *megyek* (comtats) i cinc districtes urbans que corresponen a les cinc principals ciutats del país, totes elles capitals de comtat. Destaca de molt Budapest, capital del comtat de Pest i capital de l'estat. Budapest i Bucarest (capital de Romania) són les dues úniques ciutats en els vuit estats de règim comunista de l'Europa oriental (exclosa la U.R.S.S.) que superen els dos milions d'habitants. A Hongria la segona ciutat en nombre d'habitants (Miskolc), en té deu vegades menys que Budapest.

Per a configurar unitats territorials d'àmbit superior al dels comtats, massa reduïts demogràficament per a comparar-los amb les regions d'àmbit II de la C.E.E., tenim a Hongria una pauta geogràfica clara, en línies generals: els dos rius principals que creuen el país de nord a sud: el Danubi i el seu afluent el Tisza i les fronteres estatals de llevant i de ponent marquen una divisió regional tradicional en tres espais: a l'oest del Danubi, la *Transdanúbia*; en els dos rius, la regió del *Danubi-Tisza*; i a l'est del Tisza, la *Transtisza*. No obstant això, aquesta nitidesa geogràfica no es manté del tot quan tractem d'adequar les divisions administratives vigents a aquesta divisió regional geogràfica. I el primer problema el trobem amb la capital, Budapest, la qual terminològicament indica la seva composició, procedent de la conjunció de les ciutats de Buda i de Pest, situades a banda i banda del Danubi. Budapest és anomenada també la gran capital de la Transdanúbia[69] i és alhora capital d'un comtat, el de Pest, el qual molt majoritàriament s'estén entre el Danubi i el Tisza. Davant d'aquesta situació, optem per considerar tot el comtat de *Pest*, amb el districte urbà de Budapest inclòs, com una quarta regió diferenciada de les altres tres regions naturals.

El comtat de Csongrad, al sud del país, s'estén a banda i banda del riu Tisza i la seva capital, Szeged, es troba a la vora d'aquest riu. Per tal de no partir els comtats en la divisió regional superior, assignem tot aquest comtat al territori del Danubi-Tisza[70]. Un problema semblant ens posa el comtat veí de Szolnok, la capital del qual, Szolnok, es troba també a la vora del Tisza i el territori del comtat s'estén a banda i banda d'aquest riu; optem per incloure també tot aquest comtat en la regió del Danubi-Tisza, encara que no ens mancarien tampoc raons geogràfiques per posar-ho a la Transtisza. A la taula 40 trobareu l'agrupació dels *megyek* i dels districtes urbans a les quatre regions esmentades. Per a la ubicació d'aquestes regions en el mapa, vegeu gràfic 15.

2.8.5. Albània

Situada a la península Balcànica, a la banda de la Mar Adriàtica, limita pel nord i nord-est amb Iugoslàvia i pel sud amb Grècia. El territori de l'est ocupa una superfície (28.748 Km^2) semblant, encara que un xic més reduïda, a la de Catalunya. Les dimensions del conjunt de l'estat es mantenen dintre els marges del que són les regions de nivell II en la C.E.E., i per aquesta raó no detallem aquí les cinc[71] o sis [72] regions diferenciades en les quals es distribueixen els 26 districtes administratius de l'estat, sinó que consideren tot Albània com una sola unitat.

La República Popular d'Albània manté un status atípic dintre els estats comunistes europeus des que es va retirar del Comecon i del Pacte de Varsòvia (1968), després d'haver rebutjat de seguir la U.R.S.S. i altres estats en el procés de desestalinització.

Tirana, la capital, és la ciutat més poblada, amb 202.007 habitants a 1-VII-1982.

69. Vegeu *Geografía de la Sociedad Humana*, vol. 7. Ed. Planeta, Barcelona 1981, pàg. 602.
70. Seguim en això el criteri que sembla indicar l'esmentada *Geografía* de la Ed. Planeta, vol. 7, pàg. 602.
71. *Geografía de la Sociedad Humana*, vol. 7, pàg. 607, ed. Planeta.
72. *Calendario Atlante De Agostini 1986*, pàgs. 123-124.

2.8.6. Les regions de Iugoslàvia

L'estructura federal de l'estat facilita la identificació de les regions en la República Socialista Federal de Iugoslàvia. Són sis repúbliques nacionals les que, federades, constitueixen la R.S.F. de Iugoslàvia. I precisament el seu caràcter nacional i plurilingüe ha marcat fortament la constitució de l'actual estat, les seves tensions i relativa autonomia de la U.R.S.S., dintre el conjunt dels estats comunistes europeus.

L'existència de diversos pobles i nacions en el territori és perceptible en el mapa del gràfic 9, el qual no difereix substancialment amb els territoris de la Iugoslàvia actual en el mapa del gràfic 15.

De les sis repúbliques nacionals, la més poblada i extrema, Sèrbia, té dos territoris autònoms: *Kosovo* i *Vojvodina,* els quals considerem aquí també com a regions equivalents a les de nivell II de la C.E.E. De manera que, a la República nacional de Sèrbia, considerem tres regions: la dels dos esmentats territoris autònoms i la *Sèrbia sense territoris autònoms.* En aquesta darrera regió es troba Belgrad, la ciutat més poblada i la capital de l'estat. La Sèrbia sense territoris autònoms segueix essent encara la regió més poblada de Iugoslàvia, però Croàcia la supera un xic en extensió territorial. La capital de *Croàcia,* Zagreb, és la segona ciutat de l'estat. Sarajevo és capital de la *Bòsnia-Hercegovina.* Al sud, *Macedònia,* és un territori que té el seu complement natural a la regió grega del mateix nom, separada per la frontera estatal. *Montenegro,* resta entre Albània i *Bòsnia-Hercegovina* a la banda de la Mar Adriàtica. Al nord, l'*Eslovènia* iugoslava, limita amb els estats d'Hongria, Àustria i Itàlia. De fet, hi ha minories eslovenes a Àustria, (a Caríntia i Estíria) i a Itàlia.

Les dades corresponents a les vuit regions considerades són a la taula 39.

2.8.7. Les regions de Romania

La divisió regional adoptada per a Romania és tributària a la geografia, en la qual, el relleu marca amb força característiques contrastades. Seguim la divisió regional tradicional i li adaptem els 40 districtes de 1981 i el municipi de la capital (vegeu taula 42 amb la nota corresponent).

Bucarest, la capital de l'estat, és capital de la *Regió de Muntènia o Gran Valàquia,* tal com dèiem en tractar de Budapest, la capital d'Hongria, aquestes dues ciutats són les úniques, entre els vuit estats de l'Europa Oriental, amb municipis que superen els dos milions d'habitants, (si suméssim però, plegades les dues parts de Berlín, aquesta ciutat arribaria als tres milions d'habitants). La Valàquia, situada entre els Carpats meridionals i el Danubi, que assenyala la frontera amb Bulgària, comprèn també, cap a l'oest, la *Regió d'Oltènia o Petita Valàquia.*

La *Transilvània,* al nord, és la regió més extensa. *Moldàvia* és fronterera amb l'homònima República Socialista Soviètica de la U.R.S.S. També la *Dobrutja Septentrional,* en la costa de la mar Negra, té la seva continuació natural més enllà de les fronteres de Romania, a Bulgària, on la Dobrutja Meridional ocupa bona part de la regió de la costa de la mar Negra. El *Banat,* territori que fa una depressió, es troba a l'oest, limitant amb Hongria i Iugoslàvia.

Per a situar les sis regions en el mapa, vegeu el gràfic 15.

2.8.8. Les regions de Bulgària

La geografia de Bulgària ens ofereix unes claus bàsicament suficients per establir cinc regions i adscriure-hi els 27 *okrugi* (districtes) de l'administració de l'estat. Tot i que resta un o altre d'aquests *okrugi* que, per mantenir-los en la seva integritat territorial, obliguen a forçar la realitat en pertànyer parcialment a dues regions diferents.

La *regió de la Costa de la mar Negra,* troba en la condició litoral dels tres *okrugi* inclosos, una característica comuna. Part d'aquest territori és la Dobrutja (meridional), regió històrica que formava una unitat amb la Dobrutja (septentrional) que trobem a Romania.

La meitat nord de la Bulgària interior, delimitada al nord pel Danubi, que fa de frontera amb Romania i al sud per l'eix principal de la serralada dels Balcans, el Stara Planina, fa un altiplà. És la *regió de l'Altiplà Septentrional.*

Pel sud, l'extensió més gran l'ocupa la *Tràcia,* a la conca del riu Maritsa i part del massís del Ròdope pel sud-oest. És la part búlgara d'aquesta antiga regió històrica que s'estén a més pels territoris de l'actual Grècia i Turquia, on retrobem el topònim.

La serralada dels Balcans travessa la Bulgària d'est a oest, i amb tendència nord-oest en arribar a la frontera amb Iugoslàvia. Són nombrosos els *okrugi* que, sigui per la vessant nord o per la vessant sud, tenen part del seu territori en aquesta part de muntanya. Però seguim un criteri restrictiu[73] i incloem únicament dos *okrugi* en aquesta *regió dels Balcans,* ja que els altres tenen extensions més amples a les terres planes.

La *regió de Sofia* (en la qual la ciutat, pròpiament dita, supera el milió d'habitants i és la capital de l'estat) ocupa una depressió al peu dels Balcans, a la conca de l'Iskar. Incloem també en aquesta regió els dos *okrugi* situats a l'oest de Sofia cap a la frontera amb Iugoslàvia i dintre la zona del Ròdope amb les muntanyes del Rila.

73. De fet hem seguit molt literalment per a Bulgària la divisió regional i l'adscripció dels *okrugi* a cada regió que indica la *Geografía de la Sociedad Humana,* ed. Planeta, vol. 7, pàgs. 604-605.

2.9. La U.R.S.S. a Europa

2.9.1. Els límits entre Europa i Àsia a la U.R.S.S.

L'administració política i la planificació econòmica a la U.R.S.S. actual no donen vigència operativa a la divisió entre una U.R.S.S. europea i una U.R.S.S. asiàtica, malgrat l'evidència que aquest immens estat, el més extens del món, ocupa enormes extensions de l'un i de l'altre continent.

En les geografies universals, aquesta divisòria continental serveix sovint de referència bàsica per a estructurar el tractament de la U.R.S.S. També el *Calendario Atlante De Agostini* i el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES donen dades globals de la superfície de la U.R.S.S. europea i de la U.R.S.S. asiàtica, encara que no trobem en aquestes publicacions explicacions del criteri seguit per a traçar la línia divisòria entre les dues parts. Pel que fa a la població, el *Demographic Yearbook 1983* (taula 3 pàg. 152) que porta dades de la U.R.S.S. del cens de 17-I-1979, quan es refereix a la repartició entre Europa i Àsia, les dóna més endarrerides, del cens del 15-I-1970. (A Àsia, 59.245.000 habitants i, a Europa, 182.503.000 habitants) i encara amb la indicació que es tracta de dades provisionals.

En ocupar-se el nostre estudi de l'Europa de les Regions, ens interessa òbviament delimitar el mapa de la U.R.S.S. europea de les regions. Dintre la complexa estructura territorial de la U.R.S.S. hem trobat l'equivalent a les regions de nivell II en els *oblasti* (regions), R.S.S.A. (Repúbliques Socialistes Soviètiques Autònomes) i *kraja* (territoris). Les grans regions de planificació econòmica en les quals es troben enquadrades són d'unes magnituds territorials i demogràfiques superiors a la mitjana de les regions de nivell I de la C.E.E. (vegeu taula 44).

Per assignar regions de la U.R.S.S. a un o altre continent, hem hagut de dividir dues d'aquestes grans regions (la dels Urals i la de Kazakhstan), però mantenim indivisibles les regions de nivell II encara que això ens porti de vegades a alguna parcial desviació de l'estricte criteri geogràfic. Això succeeix amb una petita part del territori dels *oblasti* d'Orenburg, Sverdlovsk i Cel'abinsk als Urals i de l'*oblast* de Gurjev a la R.S.S.A. del Kazakhstan. Únicament ens trobem en la necessitat de forçar en una mesura important el criteri geogràfic per mantenir el criteri de no fer passar la divisòria continental per l'interior de cap regió de nivell II, en el cas de l'*oblast* d'Akt'ubinsk a la R.S.S.A. del Kazakhstan.

Ho explicarem més endavant.

Com a criteri geogràfic de la divisòria ens servim com a punt de referència, el text que trobem a la paraula «Europa» de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (vol. 7, pàg. 192):

«Europa... és unida a Àsia sense transició; hom pren com a divisòria convencional els Urals, la mar Càspia, els rius Emba i Manyc (bé que de vegades hom l'ha feta passar per la serralada principal del Caucas) la mar Negra i els estrets del Bòsfor i dels Dardanels...»

En aquessta delimitació ja trobem indicada una alternativa (riu Manyc o serralada central del Caucas). Per la resta, expressa criteris prou generals i compartits, bé que no hi hagi consens en els detalls pràctics entre tots els autors.

Fem a continuació un repàs d'aquesta delimitació i la seva incidència en l'assignació de les regions de la U.R.S.S. a Europa o Àsia.

Comencem pel nord, on trobem que l'eix de la serralada dels Urals a la R.S.F.S. de Rússia, ens separa prou bé la gran regió econòmica del nord-oest a Europa, de la Sibèria Occidental, en Àsia. En canvi, en els Urals del mig i meridionals, ens trobem la gran regió econòmica anomenada dels Urals, centrada a la serralada de relativa poca altitud i força amplada. No ens és difícil, però, repartir a l'engròs entre occident (Europa) i orient (Àsia) les sis regions de nivell II incloses. En efecte, la R.S.S.A. dels Udmurts i l'*oblast* de Perm' són netament a occident; també l'*oblast* d'Orenburg té la seva capital i la major part del territori a la vessant occidental, encara que una part més reduïda de l'*oblast* s'endinsa a la vessant oriental. L'*oblast* de Kurgan es troba netament a l'orient dels Urals i per tant el considerem asiàtic. També considerem asiàtics els *oblasti* de Sverdkovsk i Cel'abinsk que tenen les capitals i la major part del territori respectiu a la vessant oriental de la serralada dels Urals, bé que una extensió reduïda resta a la vessant occidental. Aquest és el cas d'un peculiar entrant que fa l'*oblast* de Cel'abinsk vorejat pel territori de la R.S.S.A. de Baixkíria, de la gran regió econòmica del Volga, la qual al seu torn fa aquí de gran entrant en la gran regió econòmica dels Urals.

Seguint la delimitació geogràfica abans indicada, per arribar a la mar Càspia i al riu Emba hem de deixar la R.S.F.S. de Rússia i penetrar a l'extrem occidental de l'extensa R.S.S. de Kazakhstan, amb la qual s'adequa la gran regió econòmica del Kazakhstan. Allà, l'*oblast* de Gurjev abasta l'arc septentrional de la Mar Càspia i el curs inferior del riu Emba. Únicament una petita part del territori de l'*oblast* ens resta al sud d'aquest riu que prenem convencionalment com a referència de la divisòria continental. Amb l'*oblast* de Gurjev, també l'*oblast* d'Urals'k situat al nord, el considerem netament d'Europa. El curs mitjà i superior del riu Emba corre pel mig de l'*oblast* d'Akt'ubinsk, també a la R.S.S. del Kazakhstan, i és aquest *oblast* el que menys s'ajusta a una divisòria continental sobre la base de fer servir el riu Emba de referència bàsica. Per tal de subjectar-nos al criteri abans exposat de no dividir les regions de nivell II, hem d'optar, i ho fem, per assignar l'*oblast* d'Akt'ubinsk a Àsia, ja que és més extensa la superfície situada a la part sud-oriental de l'Emba que la situada a la part nord-occidental, encara que aquesta ocupi una extensió considerable, i possiblement més poblada[74]. Els altres 16 *oblasti* de Kazakhstan no ofereixen dubtes pel criteri geogràfic que seguim: resten tots a la part asiàtica.

Continuant amb la delimitació geogràfica proposada més amunt, en l'alternativa de fer servir el riu Manyc de divisòria entre Europa i Àsia o de fer-la passar per la serralada principal del Caucas, seguim aquesta darrera opció. El riu Manyc és afluent del Don, el qual aboca les seves aigües molt a prop

74. La població total de l'*oblast* d'Akt'ubinsk de la R.S.S. del Kazakhstan era segons el cens del 17-I-1979 de 629.000 habs. i el càlcul provisional per a 1983 donava 671.000 habs. en un territori de 298.700 Km^2. Això suposava per 1979 una densitat de 2,11 habs./Km^2.

GRÀFIC 17. Mapa de la URSS europea: grans regions econòmiques

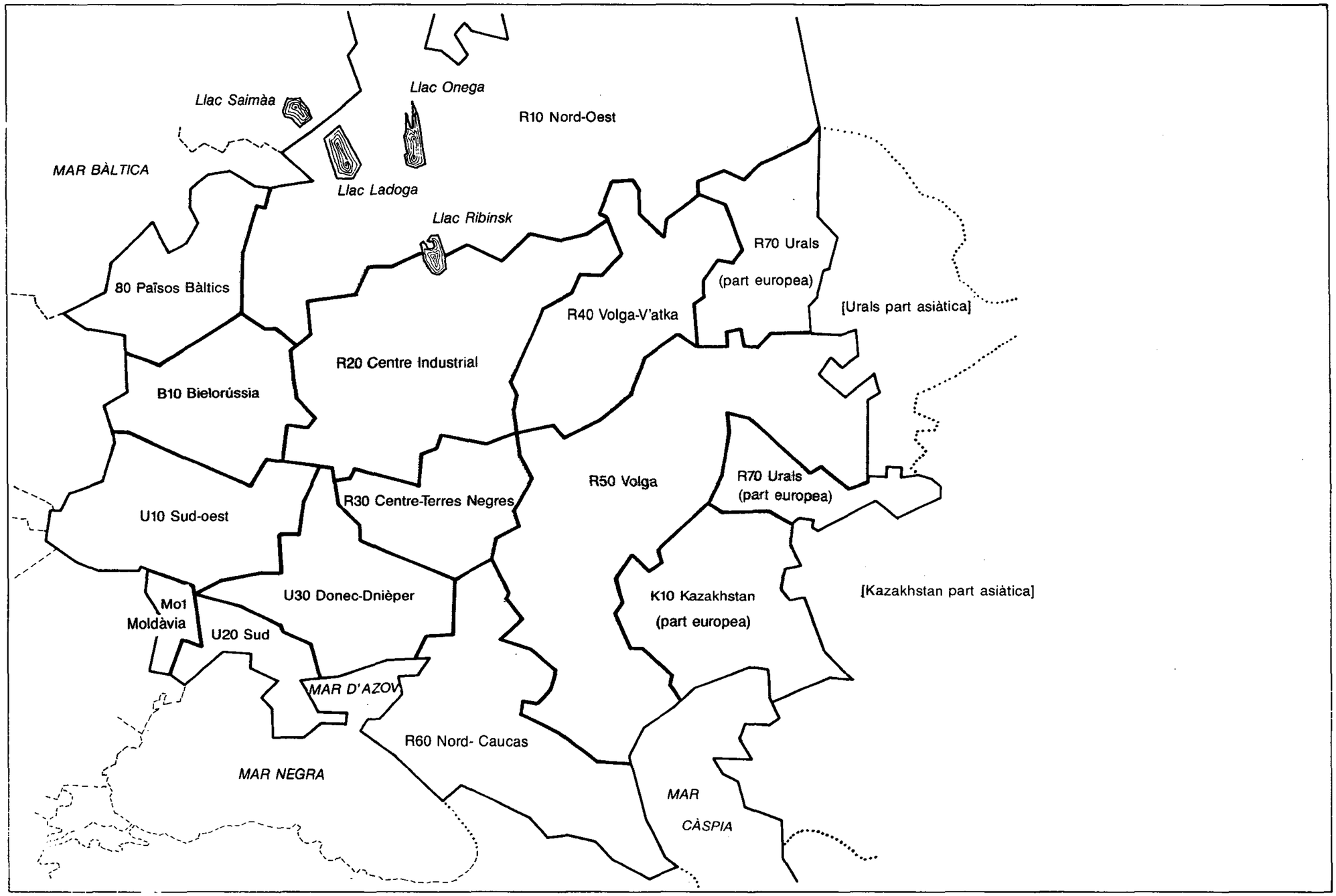

Font: Elaboració Lluís Recolons basada en la bibliografia esmentada a la taula 14.

de la desembocadura del Don al nord del mar d'Azov i de la ciutat de Rostov. En prendre com a frontera la serralada del Gran Caucas que s'estén de la mar Negra a la mar Càspia, considerem europea tota la gran regió econòmica del Nord Caucas a la R.S.F.S. de Rússia. Al sud del Caucas, la gran regió econòmica de la Transcaucàsia, amb les R.S.S. d'Armènia, d'Azerbaidjan i de Geòrgia, resta a Àsia. Etnogràficament, els habitants d'aquestes tres R.S.S. formen part de l'anomenada Àsia euròpida, i més específicament de la raça armènida.

El gran arc septentrional de la mar Negra amb tot el territori litoral de la mar d'Azov pertany, en la divisòria que seguim, a Europa. Però des del nord de la mar d'Azov fins al límit amb Romania, a l'oest de la mar Negra, no es tractarà ja de territoris de la R.S.F.S. de Rússia, sinó de la gran R.S.S. d'Ucraïna.

2.9.2. Superfície i població total de la U.R.S.S. europea

Després d'haver exposat i raonat la delimitació concreta de la U.R.S.S. europea de les regions, ens trobem amb un conjunt territorial i demografic que manté algunes diferències de superfície i població amb el que altres fonts indiquen com a U.R.S.S. europea. No és estrany trobar aquestes diferències, donada, d'una banda, la contigüitat territorial dels dos continents que possibilita l'adopció de convencionalismes opcionals, i, de l'altra, l'absència de consideració oficial a la U.R.S.S. d'una divisòria operativa dels dos continents a nivell administratiu i d'elaboració estadística a l'interior del territori de l'estat[75].

Malgrat el desajust de les dades de les diverses fonts, en aquest estudi hem fet servir dues fonts i dues dades per al conjunt de la superfície i de la població de la U.R.S.S. a Europa: al començament del llibre, en presentar els grans blocs territorials i demogràfics, hem elaborat les dades (taula 1 i gràfics 1, 2 i 3) basats en el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES, per raó d'homogeneïtzació de dades en el conjunt de la taula. Ara, en canvi, farem ús de la configuració de la U.R.S.S. europea de les regions, la qual creiem haver justificat suficientment en el text precedent.

Pel que fa a la superfície total de la U.R.S.S., ens coincideixen les dades en considerar-la de 22.402.200 Km^2. Però mentre *la superfície de la U.R.S.S. europea* de les regions que considerem aquí ocupa 5.365.300 Km^2, la U.R.S.S. europea, segons el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES i també segons el *Calendario Atlante De Agostini,* és de 5.571.000 Km^2, és a dir 206.000 Km^2 de més, un 1% de la superfície total de la U.R.S.S. Inversament, la U.R.S.S. asiàtica ocupa segons aquestes fonts 16.831.000 Km^2 i la nostra comptabilització de la U.R.S.S. asiàtica de les regions ocuparia 17.036.900 Km^2. No disposem d'una explicació del criteri seguit en aquelles publicacions per traçar el límit continental. Creiem, però, que les discrepàncies deuen afectar a alguns dels set *oblasti* o R.S.S. limítrofes que hem esmentat en el recorregut i assignació a la U.R.S.S. europea o la U.R.S.S. asiàtica que hem fet abans. Nosaltres els hem considerats asiàtics per les raons explicades. És possible que altres criteris situessin íntegrament o parcialment aquests territoris a Europa[76].

És difícil de comparar, però certament són de més envergadura les discrepàncies de *població assignada a la U.R.S.S. europea* o a la U.R.S.S. asiàtica, segons la font escollida, que les de superfície. La dificultat afegida ve de no

75. És significatiu en aquest aspecte que la primera divisió del territori i de la població del món que presenta el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES (taula 1) sigui la de sis macro-regions: Àfrica, Amèrica, Àsia, Europa, Oceania i U.R.S.S. La U.R.S.S. resta així diferenciada dels cinc continents i una nota a peu de plana adverteix que les dades referides a Europa i a Àsia exclouen la U.R.S.S. Resta tan desatesa aquesta divisòria continental dintre de la U.R.S.S., que en el volum de 1083 pàgines, amb 39 taules del *Demographic Yearbook 1983* de les NACIONS UNIDES únicament trobem una taula (la taula 3, en la pàgina 152) que ofereix dues dades, una de superfície i altra de població total (provisional i endarrerida) de la U.R.S.S. europea i de la U.R.S.S. asiàtica.

76. Donem a continuació dades dels *oblasti* i R.S.S. considerats asiàtics, i per tant no inclosos a la U.R.S.S. europea de les regions tal com l'hem configurat, però que, per les seves peculiaritats, poden restar més afectats segons el criteri de delimitació continental que hom segueixi. La inclusió aquí de les tres R.S.S. que integren la gran regió econòmica de la Transcaucàsia és deguda a què hem trobat autors que donen més pes a una divisòria de la U.R.S.S. en occidental i oriental, més depenent per tant de la longitud dels meridians, que dels accidents geogràfics del territori. En aquest sentit és clar que tot el Caucas i tot el territori de la U.R.S.S. comprès entre la mar Càspia i la mar Negra resten situats a la banda occidental dintre del conjunt de la U.R.S.S. Dels altres quatre *oblasti*, n'hem parlat ja en el text precedent. En els mapes corresponents, aquests quatre *oblasti* i les tres R.S.S. de la Transcaucàsia, figuren en traçat puntejat. El detall de les R.S.S. Autònomes i els *oblasti* autònoms existents en aquestes R.S.S. i dades de població i superfície podeu trobar-ho en la *Gran Enciclopèdia Catalana*, suplement, a «Unió Soviètica», i en el *Calendario Atlante De Agostini.*

		Habitants cens 17-I-1979	Habitants cens provisional 1983	Superfície Km^2	Densitat hab./Km^2 1979
En la RSFS de *Rússia*					
Gran regió econòmica					
els *Urals*	*ob.* Cel'abinsk	3.440.000	3.212.000	87.900	39'41
	ob. Kurgan	1.080.000	1.095.000	71.000	15'21
	ob. Sverdlovsk	4.454.000	4.557.000	194.800	22'86
En la RSS del Kazakhstan					
Gran regió econòm. del *Kazakhstan*	*ob.* Akt'ubinsk	629.000	671.000	298.700	2'11
Gran regió econòmica de Transcaucàsia:					
	RSS d'Armènia	3.031.000	3.219.000	29.800	101'71
	RSS d'Azerbaidjan	6.028.000	6.399.000	86.600	69'61
	RSS de Geòrgia	5.016.000	5.134.000	69.700	71'97

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades de població i superfície de l'ISTITUTO GEOGRÀFICO DE AGOSTINI, Calendario Atlante De Agostini 1981, Novara. I *idem. id. 1985.*

disposar d'una dada directa de la població de la U.R.S.S. europea (i correlativament asiàtica), deduïda del cens del 17-I-1979, en el *Demographic Yearbook 1983* de les NACIONS UNIDES[77], al contrari del succeït en l'elaboració de la taula de la població de la U.R.S.S. de les regions. En aquesta taula, en efecte, hem arribat a un total d'habitants de la U.R.S.S. europea per addició dels habitants que el cens del 17-I-1979 indicava per a cada una de les regions. Aquesta deducció, per tant, a més d'oferir-nos un territori més clarament definit, ens dóna una correspondència més fiable i actualitzada entre territori comprès i població que habita en aquest territori, que la que podem trobar basant-nos en les indicacions de població en la U.R.S.S. europea i U.R.S.S. asiàtica del *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES.

2.9.3. El total de regions de la U.R.S.S. a Europa

Hem tractat de la superfície i la població de les Repúbliques Socialistes Soviètiques a Europa (apartat 2.2. i taula 15). Dintre la complexitat de la divisió territorial d'un estat tan gran, hem trobat l'equivalent que buscàvem, a les regions de nivell II de la C.E.E., en els *oblasti,* les Repúbliques Socialistes Soviètiques Autònomes (R.S.S.A.), els *kraja* (territoris) i la consideració unitària de cadascuna de les quatre Repúbliques Socialistes Soviètiques més reduïdes. En total, resulten *vuitanta-set regions a la U.R.S.S. a Europa.* D'elles 68 són *oblasti,* 13 R.S.S.A., 2 *kraja* i 4 R.S.S. En els apartats anteriors, 2.9.1. i 2.9.2., acabem de referir-nos a la problemàtica de l'assignació a Europa i a Àsia de les regions limítrofes i hem raonat les opcions preses.

Les exigències de planificació econòmica han portat a elaborar unes circumscripcions més grans: les grans regions econòmiques, dinou per al conjunt de la U.R.S.S., de les quals dotze resten íntegrament a Europa[78] i dues parcialment, i les altres cinc, íntegrament a Àsia[79]. Per tant, en relació a la U.R.S.S. europea, són en total *catorze, les grans regions econòmiques* en les quals entren les vuitanta-set regions abans esmentades.

2.9.4. Les regions de la R.S.F.S. de Rússia a Europa

En el territori de la R.S.F.S. de Rússia a Europa hi ha *cinquanta regions*: 35 *oblasti,* 13 R.S.S.A. i 2 *kraja.* És un territori en el qual, malgrat la seva vastedat, hi ha poca complexitat del relleu. Predomina la plana característica de la plataforma d'Europa Oriental. En la Rússia europea destaquem únicament els Urals i el Caucas. Els Urals divideixen aquesta plataforma europea de la plataforma siberiana a Àsia. Es tracta d'una cadena muntanyosa de longitud considerable i poca alçada. El cim més enlairat, el Gora Narodjana, fa 1.894 metres, i bona part del Urals Centrals resten a unes alçades de 600 metres sobre el nivell del mar, del qual es troben, però, ben lluny. Alçades notables a la U.R.S.S. europea es donen únicament al Caucas, la serralada que va de la Mar Negra a la Mar Càspia. El seu eix fonamental fa de divisòria entre la gran regió econòmica russa del Nord-Caucas i la gran regió econòmica de la Transcaucàsia, a Àsia. El pic més elevat del Caucas, el Gora Elbrus, fa 5.633 metres.

El Volga és el riu més llarg d'Europa, amb 3.531 Km; una tercera part del territori de la U.R.S.S. a Europa entra en la seva conca. És significatiu del caràcter dels rius de la U.R.S.S., el fet que el Volga en tot el seu curs baixa únicament 256 metres d'altitud, en passar dels 228 metres al seu naixement a la Rússia Central, als turons de Valdai, fins —28 metres del nivell de la mar Mediterrània, en desembocar. Això dóna un curs sinuós i lent que travessa extenses planúries. Des del centre de Rússia, el Volga es dirigeix cap a l'est on va a desembocar a la mar Càspia, a Astrakhan.

La mar Càspia, considerada així per la seva gran extensió, 371.800 Km^2 (en procés de regressió), és en realitat un gran llac, el més gran del món. Els llacs més grans d'Europa es troben al Nord-oest de Rússia; són el Ladoga (18.400 Km^2) i l'Onega (9.610 Km^2). Abunden les aigües interiors a Rússia, però, per

77. Per a arribar a calcular la poblacio de la U.R.S.S. europea, el 17-I-1979, en base al *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES, hem de fer una extrapolació basada en un repartiment d'habitants entre la U.R.S.S. a Europa i la U.R.S.S. asiàtica d'unes dades calculades per al 15-I-1970 al total de la població de la U.R.S.S. el 17-I-1979. Per a deduir aquestes dades (pel mateix procediment seguit a la taula 1 per a una població total calculada pel 1-VII-1981), hem de fer la suposició gratuïta d'un ritme de creixement homogeni en 1970-1979 pel territori dels dos continents de la U.R.S.S. Afebleix encara el valor de les dades així deduïdes el fet que el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES posi la indicació de «provisional» a les dades que dóna per a la U.R.S.S. asiàtica el 15-I-1970, 182.503.000 habitants, i per a la U.R.S.S. europea, 59.245.000 habitants. L'extrapolació d'aquestes dades, 17-I-1979, quan la població de la U.R.S.S. era de 262.442.000 habitants (segons el *Calendario Atlante De Agostini* i 262.436.227 habitants segons el *Demographic Yearbook 1983* de les NACIONS UNIDES) ens donarien 198.436.227 habitants per a la U.R.S.S. europea i 64.316.000 habitants per a la U.R.S.S. asiàtica. La dada obtinguda directament per addició de la població del cens del 17-I-1979 de les diverses unitats territorials ens donen 172.243.000 habitants a la U.R.S.S. europea de les regions i 90.199.000 a la U.R.S.S. asiàtica de les regions. Una diferència de 25.883.000 habitants, la qual suposa que en comptes d'aplegar la U.R.S.S. europea el 75,5 de la població total de la U.R.S.S., segons la pauta que donen les dades del *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES per a la població de 1970, la U.R.S.S. europea de les regions aplega el 65,6% de la població total de la U.R.S.S.

78. Considerem aquí la R.S.S. de Moldàvia una sola gran regió econòmica. Encara que inicialment no havia estat inclosa en cap de les regions econòmiques, darrerament és considerada com a tal. Vegeu, per exemple, A. SOLOVIEV i altres, *Geografía de la U.R.S.S.* Editorial Progreso. Moscú, 1983 (suplementos), pàgs. 282.

79. Les tres grans regions econòmiques més extenses de la U.R.S.S. pertanyen íntegrament a Àsia. Es tracta d'Extrem-Orient, Sibèria Oriental i Sibèria Occidental. També es troben a Àsia, la gran regió econòmica d'Àsia Central (la qual comprèn les R.S.S. d'Uzbekistan, Turkemistan, Kirguizistan i Tadjikistan) i la gran regió econòmica de la Transcaucàsia (formada per les R.S.S. d'Armènia, Georgia i Azerbaidjan). Segons el que hem explicat amb detall als apartats 2.9.1. i 2.9.2., part de la gran regió econòmica dels Urals i la major part de l'extensa R.S.S. del Kazakhstan (coincidint amb l'homònima gran regió econòmica), es troben també a Àsia.

GRÀFIC 18. Mapa de la URSS europea: Divisió regional de Nivell II.

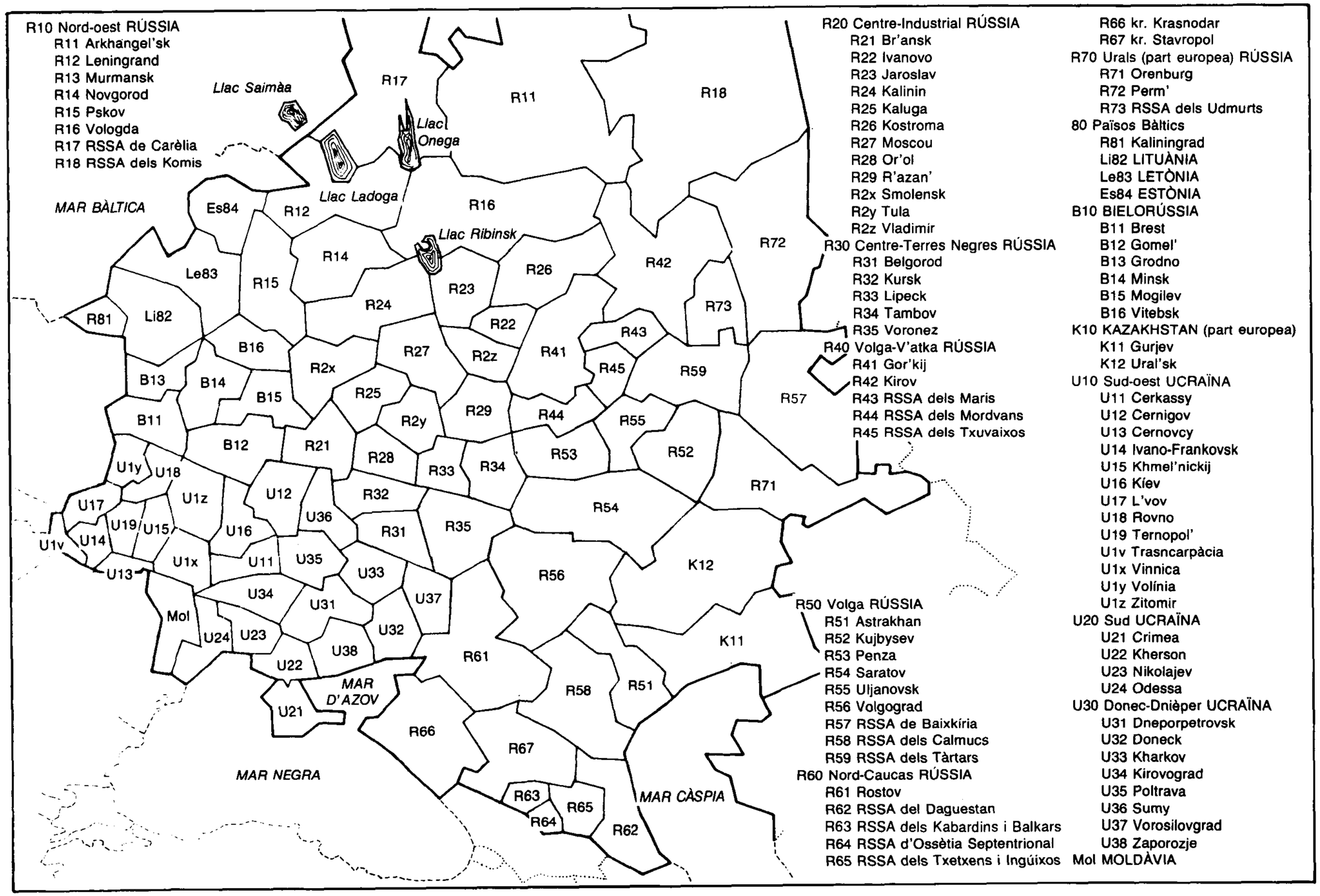

Font: Elaboració Lluís Recolons basada en la bibligrafia esmentada a la taula 44.

GRÀFIC 19. Mapa de la URSS europea: densitat de població a les Regions de Nivell II. Any 1979

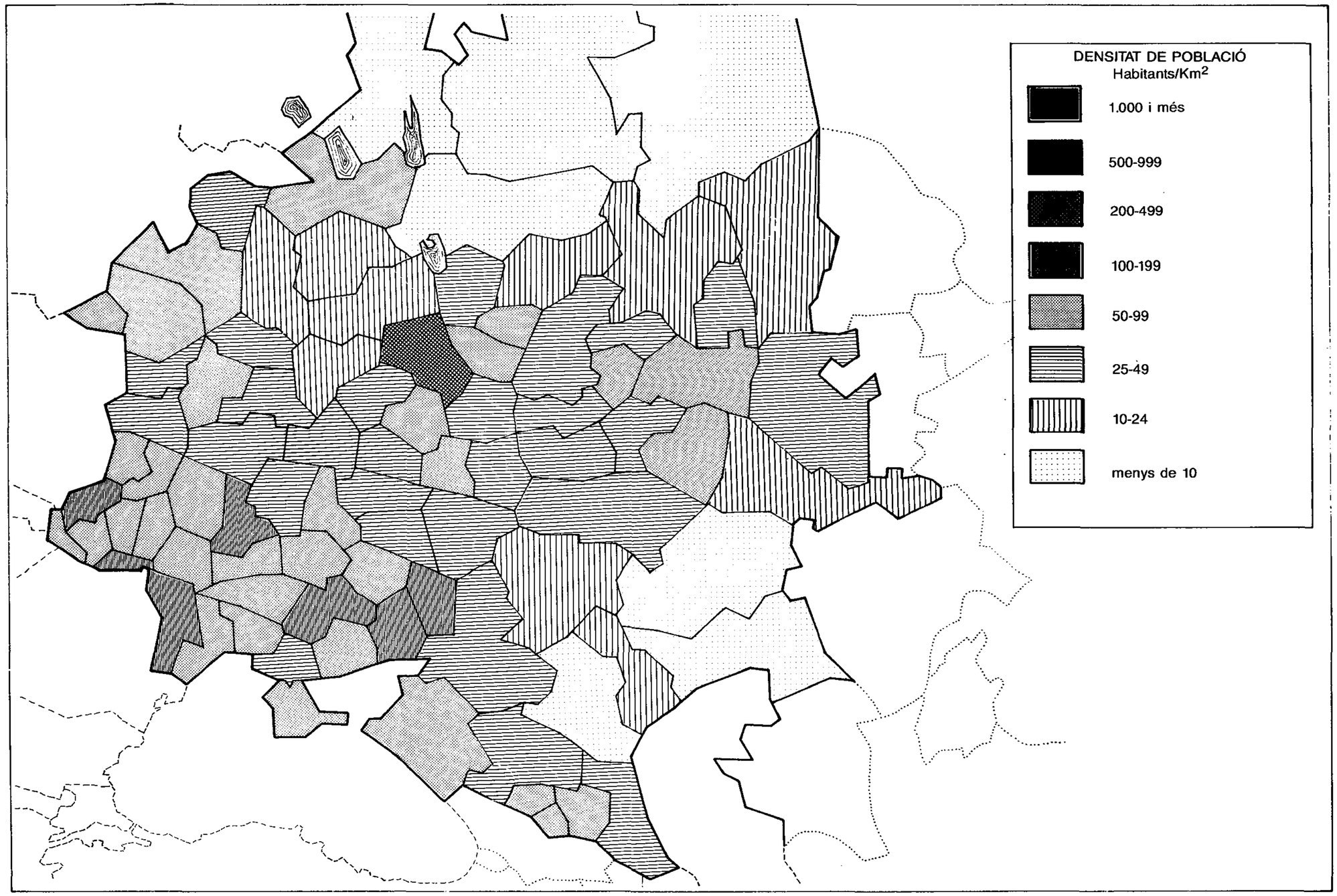

Font: Elaboració Lluís Recolons basada en la bibliografia esmentada a la taula 44.

abreujar, afegim únicament el llac de Ribinsk (4.100 Km^2), que és per la seva extensió el quart entre els llacs europeus. Els mars de la Rússia europea són, amb l'excepció de l'oceà Àrtic, mars tancats que penetren profundament en el continent. Aquest és el cas de la mar Negra i de la Mar d'Azov. També la mar Bàltica i fins i tot la mar Blanca, és com un mar interior de l'oceà Àrtic, que s'endinsa en el continent al sud de la península de Kola.

A la Rússia europea, hi entren íntegrament sis grans regions econòmiques i parcialment una altra (la dels Urals)[80].

La gran regió econòmica del NORD-OEST és la més extensa de la U.R.S.S. europea. Ella sola comprèn el 31% de la seva superfície[81]. En ella hi ha *vuit regions,* de les quals els *oblasti* d'Arkhangel'sk (587.400 Km^2), la R.S.S.A. dels Komis (415.900 Km^2) i la R.S.S.A. de Carèlia (172.400 Km^2), són les regions més extenses de la U.R.S.S. europea. La ciutat de Leningrad[82] (4.638.000 habitants, el 1980) és la segona de la U.R.S.S., es troba en la desembocadura del Neva, al fons del golf de Finlàndia a la mar Bàltica, propera a la frontera amb Finlàndia. Pel riu Neva comunica també amb el llac de Ladoga, del qual resta propera. No hi ha, en la gran regió econòmica del Nord-oest, cap altra ciutat que destaqui. Arkhangel'sk, al litoral de la mar Blanca, tenia el 1980, 387.000 habitants.

Si els grans llacs de Ladoga i Onega encapçalaven la nombrosíssima abundància de llacs de la gran regió econòmica del Nord-oest, el llac de Ribinsk es troba entre aquesta gran regió i la del CENTRE-INDUSTRIAL, situada més al sud.

Aquesta gran regió econòmica comprèn *dotze regions* (*oblasti*). En ella hi ha Moscou, la capital de la U.R.S.S. i de la R.S.F.S. de Rússia, d'aquesta gran regió econòmica i de l'*oblast* homònim, amb 8.099.000 habitants. La seva història, la seva situació central per geografia, i per sistema econòmic, administratiu i polític, l'han fet anar creixent en successives àrees concèntriques. Al Centre-Industrial, la ciutat que la segueix en nombre d'habitants és Jaroslav (603.000 habitants, el 1980). És però, indicatiu de la centralitat d'aquesta gran regió econòmica, el fet que, entre els 201.000 i els 603.000 habitants, s'hi trobin tretze ciutats. Cap altra regió econòmica té un nombre semblant de ciutats de més de 200.000 habitants.

La situació central de la U.R.S.S. europea dóna nom a una altra regió, la del CENTRE-TERRES NEGRES, en la qual aquesta qualitat de la terra tan productiva en l'agricultura és una característica decisiva com ho era la producció industrial a la gran regió econòmica del Centre-Industrial. *Cinc regions* (*oblasti*) composen aquesta gran regió. Voronez, és la ciutat més poblada (796.000 habitants, el 1980).

El Volga, nascut a la gran regió econòmica del Centre-Industrial, es dirigeix després cap a l'est i dóna nom a dues grans regions econòmiques. La gran regió econòmica del VOLGA-V'ATKA comprèn *sis regions* (dos *oblasti* i quatre R.S.S.A.). Destaca entre les ciutats d'aquesta gran regió, la de Gor'kij (1.358.000 habitants, el 1980). La segueix, a força distància, Kirov (392.000 habitants, el 1980). La gran regió econòmica del VOLGA s'allarga fent un gran arc desde la R.S.S.A. de Baixkíria, als Urals mitjans, fins a Astrakhan on el riu desemboca a la mar Càspia. Comprèn *nou regions* (sis *oblasti* i tres R.S.S.A.). Les ciutats més poblades són: Kujbysev (1.226.000 habitants, el 1980) i Togliatti (517.000 habitants) en l'*oblast* de Kujbysev; Kazan' (1.002.000 habitants), capital de la R.S.S.A. dels Tàrtars; Ufà (939.000 habitants), capital de la R.S.S.A. de Baixkíria; Volgograd (939.000 habitants), Saratov (864.000 habitants), Penza (490.000 habitants), Uljanosv (473.000 habitants) i Astrakhan (465.000 habitants, el 1980) capitals dels *oblasti* que porten els seus noms. El petroli i el gas són molt importants per a l'economia d'aquestes grans regions.

No cal que repetim el que hem dit ja (apartats 2.9.1. i 2.9.2.) de la gran regió econòmica dels URALS, pel que fa a les regions considerades a Europa i les considerades a Àsia. Les *tres regions* que resten a *Europa* no mantenen entre elles una contigüitat territorial en considerar-les separadament dels tres *oblasti* que considerem asiàtics. Així, als Urals a Europa, resten al nord, la R.S.S.A. dels Udmurts i l'*oblast* de Perm' (amb l'*okrug* autònom dels Komis i dels Permiacs), i, al sud, l'*oblast* d'Orenburg que s'introdueix també en la vessant asiàtica dels Urals. Separa les dues regions del nord, de la del sud, la R.S.S.A. de Baixkíria, ja esmentada per pertànyer a la gran regió econòmica del Volga. Les dues ciutats més importants dels Urals a Europa són Perm' (1.008.000 habitants, el 1980) i Orenburg (471.000 habitants, el 1980).

La gran regió econòmica del NORD-CAUCAS, té els límits meridionals a l'eix de la serralada del Caucas[83] i s'estén des del litoral oriental de la mar Negra i de la mar d'Azov, fins al litoral de la mar Càspia. Pel nord de la gran regió, aquesta s'introdueix profundament a l'interior fins a limitar el nord de l'*oblast* de Rostov amb la gran regió del Centre-Terres Negres. La gran regió econòmica del Nord Caucas es troba integrada per *set regions*: un *oblast,* quatre R.S.S.A., i dos *kraja* (territoris). Aquests dos *kraja* són precisament els dos únics de la U.R.S.S. a Europa. Es tracta del *kraj* de Krasnodar (el qual

80. Sense tenir en compte, però, que l'*oblast* de Kaliningrad de la R.S.F.S. de Rússia, pertany a una altra gran regió econòmica íntegrament europea: la dels Països Bàltics, preponderantment ocupats per territoris d'altres R.S.S., segons veurem a l'apartat 2.9.

81. Cal notar que els mapes dels gràfics 17, 18 i 19 han escapçat la part més septentrional d'aquesta gran regió econòmica. Deixant fora tota la península de Kola amb l'*oblast* de Murmansk i bona part de l'*oblast* d'Arkhangel'sk (especialment el territori de l'*okrug* autònom dels Nenets), de la R.S.S.A. dels Komis i de la R.S.S.A. de Carèlia. Aquest escapçament s'ha fet per tal de mantenir escales uniformes en els quatre conjunts europeus considerats. La integritat de la U.R.S.S. europea desborda les dimensions del full. Una configuració de la península de Kola, la podeu trobar indicada en els mapes que corresponen als estats d'Europa nòrdica: gràfic 13 i una més gran extensió del territori septentrional de la Rússia europea figura en els mapes del conjunt d'Europa, gràfics 7 i 8.

82. Les dades de la població de les ciutats de la U.R.S.S. que donem en aquest apartat i en el que segueix, estan tretes de: A. SOLOVIOV i altres, *Geografía de la U.R.S.S.* Ed. Progreso. Moscú, 1983, de les pàgines de «suplementos», 283-285.

83. Vegeu, però, l'alternativa que posa en aquest punt la delimitació adoptada per a Europa, (apartat 2.9.1.). De seguir el límit del riu Manyc, la major part de la regió del Nord-Caucas, caldria considerar-la asiàtica.

inclou l'*oblast autònom* d'Adiguèssia) i el *kraj* de Stavropol (el qual inclou l'*oblast* autònom dels Karatxai i els Txerguessos). Les ciutats més poblades d'aquesta gran regió econòmica són: Rostov (946.000 habitants, el 1980) al Don, gairebé a la seva desembocadura, a l'entrant més septentrional de la mar d'Azov, i, Krasnodar (572.000 habitants, el 1980).

2.9.5. Les regions de la U.R.S.S. europea exterior a Rússia

Trenta-set regions de la U.R.S.S. europea s'hi troben fora de Rússia. D'elles 32 són *oblasti* i 4 Repúbliques Socialistes Soviètiques de les més reduïdes.

La gran regió econòmica del KAZAKHSTAN, coincident amb la R.S.S. del mateix nom, preponderantment asiàtica, té una part a Europa (vegeu als apartats 2.9.1. i 2.9.2. els criteris i problemes de la delimitació, en aquest punt, de les regions europees i asiàtiques). La part europea limita al sud amb l'àrea septentrional de la mar Càspia i pel nord amb l'*oblast* d'Orenburg de la gran regió econòmica dels Urals. A l'oest, limita amb la gran regió econòmica del Volga i, a l'est i sud-est, amb la part asiàtica de la mateixa gran regió econòmica dels Kazakhstan. Cap de les capitals dels dos *oblasti* que comprèn, Gurjev i Urals'k, no arriba als 200.000 habitants.

Entre les Repúbliques Socialistes Soviètiques íntegrament europees destaca per la seva importància **UCRAÏNA**, de la qual hem assenyalat (apartat 2.2.) la importància en comparació als altres estats europeus exteriors a la U.R.S.S., cap d'ells el supera en superfície territorial i la seva població no queda gaire per sota dels quatre estats de l'Europa dels Dotze més poblats. Es tracta d'un territori pla, amb les excepcions d'una part dels Carpats Orientals, a l'extrem occidental del país i les muntanyes de la zona meridional de la península de Crimea. El litoral septentrional de la mar Negra i el de la mar d'Azov, limiten Ucraïna pel sud. En aquests litorals desemboquen rius de certa importància com són ara el Dnièper i el Dnièster. Però, a més, l'últim tram del Danubi i ja en el seu delta, la bifurcació més septentrional d'aquest riu, fan de límit entre Romania i Ucraïna. A la banda oriental, la desembocadura del Don, encara que es troba en territori de la R.S.F.S. de Rússia a l'Azov, ben a prop de Rostov, resta molt propera al límit d'Ucraïna. Aquestes condicions litorals i fluvials han afavorit el comerç i també les activitats turístiques. D'altra banda, l'agricultura ucraïnesa es troba afavorida per la riquesa de les terres negres on es conreuen, principalment, cereals. També la mineria i la siderúrgia es troben força desenvolupades. El fet és que Ucraïna destaca netament com a més poblada, en relació a la seva extensió, que Rússia, i, en aquest aspecte s'assembla més als estats de l'Europa Occidental.

Ucraïna comprèn tres gran regions econòmiques. La del DONEC-DNIÈPER limita pel sud amb la costa septentrional de la mar d'Azov, i pel nord arriba a introduir-se profundament fins al límit de la gran regió econòmica russa del Centre Industrial. La gran regió econòmica del Donec-Dnièper comprèn *vuit oblasti*: les ciutats de Kharkov (1.464.000 habitants, el 1980), Dnepropetrovsk (1.083.000 habitants, el 1980) i Doneck (1.032.000 habitants), capitals dels *oblasti* homònims, són les més poblades.

La gran regió econòmica del SUD, també a Ucraïna, s'estén des del litoral occidental de la mar d'Azov, segueix per tota la península de Crimea i arriba fins al límit amb Romania a la costa occidental de la mar Negra, on el Dunaj, un dels braços terminals del Danubi, desemboca en aquesta mar. Comprèn *quatre oblasti*. La ciutat principal és Odessa (1.057.000 habitants, el 1980), a la costa de la mar Negra i desembocadura del Dnièster.

Una altra gran regió econòmica a Ucraïna és la del SUD-OEST. Es troba a l'interior del continent, limitant amb la R.S.S. de Moldàvia, Romania, Hongria i Txecoslovàquia, pel sud i oest; amb la R.S.S. de Bielorússia i un petit tram de la gran regió del Centre-Industrial de Rússia, pel nord; i amb la gran regió del Donec-Dnièper, per l'est. Comprèn *tretze oblasti*. La ciutat de Kiev (2.192.000 habitants, el 1980) és la tercera ciutat de la U.R.S.S. A Kiev, segueix a distància en nombre d'habitants en aquesta gran regió del Sud-oest, L'vov (676.000 habitants, el 1980).

La R.S.S. de MOLDÀVIA, inicialment fora de la distribució de grans regions econòmiques, ha vingut a ser considerada com una altra gran regió, bé que les seves dimensions territorials s'acosten més a les d'un *oblast*. Resta molt a prop de la mar Negra, però, es tracta d'un R.S.S. interior. Limita per l'est i pel nord amb Ucraïna, i pel sud i oest amb Romania, amb la regió homònima de Moldàvia a Romania. La ciutat més important és Kixiniov (519.000 habitants, el 1980).

La gran regió econòmica de BIELORÚSSIA s'adequa amb els límits de la R.S.S. del mateix nom. Anomenada també la Rússia blanca, es troba situada entre Polònia a l'oest, i Rússia a l'est, i, entre Ucraïna al sud i les R.S.S. de Lituània i Letònia al nord. Orogràficament i climàtica, fa de zona de transició entre les zones que té a nord i sud. Inclou *sis oblasti*. La ciutat més poblada és Minsk (1.295.000 habitants, el 1980).

Finalment la gran regió econòmica dels PAÏSOS BÀLTICS, inclou *quatre regions*: les respectives R.S.S. d'Estònia, Letònia i Lituània i l'*oblast* de Kaliningrad, fronterer amb Polònia, el qual pren part de l'antiga Prússia Oriental i és en l'actualitat un enclavament de la R.S.F.S. de Rússia entre Polònia i Lituània.

La gran regió dels Països Bàltics, limita al nord i nord-oest amb la mar Bàltica, pel sud amb Polònia i la R.S.S. de Bielorússia i per l'est amb la gran regió econòmica russa del nord-oest. La ciutat més poblada és Riga (843.000 habitants, el 1980), capital de Letònia, amb port de mar. Més a l'interior, Vilnius (492.000 habitants), capital de Lituània, segueix en nombre d'habitants. No gaire lluny, es troba, a la mateixa Lituània, la ciutat de Kannas (377.000 habitants, el 1980). La ciutat més important d'Estònia, la més septentrional d'aquestes repúbliques bàltiques, és Tallinin (436.000 habitants, el 1980), situada al golf de Finlàndia amb un port important. A la part més meridional de la costa de la U.R.S.S. a la mar Bàltica i a la banda oriental del golf de Danzing (Gdans'sk) s'hi troba Kaliningrad (436.000 habitants, el 1980), l'antiga Konigsberg. La part més extensa del golf de Danzing pertany actualment a Polònia, després del repartiment de la Prússia Oriental al final de la Segona Guerra Mundial.

3. REGIONS DE NIVELL II DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI

Com a resultat del reconeixement territorial fet a l'Europa de l'Atlàntic als Urals amb l'atenció posada en l'elaboració d'unitats territorials de les característiques esmentades més amunt, hem identificat 332 unitats territorials. D'elles 168 regions de nivell II a l'Europa dels Dotze, 22 regions de la «Resta d'Europa», 55 a l'Europa Oriental i 87 a la U.R.S.S. europea. (Vegeu taules 45 a 53).

3.1. Les 168 regions de nivell II en el context de les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals. Magnituds mitjanes.

La mitjana d'habitants de les 332 regions[84] és de dos milions d'habitants (1.995.000 habs.) l'any 1981[85] i la mitjana d'extensió superficial és d'uns trenta-un mil Km^2 (amb més precisió: 30.896 Km^2) i la de densitat, 65 habs./Km^2.

Per donar un punt de referència inicial, val a dir, que les disset Comunitats Autònomes d'Espanya, tot i mantenir entre elles unes magnituds considerablement diferenciades, donen una mitjana de població (2.210.000 habs.), superfície (29.691 Km^2) i densitat (74 habs./Km^2) no gaire allunyades d'aquelles magnituds mitjanes de les unitats territorials del conjunt d'Europa. Pel que fa referència a Catalunya, mentre l'extensió territorial (31.930 Km^2) resta molt a prop de la mitjana de les 332 regions d'Europa, la població (5.956.000 habs.) i la densitat (187 habs./Km^2) tripliquen les d'aquella.

Repassarem a continuació successivament les mitjanes de població, superfície i densitat regionals per grups d'estats.

La *mitjana de població* de les 168 regions[86] de nivell II de l'Europa dels Dotze (1.898.000 habs.) resta ben a prop de la del conjunt d'Europa. Fóra incoherent que succeís d'altra manera, ja que, com hem explicat, precisament la població d'aquelles unitats territorials de nivell II l'hem emprada com a punt primari de referència en la identificació de les regions extra-comunitàries. Dintre l'Europa dels Dotze, la mitjana de població de les regions de nivell II és més elevada a Itàlia (2.825.000 habs.), França (2.461.000 habs.) i Espanya (2.210.000 habs.) i per contra és més baixa a Portugal (979.000 habs.), Grècia (1.082.000 habs.) Bèlgica (1.095.000 habs.), Països Baixos (1.295.000 habs.), Regne Unit (aquest en la divisió provisional de regions de nivell II: 1.657.000 habs.)[87], Dinamarca (1.707.000 habs.) i ja gairebé igualant la mitjana a la R.F. d'Alemanya (1.990.000 habs.). Els dos estats de l'Europa dels Dotze considerats cadascun com una sola regió de nivell II, tenen magnituds extremes en relació a la població mitjana de les regions dels altres estats: per sobre, Irlanda (3.433.000 habs.) i molt per sota, el G.D. de Luxemburg (366.000 habs.). (Vegeu taula 45).

84. Les dimensions demogràfiques de les unitats territorials de nivell II de la C.E.E. ens ha resultat un criteri al qual hem donat molta importància a l'hora de configurar les unitats territorials a la resta d'Europa. Segons hem explicat en el capítol precedent, no hem aplicat sistemàticament el mateix procediment per a identificar les unitats territorials de nivell I a l'Europa extra-comunitària. Aquesta fóra una tasca ulterior i interessant de fer i per a la qual les unitats territorials sistemàticament establertes podrien, tal volta, oferir una base útil. Per aquesta raó quan emprem d'ara en endavant l'expressió «regions» sense més qualificatius pel conjunt d'Europa, ens referirem a les 332 unitats territorials que inclouen les 168 unitats territorials de nivell II de l'Europa dels Dotze. Aquesta terminologia no exclou el fet que algunes de les unitats territorials que anomenem regions siguin nacions (vegeu el text a l'apartat 2.3. i les notes 38, 39 i 40).

Per a Txecoslovàquia (vegeu taula 43) i Iugoslàvia (taula 39), d'estructura federal, les mateixes unitats superiors que configuren l'estat podríem tractar-les com a equivalents a unitats territorials de nivell I. Per a la R.D. Alemanya les regions històriques senceres (taula 37) que hem dividit en alguns casos en subregions per configurar les unitats territorials podrien també comparar-se amb les unitats territorials de nivell I de la C.E.E. Però pels altres estats, tant de l'Europa Oriental com de la U.R.S.S. (on les grans regions econòmiques són comparativament de nivell superior al nivell I de la C.E.E.) i de la «Resta d'Europa» no oferim aquí cap divisió en regions de nivell I.

85. Pel que hem dit ja, l'any 1981 és la data típica de l'estudi. No obstant això, a causa de la diversa disponibilitat de dades censals per a alguns estats de fora de l'Europa dels Dotze, les dades són de 1980 i, per a la U.R.S.S., del cens del 17-I-1979. (Vegeu taules 13, 14, 15 i 44).

86. Considerant 34 unitats territorials de nivell II al Regne Unit (vegeu taula 45 i nota 1 a la taula 27), 17 a Espanya i 10 a Portugal (vegeu taules 19, 26 i 45).

87. Per al Regne Unit si consideréssim 11 regions de nivell II (les mateixes que les de nivell I), la població mitjana de la regió fóra de 5.152.000 habitants.

Una coincidència més gran encara dóna la mitjana de població regional de la U.R.S.S. europea (1.980.000 habs.)[88] amb la del conjunt d'Europa (1.995.000 habs.). Per sobre d'aquesta mitjana, es troba la de les regions de l'Europa Oriental (2.458.000 habs.), i per sota, en canvi, la dels quatre estats nòrdics de la Resta d'Europa (1.642.000 habs.).

Si passem ara a considerar la *mitjana de les superfícies* regionals, ens trobem amb contrastos molt més acusats. En efecte, la mitjana de les unitats territorials de nivell II de l'Europa dels Dotze (13.419 Km^2) no arriba a la meitat de la mitjana regional del conjunt d'Europa, la qual, recordem, donava 30.896 Km^2. Les regions de nivell II dels set estats més septentrionals de la C.E.E., donen una mitjana de superfície (7.560 Km^2), força reduïda. Entre ells, únicament Irlanda (tota ella considerada com una sola regió de nivell II de 70.285 Km^2) i Dinamarca (14.360 Km^2) mantenen una mitjana regional per sobre de les del conjunt de les regions de l'Europa dels Dotze. En canvi, per als cinc estats més meridionals de l'Europa dels Dotze (amb excepció de Portugal amb una mitjana de 9.199 Km^2), la mitjana regional (20.179 Km^2) és més elevada; a causa especialment de les dimensions més grans dels estats més extensos de l'Europa dels Dotze: França (mitjana de 24.726 Km^2) i Espanya (mitjana de 29.691 Km^2), molt a prop ja aquesta de la mitjana regional de l'Europa de l'Atlàntic als Urals (30.896 Km^2).

Contrasta la reduïda extensió mitjana de les regions de la C.E.E. amb la dels països nòrdics de la Resta d'Europa, la qual (93.363 Km^2), triplica la mitjana regional europea. Les regions de la U.R.S.S. europea (amb 61.700 Km^2 de mitjana regional) la dupliquen; i, si considerem dintre de la U.R.S.S. el que és la Rússia a Europa, la mitjana regional (79.116 Km^2) és més extensa. En canvi, Ucraïna, també a la U.R.S.S., dóna una mitjana de superfícies regionals (24.148 Km^2) semblant, encara que inferior, a la mitjana europea. Aquest és també el cas de les regions de l'Europa Oriental (mitjana de 23.189 Km^2).

El joc del nombre d'habitants i superfície territorial que determina la densitat de població, porta a una panoràmica de *mitjanes regionals de densitat* que és la conseqüència lògica de les dues dades que la componen. Si aquestes mitjanes regionals les referim als estats o conjunts d'estats, les dades foren les mateixes que les ja comentades (apartat 2.2.), en tractar d'aquests i per tant remetem el lector al que hem dit en aquell context. En canvi, el tractament de les densitats regionals europees, el farem més detallat en classificar les regions d'acord amb aquesta dada i concretar les que donen unes o altres característiques.

El mapa de les densitats de les 168 regions de nivell II de l'Europa dels Dotze (gràfic 12 i taula 49) ens permet òbviament una aproximació molt més detallada de la que podríem treure de la combinació de dotze unitats, com la que hem donat abans en tractar dels estats (vegeu text apartat 2.2.). Tanmateix, aquella informació dóna uns trets de conjunt que cal tenir present en passar ara a territoris més reduïts.

88. Les dades de la U.R.S.S. fan referència, però, al 17-I-1979, mentre que la majoria de les dades dels altres estats són de 1981 i algunes de 1980.

3.2. Regions i grans àrees metropolitanes

Cal notar que les regions de nivell II de la C.E.E. de densitats més elevades corresponen a regions metropolitanes, (en el Regne Unit denominades explícitament *metropolitan counties*). El caire urbà d'aquestes regions, en concentrar molta població en poca superfície territorial, produeix les màximes densitats entre les regions d'Europa que considerem aquí. Val a dir, però, que l'estudi específic de les àrees metropolitanes, a l'igual que la temàtica urbana (vegeu apartat 1.4.5.), no és el tema del nostre estudi en aquest llibre. Es tracta d'una temàtica específica, la qual recentment s'està desenvolupant molt. Les regions de nivell II de la C.E.E., a l'igual que les regions de la resta d'Europa, no segueixen un tractament uniforme per a l'adequació de les àrees metropolitanes i les regions. Així, àrees metropolitanes importants a Europa, com són les de Milà, Roma, Nàpols, Barcelona, Leningrad, Bucarest o Viena, no són definides com a regions de nivell II, ja que ha tingut més rellevància la consideració conjunta de les regions que capitalitzen, és a dir, Llombardia, Laci, Campània, Catalunya, la regió econòmica de Leningrad, Muntènia (o Gran Valàquia) i la regió Danubiana d'Àustria. En canvi, per al Gran Londres i Gran Manchester i els altres *metropolitan counties* del Regne Unit, igual que per Berlín oest, Hamburg, Bremen i altres territoris, la regió de nivell II, ve a coincidir amb l'àrea metropolitana. Altra situació presenten l'Illa de França i la Comunitat Autònoma de Madrid en relació a les àrees metropolitanes de París i de Madrid. Es tracta de regions de nivell II (i alhora de nivell I[89], si més no en el cas de l'Illa de França) les quals comprenen un territori més ample que el de les àrees metropolitanes, però més reduït que el de les zones regionals d'influència: el Bassin parisien i les Castelles o l'altiplà interior espanyol. És per això que diem que, per a un tractament específic de les àrees metropolitanes, cal un estudi específic del qual no ens ocupem aquí, malgrat sigui un tema de referència sovintejada.

La «Comisión Científica del Grupo de Trabajo Español de la Conferencia Internacional sobre Población y Futuro Urbano», organitzada pel FONDO DE LAS NACIONES UNIDAS PARA ACTIVIDADES EN MATERIA DE POBLACIÓN, distribuí en aquella conferència tinguda a Barcelona del 19 al 22 de Maig de 1985, un document curosament presentat titulat, *Grandes ciudades del mundo. Información básica.* En ell es recollien dades de les 79 ciutats que, se-

89. A l'apartat 2.4.1. del text, hem exposat el que són les unitats territorials de nivell I. Per a Espanya i Portugal i simplement com a assaig provisional, donem una divisió que completa les regions de nivell I per a l'Europa dels Dotze. El nombre de 67 regions (54 en l'Europa dels Deu, més unes 9 per a Espanya i 4 per a Portugal) no pot restar gaire allunyat del que definitivament adopti la C.E.E. en donar oficialitat a unes o altres unitats territorials per als dos estats darrerament incorporats. D'aquestes regions no tractarem ara en aquest capítol. Val a dir, però, que, entre d'altres motius d'interès que aquestes ofereixen per a Catalunya, les dimensions de població i superfície resulten molt més properes que les de nivell II de l'Europa dels Dotze, (vegeu taules 54 i 56). Al capítol 4 assajarem una divisió de nivell I per a Espanya i Portugal, per a poder completar el panorama d'aquestes regions a l'Europa dels Dotze.

gons projeccions de les Naciones Unides, es preveia que l'any 2.000 es trobarien per sobre dels 3.500.000 d'habitants en la seva aglomeració urbana; amb una nota de la introducció on es feia notar que estimacions de les Naciones Unides de 1982, rebaixaven a 77 el nombre d'aquestes ciutats del món. Entre elles, hi havia set ciutats de l'Europa dels Dotze: París, Londres, Madrid, Roma, Barcelona, Milà i Nàpols. De la resta d'Europa, únicament figuraven Moscou, Leningrad i Estambul (part europea i part asiàtica). No constava, en canvi, Berlín, donat que la seva tràgica divisió, la parteix en dues ciutats, cap de les quals ateny la magnitud de població indicada, bé que totes dues sí que hi arribarien.

L'observació de les dades de superfície de les esmentades ciutats europees, deixa veure la heterogeneïtat de les definicions d'àrea metropolitana emprades. Així ho fa notar la introducció de l'esmentat estudi:

«Hemos observado diferencias importantes en las definiciones de área metropolitana por lo que en todos los casos posibles hemos optado por referir los datos al área metropolitana «funcional» reconocida estadísticamente, o al área metropolitana «legal» existente...»

És per això que en la mateixa introducció s'anunciava que:

«Este documento es la primera fase de un proyecto de mayor envergadura que a través de una encuesta urbana intentará cubrir, al menos parcialmente, el déficit de información estadística comparable que actualmente existe a nivel internacional sobre cuestiones urbanas.»

En la delimitació del territori metropolità, la restricció més forta de l'extensió territorial entre les set ciutats esmentades pertanyents a l'Europa dels Dotze es dóna a Barcelona (Corporació Metropolitana) amb 478 Km^2 i l'Àrea Metropolitana de París amb 750 Km^2 (comprenent la Ville de París i els departaments de Seine-Saint Denis, Val de Marne i Haute de Seine). Segueixen un criteri territorial molt més estricte que l'emprat per a les àrees metropolitanes de Nàpols (1.171 Km^2), Milà (1.190 Km^2), Roma, on la ciutat es considera ocupant 1.507'6 Km^2, el Gran Londres amb 1.580 Km^2 i Madrid amb 1.727 Km^2. Per a París, ja hem dit que la regió de l'Illa de França que és la que entrarà en la consideració de regions de nivell I i de nivell II, desborda amb escreix el territori de la Corporació Metropolitana de Barcelona (C.M.B.) que amb diverses denominacions ha tingut status administratius d'ençà que fou establerta el 1953 i, si més no, a les darreries de 1986 el seguia tenint. Ben aviat però, fou detectada[90] la seva restricció en relació al fet metropolità barcelonès. Però, la manca de criteris internacionals que adeqüin les realitats de fet a les informacions estadístiques en curs, deixa un buit o una inadequació en moltes estadístiques internacionals pel que fa al fet metropolità de Barcelona.

3.3. Les regions dels estats continentals més septentrionals

3.3.1. La gran zona de màxima concentració de població en el continent europeu

Tenim a tot Europa 21 regions de densitat superior als 500 habs./Km^2, de les quals 19 pertanyen a l'Europa dels Dotze (vegeu taules 49, 52 i 53).

En el continent europeu, set d'aquestes regions formen un triangle en el qual trobem regions dels Països Baixos, Bèlgica i R.F. d'Alemanya, els quals són justament els estats amb més densitat de població d'Europa[91]. Aquestes set regions es troben disposades en el mapa en tres agrupacions: Als Països Baixos: les regions d'Holanda Meridional (amb Rotterdam), Holanda Septentrional (amb Amsterdam) i Utrecht, concentren entre les tres 6.340.000 ha-

90. És per això que fou elaborat un exhaustiu i competent estudi a càrrec de la COMISIÓN DE URBANISMO Y SERVICIOS DE BARCELONA Y OTROS MUNICIPIOS. Comisión Técnica para la revisión del Plan Comarcal de 1953, titulat, *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona,* (Barcelona, 1966), en el qual es propugnava la configuració d'una àrea metropolitana de Barcelona formada per les set comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental, Maresme, Garraf i Alt Penedès i comprenent un total de 162 municipis. Aquesta àrea tenia 3.281 Km^2 i en ella, el 1981, hi havia una població de 4.238.876 habitants. Això suposava una densitat de 1.236 habs./Km^2. Es tractava, el 1981, del 71% de la població de Catalunya, que ocupava únicament el 10% del seu territori. Dimensions aquestes ben diferents del territori de la Corporació Metropolitana de Barcelona, el qual comprèn 27 municipis, 478 Km^2 de superfície i, el 1981, una població de 3.096.748 habitants (el 32,0% del total de Catalunya), això suposava una densitat mitjana de 6.479 Km^2. Creiem que la formulació d'un criteri que permetés una adequació de la realitat metropolitana de Barcelona a nivell comparable amb altres realitats metropolitanes, situaria la realitat metropolitana de Barcelona a un nivell mitjà entre el de la Corporació Metropolitana de Barcelona i l'esmentada Àrea Metropolitana de Barcelona, probablement cap als tres milions i mig d'habitants, el 1981. De fet, en un ambiciós estudi del Centro de Estudios de Ordenación del Territorio y Medio Ambiente (CEOTMA) del Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, titulat, *Análisis Territorial. Definición de un Sistema Nodal de Referencia,* (Madrid, 1981), la conurbació de Barceiona es delimita en concret, de forma que, el 1970, sumava 3.170.000. Encara que en els detalls dels municipis inclosos i exclosos d'aquesta conurbació tenim reserves a fer, l'actualització de les dades de població per a 1980, es manté no gaire lluny, tot superant-la, de la magnitud que indicàvem. Aquesta actualització, la podeu trobar a Francisco Javier ÁLVAREZ-CIENFUEGOS RUIZ a «El Proceso de Urbanización en España y sus condicionamientos estructurales, 1940-1981», *Estudios Territoriales,* 11-12, 1984, pàgs. 105-125. La població indicada per a 1980 és de 3.690.000 habitants.

Per completar el tema de l'heterogeneïtat d'escales en els límits territorials, cal esmentar també la migradesa del territori del municipi de Barcelona si es volgués prendre com a significatiu de la ciutat pròpiament dita. Els 97,62 Km^2 del municipi es troben desbordats per l'extensió més àmplia del contínuum urbà. El municipi de Barcelona l'any 1981 tenia una població de 1.754.900 habitants, la densitat resultava aleshores de 17.977 habs./Km^2. Per a la ciutat pròpiament dita de Milà, la superfície és de 181,76 Km^2, per a Madrid, 607 Km^2.

Ens hem ocupat d'aquests temes a, *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica (1900-1970),* Barcelona, 1976, i a, *Catalunya: home i territori,* Barcelona, 1979. En el primer d'aquests llibres donàvem dades corresponents a les següents demarcacions territorials capitalitzades per Barcelona: el municipi de Barcelona, la comarca del Barcelonès, el Contínuum Urbà de Barcelona, la Corporació Metropolitana de Barcelona, la Isòcrona d'una hora de Barcelona, l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la Província de Barcelona i Catalunya.

A les darreries del 1986 torna a debatre's el status jurídic i la mateixa existència de la CMB.

91. Llevat de Malta i els microestats de població molt reduïda.

bitants en 7.358 Km^2. A Bèlgica: Anvers i Brabant (amb Brusselles) sumen 3.795.000 habitants en 6.225 Km^2. I a la R.F. d'Alemanya: les regions de Düsseldorf i Colònia (amb les ciutats homònimes i Bonn, la capital federal), sumen 9.730.000 habitants en 12.656 Km^2.

En total, entre les set regions esmentades, sumen prop de vint milions d'habitants (19.865.000 habitants) en una superfície de 26.239 Km^2. La costa atlàntica i el Rhin són accidents geogràfics a remarcar especialment en aquest territori. Les tres agrupacions tenen la peculiaritat d'estar connectades entre elles per altres regions de densitat no inferior a 200 habs./Km^2. De forma que, veritablement, podem dir que aquest triangle forma el nucli territorial de més població al continent europeu.

Si afegim a aquestes regions de més de 500 habs./Km^2, les regions amb densitat de 200-499 habs./Km^2, tindrem una zona contínua i més ampla. Aquesta zona va pel litoral atlàntic, des de la regió francesa de Nord Pas-de-Calais (única regió de França compresa en la cota 200-499 habs./Km^2) fins a Overjissel, als Països Baixos[92]. Terra endins, la zona esmentada, va des del sud de la regió francesa de Nord Pas-de-Calais fins a la frontera de la R.F. d'Alemanya amb la R.D. d'Alemanya, a la regió saxona de Brunsvic. Entre d'altres, resten incloses les cinc regions del land de Rhin del Nord-Westfàlia, amb el Rhin i la conca del Rhur, com a rius significatius en el món de l'activitat econòmica i la concentració demogràfica.

Entren en aquesta gran zona vint-i-tres regions de nivell II, de les quals, set als Països Baixos, set a Bèlgica, vuit a la R.F. d'Alemanya i una a França[93].

En total, la població de la zona era de 46.907.000 habitants el 1981, els quals residien en una superfície de 110.242 Km^2 [94]. Això dóna una densitat mitjana, en aquesta gran zona de concentració, de 425 habs./Km^2. Alemanya Federal s'emporta el 46% de la població de la zona, els Països Baixos el 26%, Bèlgica el 20% i França el 8%. Les superfícies mantenen proporcions semblants, més rebaixades, però, per als Països Baixos d'unitats regionals més reduïdes, i més elevada (11%) per a França, ja que l'única regió francesa de la zona (Nord Pas-de-Calais) és precisament la més extensa entre les 23 que configuren el contínuum territorial de màxima concentració de població en el continent.

Aquesta zona de màxima densitat no es troba aïllada, sinó, ben al contrari, voltada d'un territori abundantment poblat. Veurem seguidament com a la Gran Bretanya hi ha una altra zona de màxima densitat. Però, en el mateix continent, cap al sud de la zona esmentada, la resta de la R.F. d'Alemanya i les regions septentrionals de Suïssa i Àustria, i encara, amb la interrupció de les regions alpines, la gran majoria de les regions italianes donen la possibilitat de configurar un altre àmbit molt més gran de regions de densitat superior als 100 habs./Km^2, entre les quals abunden les de 200-499 habs./Km^2 (vegeu el mapa del gràfic 12). Així, en tractar de la C.E.E. dels Nou, es parlava d'un eix d'urbanització o eix de concentració de població, el qual aniria des del sud de Lancashire fins al nord d'Itàlia; s'hi alludeix sovint com l'eix Manchester-Milà[95]. El mateix és perceptible des de la frontera de la R.F. d'Alemanya i la R.D. d'Alemanya en una banda del territori dels quatre estats més septentrionals de l'Europa Oriental: R.D. d'Alemanya, Polònia, Txecoslovàquia i Hongria (mapa del gràfic 16). Fora d'aquest àmbit i dintre d'Europa, altres regions disperses atenyen també elevades densitats.

Si considerem, però, el tema en la perspectiva inicial d'aquest llibre, de situar Europa en el món, cal recordar que, si prescindim dels quatre estats nòrdics d'Islàndia, Noruega, Suècia i Finlàndia, i de Rússia i el Kazakhstan a la U.R.S.S. europea, ens resta un gran territori europeu que destaca per la seva densitat de població en el conjunt mundial. Efectivament, si sumem les regions de l'Europa dels Dotze, i Suïssa, Àustria, Malta i Turquia europea, més les regions dels vuit estats de l'Europa de l'Est, i a la U.R.S.S. europea, les regions de les R.S.S. d'Ucraïna, Moldàvia, Bielorússia, Lituània, Letònia i Estònia, tenim un total de 267 regions. Doncs bé: 260 d'aquestes regions mantenien, el 1981, una densitat de població superior a la mitjana mundial i únicament 7 es trobaven sota la densitat mitjana mundial de 32 habs./Km^2 [96].

3.3.2. Les regions de nivell II del Benelux, de la R.F. d'Alemanya i de Dinamarca

Després de la panoràmica més general amb què hem acabat l'apartat anterior a partir de la zona continental de màxima concentració de població, tornem ara a la consideració del conjunt de regions dels estats en la qual es troba: els Països Baixos, Bèlgica i la R.F. d'Alemanya. De França, tractarem en un altre apartat ja que hi afegeix característiques pròpies, i, en canvi, per

92. L'única excepció en aquestes regions litorals la constitueix Zelanda, al sud-oest dels Països Baixos, regió gairebé insular ben a prop dels 200 habs./Km^2 (198 habs./Km^2 el 1980). Cal notar que el traçat recte amb què està fet el mapa (gràfic 11) no permet d'apreciar el detall dels entrants marítims que voregen i caracteritzen aquesta regió i que comuniquen d'altra banda el gran port d'Anvers, capital de l'homònima regió flamenca de Bèlgica, amb l'Atlàntic.

93. Pel que fa a França, la regió de l'Illa de França capitalitzada per París, bé que no fa un contínuum de regions més denses amb les de la zona esmentada, resta prop d'ella i cal tenir-la present pel seu pes demogràfic (10.046.000 habitants). Això motiva que, a més de parlar del «triangle vital europeu», es digui «una ampliació d'aquesta zona dibuixa el quadrilàter París-Amsterdam-Francfurt-Estrasburg». (Joaquim de NADAL i CAPARÀ, *Catalunya i el Mercat Comú*, pàg. 93). Farem referència en tractar específicament de França.

94. Els 7.220 Km^2 d'aigües interiors dels Països Baixos no han estat inclosos aquí. Vegeu nota 2 a la taula 25.

95. Vegeu MINSHULL, Gordon Neil, *The New Europe*, Great Britain, 1978. (Pàg. 152 i mapa pàg. 149).

96. Quatre d'aquestes regions es troben a l'Espanya interior: Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Aragó i Extremadura (taula 19); altra a Portugal, la regió del Sud interior, bàsicament, coincident amb l'Alentejo (taula 26); l'illa de Còrsega a l'estat francès (taula 20); i la regió més septentrional d'Escòcia, al Regne Unit (taula 27).

tal de completar els conjunts dels cinc països més septentrionals de l'Europa dels Dotze en el continent, tractarem aquí també del G.D. de Luxemburg i de Dinamarca.

Als *Països Baixos*, les úniques quatre regions que no es troben incloses en la zona continuada de màxima concentració demogràfica són les tres del Nord: Groningen, Drenthe i Frísia[97] i la regió de Zelanda[98]. Groningen supera però, els 200 habs./Km^2 i totes les regions dels Països Baixos superen la densitat mitjana de l'Europa dels Dotze, de 141 habs./Km^2. Drenthe, la regió menys densa dels Països Baixos, en té 159 habs./Km^2. El 86'5% de la població dels Països Baixos entrava en la zona de màxima concentració demogràfica del continent descrita en l'apartat anterior. És l'únic estat europeu que no té regions de densitat inferior als 150 habs./Km^2, a més de ser el de més elevada densitat mitjana[99]. Cal notar en la mateixa toponímia, la duplicació d'Holanda en dues regions: septentrional i meridional, justament els de més elevada densitat de població, i també altres dues regions, Brabant (septentrional) i Limburg són topònims amb duplicats significatius d'una estreta relació, a les regions veïnes de Bèlgica.

A *Bèlgica*, de les nou regions de nivell II de l'estat, les dues úniques, Namur i Luxemburg, que no es troben incloses en la zona de màxima concentració, per no arribar als 200 habs./Km^2, són a la part meridional valona del país. Suposen únicament el 6% de la població de l'estat, el 1981. Tot i que Bèlgica té, relativament, una part de la seva població dintre l'esmentada zona de màxima concentració, més elevada encara que la dels Països Baixos, la densitat mitjana de Bèlgica, 323 habs./Km^2, resta per sota de la d'aquests (346 habs./Km^2). Això es deu bàsicament al fet que, mentre els Països Baixos tenen tres regions per sobre dels 600 habs./Km^2 i cap per sota dels 150 habs./Km^2, Bèlgica que és el segon estat europeu[100] en densitat de població, tenia únicament una regió per sobre dels 600 habs./Km^2, Brabant (662 habs./Km^2)[101], la regió en la qual es troba Brusselles capital. A més dels topònims idèntics entre regions de Bèlgica i Països Baixos abans esmentats, hi ha la regió belga de Luxemburg (justament la menys poblada i la més extensa entre les regions belgues de nivell II); cal no confondre aquest Luxemburg amb l'homònim estat-regió veí del Gran Ducat. Però es tracta evidentment d'homònims significatius.

El *G.D. de Luxemburg* ocupa una superfície reduïda (2.586 Km^2), la més reduïda entre els estats europeus si exceptuem la de Malta i els microestats (vegeu nota 15 a la taula 11). Considerat també en la seva integritat regió de nivell II, Luxemburg (G.D.) és també de les regions petites, no gaire allunyada, però, de les superfícies de les altres regions del Benelux. Entre els Països Baixos i Bèlgica trobarem cinc altres regions[102] d'extensions inferiors a les del Gran Ducat. En població, els 366.000 habitants suposen una població molt inferior certament a la mitjana de les dels estats d'Europa. Únicament Islàndia (i els microestats. Vegeu nota 15 a la taula 11) la tenen inferior. Com a regió de nivell II, trobem entre les 168 de l'Europa dels Dotze, deu regions amb menys població que la del Gran Ducat, totes elles ubicades en els quatre estats més meridionals. És en densitat de població que Luxemburg es troba justament al nivell de l'Europa dels Dotze. La seva densitat de 141 habs./Km^2, coincideix exactament amb la mitjana de l'Europa dels Dotze. Si més no, aquest indicador d'adequació a les magnituds de la C.E.E., va en línia amb el paper important que aquest petit estat ha jugat des del començament en la Comunitat Econòmica Europea.

La *R.F. d'Alemanya* és després de la U.R.S.S., l'estat més poblat d'Europa i segueix en densitat de població els Països Baixos i Bèlgica. Com hem vist a l'apartat anterior, és l'estat que més població i territori aporta a la gran zona continental de màxima concentració de població. En ella entraven vuit regions de la R.F. d'Alemanya, però, a més, altres deu regions de l'estat superen també els 200 habs./Km^2. Dues d'aquestes regions superen respectivament els 2.000 i els 3.000 habs./Km^2; al nord, Hamburg i, fent un enclavament dintre la R.D. d'Alemanya, el Berlín-Oest. El conjunt de Berlín resta tallat amb tràgica plasticitat pel famós mur que trenca la unitat urbana. Berlín-Oest i Hamburg són les dues regions de densitat més elevada de l'Europa dels Dotze, i Berlín-Oest la de més elevada densitat entre les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals[103]. Les altres vuit regions que superen els 200 habs./Km^2 resten entre els 200-499 habs./Km^2 i ofereixen la peculiaritat de trobar-se en contigüitat territorial a la part meridional de la R.F. d'Alemanya; entre elles hi ha l'Alta Baviera, amb Munic, la capital bàvara i Stuttgart, com a més poblades (vegeu detalls en el mapa del gràfic 12 i taula 16). Entre aquest contínuum de regions amb densitats entre 200-499 habs./Km^2 i les altres vuit de la zona continental de màxima població, es troben una sèrie de regions

97. La Frísia, d'història independent fins a la seva incorporació a Holanda del segle XIII, conserva llengua pròpia, el frisó.

98. A propòsit de Zelanda vegeu nota 92.

99. Vegeu però, nota 91.

100. El tercer, si comptabilitzem Malta.

101. Brabant, és la regió belga de nivell II que inclou íntegrament Brussel·les, considerada regió de nivell I, i a més pel Brabant passa la divisòria entre les altres dues regions de nivell I de Bèlgica: la regió flamenca i la regió valona. La peculiar situació nacional i lingüística de Bèlgica ha dut a adoptar aquesta peculiar divisió territorial, anòmala a l'Europa dels Dotze, en la qual una regió de nivell II inclou més d'una regió de nivell I.

102. D'elles, una a Bèlgica i quatre als Països Baixos. També a la R.F. d'Alemanya i al Regne Unit trobem regions d'extensió inferior al Gran Ducat de Luxemburg i, especialment per a les regions metropolitanes, aquesta diferència és molt gran. Les dues regions insulars de Portugal i molt més encara l'estat de Malta (316 Km^2), tenen superfícies inferiors a la del Gran Ducat.

103. Com a punt de referència, val a dir, que els 1.892.000 habitants de Berlín Oest, el 1981, són comparables a la població que el mateix any residia al municipi de Barcelona (1.754.900). En canvi, la superfície del Berlín-Oest (480 Km^2) és comparable a la de la Corporació Metropolitana de Barcelona, de 3.096.748 habs.en 478 Km^2. És per això que la densitat de la Corporació Metropolitana de Barcelona, 6.479 habs./Km^2, supera de molt la de la regió de Berlín-Oest (3.941 habs./Km^2), que és la regió de més elevada densitat d'Europa entre les 332 regions considerades. A propòsit de la heterogeneïtat en el tractament de les àrees metropolitanes en relació a les regions de nivell II, vegeu el que dèiem cap al començament d'aquest apartat 3.2. i a 1.4.5.

de densitat mitjana 100-199 habs./Km^2. Del conjunt de les 31 regions de nivell II de la R.F. d'Alemanya, únicament tres regions no arribaven de poc, als 100 habs./Km^2. Totes tres es troben en situacions perifèriques en el territori de la R.F. d'Alemanya[104].

A *Dinamarca,* la geografia assenyala quatre grans unitats: La part continental, la més extensa del país, l'ocupa la península de Jylland (Jutlàndia) i, tres illes, Sjaelland, Fyn i Lolland, destaquen entre moltes altres de més petites[105]. Per a la divisió regional, bé que el NUTS tractava Dinamarca com un sol territori tant a nivell regional I com a nivell regional II, en aquest darrer nivell, EUROSTAT, a les taules i gràfics dóna una divisió en tres regions per a Dinamarca, distingint d'una banda la Regió de la capital, Copenhagen, que ocupa una reduïda part al nord de l'illa de Sjaelland, amb una densitat mitjana de 608 habs./Km^2 i una població de 1.737.000 habitants el 1981, dels quals la zona metropolitana s'emportava 1.379.000 habitants. La resta de l'estat queda dividit en dues altres regions, prenent l'estret del Gran Belt com a divisòria[106]. Si exceptuem l'elevada densitat de la Regió de la capital, per a les altres dues regions la densitat és la mateixa (84 habs./Km^2), val a dir que el conjunt de Dinamarca presenta unes magnituds comparables en població i superfície a les de Catalunya. Bé que Catalunya té més habitants i menys extensió.

3.4. Població i territori a les regions de les Illes Britàniques

Hem explicat ja l'anomalia que presentava el *Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord* pel que fa a la divisió regional de nivell II i la solució provisional adoptada seguint la documentació de la Comissió de les Comunitats Europees, de la que en resulten 34 regions (provisionals de nivell II). (Vegeu apartat 2.4.2., taula 27 i gràfic 11).

És remarcable la desigual distribució de la població entre les dues illes britàniques i la major concentració dintre la Gran Bretanya. A Anglaterra, la densitat de 359 habs./Km^2, és superior a la de l'estat europeu amb més elevada densitat humana: els Països Baixos (349 habs./Km^2). En la resta de la Gran Bretanya, el conjunt d'Escòcia (65 habs./Km^2), presenta el mínim dels quatre països que formen el Regne Unit i el País de Galles (135 habs./Km^2) s'acosta a la densitat de l'Europa dels Dotze (141 habs./Km^2). A l'illa d'Irlanda, la part d'Irlanda del Nord que és inclosa en el Regne Unit, superà de poc els 100 habs./Km^2 (111 habs./Km^2) i l'extens conjunt de la *República d'Irlanda* manté una mitjana de 49 habs./Km^2 (dades de 1981), la més baixa entre els estats de l'Europa dels Dotze.

L'agrupació de comtats que serveix de base a la divisió provisional de regions de nivell II del Regne Unit, deixa sis dels set *metropolitan counties* d'Anglaterra, formant cadascun una sola regió de nivell II. Aquest tractament del fet metropolità en la configuració de les regions, no és el que preval en els altres estats de la C.E.E.[107]. Cal tenir present aquesta heterogeneïtat per a avaluar correctament alguns efectes que produeix la reducció de la circumscripció territorial a les àrees metropolitanes. En concentrar aleshores molta població en territoris reduïts, les densitats resulten molt elevades. La comparació regional entre els diversos estats, hauria de completar-se aleshores amb una comparació d'àrees metropolitanes europees, tema que com hem dit, no tractarem aquí sistemàticament malgrat la seva importància, encara que l'esmentem eventualment. (Vegeu el que dèiem en aquest sentit a l'apartat 3.2.).

3.4.1. La gran zona de concentració de població a la Gran Bretanya

Dos focus bàsics de màxima concentració de població ens serveixen per configurar una gran zona de concentració demogràfica comparable a la que trobàvem al continent (apartat 3.2.1.). L'ún té com a centre el Gran Londres. Aquesta regió, amb 6.696.000 habitants, el 1981, ocupa el quart lloc en població entre les 332 regions d'Europa[108], i el primer pel que fa a la densitat de població: 4.238 habs./Km^2. A l'estricta ciutat de Londres, la població era de 5.893.000 habitants.

L'altre focus de màxima densitat, el formen els quatre *metropolitan counties* contigus entre ells, cadascun coincident aquí amb una regió de nivell II. Es tracta del Gran Manchester amb 2.595.000 habitants (dels quals la ciutat pròpiament dita de Manchester, s'emporta 449.168 habitants), el Merseyside, 1.513.000 habitants, (dels quals, 510.306, a la ciutat pròpiament tal de Liverpool), South Yorkshire i West Yorkshire. En total, la població d'aquestes quatre regions contigües, sumava, el 1981, 7.448.000 habitants. La densitat mitjana de tots quatre plegats és de 1.345 habs./Km^2 [109].

A l'igual que succeïa en el continent, també a la Gran Bretanya els focus

104. Es tracta de Lüneburg, cap al nord, a la Baixa Saxònia; Trèveris, cap a l'oest, a la Renània Palatinat, fronterera amb el G. D. de Luxemburg; i la Baixa Baviera, a l'extrem oriental de la República Federal, fronterera amb Txecoslovàquia i Àustria. Totes tres regions resten entre els 95-97 habs./Km^2, el 1981.

105. Depenen també del Regne de Dinamarca les illes Feroe (vegeu nota 3 a la taula 18) i l'enorme illa de Groenlàndia, aquesta ja a Amèrica i no a Europa (vegeu apartat 1.3.3.). Ni les Feroe, ni Groenlàndia són incloses en les dades que donem ara en el text.

106. Així, a l'est del Gran Belt es troba l'illa de Sjaelland amb l'esmentada excepció de la Regió de la capital, l'illa de Lolland i a més, d'altres illes més petites, i, la Regió de l'oest del Gran Belt comprèn l'illa de Fyn, entre d'altres de més reduïdes, i la part continental de Dinamarca, la península de Jutlàndia, on es troba la major part de la superfície de l'estat i poc més de la meitat de la població i on la principal ciutat és Arhus, de 246.000 habitants.

107. Amb l'excepció de Berlín Oest, Bremen i Hamburg a la R.F. d'Alemanya.

108. La precedeixen: Moscou, Paris, Llombardia i la segueix immediatament Andalusia. Evidentment, com hem dit en el text, els criteris d'extensió territorial seguits per la configuració d'aquestes regions, han estat diferents del seguit per a la configuració del Gran Londres.

109. La densitat és més elevada al Merseyside (2.341 habs./Km^2) i Gran Manchester (2.018 habs./Km^2), que al West Yorkshire (999 habs./Km^2) i South Yorkshire (834 habs./Km^2). Però, en tot cas, superant amb escreix els 500 habs./Km^2 que limita les trames del mapa (gràfic 12).

regionals esmentats de màxima densitat, es troben lligats entre ells per un territori molt més extens de regions de 200-499 Km^2, de forma que tot el conjunt configura una gran zona de concentració de població. Aquesta gran zona dibuixa en el mapa una figura amb dues subzones: la subzona més meridional afegeix a la regió del Gran Londres les sis regions del South East que l'envolten, i encara més cap a l'oest, una de les regions del South West (R60) i una altra al País de Galles (R92). En total, les nou regions d'aquesta subzona (cap d'elles resta per sota dels 200 habs./Km^2), aplegaven el 1981, 20.385.000 habitants, ocupant una superfície de 38.305 Km^2; això suposava una densitat mitjana de 532 habs./Km^2.

L'altra subzona, més cap al nord, comprèn, a més de les quatre regions més poblades capitalitzades per Manchester i Liverpool, ja esmentades, altres set regions: les dues que completen el North West: Lancashire (R83) i Cheshire (R80); dues regions del West Midlands, entre elles, el comtat de West Midlands (2.645.000 habitants), capitalitzat per Birmingham (920.389 habitants, a la ciutat pròpiament dita). Es tracta de la segona ciutat d'Anglaterra i de tot el Regne Unit en nombre d'habitants. El comtat metropolità del West Midlands, molt reduït, 899 Km^2, concentra una densitat de 2.942 habs./Km^2; en considerar-lo com a regió, resulta ser la tercera entre les 332 d'Europa en densitat de població. Dues regions (R31 i R32) dels East Midlands i finalment Humberside (R21) en el litoral oriental, completen aquesta subzona. Val a dir que una de les regions de l'East Midlands, la formada pels comtats de Leicestershire i Northamptonshire, fa com punt d'unió entre les dues subzones. En total, en aquesta segona, capitalitzada per Birmingham, Liverpool i Manchester, el territori comprèn, a les onze regions amb densitat superior als 200 habs./Km^2, 31.262 Km^2, i comptava el 1981 amb una població de 17.887.000 habitants. La densitat mitjana era de 572 habs./Km^2.

Si sumem les magnituds de les dues subzones esmentades, tenim *la gran zona de concentració de població de la Gran Bretanya,* formada per vint regions de nivell II, de densitat superior als 200 habs./Km^2, amb contigüitat territorial entre elles. La població d'aquesta gran zona sumava 38.272.000 habitants, en una superfície de 69.567 Km^2; això suposava una densitat mitjana de 572 habs./Km^2. Les seves magnituds la fan comparable a la gran zona de màxima concentració del continent europeu (vegeu apartat 3.2.1.).

En població i superfície, aquesta li passa al davant, però la densitat de població de la gran zona de població de la Gran Bretanya, supera a la del continent (de 425 habs./Km^2).

3.4.2. La resta de les Illes Britàniques

De la *resta d'Anglaterra,* és a dir de les regions de nivell II, no incloses en la gran zona de concentració de població, hi ha encara al nord dues regions (R13 i R11), que superen els 200 habs./Km^2, però que es troben en discontinuïtat, amb la gran zona, a causa de Cúmbria (R12) i el North Yorkshire, que no superen els 100 habs./Km^2. Precisament Cúmbria (R12) amb 71 habs./Km^2, és la regió de nivell II menys densa d'Anglaterra. Una altra regió d'Anglaterra que no arriba als 100 habs./Km^2, és Lincolnshire (R93). Entre 100 i 199 habs./Km^2, trobem altres quatre regions a Anglaterra, situades cap al sud, en contingüitat amb la gran zona de concentració (vegeu mapa del gràfic 21).

Pel que fa al *País de Galles,* les dues regions de nivell II tenen dimensions molt diferents. La més poblada (R92), que agrupa els tres comtats de Glamorgan i el de Gwent, entrava en la zona de gran concentració de població, amb 477 habs./Km^2. En canvi, la resta del País de Galles (R91), ocupa una superfície (17.135 Km^2) més gran que la de cap de les 29 regions de nivell II d'Anglaterra i alhora donava una densitat mitjana (69 habs./Km^2), inferior a la de totes les regions angleses. La capital, Cardiff, amb 278.221 habitants, es troba al litoral del sud de Glamorgan.

La part septentrional de la Gran Bretanya, l'ocupa *Escòcia.* Els seus 5.150.000 habitants es distribueixen desigualment. L'extrem nord de la Gran Bretanya i els arxipèlags de les Òrcades, Shetland i les Western Islands, fan una regió de nivell II (Rx3), que ocupa un xic més de la meitat d'Escòcia, amb una població de 748.000 habitants. Això fa d'aquesta regió, la de més baixa densitat d'entre les 168 regions de nivell II de l'Europa dels Dotze, amb 19 habs./Km^2. Les dues regions escoceses situades més al sud, superen, en canvi, els 100 habs./Km^2, tot i que resten per sota de la mitjana de densitat de l'Europa dels Dotze (de 141 habs./Km^2). Les dues ciutats més poblades d'Escòcia es troben situades en sengles entrants de la mar, a banda i banda de la gran illa: a la costa oriental, Edimburg, la capital, (419.187 habitants) (a la regió Rx1) i Glasgow, a la costa occidental, (Rx2), (762.288 habitants, a la ciutat pròpiament dita); aquesta és la tercera ciutat del Regne Unit en població.

A l'illa d'Irlanda, hi ha una població d'uns quatre milions d'habitants. *Irlanda del Nord,* part del Regne Unit, aplega poc més de milió i mig d'habitants en un territori de 111 habs./Km^2 de densitat mitjana, (la capital, Belfast, tenia 324.900 habitants, el 30-VI-1982 a la ciutat pròpiament dita).

La República d'Irlanda, amb 3.443.000 habitants, el 1981, ocupa una superfície de 70.285 Km^2 que fan d'ella la quarta regió[110] més extensa de nivell II de l'Europa dels Dotze. La seva densitat de 49 habs./Km^2 resta entre les més baixes de l'Europa dels Dotze. Dublín, la capital, aplegava 525.360 habitants a la ciutat pròpiament dita, el 5-IV-1981).

Si hem parlat fins ara de dues grans zones de concentració de població a l'Europa dels Dotze, podem veure al mapa (gràfic 12), com entre la República d'Irlanda i el nord d'Escòcia, s'hi troba com una segona zona important, relativament poc poblada, precedida en extensió per la gran zona de feble densitat de població de l'interior de la Península Ibèrica.

Les nacionalitats indicades tenen les seves llengües pròpies: l'escocès, (*scots*), el gal·lès, l'irlandès[111], les quals, però, es troben en situació relativament desavantatjosa davant la força de l'anglès en els seus propis territoris.

110. Les tres regions de nivell II que la precedeixen en extensió, és troben a Espanya. Es tracta de Castella-Lleó, Andalusia i Castella-La Manxa.

111. A més, el còrnic, la llengua de Cornualla, donada per desapareguda el 1777, ha tingut una revifalla popular, recent, precedida per un llarg període de seriós treball d'alguns lingüistes.

3.5. Les regions de nivell II a França

França presenta una divisió regional de nivell II amb unes *superfícies* molt més extenses que les que trobem en els estats septentrionals de l'Europa dels Dotze. De fet, la mitjana d'extensió territorial de les 22 regions de nivell II de França, 24.726 Km^2, és superior a 87 de les 90 regions de nivell II dels set estats més septentrionals de l'Europa dels Dotze[112].

Ben a prop de la de França, es troba la mitjana d'extensió territorial de les 106 regions que hem establert per als vuit estats de l'Europa Oriental (23.180 Km^2) i per a les 26 regions (24.515 Km^2) de la R.S.S. d'Ucraïna i la R.S.S. de Moldàvia. En canvi, les regions de Rússia i de la resta de la U.R.S.S. europea, i més encara, les regions dels 4 estats nòrdics, resulten molt més extenses.

Tornant a l'Europa dels Dotze, hi ha una certa coherència en el fet que els dos estats més extensos de la Comunitat, França i Espanya, amb un territori que gairebé significa la meitat del de tota la C.E.E. donen les regions més extenses. Val a dir, però, que les dimensions territorials són més homogènies en les regions franceses entre elles del que ho són entre les Comunitats Autònomes d'Espanya.

Pel que fa a la *població* destaca de molt la regió de l'Illa de França, capitalitzada per París[113]. Aquesta regió, amb 10.046.000 habitants, el 1981, era la regió de nivell II més poblada de l'Europa dels Dotze i és la segona (després de Moscou) entre les 332 regions que hem identificat a l'Europa de l'Atlàntic als Urals. París aplegava 8.510.000 habitants en aglomeració urbana, dels quals 2.176.000 habitants en la ciutat pròpiament dita[114].

La segona regió francesa en nombre d'habitants és la de Roine-Alps amb 5 milions d'habitants, la meitat de la primera, on es troba també la segona aglomeració urbana de França: Lió, amb 1.170.000 habitants (dels quals 413.000 en la ciutat pròpiament tal, a 4-III-1982). Segueixen després Provença-Alps-Costa Blava, amb Marsella, la tercera aglomeració urbana de França amb 1.080.000 habitants, dels quals 874.000 en la ciutat pròpiament tal, i la regió del Nord-Pas de Calais, aquestes dues regions es troben respectivament en el litoral del nord i sud de l'estat, cadascuna d'elles aplega poc més de 3.900.000 habitants. La majoria de les regions franceses, divuit sobre el total de vint-i-dues, es troben entre 2'9 i 1'3 milions d'habitants i únicament el Llemosí, amb 738.000, i l'illa de Còrsega, amb 239.000, resten endarrerides.

Del joc de població i superfície ens resulta unes *densitats* les quals en la majoria de les regions de França, quinze sobre el total de vint-i-dues, es mantenen relativament homogènies, entre 50 i 99 habitants per Km^2. Únicament les dues regions amb menys població són també les dues amb menys densitat de població, el Llemosí (44 habs./Km^2) i Còrsega amb el mínim de 28 habs./Km^2. D'altra banda, les quatre regions amb més població superen totes quatre els 100 habs./Km^2: l'Illa de França amb 863 habs./Km^2 és la més densament poblada, seguida per la de Nord-Pas de Calais (316 habs./Km^2); dues regions que no figuraven entre les de més població, donat el seu territori relativament reduït, segueixen després amb elevades densitats, es tracta de l'Alsàcia (189 habs./Km^2) i l'Alta Normandia (134 habs./Km^2). Si tenim present que la densitat mitjana per a tot el territori de l'Europa dels Dotze era, en 1981, de 141 habs./Km^2, ens resulta que únicament tres regions de França superen aquesta cota. Les regions de Nord-Pas de Calais i Alsàcia fan frontera amb la zona de màxima densitat. I encara l'Illa de França i l'Alta Normandia, resten ben a prop, de forma que, amb criteris menys estrictes dels de la contigüitat plena, amplien aleshores la zona de màxima concentració de població d'Europa (vegeu l'apartat 3.2.1.). Cap al sud-oest, la cinquena i sisena regió en densitat de França: Provença-Alps-Costa Blava (125 habs./Km^2) i l'extens Roine-Alps (114 habs./Km^2) resten per sobre dels 100 habs./Km^2, però sense arribar a la mitjana de l'Europa dels Dotze.

La regió de Llenguadoc-Rosselló, amb 70 habs. Km^2, que resulten d'una població de 1.913.000 habitants, el 1981, i una superfície de 27.376 Km^2, és l'única regió de nivell II del gran arc de la Mediterrània Nord Occidental que va del sud del País Valencià fins a Calàbria, a la punta de la bota de la península italiana, que resta per sota dels 100 habs./Km^2. De les quatre regions insulars d'aquesta part de la Mediterrània: Còrsega, amb 28 habs./Km^2, és de molt la de més baixa densitat, seguida de Sardenya, Balears i Sicília, la qual supera la mitjana de densitat de l'Europa dels Dotze.

Per a resumir: del recorregut que hem fet per les regions franceses, la relativa homogeneïtat entre elles (vegeu gràfic 12) i la rellevància de París (regió de l'Illa de França) com a centre destacat, que recorda el paper de Moscou a Rússia, sobresurten com a trets rellevants. Sens dubte, la geografia i la història influeixen amb força en aquesta distribució de la població pel territori marcat pels efectes de la centralització de la capital i la homogeneïtzació administrativa.

---

112. Cap regió de nivell II de la R.F. d'Alemanya, ni tampoc per suposat del Benelux, arriba a aquesta superfície. La consideració de la R. d'Irlanda com una sola regió de nivell II, fa que aquesta superi de molt l'extensió de qualsevol regió francesa. D'entre les 34 regions provisionals del Regne Unit que hem considerat, únicament la regió més septentrional d'Escòcia supera l'extensió mitjana de les regions franceses. A Dinamarca, la regió de l'Oest del Gran Belt supera també la dimensió territorial mitjana de les regions franceses.

Dintre els cinc estats més meridionals de l'Europa dels Dotze, les regions provisionals de Portugal resten totes deu per sota la mitjana d'extensió de les de França, encara que el Sud-interior de Portugal s'acosta a aquesta mitjana. Les mitjanes dels altres tres estats: Espanya (29.691 Km^2), Itàlia (15.063 Km^2) i Grècia (14.666 Km^2) són les que queden més properes a les dimensions regionals de França, i particularment la mitjana de superfície de les 17 Comunitats Autònomes d'Espanya, és la que més s'acosta, tot superant-la, a l'extensió mitjana de les regions de nivell II de França. Set Comunitats Autònomes d'Espanya resten per sobre la mitjana de superfície de les regions de nivell II de França. A Itàlia, únicament el Piemont, i a Grècia, la regió del Peloponès i Grècia Centre-occidental, superen la mitjana d'extensió de les regions franceses.

113. A l'apartat 3.2. parlem del paper de París respecte al territori metropolità i les zones d'influència de la capital, en comparació a altres ciutats i regions. Així, per exemple, la regió del gran Londres es refereix a un territori molt més cenyit a l'àrea metropolitana pròpiament tal, que el de l'Illa de França.

114. Dades corresponents al 4-III-1982 del *Demographic Yearbook/Annuari Démographique 1983* d'UNITED NATIONS, taula 8. En la nota 170 corresponent a aquesta taula, precisa el nombre de *communes* de cada departament incloses en l'aglomeració urbana.

Entre els territoris amb llengua diferent de la francesa, cal esmentar la Bretanya i l'Occitània, aquesta, abastant una extensió important com d'un terç de l'estat, amb modalitats diferenciades i un moviment de recuperació, malgrat una situació feble davant la força de la llengua oficial,el francès, en els territoris occitans. L'occità és també la llengua de la Vall d'Aran a Catalunya (l'aranès és una variant del gascó, dialecte occità). A més, el català es parla al Rosselló i comarques veïnes, el basc a part de la vessant septentrional occidental dels Pirineus i zona meridional de la costa atlàntica.

3.6. Regions de la Península Ibèrica i illes relacionades

A Espanya, comptem 17 regions de nivell II i a Portugal 10, en la divisió provisional de regions de nivell II, de la qual hem tractat a l'apartat 2.5. Així resulten a la península Ibèrica 23 regions i als arxipèlags d'aquests dos estats, 4 regions (una a la Mediterrània, Balears, i tres a l'Atlàntic: Açores, Madeira i Canàries).

A les regions de la *Península Ibèrica,* pot apreciar-se clarament en el mapa una característica varietat en la distribució de les densitats per regions, més acusada que en cap altre gran conjunt territorial de l'Europa dels Dotze. Dintre d'aquesta varietat és clarament perceptible el contrast entre unes vastes regions interiors de baixa densitat de població, i una perifèria més densament poblada. El conjunt interior ibèric és l'extensió més gran de baixa densitat de població que trobem a l'Europa dels Dotze[115]. És excepció la Comunitat Autònoma de Madrid, de densitat més elevada, situada al centre d'aquest territori interior. Evidentment en aquesta distribució de la població influeixen, particularment a Espanya, les condicions històriques diferenciades dels territoris, lligades a les condicions geogràfiques: contrast litoral-costa, abundància de sistemes muntanyosos i amb un vast altiplà interior. Això fa que el conjunt d'Espanya destaqui per l'altitud mitjana del seu territori sobre la dels altres onze estats de l'Europa dels Dotze.

3.6.1. Espanya i les disset Comunitats Autònomes

Tal com hem dit ja abans (apartat 3.1.), dintre el conjunt de mitjanes regionals de nivell II dels diferents estats, Espanya és dels que tenen una mitjana de *població absoluta* per a les disset Comunitats Autònomes superior a la mitjana de les 168 regions de l'Europa dels Dotze. Són menys, però, les Comunitats Autònomes, set, que superen aquesta mitjana que les que resten per sota.

Andalusia, amb 6.441.000 habitants, és la Comunitat Autònoma amb més habitants, la segueix en segon lloc Catalunya amb 5.956.000 habitants (el 1981). Dintre el conjunt de les 168 regions de nivell II de l'Europa dels Dotze, val a dir que de més població únicament trobem l'Illa de França, Llombardia i el Gran Londres. Si, però, les tractem dintre l'àmbit més ampli de les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals, cal afegir com la més poblada, la regió de Moscou. També amb menys població que la d'Andalusia, però, amb més que Catalunya, trobem les regions de Leningrad i la de la Transilvània, aquesta a Romania. Així, Andalusia ocupa per nombre d'habitants, el lloc quart entre les regions de nivell II de l'Europa dels Dotze i el lloc cinquè entre les del conjunt d'Europa, i Catalunya el cinquè lloc en nombre d'habitants entre les regions de nivell II de l'Europa dels Dotze i el vuitè en el conjunt d'Europa. D'aquestes dues Comunitats Autònomes, val a dir, però, que pot resultar més significativa la comparació amb la població de les regions de nivell I, que farem més endavant, a l'últim capítol, ja que superen de fet les dimensions mitjanes de les regions de nivell I de l'Europa dels Deu.

El tercer lloc en la classificació de les Comunitats Autònomes d'Espanya per població, correspon a la Comunitat de Madrid (amb 4.687.000 habitants) que ocupa el lloc 11è per població entre les regions de nivell II de l'Europa dels Dotze i el 19è entre les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals. El País Valencià, amb 3.647.000 habitants, ocupa el lloc 21è entre les 168 regions de nivell II de l'Europa dels Dotze. Per sobre de la mitjana d'aquestes regions, trobem també a Espanya: Galícia (2.812.000 habitants), Castella-Lleó (2.583.000 habitants) i el País Basc (2.142.000 habitants).

Per la banda inferior, la Rioja, amb 254.000 habitants, és la Comunitat Autònoma menys poblada d'Espanya. Amb menys població a l'Europa dels Dotze, hi ha les regions de nivell II de les Açores, Còrsega, la regió belga de Luxemburg, i finalment a Itàlia, la Vall d'Aosta amb únicament 112.000 habitants. Precedeixen en nombre d'habitants a la Rioja, entre les Comunitats Autònomes d'Espanya, la de Navarra (509.000 habitants) i amb un volum semblant de població, Cantàbria (513.000 habitants). Amb menys població que Navarra, trobem a l'Europa dels Dotze vint regions de nivell II. I si prenem les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals, la Rioja passa a ocupar el lloc 327è en la classificació per població, en afegir-se Islàndia a les quatre regions ja esmentades de menys densitat, i Navarra el lloc 307è en afegir-se a les dinou de l'Europa dels Dotze que la segueixen en població, Islàndia, dues regions de nivell II de la U.R.S.S., altres dues de Noruega i la República de Malta.

Pel que fa a les *superfícies,* hem parlat ja del lloc destacat que ocupen les superfícies mitjanes de les regions espanyoles dintre el conjunt de les regions de la C.E.E. (apartat 3.1.) i també del contrast que s'observa entre les extensions de les disset Comunitats Autònomes. Entre elles destaquen en els tres primers llocs d'entre les 168 regions de l'Europa dels Dotze: Castella-Lleó, 94.193 Km^2; Andalusia, 87.268 Km^2; i Castella-la Manxa, 79.193 Km^2; en cinquè lloc, després d'Irlanda, ve Aragó (47.650 Km^2); segueixen després Migdia-Pirineus i Roine-Alps; i, en vuitè lloc, Extremadura (41.602 Km^2); i després d'altres tres regions franceses i una de danesa[116], en 13è lloc, tenim Catalunya

115. En la part continental de l'Europa dels Dotze, hi trobem en aquest conjunt interior ibèric les úniques regions continentals de l'Europa dels Dotze amb densitat de població inferior a la mitjana de densitat de població del món. A la Gran Bretanya, la regió més septentrional d'Escòcia, amb 19 habs./Km^2, resta encara per sota de les densitats de les regions ibèriques menys denses.

116. Es tracta d'Aquitània, Centre i País del Loira, a França, i Oest del Gran Blet, a Dinamarca.

(31.930 Km^2). Encara sobre de la mitjana d'extensió de les regions de nivell II de l'Europa dels Dotze, s'hi troben, en el lloc 16è, Galícia (29.434 Km^2), i, en el 30è, el País Valencià (23.305 Km^2). Les altres nou Comunitats Autònomes d'Espanya tenen extensions inferiors a les de la mitjana de l'Europa dels Dotze i van des dels 11.317 Km^2 de Múrcia, als 5.014 de Balears. La Comunitat Autònoma de Madrid es troba al mig amb 7.995 Km^2.

Si ampliem l'àmbit al conjunt de regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals, ens trobem que la gran extensió de catorze regions de la U.R.S.S. i de sis regions de l'Europa Nòrdica desplaça al lloc 21 entre les 332 regions a la de Castella-Lleó, la més extensa d'entre les 168 regions de nivell II de l'Europa dels Dotze.

Si venim finalment a les *densitats,* ens trobem a Espanya amb una mitjana de 74 habs./Km^2, més del doble de la densitat mitjana de la població del món (32 habs./Km^2), a prop, tot superant-la, de la densitat mitjana de l'Europa de l'Atlàntic als Urals (65 habs./Km^2) i poc més de la meitat de la densitat mitjana de l'Europa dels Dotze (141 habs./Km^2). Si, però, parem atenció a cadascuna de les disset Comunitats Autònomes, trobem que únicament cinc resten relativament a prop de la mitjana d'Espanya: Andalusia (74 habs./Km^2) que coincideix amb aquesta mitjana de densitat d'Espanya, i les altres quatre que se situen entre els 99 i els 50 habs./Km^2 són Cantàbria (97 habs./Km^2), Galícia (96 habs./Km^2), Múrcia (84 habs./Km^2), i la Rioja (51 habs./Km^2). Les altres donen tota la gamma de densitats indicades en les trames dels mapes, a excepció de les dues extremes. En efecte, entre les més denses que la mitjana de l'Europa dels Dotze, hi trobem la de Madrid (586 habs./Km^2), País Basc (295 habs./Km^2), Canàries (189 habs./Km^2), Catalunya (187 habs./Km^2) i País Valencià (156 habs./Km^2). Segueixen després, ja per sota de la densitat mitjana de l'Europa dels Dotze: Balears (131 habs./Km^2) i Astúries (107 habs./Km^2) i, després del grup esmentat abans de les cinc comunitats que es troben entre 50 a 99 habs./Km^2, hi trobem per sota dels 50 habs./Km^2: Navarra (49 habs./Km^2) i les quatre grans regions interiors que es troben per sota de la mitjana mundial de població. Són totes elles a l'Espanya interior: Castella-Lleó (27 habs./Km^2), Extremadura (26 habs./Km^2), Aragó (25 habs./Km^2) i Castella-la Manxa (21 habs./Km^2).

Pel que fa a la població de les *àrees metropolitanes* i de les *ciutats,* dintre la tònica no sistemàtica, amb la qual tractem aquí el tema (vegeu apartat 3.2.), notem únicament algunes característiques sobresortints de la població, basada en les estimacions fetes per Fco. Javier Álvarez-Cienfuegos Ruiz, seguint la metodologia del CEOTMA, *Sistema Nodal de Referencias* (obra citada a l'apartat 3.2.)

En referència a Madrid, val a dir que la població de l'àrea metropolitana «funcional», és a dir, seguint criteris més administratius i legals que estrictament tècnics, es calculava per al 1981 en 3.840.000 habitants i la Corporació Metropolitana de Barcelona, configurada també segons divisions administratives (amb criteris, però, diferents dels seguits a Madrid), donava una població de 3.097.000 habitants. Més endavant, (apartat 3.2.), en reproduir aquestes xifres donàvem un text el qual parla de dèficit d'informació estadística comparable, i a la nota 90 detallem alguns dels problemes que això posa, particularment en referència a la metròpoli de Barcelona, on l'entitat amb status administratiu que el 1986 s'anomena Corporació Metropolitana de Barcelona, resulta força restringida en comparació al fet metropolità barcelonès. Encara més heterogeni resulta el criteri seguit en la magnitud dels municipis. Això és degut molt sovint a l'aplicació de criteris diferents de política administrativa. Cal tenir-ho present perquè aquestes dificultats reals no permeten considerar sense més els municipis espanyols com a ciutats pròpiament dites, d'una banda i de l'altra, cal també tenir present el criteri que s'ha seguit en cada cas per a delimitar la zona metropolitana, per a intentar comparar dades, realment compatibles[117].

Població de les grans àrees metropolitanes d'Espanya, l'1-III-1981

	Habitants de fet del municipi A	Habitants de fet de la corona metropolitana B	Habitants de fet Població total gran àrea metropolitana C = A + B
Madrid	3.188.000 (75'2%)	1.051.000 (24'8%)	4.240.000
Barcelona	1.755.000 (47'6%)	1.935.000 (52'4%)	3.690.000
València	751.000 (62'0%)	460.000 (38'0%)	1.211.000
Bilbao	433.000 (51'5%)	406.000 (48'5%)	840.000
Sevilla	654.000 (13'0%)	98.000 (87'0%)	752.000
Saragossa	590.000 (100'0%)	——	590.000
Màlaga	503.000 (100'0%)	——	503.000

En les dades que hem donat més amunt, elaborades amb la metodologia del CEOTMA, ja es pot apreciar el fet que el 75% de la gran àrea metropolitana de Madrid es trobi en el municipi de Madrid, mentre que únicament el 47'6% de la població de la gran àrea metropolitana de Barcelona es troba en el municipi de Barcelona. Encara que hi ha una realitat, arrelada històricament, de més municipis poblats a l'àrea propera a Barcelona que a l'àrea propera a Madrid, és important l'efecte de les diferències de criteris administratius seguits per a determinar l'àmbit de l'un i l'altre municipi. En dimensions absolutes més reduïdes, el cas de Bilbao s'acosta al de Barcelona i el de València resta en aquest aspecte en una situació intermitja amb el 62% de la població de la gran àrea metropolitana, en el municipi de la capital, Sevilla té la població de l'àrea metropolitana molt majoritàriament al municipi de la capital i Sa-

117. El *Demographic Yearbook/Annuaire Démographique 1985,* de UNITED NATIONS, en donar les dades de població de les capitals i de les ciutats del món de més de 100.000 habitants, a la taula 8, distingeix entre «City proper/Ville proprement dite» i «Urban aglomeration/Agglomeration urbaine». És significatiu que en arribar a Espanya, no situï les xifres corresponents a les ciutats sota d'una i altra columna, sinó que reprodueix únicament la xifra dels municipis, situant-la en l'espai mitjà entre les dues columnes.

ragossa i Màlaga tenen municipis força extensos dintre dels quals hi cap tota la població metropolitana.

El fet que no tractem amb més detall d'altres ciutats, és una limitació d'aquest estudi, però cal no perdre de vista que precisament el paper de les ciutats mitjanes es va valoritzant com a àmbit de residència més humana que el de les ciutats més grans.

Cal notar que, entre les metròpolis més grans de l'Europa dels Dotze, (vegeu apartat 3.2.), dues pertanyen a Espanya, Madrid i Barcelona, i tres a Itàlia, Roma, Milà i Nàpols. És una característica que les diferencia de França i del Regne Unit amb metròpolis capitals d'unes magnituds més elevades, Londres i París, però, on no s'hi troben a continuació grans ciutats del nivell demogràfic de Barcelona, Milà o Nàpols. La R.F. d'Alemanya dividida no té cap ciutat d'aquell nivell demogràfic, perquè Berlín Oest té 1.870.000 habitants (el 31-XII-1982). En canvi, la suma dels dos Berlins arriba als tres milions d'habitants. En parlar d'Itàlia, ens referim a la relació existent en aquest aspecte del sistema de ciutats entre Espanya i Itàlia i entre els de la Península Ibèrica i la Península Itàlica. Una peculiaritat urbana d'Espanya, és la de tenir la ciutat, no capital d'estat, més poblada de l'Europa dels Dotze, Barcelona; ben a prop de la magnitud demogràfica de Barcelona, s'hi troba la de Milà. En canvi, la regió de Llombardia supera en població a la de Catalunya. Es tracta de dues regions de característiques significativament comparables en molts d'altres aspectes.

Si ampliem l'àmbit europeu fins a comprendre l'Europa de l'Atlàntic als Urals, Barcelona resta en segon lloc[118] i el primer l'ocupa Leningrad.

També és peculiar d'Espanya, el fet que en ella es trobi la llengua no oficial de cap estat[119], més parlada de les que a Europa es troben en aquesta situació, el català[120]. La llengua basca (euskera) és parlada[121] al País Basc i a una bona part de Navarra, el gallec, a Galícia[122]. Aquestes llengües es relacionen al fet de les nacionalitats (vegeu apartat 2.3.) Altres Comunitats Autònomes, de parla castellana,[122bis] reivindiquen també la nacionalitat pròpia. Entre les que ho fan amb més força, destaca Andalusia.

3.6.2. Portugal: les deu regions provisionals

Hem tractat més amunt de les unitats territorials de Portugal en el marc de la C.E.E. (apartat 2.5. i gràfic 10). La divisió territorial de regions de nivell II adoptada provisionalment dóna unes unitats territorialment reduïdes, 9.199 Km^2, com a mitjana, més semblant a les dimensions mitjanes d'Alemanya i Regne Unit que a les més extenses regions dels estats més meridionals. Cal no oblidar aquesta hererogeneïtat de tractament que pot fer més significativa, en alguns aspectes, la comparació entre les regions portugueses més grans que les que tractem ara aquí, aquelles foren les que figuren a l'últim capítol d'assaig de delimitació de regions de nivell I. Dintre la Península Ibèrica, la comparació a nivell de població i densitat[123] entre part de les façanes laterals de l'Atlàntic i de la Mediterrània, resta més nítida en el gràfic 21 que en el gràfic 12.

D'entre les regions de nivell II, destaquen per la seva població les regions de Lisboa litoral, estesa a banda i banda de l'estuari del Tajo (2.716.100 habitants i 347 habs./Km^2 de densitat) i Nord litoral (2.514.000 habitants i 343 habs./Km^2). Entre ambdues regions més poblades, s'hi troba la tercera regió portuguesa en població i densitat, el Centre litoral (amb 1.478.600 habitants i 144 habs./Km^2). Són aquestes les tres úniques regions del Portugal continental que superen la mitjana de població de l'Europa dels Dotze. Entre les tres regions apleguen 6.709.100 habitants, 69% de tota la població de Portugal en el 28% del territori. Lisboa, capital, amb 812.000 habitants a la ciutat pròpiament dita, comprèn una àrea metropolitana de 1.612.000 habitants, el 1981, i Oporto amb 329.000 habitants a la ciutat pròpiament dita, i 1.315.000 a l'àrea metropolitana, capitalitzen les dues regions més poblades.

---

118. La ciutat sencera d'Istambul, amb més habitants que Barcelona, té la peculiaritat de ser una ciutat situada en part a Europa i en part a Àsia, ja que s'estén a banda i banda de l'estret del Bòsfor que fa precisament de divisió entre aquestes dues parts del món. (Vegeu a 2.9.1. la definició d'Europa que seguim i a 2.7.8. el que fa referència a Istambul).

119. Cal notar, però, que al micro-estat d'Andorra el català és llengua oficial.

120. L'àmbit territorial de la llengua catalana en el conjunt de les seves variants, comprèn bàsicament a Espanya tres països de parla catalana: Catalunya, les Balears i el País Valencià (vegeu dades de població, superfície i densitat a la taula 54). Cal advertir que, a més, hi ha la franja d'Aragó propera a Catalunya, de parla catalana. Per contra, una zona interior que ocupa prou superfície al llarg del País Valencià, encara que relativament signifiqui menys en volum demogràfic, és de parla castellana i la Vall d'Aran, a l'extrem nord-occidental de Catalunya, és de parla aranesa (variant del gascó, el qual al seu torn és un dialecte de l'occità). Fora d'Espanya, el català és parlat també al principat d'Andorra, al Rosselló i a altres comarques de l'estat francès, territori equivalent pràcticament a la divisió administrativa «Departament des Pyrenées Orientales», i a la ciutat sarda de l'Alguer, a l'estat italià. És significatiu de la vitalitat de la llengua que el nombre de títols editats en català darrerament arribi als 3.500 per any.

121. També a França, la zona situada a l'extrem sud-oest de França (Departament des Pyrenées Atlantiques) és de parla basca. Una important part de Navarra és de parla castellana i dintre del País Basc, part d'Àlava i de l'oest de Biscaia.

122. El gallec és parlat també en algunes zones d'Astúries i Lleó frontereres amb Galícia.

122 bis. Les Comunitats Autònomes de parla castellana són: Andalusia, Aragó, Astúries, Canàries, Cantàbria, Castella-La Manxa, Castella-Lleó, Extremadura, Madrid, Múrcia i La Rioja. Cal advertir, a més, que el castellà prepondera en una part important del territori de Navarra, en algunes zones del País Basc i en una zona que s'allarga a l'interior del País Valencià. Per contra, a Aragó, l'aragonès és parlat en algunes zones septentrionals i el català en la franja fronterera amb Catalunya. El gallec és parlat en algunes zones de Lleó i Astúries. A Astúries es parla també el bable o asturià. A Olivença i els seus voltants (Extremadura) es parla el portuguès. Fora d'Espanya el castellà abasta un contingent de població molt gran donat el pes demogràfic creixent en el món del països americans que el parlen.

123. El conjunt de les regions provisionals de nivell I de Nord Centre i de Lisboa sumen 8.460.000 habitants, en una extensió de 60.301 Km^2; això suposa 140 habs./Km^2 de densitat mitjana de població. A la façana peninsular mediterrània, el conjunt de Catalunya i País Valencià suma 9.603.000 habitants en una extensió de 55.235 Km^2.; això suposa una densitat mitjana de 174 habs./Km^2.

A l'igual que succeeix a Espanya, les regions interiors i les meridionals s'hi troben menys poblades. La regió Sud interior corresponent bàsicament a l'Alentejo, encara que, segons podeu veure en els mapes, té una reduïda part de zona litoral, és, d'acord amb el seu nom, majoritàriament interior. És la regió amb una densitat humana més migrada de Portugal i, juntament amb la de Castella-la Manxa, la menys densa de la Península Ibèrica. Únicament la regió més septentrional d'Escòcia dóna una densitat inferior entre les 168 regions de l'Europa dels Dotze (vegeu gràfic 12).

Els dos arxipèlags portuguesos de l'Atlàntic, Madeira i Açores, resten poblats cadascun aproximadament per un quart de milió d'habitants. La diferència de superfícies repercuteix en una marcada diferència de densitats: 325 habs./Km^2 per a Madeira i 104 habs./Km^2 per a les Açores.

La nació portuguesa compta amb una llengua pròpia emparentada originàriament amb el gallec i que és parlada en la variant brasileira per molts més habitants dels que habiten a Portugal. Així mateix, la petjada de la colonització portuguesa, particularment a Àfrica, té la seva repercussió lingüística[124].

3.7. Les regions d'Itàlia

A les regions d'Itàlia resulta significativa la mitjana de densitat de tot l'estat, 188 habs./Km ^{2}, el 1981. Es tracta d'una densitat superior a la del conjunt de l'Europa dels Dotze, de 141 habs./Km^2, situada per tant en una cota elevada dintre d'aquest conjunt, però no de les més elevades (vegeu apartat 2.2.). Per sobre, hi ha la dels quatre estats de major densitat situats a la part septentrional de la C.E.E., clarament per sota, en canvi, es troba la densitat mitjana de tots quatre estats, que comparteixen amb la pròpia Itàlia la condició de ser els més meridionals de l'Europa dels Dotze. A la Resta d'Europa, de l'Atlàntic als Urals, si fem excepció del reduït estat de Malta, al sud de Sicília, cap altre estat no supera la densitat d'Itàlia.

Tretze de les vint regions italianes de nivell II se situen per sobre de la densitat mitjana de l'Europa dels Dotze (vegeu taules 23 i 49) més densament poblada; Campània arriba als 401 habs./Km^2. L'observació del mapa del gràfic 12, fa veure que contràriament al que succeïa a França amb l'Illa de França, i a Espanya amb la Comunitat Autònoma de Madrid, a Itàlia no trobem cap regió que arribi als 500 habs./Km^2. En el mapa del gràfic 12, podem observar la ubicació de les sis regions de nivell II de més densitat d'Itàlia, resten, totes sis entre els 200 i els 401 Km^2; tres d'elles es troben al nord, Llombardia, Ligúria i Vèneto, i altres tres regions es troben en contigüitat entre elles en un territori que va des del centre peninsular occidental (al litoral de la Mar Tirrena), a l'extrem del tacó peninsular, en la part sud oriental d'Itàlia (al litoral de la mar Adriàtica i de la part oriental del golf de Tàrent), aquestes tres regions són: el Laci, la Campània i la Pulla. Pel cap d'avall, cap regió italiana no té una densitat inferior als 25 habs./Km^2 i únicament una resta per sota de 60 habs./Km^2. Es tracta de la Vall d'Aosta, justament la regió de menys població absoluta d'entre les 332 de l'Europa que va de l'Atlàntic als Urals. Aquesta regió tenia el 1981, únicament 112.000 habitants[125]i la seva densitat era de 34 habs./Km^2, tot just per sobre de la mitjana mundial (de 32 habs./Km^2). Entre els 60 i el 99 habs./Km^2, trobem a Itàlia cinc regions. La més extensa entre elles és la de l'illa de Sardenya (24.090 Km^2), amb una població de 1.591.000 habitants. Les altres quatre coincideixen en una característica poc sovintejada entre les regions d'un país amb tant de territori abocat al mar: es tracta bé de regions interiors (també la Vall d'Aosta ho és), bé de regions amb una part litoral, però, molt preponderantment, interiors[126]. Al nord, però, altres dues regions interiors, la Llombardia i el Piemont compten, com veurem, entre les més poblades d'Itàlia. I en el que és pròpiament la Península Itàlica, gairebé no podem parlar de regions interiors en un territori on la mar resta sempre ben a prop, donada l'estretor de la bota italiana, malgrat això, el lleu indicador d'una relació entre unes zones peninsulars interiors, i menor densitat de població[127], no el passem per alt.

Trobem una tendència en estudis fets per alguns autors dels països septentrionals de la Comunitat Econòmica Europea dels sis, dels nou o dels deu estats, a tractar de la població de les regions d'Itàlia, a partir d'una exposició inicial de les grans zones de màxima concentració, que marca, potser amb excés, la consideració de la resta del recorregut territorial. En aquesta perspectiva, l'elevada densitat de les regions del nord d'Itàlia, es veu (tal com dèiem en l'apartat 2.2.) com un ramal perllongat d'una gran zona que aplegaria el territori europeu de màxima concentració de població, amb un eix de ciutats que aniria de Manchester a Milà. Si creiem correcta la constatació (l'hem feta seguint el mateix itinerari metodològic), cal complementar-la dedicant atenció a l'anàlisi de distribució territorial de la població a la resta d'Itàlia, altrament pot deixar-se de banda la constatació que en realitat a Itàlia no podem parlar de cap gran zona del país que es trobi poc poblada[128], sinó que la tònica d'elevades, bé que no de màximes densitats de població, es troba gene-

124. A títol de curiositat lingüística, val a dir que Miranda, a Portugal continental, posseeix un dialecte propi i que a Olivença i al seu voltant, a Extremadura, Espanya, existeix una petita zona de llengua portuguesa.

125. La situació geogràfica d'aquesta vall alpina a l'extrem nord-occidental d'Itàlia, on limita amb territoris de Suïssa i de França, condiciona el fet que a la Vall d'Aosta, l'ús de la llengua francesa sigui reivindicat per bona part dels seus habitants com a llengua de cultura.

126. Les regions interiors a les quals ens referim aquí, són: Trentino-Alto Adige, al nord-est i la Umbria, al centre de la Península. Més al sud, s'hi troben les dues regions, no plenament, però, sí, preponderantment, interiors: Molise, amb una petita zona litoral que dóna a l'Adriàtic, i Basilicata, amb una part de territori abocat al golf de Tàrent.

127. Es tracta d'una menor densitat molt més elevada que la que trobem en les extenses regions interiors de la Península Ibèrica, on per contrast, en canvi, es troba al bell mig d'aquestes regions la reduïda, però, molt poblada Comunitat Autònoma de Madrid, d'una densitat superior a cap altra regió de nivell II d'Espanya i d'Itàlia.

128. Potser Sardenya, la regió de nivell I de menys densitat de població podria acostar-se a aquesta qualificació, però, en un sentit molt relatiu. Cal no oblidar que els 66 habs./Km^2 de l'illa, equivalen a una densitat que dobla amb escreix la mitjana mundial.

ralitzada, sense desequilibris molt remarcables en la distribució de la població pel territori. L'atenció de molts estudis a la localització de la riquesa econòmica i la seva producció, creiem té a veure amb l'òptica que hem volgut matisar aquí, pel que fa a la població. En efecte, en aquest aspecte econòmic el desequilibri nord-sud és important.

Els tres estats que darrerament s'han incorporat a la C.E.E.: Grècia, Espanya i Portugal, deixen Itàlia en una situació diferent. Així com comentàvem les repercussions de l'ampliació comunitària en una re-situació de França, que resta ara en una posició molt més central, d'Itàlia, val a dir que deixa la situació excèntrica que ocupava en l'Europa dels Nou, per a passar a ocupar una situació estratègicament important en tot el conjunt més meridional. Per al nostre tema, creiem que la inclusió de l'estudi de les regions d'aquests estats en la consideració de les regions italianes, descobreix realitats sovint desconegudes o poc difoses[129]. Encara més profit, probablement, podran treure algunes de les regions d'aquests països d'una re-situació comparativa amb les regions italianes. A Espanya i Portugal, si fem abstracció del vast territori, molt preponderantment interior, que no troba equivalent en les densitats regionals d'Itàlia, (vegeu el mapa del gràfic 21 de les regions de nivell I), trobem una sèrie de regions situades en la perifèria de la Península, juntament amb les illes, les quals tenen unes quotes de densitat significativament comparables a les d'Itàlia.

L'estudi dels països mediterranis singulars, cal que no oblidi el context mediterrani general[130].

Fem a continuació un ràpid recorregut, no exhaustiu[131], per les regions italianes seguint dades de la taula 23 i dels gràfics 12 i 21. Seguirem un ordre geogràfic que el trobem per a Itàlia més significatiu que el de les densitats de població que ens donava la pauta en altres estats.

Al nord, a la zona dels Alps, i a part de la planura del Po, destaquen les regions de la Llombardia (regió de nivell II i de nivell I), per la seva població absoluta, 8.886.000 habitants, és la segona regió de nivell II de l'Europa dels Dotze i la tercera entre les 332 regions de l'Atlàntic als Urals, precedida únicament per l'*oblast* de Moscou, i la regió de l'Illa de França; amb 23.856 Km^2, és la segona regió d'Itàlia en densitat de població, 372 habs./Km^2. La seva capital, Milà, és la sisena ciutat de l'Europa dels Dotze (vegeu el que dèiem de Milà a l'apartat 3.2. en el text i en comparació amb Barcelona, cap al final de l'apartat 3.3.7.), amb 1.635.000 habitants el 1981, a la ciutat pròpiament dita i 3.344.000 habitants a l'àrea metropolitana el 1981.

Entre les regions del Nord, segueix en població el Piemont amb 4.484.000 habitants (dels quals 1.103.520 a la ciutat pròpiament dita de Torí). Es tracta de la regió de la capital més poblada del Nord-oest (regió de nivell I) que comprèn a més la Ligúria, regió que concentra prop de la meitat dels seus habitants a la seva capital, Gènova, de 760.300 habitants el 1981. La Ligúria és formada per un territori que fa una estreta franja litoral al golf de Gènova amb 334 habs./Km^2 de densitat. Al Nord-est, el Vèneto amb 4.341.000 habitants dels quals la capital, Venècia, s'emporta 333.000; la part més nord-oriental d'Itàlia, l'ocupa la regió de Friül-Venècia-Júlia que tanca el golf de Venècia i és fronterera amb Iugoslàvia i Àustria. Bona part dels seus habitants parlen el friulès.

En el que és propiament la Península Itàlica, cal no oblidar, juntament amb la importància de la mar, el caràcter que els Apenins donen al territori. Això fa que Itàlia sigui el segon estat de l'Europa dels Dotze, després d'Espanya pel que fa a altitud mitjana de població. La regió d'Emília-Romanya, a la plana del Po, amb 3.955.000 habitants (dels quals 456.000 a Bolonya, la capital), la Toscana, (capitalitzada per Florència, de 453.000 habitants) i les Marques, es troben en unes densitats que van dels 146 als 179 habs./Km^2. Del centre al sud de la Península és on trobem contrastos més acusats dintre la tònica, relativament poc contrastada, de les regions italianes. El Laci, amb 4.992.000 habitants, i la Campània, amb 5.450.000 habitants, són de les regions de densitat superior als 200 habs./Km^2, i en concret la Campània és la de més elevada densitat (amb 401 habs./Km^2) d'Itàlia. Les seves respectives capitals, Roma i Nàpols, figuren entre les set ciutats més poblades de l'Europa dels Dotze. Roma, la capital de l'estat, és la quarta ciutat en nombre d'habitants, 2.831.060, el 1981 (després de Madrid i abans que Barcelona) i Nàpols té 1.210.503 habitants a la ciutat pròpiament dita i a l'entorn dels tres milions a l'àrea metropólitana. Els Abruços, de 113 habs./Km^2, ocupa la part oriental a la alçada del Laci i després de Molise, a l'interior i costa adriàtica, ve la Pulla amb 3.864.000 habitants i 200 habs./Km^2 de densitat. La punta de la bota d'Itàlia, l'ocupa Calàbria, de 136 habs./Km^2 de densitat mitjana.

La gran *illa de Sicília* té 25.708 Km^2, una població de prop de cinc milions d'habitants (4.899.000 habitants), dels quals 700.000 a la capital, Palermo; això produeix una densitat de 191 habs./Km^2. *Sardenya*, l'altra gran illa mediterrània d'Itàlia, d'extensió semblant, resta menys poblada (1.555.000 habitants)

129. Particularment, Catalunya, País Valencià, Balears, encarats per geografia cap a Itàlia, tenen unes densitats comparables amb les prevalents a Itàlia, (a Catalunya, la coincidència amb la densitat d'Itàlia és màxima: 187 habs./Km^2 a Catalunya, 188 habs./Km^2 a Itàlia, el 1981). Moltes altres característiques de volum de població, de densitat, de superfície (vegeu taules 19, 23 i 54) l'acosten a diverses regions italianes. Hem fet ja esment de la situació de Barcelona i Milà com a ciutats més poblades de l'Europa dels Dotze, entre les no capitals d'estat.

Caldria afegir el paper relatiu que desenvolupen en l'economia dels estats respectius ambdues regions i molts d'altres temes pels quals l'estudi detallat de les semblances i diferències específiques ha de resultar il·luminador. El País Valencià i la seva capital, València, té també paral·lelismes que poden donar lloc a fecunds estudis en relació a algunes regions italianes. La condició insular de les Balears és compartida per les de Sicília i Sardenya a Itàlia. Aquí no obstant, les proporcions són d'altra escala de magnituds territorials i demogràfiques (si més no pel que fa als residents permanents). En canvi, en densitat de població, les Balears, sense arribar a la de Sicília, gairebé doblen la de Sardenya.

130. En més d'una ocasió hem escoltat al Professor Massimo LIVI-BACCI maldar per obrir l'interès a un coneixement i interrelació entre el nord i el sud de la Mediterrània que trenqués els llargs segles de desconeixement entre el Nord d'Àfrica i l'Europa Mediterrània. La recollim aquí com a just objectiu d'una recerca a fer. Ens ha estat, però, ara, impossible incorporar-la en aquest estudi més enllà de la consideració global dels cinc estats de l'Àfrica mediterrània que esmentem al capítol I.

131. No farem esment, per exemple, de les regions menys poblades a les quals ens hem referit abans en el text i en la nota 126.

i d'una densitat de 66 habs./Km^2, de les més baixes d'Itàlia, en ella es parla el sard, una llengua romànica distinta de l'italià. A l'Alguer de Sardenya es parla el català a conseqüència de la conquesta i repoblació d'aquesta ciutat efectuada pels catalans a l'edat mitjana.

A les petites observacions lingüístiques fetes en el text, hauríem d'afegir que la llengua italiana nascuda del toscà, gaudeix de prou acceptació sobre el mosaic molt variat de dialectes. Però, com a llengües romàniques diferents de l'italià, a més del sard, cal esmentar les diverses variants del reto-romànic parlat a zones alpines d'Itàlia i Suïssa.

3.8. Les regions de Grècia

Grècia, a l'extrem sud-oriental d'Europa, és l'estat més excèntricament situat dintre el conjunt de l'Europa dels Dotze. L'estret (o canal) d'Otranto el separa de l'extrem sud-oriental d'Itàlia. Trobem una situació semblant a l'extrem oposat del territori de l'Europa dels Dotze, a la banda nord-occidental a on són també els estrets marins (o canals) els que separen l'illa d'Irlanda de la Gran Bretanya i aquesta del continent.

Són nou les regions de nivell II de Grècia, i en elles els territoris preponderantment continentals, es combinen amb multitud d'illes. Dues regions però, són exclusivament insulars.

La densitat de població mitjana de Grècia és de 74 habs./Km^2, la mateixa que la mitjana d'Espanya. A diferència, però, de les variades densitats que trobem entre les regions espanyoles, a Grècia, una sola regió destaca clarament sobre les altres per la seva elevada densitat (181 habs./Km^2) i per la població absoluta, de quatre milions d'habitants, que suposa el 41% de tota la població de l'estat. Aquesta regió de nivell II és la de Grècia Centre-oriental i illes (entre les quals destaca la d'Eubea). A aquesta regió s'hi troba la capital, Atenes, que el 1981 tenia 885.737 habitants i a la gran Atenes (incloent-hi el Pireo), 3.027.331 habitants en 427 Km^2. Això fa segurament d'Atenes la vuitena conurbació de l'Europa dels Dotze[132].

Les altres vuit regions de nivell II resten totes elles en unes densitats molt properes, entre un màxim a Macedònia central i occidental de 69 habs./Km^2 i un mínim a Tràcia de 40 habs./Km^2. Per sobre del milió d'habitants, a part de l'esmentada regió més poblada de Grècia Centre-oriental i illes, únicament trobem la Macedònia central i occidental amb 1.696.000 habitants i la regió del Peloponès i Grècia Centre-occidental, amb 1.293.000 habitants. Aquesta és també la de major superfície, 28.227 Km^2. Les tres regions més poblades són també les més extenses, les úniques que superen els 20.000 Km^2. Les de menys territori són les dues regions íntegrament insulars: la que comprèn la munió d'illes de l'Egea oriental, moltes d'elles a la vora de la costa (asiàtica) de Turquia, i la regió de Creta (8.336 Km^2), l'illa més gran de Grècia, ben al sud.

Cal destacar a la Grècia del nord, Macedònia i Tràcia, com a territoris que s'estenen més enllà de Grècia. Macedònia, la trobem aquí formant dues regions: Macedònia central i Macedònia oriental, i a Iugoslàvia, una de les sis repúbliques nacionals, és la de Macedònia (vegeu la taula 21, els mapes dels gràfics 11 i 15, i la taula 39). La Tràcia, que a Grècia és una de les regions més reduïdes i poc poblades, 345.000 habitants, té la major part del seu territori a la República de Bulgària (vegeu l'apartat 2.7.8.). A Bulgària, la Tràcia tenia 2.374.000 habitants, a Turquia 4.412.687 habitants, mentre que a Grècia, el 1981, únicament en tenia 345.000 habitants. Així, el conjunt de regions repartides en tres estats, anomenades: Tràcia, sumaven més de set milions d'habitants.

132. Aquesta dada d'Atenes treta del *Calendario Atlante De Agostini 1986*, no fa variar el que dèiem respecte a la ciutat pròpiament dita d'Atenes, en relació a les més grans ciutats d'Europa (vegeu apartat 3.2.). Pel que fa a l'àrea metropolitana cal recordar que aquesta xifra resta no gaire lluny de les de Barcelona i Milà i disputa el lloc setè a Nàpols.

4. REGIONS DE NIVELL I DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI

4.1. Assaig de divisió regional de nivell I a Espanya i Portugal

La Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques (NUTS) de la C.E.E. treballa amb unitats de diversos nivells. En les taules precedents hem adoptat per a Espanya i Portugal unes divisions de nivell II (Unitats Administratives de Base) les quals amb caràcter provisional presentava la COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES en el seu *Segon Informe periòdic sobre la situació sòcio-econòmica de les Regions de la Comunitat,* el 1984[133]. Aquesta divisió provisional, pel que fa a Espanya, era la de les disset comunitats autònomes, i per a Portugal portava vuit unitats continentals i dues d'insulars composades per agregació dels «distritos». Val a dir que de la mateixa publicació hem pres una divisió regional de nivell II per al Regne Unit, donat que fins ara les estadístiques d'EUROSTAT empraven per al nivell II del Regne Unit les mateixes regions de nivell I.

Per a Espanya i Portugal no coneixem en el moment de redactar aquest estudi, cap divisió provisional en regions de nivell I procedent de la Comunitat Econòmica Europea. Podria succeir que en publicar-se aquest treball ja fos coneguda la divisió de nivell I adoptada per a Espanya i Portugal, la qual deixés fora de lloc els assaigs previs com és ara aquest. És per això que tractem aquest tema separadament com si fos un apèndix a la resta del text, això permet de mantenir una diferència de to respecte a la resta del llibre. Aquest pot ser que mantingui el seu interès quan el que pogués oferir aquest capítol restés desplaçat en algun punt.

Les divisions regionals de nivell I adoptades per EUROSTAT pel que fa als altres deu estats de la Comunitat Econòmica Europea ens serviran de paradigma en la que intentem ara.

L'adopció d'una o altra divisió ha de tenir en compte moltes raons ja que toca una complexitat de factors. En últim terme serà decisió política més o menys encertada segons harmonitzi o no amb aquella complexitat que ofereix la mateixa realitat.

133. COMISION DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad.* COM (84) 40 final. Versión española. Banco Exterior de España. Madrid, 1985.

Aquest assaig no pretén ser el resultat de l'estudi complexiu de tots aquells factors. És el resultat de l'aplicació d'uns criteris determinats, explícits i importants, però no els únics a tenir en compte. Aquest assaig ho és en el sentit de dir: treballant amb aquests criteris explícits em surt aquesta divisió; hi ha d'altres factors implicats, com queden en aquesta divisió? És assaig també en el sentit que dintre mateix dels criteris seleccionats hi caben variants i discussions per a les quals donarem arguments després de l'exposició resultant.

4.1.1. Criteris seguits

1er. Una substancial adequació demogràfica al que és la divisió territorial de nivell I amb els altres 10 estats de la C.E.E., la qual ens permet, no obstant això, atendre les peculiaritats específiques. Per exemple: no hi ha cap estat de la C.E.E. que tingui més d'onze regions de nivell I (tres d'entre els quatre estats més poblats: Alemanya R.F., Itàlia, i Regne Unit en tenen precisament onze regions). No creiem que a Espanya amb menys població li correspongui un nombre superior de regions de nivell I, encara que la superfície territorial de l'estat sigui la segona en Km^2 d'entre els dotze. En concret no creiem que puguem considerar les disset comunitats autònomes com a regions de nivell I cadascuna d'elles. La heterogeneïtat demogràfica amb la mitjana de les regions de nivell I de la resta de C.E.E. fóra massa gran, encara que la mitjana de superfície territorial quedés a prop.

2on. Una atenció a la agregació de territoris de la mateixa llengua sense però dividir cap comunitat autònoma, encara que en ella es parlin diverses llengües. És, en la pràctica una forma d'encaixar la qüestió de les nacionalitats històriques d'Espanya, per una de les seves característiques específiques. De fet dintre les peculiaritats de cada cas, aquest criteri o un de semblant és seguit amb la divisió de regions de nivell I del Regne Unit, en onze regions: les vuit «standard regions» d'Anglaterra i les tres corresponents a Escòcia, País de Galles i Irlanda del Nord.

3er. L'atenció a les densitats de població. Espanya dintre dels dotze, és l'estat que dóna una escala de regions de nivell II (les disset comunitats autònomes) més diferenciada pel que fa a la densitat de població, com

GRÀFIC 20. Mapa de l'Europa dels dotze: Divisió regional de Nivell I
(Assaig provisional per a Espanya i Portugal)

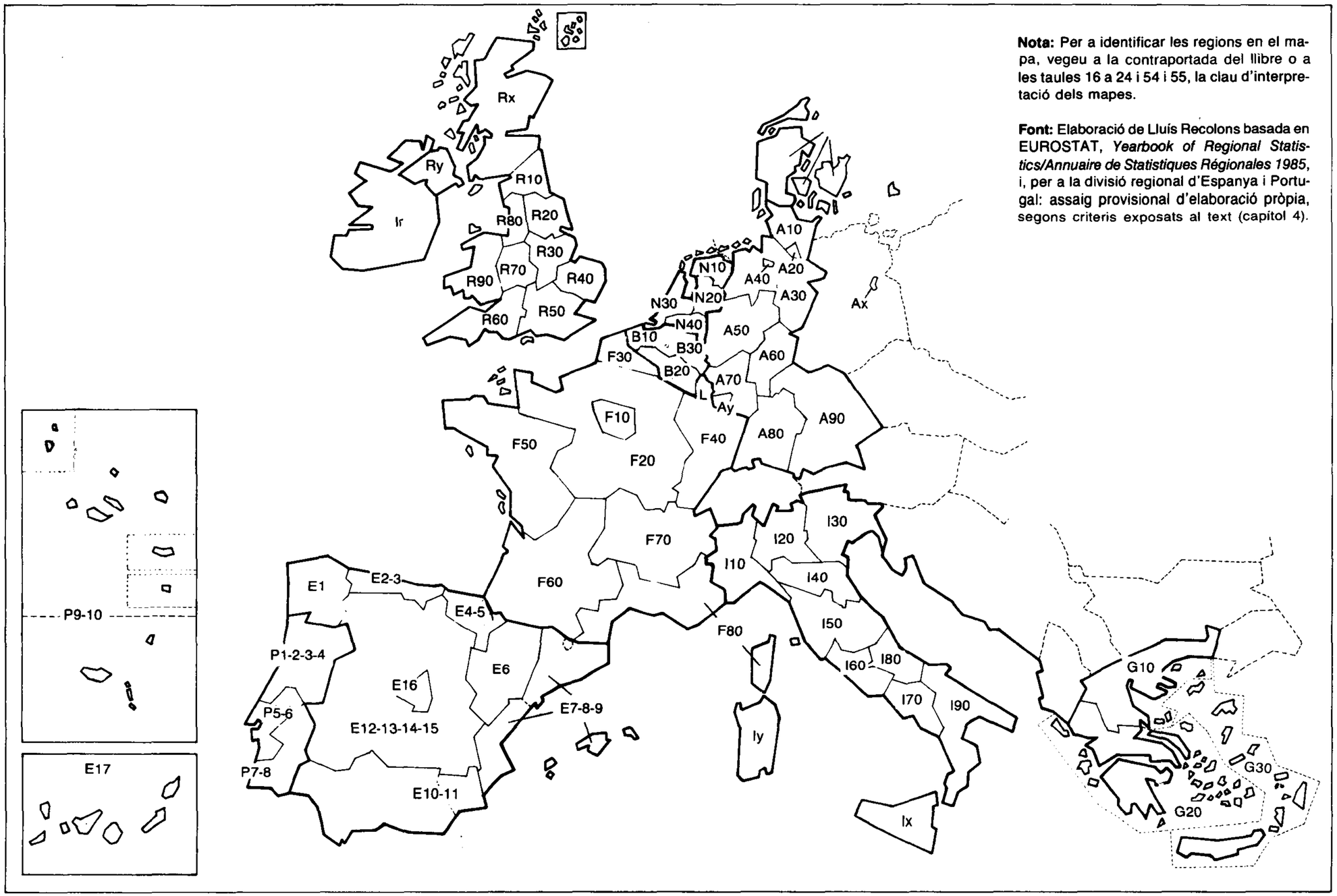

Nota: Per a identificar les regions en el mapa, vegeu a la contraportada del llibre o a les taules 16 a 24 i 54 i 55, la clau d'interpretació dels mapes.

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Yearbook of Regional Statistics/Annuaire de Statistiques Régionales 1985*, i, per a la divisió regional d'Espanya i Portugal: assaig provisional d'elaboració pròpia, segons criteris exposats al text (capítol 4).

GRÀFIC 21. Mapa de l' Europa dels dotze: densitat de població a les regions de Nivell I. Any 1981
(Assaig provisional per a Espanya i Portugal)

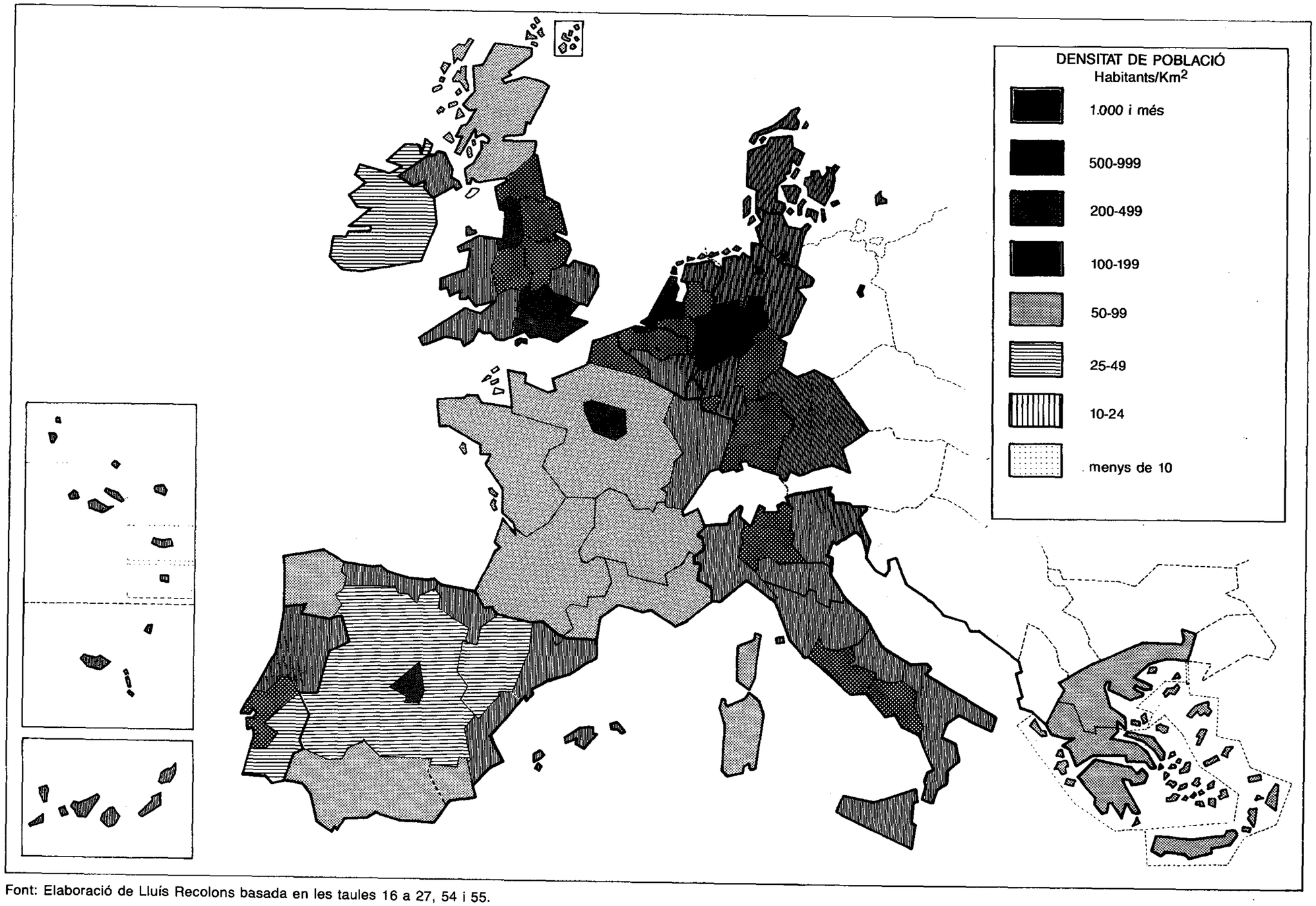

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 16 a 27, 54 i 55.

a resultat de condicionaments geogràfics i d'història econòmica social i política. La densitat de població ens ofereix un índex de relació població/territori. Val la pena explorar el que dóna de si una atenció a aquest índex per a Espanya i també per a Portugal, el qual dintre les dimensions demogràfiques i territorials pròpies manté també significatives diferències regionals de densitat.

Espanya i Portugal. Classificació de les regions de nivell II per densitat, 1981

Espanya		Portugal	
1. Madrid	586 habs./Km²	1. Lisboa litoral	347 habs./Km²
2. País Basc	295 habs./Km²	2. Nord litoral	343 habs./Km²
3. Canàries	189 habs./Km²	3. Madeira	325 habs./Km²
4. Catalunya	187 habs./Km²	4. Centre-litoral	144 habs./Km²
5. País Valencià	156 habs./Km²	5. Açores	109 habs./Km²
6. Balears	131 habs./Km²	6. Lisboa-interior	67 habs./Km²
7. Astúries	107 habs./Km²	7. Sud-litoral	66 habs./Km²
8. Cantàbria	97 habs./Km²	8. Centre-litoral	50 habs./Km²
9. Galícia	96 habs./Km²	9. Nord-interior	41 habs./Km²
10. Múrcia	84 habs./Km²	10. Sud-interior	21 habs./Km²
11. Andalusia	74 habs./Km²		
12. La Rioja	51 habs./Km²		
13. Navarra	49 habs./Km²		
14. Castella-Lleó	27 habs./Km²		
15. Extremadura	26 habs./Km²		
16. Aragó	25 habs./Km²		
17. Castella-la Manxa	21 habs./Km²		

Del joc d'aquests tres criteris en surt una divisió regional de nivell I amb nou regions per a Espanya i quatre per a Portugal. Cal notar que no es tracta d'un resultat mecànic ja que moltes qüestions podrien, fins i tot seguint els criteris indicats, donar solucions diferents.

4.1.2. Consideracions al conjunt de l'assaig de divisió territorial

El nombre de regions resultants en aquesta divisió és, per a Espanya, de nou regions. Aquest nombre és prou escaient amb comparació amb la resta dels estats de la C.E.E. En efecte, encara que aquest nombre superi el de França que té vuit regions de nivell I malgrat que la seva població sigui més elevada, cal tenir present que França queda relativament curta en nombre de regions en el conjunt de la C.E.E. Els altres tres estats que amb França superen la població d'Espanya, tenen onze regions cadascun. Malgrat això en cas d'una variació en el nombre de regions d'Espanya, aquest canvi més aviat hauria d'anar a reduir el nombre que no pas a augmentar-lo, si no és que es manté el nombre de nou que, com dèiem, creiem que hi escau prou bé.

El criteri de les llengües com a indicadors de fet de les nacionalitats històriques dóna tres unitats corresponents a les tres llengües minoritàries i sis unitats corresponents a les unitats de parla castellana[134]. La mitjana de població per regió de nivell I a la C.E.E. resta superada amb més del doble en el cas del conjunt de països de llengua catalana, i resta per sota la mitjana en els tres altres conjunts de regions de nivell I classificats per llengües.

El criteri de les densitats resulta en general força significatiu indicant confluències considerables segons veïnatges geogràfics. Apareix clarament la realitat d'una Espanya interior molt poc poblada (amb l'excepció de Madrid) en contraposició a l'Espanya del litoral.

4.1.3 Consideracions específiques a les regions de nivell I a Espanya

L'Espanya interior: en un sentit més ample podrien entrar aquí totes les Comunitats Autònomes sense litoral marítim. En un sentit més reduït considerem a part les regions amb zona pirenenca, és a dir, frontereres amb França: Navarra i Aragó. Ens queda doncs un conjunt format per *Castella-Lleó i Castella-la Manxa* de gran extensió i poca població, Madrid (comunitat autònoma, equivalent al territori de la província) molt poblat, *Extremadura* amb característiques semblants a les de les dues Castelles en densitat de població i *la Rioja* que significa relativament poc en població i superfície, amb una densitat quelcom superior. Aquí una opció bàsica i discutible és la de si considerar la comunitat autònoma de *Madrid* com a regió de nivell I o si fer-la entrar dintre el seu context regional castellà (de Castella la Nova i de tota Castella). Si optem per considerar-la separada la solució recordaria, a una escala demogràfica inferior, la seguida a França amb l'Illa de França i el Bassin parisien, amb una posició geogràfica més central respecte al conjunt de l'estat en el cas de Madrid, i amb més territori a l'altiplà interior, que en el «Bassin parisien». La presència de les dues Castelles dintre la mateixa regió de nivell I, la creiem lògica. Aquí el topònim comú és indicador d'una realitat històrica compartida i la similitud de densitats indica també unes semblances de fet en altres factors socials i econòmics. Extremadura, pel seu costat, és evident que no pot quedar sola donades les seves dimensions demogràfiques i aleshores per latitud i similitud de densitats l'ajuntem amb les dues Castelles. La Rioja, encara que les seves magnituds reduïdes no fan canviar gaire el resultat global, és discutible amb quina regió de nivell I podria entrar. En anar dintre de la gran regió interior es fa jugar aquest factor geogràfic realment important en la tipificació del territori ibèric i també es torna així a donar vigència a la vinculació de Castella la Vella, sense treure-li l'autonomia que li dóna el fet d'haver estat reconeguda com a comunitat autònoma (regió de nivell II).

134. Amb abundants variants, en zones d'una Comunitat Autònoma, de vegades importants en extensió o volum demogràfic de diferent llengua. Vegeu notes 120, 121, 122 i 122 bis.

D'altra banda La Rioja manté vinculacions geogràfiques amb part del territori del País Basc (La Rioja alabesa) i amb Navarra i Aragó (la depressió de l' Ebre).

Canàries per la seva situació geogràfica la considerem ella sola com a regió de nivell I. Ajuntar-la a Andalusia fóra potser forçar massa la geografia, i de fet, les densitats de població donen diferències pronunciades entre les dues comunitats autònomes. Bé que la població, 1.368.000 habitants, resta per sota de la mitjana de la Comunitat Econòmica Europea, no és pas el mínim dintre les regions europees i la insularitat i distància de la península, creiem que justifica aquesta consideració.

Catalunya - País Valencià - Balears; ens trobem que, a més de compartir la mateixa llengua, presenten densitats de població diferenciades entre elles, però, contigües dintre la classificació de les disset comunitats autònomes d' Espanya per densitats de població, i hi ocupen els llocs quart, cinquè i sisè. Si atenem a la magnitud de població i de superfície ens trobem aquí amb dades que doblen la mitjana de les regions de nivell I i en concret Catalunya es troba molt a prop, tot superant-la, de la mitjana de les regions d' Europa en població, superfície i densitat. És per això, que qualsevol que sigui la divisió de nivell regional I que finalment s'adopti, tindrà sentit la comparació de Catalunya sola amb les dades de les regions de nivell I d' Europa. La consideració dels tres països com una sola regió de nivell I no desborda les situacions que es donen en regions de nivell I d'alguns estats de la C.E.E., en els quals trobem màxims a Alemanya R.F. i Regne Unit de 17.000.000 d'habitants. L'allegació de la insularitat de les Balears com a factor determinant d'una consideració d'aquestes, com a regió de nivell I (elles soles) rebaixaria considerablement la mínima de regions de nivell I d' Espanya en població i superfície. L'agrupació de les tres unitats territorials en una de sola, ofereix un cert paral·lelisme amb la regió francesa de la Mediterrània, la qual agrupa les dues regions de nivell II continentals del litoral mediterrani (Llenguadoc - Rosselló i Provença - Alps - Costa Blava) i la regió insular de Còrsega.

País Basc i Navarra: Es tracta de dues comunitats autònomes la consideració conjunta de les quals en la mateixa regió de nivell I presenta problemes, però la consideració de les dues unitats en diferents regions de nivell I, creiem que encara en presentaria més. En efecte, el nombre d'habitants de Navarra és insuficient per a considerar Navarra, aïllada, com a regió de nivell I, dintre la pràctica de la C.E.E., en considerar, a més, que tampoc solucionaria aquesta qüestió el fet d'ajuntar la Rioja a Navarra, puix que el volum demogràfic d'aquest conjunt fóra encara massa reduït. La consideració conjunta del País Basc i Navarra creiem que és la millor solució . El País Basc comparteix amb Navarra, en l'actualitat, la mateixa llengua en una part important del territori. Aquest, no obstant això, fóra el cas més discrepant a Espanya d'agregació de regions de nivell II a la mateixa regió I, pel que fa a les densitats de població: Al País Basc, 295 habs./Km^2 i a Navarra 49 habs./Km^2. No és que aquestes situacions no es donin, però, a la C.E.E. Per exemple, en la divisió proposada per la COMISIÓN ECONÓMICA EUROPEA el 1984 per al País de Galles (regió de nivell I) en dues regions de nivell II, de les quals la del nord que quintuplica en extensió a la del sud, dóna una densitat de 62 habs./Km^2 a diferència dels 477 habs./Km^2 de la regió de nivell II situada més al sud.

Astúries i Cantàbria: presenten una densitat de població semblant. La seva diferenciació respecte al territori interior ve prou remarcada per la geografia. Amb l'est i l'oest: País Basc i Galícia, es donen zones de relació, creiem però, que les peculiaritats d'aquestes comunitats autònomes, recomanen mantenir la diferència.

Galícia: té una superfície molt a prop de la mitjana de les regions d' Europa i una població inferior a la mitjana, però suficientment important; la seva condició de nacionalitat històrica amb llengua pròpia creiem que afavoreix la consideració de regió de nivell I.

Andalusia - Múrcia: la latitud geogràfica, la similitud de densitats i la condició mediterrània, entre d'altres criteris, afavoreix l'aparellament de Múrcia i Andalusia en una mateixa regió de nivell I. No obstant això, Andalusia sola té prou població i superfície, és la comunitat autònoma més poblada d' Espanya, per esdevenir ella sola regió de nivell I. A més, les manifestacions que ha donat d'afirmació de la seva identitat pròpia d'ençà de la democratització de l'estat han estat prou remarcables. Per tot això qualsevol que sigui la divisió de nivell I adoptada tindrà ple sentit la comparació d' Andalusia amb les regions europees de nivell I. Ara bé, és clar en canvi, que Múrcia no té magnitud suficient per esdevenir ella sola regió de nivell I.

Aragó queda en la divisó proposada com la de menys població entre les regions de nivell I, encara que en superfície resti en un lloc mitjà per a Espanya i superior a la mitjana europea de regions de nivell I. La seva baixa densitat la situa al nivell de les dues Castelles i Extremadura amb les quals comparteix a més la condició de zona interior, bé que diferenciada geogràficament de l'altiplà castellà. Veiem més inconvenients que avantatges en voler ajuntar Aragó a qualsevol de les altres comunitats autònomes veïnes. Tot ben considerat, d'altres regions de nivell I hi ha a l' Europa dels Dotze amb menys entitat demogràfica i moltes més amb menys territori que Aragó, que històricament resta prou definit amb característiques pròpies.

4.1.4. Portugal: Regions de nivell I

Pel que fa a Portugal, els nostres coneixements són més reduïts i a més la base que ens dóna la divisió provisional en regions de nivell II és més feble que la que tenim per a Espanya, on les disset comunitats autònomes són entitats vigents políticament i administrativa. Les deu regions de nivell II de Portugal són agregacions de «distritos» sense que per ara tinguin validesa oficial, encara que el seu origen prové d'una divisió territorial preparada per a la planificació econòmica[135]. És per tot això, que el caràcter de provisionalitat cal remarcar-lo aquí, més encara del que fèiem per a Espanya.

En la comparació europea, si atenem a la població observem que hi ha dos estats amb població ben similar a la de Portugal, es tracta de Bèlgica i Grècia. Ambdós estats són dividits en tres regions de nivell I (i nou de nivell II). Això ens dóna una certa pauta de la qual no podem allunyar-nos gaire.

135. Vegeu nota 2 a la taula 26 i text, apartat 2.5.

Classificació de les regions de nivell I de l'Europa dels Dotze segons població, superfície i densitat, el 1981

Assaig amb divisions regionals de nivell I per a Espanya i Portugal. Regions de nivell I = Regions Comunitàries Europees (R.C.E.)

4.2.1. Població

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Milers d'habs. 1981[3]
1.	A 50	Rin del Nord-Westfàlia	17.049
2.	R 50	South East	17.011
3.	A 90	Baviera	10.942
4.	E 7-8-9	Catalunya, Balears i País Valencià	10.259
5.	F 10	Illa de França	10.046
6.	F 20	Bassin parisien	9.921
7.	A 80	Baden-Württemberg	9.275
8.	I 20	Llombardia	8.886
9.	E 11-10	Andalusia i Múrcia	7.396
10.	A 30	Baixa Saxònia	7.262
11.	F 50	Oest	7.177
12.	N 30	Oest Països Baixos	6.693
13.	I 90	Sud	6.532
14.	R 80	North West	6.459
15.	I 30	Nord-Est	6.448
	E 11	*Andalusia*	*6.441*
16.	I 10	Nord-Oest	6.407
17.	F 70	Centre-Est	6.325
18.	F 80	Mediterrània	6.088
	E 7	*Catalunya*	*5.956*
19.	I 50	Centre	5.797
20.	G 20	Grècia Central	5.736
21.	F 60	Sud-Oest	5.704
22.	B 10	Regió flamenca	5.638
23.	A 60	Hessen	5.605
24.	E 13-14-12-15	Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Extremadura i La Rioja	5.551
25.	I 70	Campània	5.450
26.	P 1-2-3-4	Nord-Centre	5.297
27.	R 70	West Midlands	5.187
28.	R x	Escòcia	5.150
29.	D 10	Dinamarca	5.122
EUROPA DELS DEU: MITJANA REGIONS NIVELL I			**5.028**
30.	I 60	Laci	4.992
31.	F 40	Est	4.961
32.	R 20	Yorkshire and Humberside	4.917
33.	I x	Sicília	4.899

4.2.2. Superfície

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Km[2]
1.	E 13-14-12-15	Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Extremadura i La Rioja	220.059
2.	F 20	Bassin Parisien	145.645
3.	F 60	Sud-Oest	103.599
4.	E 11-10	Andalusia i Múrcia	98.585
	E 11	*Andalusia*	*87.268*
5.	F 50	Oest	85.099
6.	R x	Escòcia	78.780
7.	A 90	Baviera	70.546
8.	Ir	Irlanda	70.285
9.	F 70	Centre-Est	69.711
10.	F 80	Mediterrània	67.455
11.	G 20	Grècia Central	60.429
12.	E 7-8-9	Catalunya, Balears i País Valencià	60.249
13.	G 10	Grècia del Nord	56.684
14.	F 40	Est	48.030
15.	E 6	Aragó	47.650
16.	A 30	Baixa Saxònia	47.424
17.	P 1-2-3-4	Nord-Centre	45.729
18.	I 90	Sud	44.419
19.	D 10	Dinamarca	43.080
20.	I 50	Centre	41.142
21.	I 30	Nord-Est	39.823
22.	A 80	Baden-Württemberg	35.752
23.	I 10	Nord-Oest	34.077
24.	A 50	Rin del Nord-Westfàlia	34.065
EUROPA DELS DOTZE: MITJANA REGIONS NIVELL I			**33.647**
	E 7	*Catalunya*	*31.930*
EUROPA DELS DEU: MITJANA REGIONS NIVELL I			**30.697**
25.	E 1	Galícia	29.434
26.	P 7-8	Sud	28.643
27.	R 50	South East	27.222
28.	I x	Sicília	25.708
29.	I y	Sardenya	24.090
30.	I 20	Llombardia	23.856
31.	R 60	South West	23.850

4.2.3. Densitat[2]

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Habs./Km[2]
1.	B 30	Brusselles	6.163
2.	A y	Berlín Oest	3.941
3.	A 20	Hamburg	2.174
4.	A 40	Bremen	1.714
5.	R 80	North West	881
6.	F 10	Illa de França	836
7.	N 30	Oest Països Baixos	770
8.	R 50	South East	625
9.	E 16	Madrid	586
10.	A 50	Rin del Nord-Westfàlia	500
11.	N 40	Sud Països Baixos	442
12.	B 10	Regió flamenca	417
13.	A x	Saarland	414
14.	I 70	Campània	401
15.	R 70	West Midlands	399
16.	I 20	Llombardia	372
17.	R 20	Yorkshire and Humberside	319
18.	F 30	Nord-Pas de Calais	316
19.	I 60	Laci	290
20.	N 20	Est Països Baixos	289
21.	A 60	Hessen	265
22.	A 80	Baden-Württemberg	259
23.	R 30	East Midlands	246
24.	P 5-6	Regió de Lisboa	217
25.	R 10	North	202
26.	B 20	Regió valona	191
27.	I x	Sicília	191
28.	E 17	Canàries	189
29.	I 10	Nord-Oest	188
30.	N 10	Nord Països Baixos	188
	E 8	*Catalunya*	*187*
31.	R 60	South West	184
32.	A 70	Renània Palatinat	183
33.	I 40	Emília-Romanya	179
34.	E 7-8-9	Catalunya, Balears i País Valencià	170
35.	A 10	Slesvig-Holstein	166
36.	P 9-10	Açores i Madeira	165
EUROPA DELS DEU: MITJANA REGIONS NIVELL I			**164**
37.	I 30	Nord-Est	162
38.	A 90	Baviera	155

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Milers d'habs. 1981[3]
EUROPA DELS DOTZE: MITJANA REGIONS NIVELL I			**4.758**
34.	E 16	Madrid	4.687
35.	R 60	South West	4.381
36.	I 40	Emília-Romanya	3.955
37.	F 30	Nord-Pas de Calais	3.927
38.	R 30	East Midlands	3.852
39.	A 70	Renània Palatinat	3.642
40.	Ir	Irlanda	3.443
41.	B 20	Regió valona	3.224
42.	P 5-6	Regió de Lisboa	3.165
43.	G 10	Grècia del Nord	3.162
44.	N 40	Sud Països Baixos	3.154
45.	R 10	North	3.177
46.	N 20	Est Països Baixos	2.828
47.	R 90	País de Galles	2.814
48.	E 1	Galícia	2.812
49.	E 4-5	País Basc i Navarra	2.651
50.	A 10	Slesvig-Holstein	2.616
51.	R 40	East Anglia	1.897
52.	A y	Berlín Oest	1.892
53.	E 2-3	Astúries i Cantàbria	1.643
54.	A 20	Hamburg	1.641
55.	I y	Sardenya	1.591
56.	N 10	Nord Països Baixos	1.571
57.	R y	Irlanda del Nord	1.564
58.	I 80	Abruzzi-Molise	1.545
59.	E 17	Canàries	1.368
60.	E 6	Aragó	1.197
61.	A x	Saarland	1.065
62.	B 30	Brusselles	997
63.	G 30	Illes de l'Est i del Sud	842
64.	P 7-8	Sud	829
65.	A 40	Bremen	693
66.	P 9-10	Açores i Madeira	503
67.	L	Luxemburg (G.D.)	366

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Km[2]
32.	I 40	Emília-Romanya	22.123
33.	A 60	Hessen	21.114
34.	R 90	País de Galles	20.768
35.	A 70	Renània Palatinat	19.848
36.	E 4-5	País Basc i Navarra	17.682
37.	I 60	Laci	17.203
38.	B 20	Regió valona	16.845
39.	E 2-3	Astúries i Cantàbria	15.854
40.	A 10	Slesvig-Holstein	15.720
41.	R 30	East Midlands	15.630
42.	R 20	Yorkshire and Humberside	15.420
43.	R 10	North	15.401
44.	I 80	Abruzzi-Molise	15.282
45.	G 30	Illes de l'Est i del Sud	14.877
46.	P 5-6	Regió de Lisboa	14.572
47.	R y	Irlanda del Nord	14.120
48.	I 70	Campània	13.595
49.	B 10	Regió flamenca	13.511
50.	R 70	West Midlands	13.013
51.	R 40	East Anglia	12.573
52.	F 30	Nord-Pas de Calais	12.414
53.	F 10	Illa de França	12.012
54.	N 20	Est Països Baixos	9.776
55.	N 30	Oest Països Baixos	8.690
56.	N 10	Nord Països Baixos	8.344
57.	E 16	Madrid	7.995
58.	R 80	North West	7.331
59.	E 17	Canàries	7.241
60.	N 40	Sud Països Baixos	7.130
61.	P 9-10	Açores i Madeira	3.041
62.	L	Luxemburg (G.D.)	2.586
63.	A x	Saarland	2.570
64.	A 20	Hamburg	755
65.	A y	Berlín Oest	480
66.	A 40	Bremen	404
67.	B 30	Brusselles	162

Estat[1]	Codi[2]	Regió nivell I	Habs./Km[2]
39.	A 30	Baixa Saxònia	153
40.	R 40	East Anglia	151
41.	E 4-5	País Basc i Navarra	150
42.	I 90	Sud	147
43.	L	Luxemburg (G.D.)	141
EUROPA DELS DOTZE: MITJANA REGIONS NIVELL I			**141**
44.	I 50	Centre	141
45.	R 90	País de Galles	135
46.	D	Dinamarca	119
47.	P 1-2-3-4	Nord-Centre	116
48.	R y	Irlanda del Nord	111
49.	E 2-3	Astúries i Cantàbria	104
50.	F 40	Est	103
51.	I 80	Abruzzi-Molise	101
52.	E 1	Galícia	96
53.	G 20	Grècia Central	95
54.	F 70	Centre-Est	91
55.	F 80	Mediterrània	90
56.	F 50	Oest	84
57.	E 11-10	Andalusia i Múrcia	75
	E 11	*Andalusia*	*74*
58.	F 20	Bassin parisien	68
59.	I y	Sardenya	66
60.	R x	Escòcia	65
61.	G 30	Illes de l'Est i del Sud	57
62.	G 10	Grècia del Nord	56
63.	F 60	Sud-Oest	55
64.	Ir	Irlanda	49
65.	P 7-8	Sud	29
66.	E 13-14-12-15	Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Extremadura i La Rioja	25
67.	E 6	Aragó	25

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 16 a 27, 54 i 55.

1. A = Alemanya (R.F.), B = Bèlgica, D = Dinamarca, E = Espanya, F = França, G = Grècia, Ir = Irlanda, I = Itàlia, L = Luxemburg (G.D.), N = Països Baixos, P = Portugal, R = Regne Unit.
2. Vegeu la localització de les regions al mapa del gràfic 20 i les densitats respectives al mapa del gràfic 21.
3. Per als deu estats que configuraven la C.E.E. abans de 1986, les precisions respecte a la definició de població les dóna EUROSTAT a la introducció del *Yearbook of Regional Statistics/Annuaire de Statistiques Régionales 1985,* d'on prenem les dades. La data de referència és per a aquestes regions, amb diferents procediments, la mitjana anual o bé la població a meitat de l'any, excepte per a la Rep. d'Irlanda que és la de final d'abril. Per a Espanya, es tracta de les dades del I.N.E. de població de dret segons el cens d'1-III-1981, i per a Portugal (vegeu taula 26), la data de referència és la del 16-III-1981.

La singularitat de la condició insular i allunyada de la costa (a diferència de nombrosíssimes illes hel·lèniques) de Madeira i les Açores, ens mena a considerar Portugal com una regió de nivell I, les *illes atlàntiques*. El fet que a nivell II (d'Unitats Administratives de Base) figurin separadament l'arxipèlag de les Açores del de Madeira, pensem que ja els dóna prou reconeixement de la seva singularitat individual i que, a nivell I, poden, malgrat la distància entre ells, ser considerats una sola regió, ja que tot just arribaven, el 1981, al mig milió d'habitants, menys de la meitat de la població de les illes Canàries.

En el continent, veiem substancialment dues opcions possibles:

L'una ens remunta a la gènesi de la divisió regional de nivell II provisionalment adoptada en aquest estudi, la qual provenia d'una subdivisió de quatre regions (Nord, Centre, Lisboa i Sud) indicada en el IIIè Pla de Desenvolupament (1968-1973) de Portugal[136]. Donat, però, que, en afegir les illes, ens resultarien cinc regions i això són massa regions de nivell I per a les dimensions de Portugal en relació als altres estats de la C.E.E. de semblants característiques, ajuntem el Nord i el Centre en una sola regió de nivell I, a la qual anomenem la *Meitat Nord*. Les altres dues regions continentals seran doncs la *Regió de Lisboa*, centrada a la capital i amb un territori relativament ample a banda i banda del litoral i a l'interior; i el *Sud*, menys poblat tant a la zona litoral d'Algarve (en relació a les altres regions litorals) com a l'interior que s'estén per l'Alentejo, la zona menys poblada de Portugal. Hi ha, a Portugal, pel que creiem, una certa consciència de l'existència de tres grans regions continentals: Nord, Centre i Sud[137], encara que la seva delimitació potser resti quelcom imprecisa. La divisió que proposem aquí va en aquesta línia de tres regions distribuïdes de Nord a Sud del territori.

L'altra opció per la qual inicialment ens sentiem atrets s'inspirava més de prop en la classificació de les regions de nivell II per densitats que hem exposat més amunt. Manteniem el *Sud*, igual que en l'opció anterior, en la qual hem indicat ja la baixa densitat relativa d'aquesta zona. Però, de tota la resta del Portugal continental en fèiem una divisió entre una regió litoral i altra de l'interior[138]. El contrast de les zones més poblades i les zones menys poblades apareixia aleshores amb força, però una segona consideració de la qüestió ens feia témer de forçar massa la realitat amb què es donen les coses. Ens fa pes, per exemple, que el sentit dels rius més importants de la meitat nord: el Miño, el Duero, el Mondego i el Tajo[139] vagi d'est a oest més que no pas de Nord a Sud, amb el que suposa això de lligam natural entre zones interiors i litorals relativament properes. Un cop elaborades les dues opcions, presentem les dades de la primera com a assaig, preferint-la a les de la segona, amb tota la provisionalitat abans dita i a l'espera d'opcions més definitives que poden ser diferents de les aquí discutides.

136. PAIS DE MORAIS, Joaquim i DE ALARCAO, Alberto, *La Population de Portugal*, C.I.C.R.E.D., 1975, pàg. 39.

137. Aquesta i altres informacions referides a Portugal, les devem a l'amabilitat del professor Jorge Manuel RODRIGUES FERREIRA que ens ha ilustrat complidament en respondre a les consultes que li férem.

138. Una divisió d'aquesta mena la proposa la *Geografía de la Sociedad Humana* de la Editorial Planeta, vol. 4, 1982, pàg. 620-621.

139. Vegeu gràfic 10.

4.1.5. Conclusió de l'assaig

Resta aquí un assaig de divisió regional de nivell I coherent amb uns pocs criteris importants que hem explicat. Pot ser un punt de referència pel contrast amb els altres factors i criteris que cal tenir també presents dintre la complexitat implicada en una divisió territorial. La darrera determinació serà política i hi poden pesar molt les conseqüències polítiques immediates que es derivin d'una o altra divisió territorial. Però l'encert o desencert de la divisió regional que s'adopti per a Espanya i Portugal, dintre la varietat d'opcions possibles, dependrà de la seva adequació o inadequació als factors reals que els condicionen i la seva funcionalitat a llarg termini. La proposta assajada aquí és discutible, però en tot cas creiem que pot servir-nos provisionalment per a establir una comparació, en alguns paràmetres demogràfics i territorials més elementals, amb les regions de nivell I dels altres deu estats de la C.E.E., que compten ja amb una divisió territorial d'aquesta mena.

4.2. Classificació de les regions de nivell I provisionalment completades de l'Europa dels Dotze

Les 67 regions de nivell I que ens resulten de la incorporació de 13 regions de nivell I entre Espanya i Portugal establertes a l'apartat anterior, a les 54 de l'Europa dels Deu, ens permet de fer unes classificacions per al conjunt de l'Europa dels Dotze, amb la provisionalitat que li dóna el caràcter d'assaig d'aquella divisió regional d'Espanya i Portugal.

Ens reduïm en la presentació d'aquest tema, a donar tres llistes que resulten d'ordenar de més a menys la població, la superfície territorial i la densitat, i remetem el lector als mapes dels gràfics 20 i 21. Aquest darrer mapa, sense el detall del gràfic 12 de les regions de nivell II, aporta en superfícies més amples, una panoràmica que permet de copsar les grans línies de la distribució territorial a Europa.

Prou que veiem que aquests gràfics i les tres llistes (Vegeu pàgs. 88 i 89) ofereixen una base per a consideracions comparatives ben sustancioses. Aturem però, aquí, les nostres consideracions, conscients que és aquesta una manera d'acabar el text que s'adiu a una característica clau del nostre intent en aquest llibre: facilitar materials per a posteriors elaboracions que facin avançar el coneixement de la població en els diversos territoris d'Europa.

TAULES ESTADÍSTIQUES

Taula 1. Grans conjunts del món: població total i densitat l'any 1981. Població de menys de quinze anys l'any 1980.

	Població total 1-VII-1981		Població menys 15 anys[18] 1-VII-1980			Superfície		
	milions d'habitants	%	milions d'habitants	% població tot. bloc[19]	% població món — 15 anys	milions Km²	%	Densitat 1-VII-1981 habitants per Km²
Europa dels Dotze[1]	319	7'1	69'4	21'8	4'4	2'3	1'6	141[1]
Resta Europa occidental[2]	32	0'7	6'3	19'9	0'4	1'4	1'0	23
Europa oriental sense U.R.S.S.[3]	135	3'0	32'2	24'0	2'0	1'3	1'0	106[3]
U.R.S.S. europea[4]	202	4'5	49	24'5	3'1	5'6	4'1	36[4]
Total EUROPA	689	15'3	157	22'9	9'9	10'5	7'7	67
Total EUROPA sense U.R.S.S.[4]	487[5]	10'8	108	22'3	6'8	4'9	3'6	90
Total U.R.S.S.	268	5'9	65	24'5	4'1	22'4	16'5	12
U.R.S.S. asiàtica[4]	66	1'5	16	24'5	1'0	16'8	12'4	4[4]
Àsia occidental meridional[6]	101	2'2	41	41'8	2'6	4'5	3'3	22
Índia[7]	692	15'3	266	39'2	16'8	3'3	2'4	210
Àsia meridional central sense l'Índia[8]	273	6'1	120	44'4	7'6	3'5	2'6	78
Xina	1.008	22'3	370	36'9	23'3	9'6	7'1	105
Japó	117	2'6	27	23'1	1'7	0'4	0'3	293
Àsia oriental sense Xina ni Japó[9]	434	9'6	169	39'8	10'6	6'3	4'6	69
Total ÀSIA	2.691	59'6	1.009	38'0	63'6	44'4	32'7	61
Total ÀSIA sense U.R.S.S.	2.625	58'2	993	38'3	62'6	27'6	20'3	95
Austràlia i Nova Zelanda	18'1	0'4	4'6	25'7	0'3	8'0	5'9	2
Resta Oceania	5'1	0'1	2'2	43'1	0'1	0'6	0'4	9
Total OCEANIA[10]	23'2	0'5	6'8	29'6	0'4	8'5	6'3	3
Groenlàndia[11]	0'05	0'0	0'01	26'8	0'0	2'2	1'6	0
Canadà	24	0'5	5'5	22'7	0'3	10'0	7'4	2
U.S.A.[12]	230	5'1	50'5	22'2	3'2	9'4	6'9	24
Brasil	124	2'7	45'7	37'7	2'9	8'5	6'3	15
Llatinoamèrica sense Brasil[13]	249	5'5	97	40'4	6'1	12'0	8'8	21
Total AMÈRICA	627[14]	13'9	199	32'4	12'5	42'1	31'0	15
Àfrica: estats mediterranis[15]	93	2'1	39	42'9	2'5	5'8	4'3	16
Àfrica: sense estats mediterranis	391	8'7	176	45'7	11'1	24'5	18'0	16
Total ÀFRICA	484	10'7	215	45'2	13'5	30'3	22'3	16
TOTAL MÓN	4.514[16]	100'0	1.587	35'6	100'0	135'8[17]	100'0	32'2

Font: Elaboració Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS *Demographic Yearbook 1982,* New York 1984.

Notes a la taula 1:

Aquesta taula, elaborada sobre dades del *Demographic Yearbook 1982* de les NACIONS UNIDES, reprodueix algunes de les macro-regions del món indicades en aquest anuari. No obstant això, hem cregut d'utilitat destacar alguns països i blocs de països de peculiar interès per als objectius d'aquest llibre. Això ens ha portat a anar més enllà de la reproducció literal de la taula 1 de l'esmentat anuari, reelaborant les dades en base al detall que ofereix aquell mateix anuari en les taules posteriors, particularment les taules 3 i 5. En les notes que vénen a continuació oferim precisions sobre aquesta taula. Per a més detall sobre l'abast i el valor dels càlculs ens remetem a les abundants notes que consten en la publicació que ens ha fornit les dades de base. Pretenem aquí únicament donar les dades a grans trets a manera de marc general: milions d'habitants, milions de Km², grans blocs territorials. L'arrodoniment de l'última xifra és la causa, de vegades, que les sumes no quadrin amb exactitud.

1. Els dotze estats que, a partir de l'1-I-1986, formen la Comunitat Econòmica Europea són: R.F. d'Alemanya, Bèlgica, Dinamarca, Espanya, França, Grècia, Irlanda, Itàlia, Luxemburg, Països Baixos, Portugal i Regne Unit. Inclosos els arxipèlags de Canàries, Madeira i Açores. Exclosa l'illa de Groenlàndia, dependent de Dinamarca, que entra en l'àrea geogràfica d'Amèrica. La densitat de l'Europa dels dotze ha estat calculada sobre dades de població i superfície més detallades que les que ofereix aquesta taula. Vegeu taula 12.
2. Inclou els estats de Finlàndia, Suècia, Noruega, Islàndia, Àustria, Suïssa i Malta. Exclosa la Turquia europea (Tràcia oriental) que queda en la taula integrada amb la resta de Turquia en l'Àsia occidental meridional. Més endavant farem ús del concepte RESTA D'EUROPA incloent-hi els països d'Europa que no són ni de l'Europa dels dotze ni Repúbliques Socialistes. En ells inclourem la Turquia europea. (Vegeu taules 13 i 35).
3. Incloem en aquest concepte els estats de: R.D. Alemanya, Polònia, Txecoslovàquia, Hongria, Romania, Bulgària, Albània i Iugoslàvia. Excloem la U.R.S.S. europea que per la seva magnitud té consideració a part, i Grècia, la qual malgrat la seva situació geogràfica a l'Europa oriental, en formar part de la C.E.E. ha entrat a l'Europa dels dotze.
4. Les dades que ofereix el *Demographic Yearbook 1982* de UNITED NATIONS, de la U.R.S.S. distingeixen únicament la U.R.S.S. europea i la U.R.S.S. asiàtica per a 1970. Hem calculat les mateixes proporcions per a la població del total de la U.R.S.S. calculada per a 1981 en l'estimació que dóna l'esmentat Anuari. Més endavant (taules 11, 15 i 44) i text (2.9.) oferirem altra divisió de la U.R.S.S. entre Europa i Àsia i la raonarem amb detall. La població de la U.R.S.S. allà considerada és la del cens de 17-I-1979 i dóna un total de 262.442 milers d'habitants, repartits entre 172.243 milers d'habitants a Europa i 90.199 a Àsia. La superfície de la U.R.S.S., de 22.402.200 Km², resta repartida entre 5.365.300 Km² a Europa i 17.036.900 a Àsia. Això donarà unes densitats de 32 habs./Km² a la U.R.S.S. europea i 5 a la U.R.S.S. a Àsia, mentre que el conjunt de la U.R.S.S. donarà 12 hab./Km².
5. La població calculada per a Europa sense la U.R.S.S., l'any 1981, en el *Demographic Yearbook 1982* de les NACIONS UNIDES és de 485 milions d'habitants, és a dir, 2 milions menys dels que ens dóna la suma de macro-regions que hem elaborat en base a la suma dels estats inclosos en cada una d'elles.
6. Comprèn el territori que s'estén des de Turquia (tota sencera, inclosa la Tràcia oriental, que pertany al continent europeu) fins a l'Irak i Oman segons la divisió en macro-regions que segueix el *Demographic Yearbook* de les NACIONS UNIDES.
7. La població de l'Índia ha estat calculada a meitat de l'any 1981 en base a les dades del cens de l'1-III-1981 que ofereix la taula 3 de l'esmentat *Demographic Yearbook* i el càlcul de la població a meitat de l'any 1982 que ofereix la taula 5 del mateix anuari, en comptes de reproduir la dada de meitat de l'any 1981 que consta en aquella taula i no tenia encara en compte l'esmentat cens.
8. L'Àsia meridional central inclou nou països dels quals quatre són a l'occident de l'Índia (Iran, Afganistan, Pakistan i les illes Maldives) i altres a l'orient de l'Índia (Nepal, Bhutan, Bangla Desh i l'illa de Sri-Lanka, abans Ceilan). L'Índia que és amb molt la més extensa i poblada, resta al centre. Les dades de superfície de l'Àsia meridional central, inclosa l'Índia que ofereix la taula 1 del *Demographic Yearbook 1982* de les NACIONS UNIDES indiquen 6.785.000 Km². En canvi, la suma de les superfícies dels estats individuals inclosos en aquest territori que dóna la taula 3 del mateix anuari donen 7.041.302 Km². En aquesta taula seguim la primera d'aquestes dades. El càlcul de la població de l'Àsia meridional central, l'hem fet a base de restar del total que l'esmentat Anuari atribueix a l'Àsia meridional central, la població que hem calculat per a l'Índia (Cfr. nota 7).
9. Inclou el que a l'esmentat Anuari del 1982 entra en la denominació: Altres països de l'Àsia oriental, és a dir, Mongòlia, les dues Corees, Macau, Hong Kong i el que anomenem Àsia oriental meridional, és a dir el territori continental que va des de Birmània a Vietnam, i el de les poblades illes del Pacífic, amb Filipines, Malàsia, Singapur, Timor oriental i Indonèsia (inclosa la part occidental de l'illa de Nova Guinea).
10. A Oceania entra la Melanèsia i la Micronèsia, la Polinèsia, Austràlia i Nova Zelanda. De l'illa de Nova Guinea, únicament la part oriental, és a dir Papua-Nova Guinea, la qual comprèn la major part de la població de la «Resta d'Oceania». La part oriental de l'illa pertany a Indonèsia i per això és inclosa a l'Àsia Oriental. Excloses les illes Hawaii, que entren als U.S.A.
11. L'illa de Groenlàndia és territori dependent de Dinamarca.
12. Les illes Hawaii són incloses en la taula als U.S.A., i per tant a Amèrica.
13. El *Demographic Yearbook 1982* de les NACIONS UNIDES inclou en la taula 1, i pàgina 31, sota la denominació de Latin America tot el que al continent americà no és Groenlàndia, Canadà, U.S.A., Bermuda i Saint Pierre-et-Miquelon (un dels D.O.M., Departament d'Outre Mer, de França). Seguim aquest criteri en la nostra taula. Cal, però, advertir que, per a les mesures en milions d'habitants i milions de Km² que emprem en la taula, les reduïdes dimensions territorials i demogràfiques dels dos darrers territoris resulten irrellevants, (Bermuda 53 Km² i 67.761 habitants en el cens del 12-V-1980, i Saint Pierre-et-Miquelon 242 Km² i 6.041 habitants en el cens del 9-III-1982).
14. La població d'Amèrica segons la taula 1 de l'esmentat Anuari era de 623 milions en comptes dels 627 milions que fem constar en la taula. Aquesta diferència és deguda a Amèrica del Nord que, a la taula 1 de l'Anuari, consta com de 250 milions d'habitants, quan les dades calculades per a Canadà i U.S.A. en la taula 5 del mateix Anuari, sumen 254 milions d'habitants.
15. Inclou Marroc, Algèria, Tunísia, Líbia i Egipte.
16. La població calculada per a tot el món a meitat de 1981 en l'esmentat Anuari és de 4.508 milions d'habitants. La diferència amb els 4.514 milions d'habitants que figuren en la nostra taula es deu a la variació en les dades corresponents a Europa i Amèrica, segons hem indicat respectivament en les notes 5 i 14.
17. En aquesta superfície del món no està inclosa l'Antàrtida, continent deshabitat d'uns 13'2 milions de Km² compreses les illes. La superfície de les terres emergides del món, la calcula el *Calendario Atlante De Agostini 1985,* en 149'4 milions de Km². I la superfície total de la Terra, incloses les superfícies marines, en 510'1 milions de Km².
18. La població de menys de 15 anys fa referència a 1980, en comptes de 1981, per ésser aquell l'últim any del qual dóna aquestes dades el *Demographic Yearbook* 1982 i el de 1983 (UNITED NATIONS). Hem preferit el volum de 1983 per les reavaluacions que ofereix.
19. El càlcul és fet sobre la població total del mateix any 1980, tal com figura en la taula 2 del *Demographic Yearbook 1983.*

Taula 2. Distribució de la població del món: els anys 1950-1980 i projeccions 1985-2000

	Avaluacions fetes el 1982					Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)			
	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	33'2	31'4	28'4	26'9	25'5	24'2	23'0	21'9	20'8
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	66'8	68'6	71'6	73'1	74'5	75'8	77'0	78'1	79'2
TOTAL MÓN	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0
EUROPA sense U.R.S.S.	15'7	14'1	12'5	11'6	10'9	10'2	9'5	8'9	8'4
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	7'2	7'1	6'6	6'2	6'0	5'5	5'6	5'3	5'1
ÀSIA sense U.R.S.S.	54'5	55'3	56'9	57'8	58'2	58'3	58'3	58'1	57'8
XINA	22'1	22'1	22'5	22'9	22'5	22'0	21'3	20'9	20'5
JAPÓ	3'3	3'1	2'8	2'7	2'6	2'5	2'3	2'2	2'1
ÍNDIA	14'0	14'3	15'0	15'2	15'5	15'8	14'7	15'8	15'7
AMÈRICA DEL NORD	6'6	6'6	6'2	5'9	5'7	5'4	5'2	5'1	4'9
LLATINOAMÈRICA	6'6	7'2	7'7	7'9	8'1	8'4	8'6	8'8	9'0
OCEANIA	0'5	0'5	0'5	0'5	0'5	0'5	0'5	0'5	0'5
ÀFRICA	8'9	9'2	9'7	10'1	10'7	11'4	12'3	13'3	14'3
TOTAL MÓN	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0
TOTAL MÓN en milions d'habitants	2.504	3.013	3.648	4.076	4.453	4.842	5.248	5.679	6.127

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 42-43, 48-49

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 3. Grans regions del món: creixement de la població des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000

	Percentatge anual de creixement de la població, per quinquennis.						
	Avaluacions fetes el 1982				Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)		
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	1'28	1'19	0'89	0'74	0'64	0'60	0'52
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	2'11	2'30	2'46	2'14	2'02	1'92	1'79
TOTAL MÓN	1'84	1'96	2'03	1'77	1'67	1'61	1'52
EUROPA sense U.R.S.S.	0'79	0'91	0'64	0'40	0'33	0'30	0'26
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	1'71	1'49	0'95	0'93	0'95	0'91	0'76
ÀSIA sense U.R.S.S.	2'00	2'14	2'35	1'89	1'73	1'59	1'43
XINA	2'16	1'76	2'37	1'44	1'17	1'04	1'17
JAPÓ	1'43	0'99	1'33	0'91	0'57	0'43	0'40
ÍNDIA	1'88	2'49	2'31	2'15	1'99	1'78	1'34
AMÈRICA DEL NORD	1'80	1'49	1'05	1'07	0'89	0'88	0'74
LLATINOAMÈRICA	2'72	2'80	2'51	2'37	2'30	2'19	1'85
OCEANIA	2'25	2'08	1'85	1'66	1'50	1'43	1'27
ÀFRICA	2'11	2'44	2'74	3'00	3'01	3'08	3'05
TOTAL MÓN	1'84	1'96	2'03	1'77	1'67	1'61	1'52

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 44-45.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 4. Grans regions del món: natalitat en el món des del 1950, amb projeccions fins a l'any 2000.

	Taxa bruta de natalitat (naixements per mil habitants i per any), per quinquennis						
		Avaluacions fetes el 1982			Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)		
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	22'7	20'3	17'0	15'9	15'5	15'0	14'1
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	45'4	42'8	38'7	33'5	31'2	29'5	26'9
TOTAL MÓN	38'0	35'9	32'7	28'9	27'3	26'1	24'1
EUROPA sense U.R.S.S.	19'8	18'7	16'1	14'4	14'0	13'7	13'0
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	26'3	22'3	17'8	18'3	18'8	18'1	16'3
ÀSIA sense U.R.S.S.	44'0	40'7	36'8	30'3	27'4	25'4	22'8
XINA	45'5	37'2	34'1	22'0	18'5	17'1	18'7
JAPÓ	23'7	17'2	19'2	15'4	12'4	11'5	12'9
ÍNDIA	46'3	47'1	39'7	36'1	33'2	29'9	29'0
AMÈRICA DEL NORD	25'1	22'8	16'5	16'3	16'0	15'7	14'3
LLATINOAMÈRICA	42'5	41'0	35'4	33'3	31'8	29'9	25'5
OCEANIA	27'6	26'7	24'8	21'9	21'1	20'4	18'8
ÀFRICA	48'1	48'3	47'0	46'9	46'4	45'6	42'6
TOTAL MÓN	38'0	35'9	32'7	28'9	27'3	26'1	24'1

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 76-81

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 5. Grans regions del món: mortalitat en el món des del 1950, amb projeccions fins a l'any 2000.

	Taxa bruta de mortalitat (defuncions per mil habitants i per any), per quinquennis						
	Avaluacions fetes el 1982				Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)		
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	10'1	9'0	9'2	9'4	9'6	9'5	9'4
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	24'4	19'7	14'0	12'1	11'0	10'2	9'0
TOTAL MÓN	19'7	16'4	12'7	11'4	10'6	10'0	9'1
EUROPA sense U.R.S.S.	10'9	10'2	10'4	10'5	10'7	10'7	10'4
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	9'2	7'2	7'9	9'0	9'3	9'1	8'7
ÀSIA sense U.R.S.S.	24'1	19'4	13'3	11'2	10'2	9'5	8'6
XINA	23'9	19'7	10'5	7'6	6'8	6'8	7'0
JAPÓ	9'4	7'3	6'6	6'1	6'7	7'3	8'8
ÍNDIA	27'5	22'2	16'6	14'6	13'3	12'1	10'2
AMÈRICA DEL NORD	9'4	9'2	9'3	9'1	9'1	8'9	8'7
LLATINOAMÈRICA	15'5	12'2	9'8	8'8	8'2	7'6	6'7
OCEANIA	12'4	10'5	9'3	9'0	8'4	8'2	7'8
ÀFRICA	27'2	23'3	19'7	18'0	16'5	14'9	12'1
TOTAL MÓN	19'7	16'4	12'7	11'4	10'6	10'0	9'1

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 88-93

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.

2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 6. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: natalitat, mortalitat i creixement natural des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis.

(Taxes per mil habitants i per any)

	Avaluacions fetes el 1982						Projecció avaluada el 1982 (variant mitjana)			
	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000
Regions més desenvolupades[1]										
NATALITAT	22'7	21'7	20'3	17'9	17'0	15'9	15'5	15'0	14'6	14'1
MORTALITAT	10'1	9'3	9'0	9'1	9'2	9'4	9'6	9'5	9'5	9'4
CREIXEMENT NATURAL	12'7	12'4	11'3	8'8	7'8	6'5	5'9	5'5	5'1	4'7
Regions menys desenvolupades[2]										
NATALITAT	45'4	46'1	42'8	42'3	38'7	33'5	31'2	29'5	28'3	26'9
MORTALITAT	24'4	24'7	19'7	16'7	14'0	12'1	11'0	10'2	9'6	9'0
CREIXEMENT NATURAL	21'1	21'4	23'1	25'6	24'6	21'4	20'2	19'2	18'7	17'9
TOTAL MÓN										
NATALITAT	38'0	38'4	35'9	35'1	32'7	28'9	27'3	26'4	25'2	24'1
MORTALITAT	19'7	19'8	16'4	14'5	12'7	11'4	10'6	10'0	9'5	9'1
CREIXEMENT NATURAL	18'3	18'6	19'5	20'7	20'0	17'5	16'6	16'0	15'7	15'1

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 76-77, 88-89, 140, 142 i 144.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 7. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: taxa de reproducció des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis

	Taxa bruta de reproducció						
		Avaluacions fetes el 1982			Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)		
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	1'38	1'31	1'07	1'00	0'96	0'96	0'99
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	3'03	2'94	2'70	2'26	2'00	1'80	1'56
TOTAL MÓN	2'44	2'41	2'22	1'91	1'73	1'60	1'44
EUROPA sense U.R.S.S.	1'26	1'28	1'06	0'96	0'93	0'90	0'91
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	1'38	1'24	1'18	1'16	1'15	1'15	1'14
ÀSIA sense U.R.S.S.	2'91	2'77	2'55	2'04	1'74	1'52	1'28
XINA	2'92	2'62	2'48	1'50	1'14	0'98	0'93
JAPÓ	1'34	0'98	1'01	0'88	0'83	0'83	0'89
ÍNDIA	3'28	3'18	2'73	2'44	2'15	1'85	1'40
AMÈRICA DEL NORD	1'69	1'63	0'96	0'94	0'90	0'93	1'01
LLATINOAMÈRICA	2'86	2'90	2'45	2'20	2'01	1'83	1'53
OCEANIA	1'86	1'92	1'55	1'39	1'32	1'26	1'21
ÀFRICA	3'18	3'22	3'20	3'18	3'16	3'10	2'86
TOTAL MÓN	2'44	2'41	2'22	1'91	1'73	1'60	1'44

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 100-105.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 8. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: esperança de vida en néixer des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis.

	Esperança de vida en néixer (anys de vida de la població d'ambdós sexes)						
		Avaluacions fetes el 1982			Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)		
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	65'1	69'8	71'4	72'1	73'0	73'9	75'4
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	41'0	45'6	52'7	54'8	56'6	58'2	61'8
TOTAL MÓN	45'8	49'9	55'4	57'3	58'9	60'4	63'5
EUROPA sense U.R.S.S.	65'3	69'7	71'4	72'2	73'2	74'1	75'4
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	61'7	70'0	70'4	69'6	70'9	72'1	74'0
ÀSIA sense U.R.S.S.	41'2	45'5	53'8	56'2	57'9	59'7	63'7
XINA	40'6	44'1	59'1	64'5	67'4	68'8	71'0
JAPÓ	64'0	68'9	73'3	75'6	76'6	77'2	77'6
ÍNDIA	38'7	43'7	48'4	50'6	52'5	54'5	58'6
AMÈRICA DEL NORD	69'0	70'1	71'5	73'3	74'1	74'8	76'2
LLATINOAMÈRICA	51'0	56'5	60'6	62'5	64'1	65'6	68'3
OCEANIA	61'0	64'0	65'9	66'4	67'6	69'0	71'6
ÀFRICA	37'5	41'6	45'5	47'6	49'7	51'8	55'7
TOTAL MÓN	45'8	49'9	55'4	57'3	58'9	60'4	63'5

Font: Elaboració de Lluis Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 112-113, 118-131.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 9. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: població de menys de quinze anys des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis.

	Percentatge de la població menor de quinze anys sobre la població total								
	Avaluacions fetes el 1982					Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)			
	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
REGIONS MÉS DESENVOLUPADES[1]	27'8	28'6	26'5	24'8	23'0	22'2	21'6	21'3	20'8
REGIONS MENYS DESENVOLUPADES[2]	38'8	41'5	42'4	41'7	40'0	37'4	35'1	33'9	32'9
TOTAL MÓN	35'1	37'5	37'9	37'1	35'6	33'7	32'0	31'1	30'4
EUROPA sense U.R.S.S.	25'4	25'8	24'9	23'9	22'3	20'9	20'1	19'8	19'3
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	30'1	30'7	28'6	26'1	24'3	24'8	25'0	24'5	23'6
ÀSIA sense U.R.S.S.	37'8	40'4	41'1	40'3	38'3	35'0	31'9	30'4	29'2
XINA	35'1	40'1	40'6	39'9	36'9	30'7	25'0	23'8	24'0
JAPÓ	35'4	30'2	24'0	24'3	23'6	21'5	18'6	17'3	17'5
ÍNDIA	40'9	41'3	42'4	41'2	39'2	37'3	35'2	33'1	30'7
AMÈRICA DEL NORD	27'2	31'3	28'4	25'3	22'6	21'9	22'1	22'2	21'6
LLATINOAMÈRICA	40'5	42'5	42'4	41'2	39'4	38'0	36'7	35'2	33'4
OCEANIA	29'7	32'9	32'2	31'1	29'5	28'4	27'4	26'9	26'1
ÀFRICA	42'2	43'4	44'8	45'0	45'2	45'4	45'8	45'6	45'2
TOTAL MÓN	35'1	37'5	37'9	37'1	35'6	33'7	32'0	31'1	30'4

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 140, 142, 144, 146, 160, 172, 174, 192, 202, 382, 394, 404 i 520.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 10. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: població de 65 i més anys des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis.

	Percentatge de la població de seixanta-cinc anys i més sobre la població total									
	Avaluacions fetes el 1982					Projeccions avaluades el 1982 (variant mitjana)				
	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2025
REGIONS MÉS DESENVOL.[1]	7'6	8'5	9'7	10'6	11'4	11'1	11'7	12'6	13'2	17'3
REGIONS MENYS DESENVOL.[2]	4'1	3'5	3'4	3'6	3'8	4'0	4'2	4'5	4'9	7'8
TOTAL MÓN	5'3	5'1	5'2	5'5	5'7	5'7	6'0	6'3	6'6	9'5
EUROPA sense U.R.S.S.	8'7	9'7	11'4	12'3	13'0	12'4	13'1	13'8	14'5	18'4
U.R.S.S. (europea i asiàtica)	6'1	6'8	7'8	9'0	10'8	9'3	9'4	11'1	11'9	14'9
ÀSIA sense U.R.S.S.	4'3	3'7	3'6	3'8	4'1	4'4	4'7	5'2	5'7	9'6
XINA	3'4	3'3	3'9	4'2	4'7	5'2	5'7	6'3	6'8	12'7
JAPÓ	4'9	5'7	7'1	7'9	9'0	9'9	11'2	13'0	14'9	20'6
ÍNDIA	5'9	4'1	2'9	3'0	3'2	3'5	3'9	4'3	4'8	8'5
AMÈRICA DEL NORD	8'1	9'1	9'6	10'3	11'1	11'3	11'7	11'9	11'7	17'3
LLATINOAMÈRICA	3'3	3'5	3'9	4'1	4'3	4'4	4'6	4'9	5'2	8'2
OCEANIA	7'5	7'4	7'3	7'5	7'9	8'2	8'7	9'0	9'1	12'4
ÀFRICA	3'6	3'2	3'2	3'1	3'1	3'0	3'0	3'0	3'0	3'8
TOTAL MÓN	5'3	5'1	5'2	5'5	5'7	5'7	6'0	6'3	6'6	9'5

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* Pàgs. 140, 142, 144, 146, 160, 172, 174, 192, 202, 382, 394, 404 i 520.

1. Regions més desenvolupades del món inclouen: Amèrica del Nord, Japó, tota Europa, Austràlia i Nova Zelanda i tota la U.R.S.S.
2. Regions menys desenvolupades del món inclouen: Àfrica, totes les regions de Llatinoamèrica, Xina i la resta de l'Àsia Oriental, totes les regions de l'Àsia Meridional, Melanèsia i Micronèsia-Polinèsia.

Taula 11. Europa, conjunts d'estats: població, superfície i densitat. Any 1981, (o 1980 o 1979)

		data[1]	Població milers d'habs.	% Total Europa	Superfície Km²	% total Europa	Densitat habitants/Km²
EUROPA DELS DOTZE		1981	318.815	48'14	2.254.369	21'98	141
RESTA EUROPA[2]		1981-1980	36.130	5'45	1.362.948	13'29	27
EUROPA ORIENTAL		1981-1980	135.168	20'41	1.274.912	12'43	106
U.R.S.S. en Europa[2]		17-I-1979	172.242	26'00	5.365.300	52'31	32
TOTAL EUROPA[2 i 15]			662.355	100'00	10.257.529	100'00	65
EUROPA-12:	7 estats més septentrionals[3]		151.067	22'81	680.411	6'63	222
	5 estats més meridionals[4]		167.748	25'33	1.573.958	15'34	107
RESTA EUROPA:	4 estats nòrdics[5]		17.428	2'63	1.213.720	11'83	14
	2 estats centre[6]		13.925	2'10	125.148	1'22	111
	2 estats sud[7]		4.777	0'72	24.080	0'23	198
EUROPA ORIENTAL:	4 estats nord-centre[8]		78.760	11'89	641.948	6'26	123
	4 estats més meridionals[9]		56.408	8'52	632.964	6'17	89
U.R.S.S. en EUROPA[10, 2]:	RSS d'Ucraïna i de Moldàvia[11]		53.705	8'11	637.400	6'21	84
	3 RSS bàltiques i Bielorússia[12]		16.945	2'56	381.600	3'72	44
	RSFS de Rússia en Europa[13]		100.642	15'19	3.955.800	38'56	25
	RSS de Kazakhstan en Europa[14]		951	0'14	263.200	2'57	4
	Mar Blanca i mar d'Azov		—	—	127.300	1'24	—
TOTAL EUROPA[2, 15]			662.355	100'00	10.257.529	100'00	65

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 12, 13, 14 i 15.

1. Per a més precisions sobre la data de referència vegeu taules 12, 13, 14 i 15.
2. Les diferències entre aquestes dades i les de la taula 1, a part d'alguna petita incidència a causa de les dates de referència, es deuen a la inclusió en aquesta taula de la Turquia europea (Tràcia) dintre el concepte: Resta d'Europa, mentre que en la taula 1 el concepte Resta d'Europa Occidental excloïa aquesta part de Turquia. Però més que res la diferència amb la taula 1 prové d'una consideració diferent del que és la superfície de la U.R.S.S. en Europa. En aquesta taula aquest concepte ha estat elaborat per addició de les regions considerades europees en la U.R.S.S., segons expliquem amb més detall en el text.
3. Els set estats més septentrionals de l'Europa dels 12 són: Alemanya R.F., Bèlgica, Dinamarca, Irlanda, Luxemburg (G.D.), Països Baixos i Regne Unit.
4. Els cinc estats més meridionals de l'Europa dels 12 són: Espanya, França, Grècia, Itàlia i Portugal. Noteu, però, que la millor qualificació de la posició geogràfica que defineix a França dintre l'Europa dels Dotze és la d'una posició central. Del seu territori, el més extens entre els dotze estats, es pot dir que bona part es troba al sud de la C.E.E. dels 12, però també altra part es troba en la banda septentrional. Malgrat això, del conjunt de l'estat es pot dir amb tota veritat que és un dels cinc estats més meridionals d'entre els dotze.
5. Els quatre estats nòrdics de la Resta d'Europa són: Finlàndia, Islàndia, Noruega i Suècia.
6. Els dos estats del centre d'Europa que entren en el concepte de Resta d'Europa són: Àustria i Suïssa.
7. En el sud, entren en el concepte de la Resta d'Europa: Malta i la Turquia europea (Tràcia) que és una part minoritària de l'estat de Turquia, majoritàriament situat en Àsia.
8. Els quatre estats del nord-centre de l'Europa Oriental són: Alemanya R.D., Hongria, Polònia i Txecoslovàquia.
9. Els quatre estats del sud de l'Europa Oriental són: Albània, Bulgària, Iugoslàvia i Romania. L'exclusió de Grècia i de la Turquia europea (Tràcia) en aquest concepte és deguda al component d'alineació política que s'afegeix aquí al criteri geogràfic. Pel que fa a la U.R.S.S., rep consideració pròpia diferenciada.
10. Les agrupacions que fem de les Repúbliques Socialistes Soviètiques (RSS) dintre de la U.R.S.S. en Europa obeeixen a situacions geogràfiques i a afinitat de característiques demogràfiques, especialment de densitat de població.
11. Cal notar que en el conjunt de la RSS d'Ucraïna i de la RSS de Moldàvia, la RSS d'Ucraïna s'emporta el 93% de la població i el 95% de la superfície.
12. Les tres RSS bàltiques són: Estònia, Letònia i Lituània. La RSS de Bielorússia s'emporta el 56% de la població i el 54% de la superfície del conjunt. Cal notar que l'*oblast* de Kaliningrad, malgrat la seva posició geogràfica entre Polònia i les RSS bàltiques de la U.R.S.S., no entra en aquest conjunt sinó que és part de la RSFS de Rússia, formant un enclavament territorial.
13. La RSFS de Rússia s'estén a més àmpliament per Àsia. Vegeu text.
14. La RSS de Kazakhstan s'estén molt majoritàriament per Àsia. Vegeu text.
15. No són inclosos els micro-estats europeus: Andorra, Liechtenstein, Mònaco, San Marino i Ciutat del Vaticà. Tampoc han estat inclosos els territoris dependents de les illes del Canal ni de l'illa de Man (dependent de la corona britànica sense formar part, però, del Regne Unit), illes Feroe (dependents de Dinamarca), illes de Svalbard i Jan Mayen (dependents de Noruega) i Gibraltar (dependència colonial de la corona britànica en el continent). En conjunt, val a dir que la població de tots aquests territoris és molt reduïda en nombre, amb l'excepció de la de les illes del Canal (133.000 habitants en 1981) i la de l'illa de Man (64.679 habitants en 1981).

Taula 12. Europa-12: població, superfície i densitat dels dotze estats. Any 1981 i projecció 1985.

Estats	Població de dret milers d'habitants mitjana anual 1981[1]	Projecció població milers d'habitants 1-I-1985[2]	Superfície Km²	Densitat[4] habitants/Km² 1981
ALEMANYA R.F.	61.682	61.051	248.678	248
BÈLGICA	9.859	9.840	30.519	323
DINAMARCA	5.122	5.102	43.080	119
ESPANYA	37.563	38.471	504.750	74
FRANÇA	54.149	54.842	543.965	100
GRÈCIA	9.740	9.931	131.990	74
IRLANDA	3.443	3.556	70.285	49
ITÀLIA	56.502	56.958	301.268	188
LUXEMBURG	366	366	2.586	141
PAÏSOS BAIXOS	14.247	14.560	41.160[3]	346[3]
PORTUGAL	9.794	10.252	91.985	106
REGNE UNIT	56.348	56.290	244.103	231
TOTAL	318.815	321.219	2.254.369	141

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Regionales 1985*, pàgs. 26-29 per a la població de 1981 (mitjana anual) de la C.E.E.-10; per a Espanya: I.N.E., *Poblaciones de derecho y de hecho de los municipios españoles. Censo de población de 1981*; per a Portugal: UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 150; per a les projeccions de.1985: EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*; per a les superfícies: EUROSTAT, *Statistiques de Base de la Communauté. Période de référence 1981.* Edition 1983.

1. Les dades de població de 1981, responen, pel que fa als 10 estats que en 1985 formaven la C.E.E., a la sèrie que ofereix EUROSTAT a l'anuari d'estadístiques regionals 1985. La raó de triar aquesta sèrie com a bàsica per al nostre estudi és la de la seva adequació a les sumes de les dades regionals de cada estat. En EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*, les dades de 1981 d'alguns estats han estat revisades a la llum de les dades de recomptes censals més recents. En general es tracta de rectificacions poc importants. Les dades de població de 1981 d'Itàlia que han tingut una revisió de més importància incorporaven ja en l'anuari d'estadístiques regionals 1985 aquesta revisió en relació als anuaris anteriors.

Per a Espanya i Portugal, les dades de 1981 es refereixen a les dades dels censos respectius, seguint la pauta que el mateix EUROSTAT segueix per a Grècia.

Cal tenir present les abundants variants de procediments emprats per arribar a establir les dades de població de 1981. Les notes que segueixen extretes majoritàriament del que adverteixen les publicacions d'EUROSTAT (*Annuaire de Statistiques Regionales 1985*, pàgs. LXXXIV i LXXXV i la nota 1 de la pàg. 28; també: *Statistiques Démographiques 1985* pàgs. 39-40) indiquen les variants i els procediments.

— *Si no es diu altra cosa* en el que segueix, el procediment emprat ha consistit a treure la mitjana aritmètica de la població a principi i a final de l'any.
— *Per a la R.F. d'Alemanya* es tracta de la mitjana aritmètica de les dades mensuals.
— *Per a Espanya*, cens de la població 1-III-1981 corresponent a Espanya peninsular i insular. Excloses Ceuta i Melilla. EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*, pàg. 211, dóna la dada de 37.750.800 habs. com a mitjana aritmètica 1981 de la població d'Espanya.
— *Per a França*, dada no revisada encara a la llum del cens del 4-III-1982, EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*, pàg. 87 dóna la dada revisada de 54.181.800 habs., com a mitjana anual 1981.
— *Per a Grècia*, dades del cens de població del 5-IV-1981. EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*, pàgs. 65, dóna la xifra de 9.729.400 calculada per a 30-VI-1981. Resulta aparentment contradictori que aquesta xifra sigui inferior a la del cens, quan la població es troba a un ritme de creixement. Tal volta es tracti d'una diferència de conceptes, ja que en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, taula 3 nota 75 es fa notar que el cens de Grècia comprenia els militars en servei fora del país, però no comprenia els militars estrangers de servei en el territori grec.
— *Per a Irlanda*, estimació a 30-IV-1981.
— *Per a Itàlia*, dada revisada a la baixa en referència a anteriors estimacions (57.196.000 habs.), en base al resultat del cens del 25-X-1985 el qual va palesar que aquelles estimacions eren massa altes, degut més que res a que molts emigrants no havien notificat la seva sortida del país.
— *Per a Portugal*, cens del 16-III-1981. Dades provisionals de la població de fet. Inclou Portugal continental i els arxipèlags d'Açores i de Madeira. EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985*, pàg. 199 dóna la xifra de 9.855.400 com a població mitjana calculada per a 1981.
— *Per al Regne Unit*, població «interna» la qual afegeix a la població resident les forces armades estrangeres que es troben en el país. Cens 5-IV-1981. Vegeu també altres dades a la taula 27.

2. Cal advertir amb èmfasi que les dades per a 1-I-1985 són projeccions demogràfiques, subjectes pel que fa al seu càlcul a complexes hipòtesis que a vegades es veuen confirmades pels fets i a vegades es veuen desmentides. Es tracta de dades indicatives a l'engròs, de les tendències que segueix la població, però destinades a ser substituïdes per les dades dels

recomptes censals no realitzats o no publicats encara. Són dades extretes d'EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985,* taula 11, corresponents a cada un dels dotze estats (a excepció d'Irlanda). Al peu de cada una d'aquestes taules s'expliciten les hipòtesis seguides en la projecció. En els casos que indiquem a continuació no s'hi troba en la font esmentada la projecció referida a 1-I-1985, sinó a altra data. Hem procedit en aquests casos a elaborar una dada per a 1-I-1985 en base a un repartiment proporcional al període considerat. Les dates i els habitants (en milers) que ens han servit de base per a aquests càlculs, han estat els següents:

— *Per a Espanya,* 1-III-1981 (dada d'aquesta mateixa taula) 37.566 i projecció per a 1-III-1986 (EUROSTAT, op. cit.) 38.746'4.
— *Per a Grècia,* la taula 11 dóna una població per a 30-VI-1980 de 9.308'2 i una projecció per a 30-VI-1985 de 9.590'7. Aquestes dades ens resulten incongruents amb les que dóna el cens del 5-IV-1981, 9.740. És per això que hem pres com a base les dades que dóna la mateixa publicació d'EUROSTAT a la taula 1 (pàg. 187) per a l'1-I-1981, 9.698'5, i per a l'1-I-1984, 9.872'1, perllongant la sèrie al mateix ritme de creixement 1981-1984, fins a l'1-I-1985.
— *Per a Irlanda,* la publicació esmentada omet la taula 11 de projecció de la població. Hem calculat una projecció per a 1-I-1985 en base a cercar el ritme d'increment anual entre 1-I-1982 i 1-I-1984 (provisional) de la taula 1, pàg. 163.
— *Per a Itàlia,* 1-I-1980, 56.999, i projecció per a 1-I-1986, 56.964.
— *Per a Portugal,* 1-I-1981, 9.965'9 (sorprèn aquesta xifra quan el cens de 16-III-1981 donava 9.855'4), i projecció per a 1-I-1986, 10.284'1.
— *Per al Regne Unit,* 30-VI-1981, 56.252, i projecció per a 30-VI-1985, 56.296.

3. Inclosos 7.220 Km² de superfície no regionalitzada corresponents a aigües internes.
4. Xifres arrodonides.

Taula 13. Resta d'Europa: població, superfície i densitat dels vuit estats. Any 1981 (o 1980) i estimació per a l'any 1983

Estats	Població de dret: data de 1980-1981	Població de dret: milers d'habitants	Estimació població[2] milers d'habitants 1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1980-1981
ISLÀNDIA	est. XII-1981	232	240[2]	102.829	2
FINLÀNDIA	cens 1-XI-1980	4.785	4.867	337.032	14
NORUEGA	cens 1-XI-1980	4.091	4.123[2]	323.895	13
SUÈCIA	cens 8-IX-1980	8.320	8.329[2]	449.964	18
TOTAL EUROPA NÒRDICA		17.428	17.559	1.213.720	14
ÀUSTRIA	est. 1981[1]	7.559	7.552	83.855	90
SUÏSSA	cens 2-XII-1981	6.366	6.423	41.293	154
TOTAL EN CENTRE EUROPA		13.925	13.975	125.148	111
MALTA	est. 1-VII-1981	364	377[2]	316	1.152
TURQUIA EUROPEA	cens 12-X-1980	4.413	4.827[2]	23.764	186
TOTAL EN SUD EUROPA		4.777	5.204	24.080	198
TOTAL RESTA EUROPA		36.130	36.738	1.362.948	27

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 28 a 35, on s'indiquen les fonts originals de les diverses dades.
1. Per a Àustria, la població de dret segons el cens del 12-V-1981 donava 7.555.338 habitants de dret; segons UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook,* pàg. 150.
2. Cal advertir del caràcter provisional de les estimacions, les quals hauran de ser substituïdes per les dades que proporcionen els recomptes censals posteriors. Aquestes no sempre confirmen les dades prèviament estimades. Les estimacions de la població en 1983 figuren en les respectives taules citades aquí en la font, excepte en els casos d'Islàndia, Suècia i Malta, per als quals hem pres les dades que dóna per a meitat de l'any UNITED NATIONS. *Demographic Yearbook 1983*; i per a la Turquia europea, l'estimació de la qual per a octubre de 1983 és d'elaboració nostra en base al perllongament del mateix ritme de creixement de 1975 a 1980 fins a 1983. Per a Noruega, l'estimació és la feta pel gener de 1983.
3. Les densitats calculades segons les dades de població senceres prèvies a l'arrodoniment en milers d'habitants. Sobre aquest quocient s'ha fet l'arrodoniment de la xifra de les unitats, suprimits els decimals.

Taula 14. Europa Oriental: població, superfície i densitat dels vuit estats. Any 1981 (o 1980) i estimació per a l'any 1983

Estat	Població de dret		Estimació població[1]		Superfície	Densitat habitants/Km²
	data de 1981 ó 1980	milers d'habitants	data de 1983	milers d'habitants	Km²	1981
ALBÀNIA	est. 1-VII-1981	2.725	1-VII	2.841	28.748	95
ALEMANYA R.D.	cens 31-XII-1981	16.706	VII	16.698	108.333	154
BULGÀRIA	est. XII-1981	8.905	1-VII	8.940[1]	110.912	80
HONGRIA	cens 1-I-1980	10.709	I	10.700	93.036	115
IUGOSLÀVIA	cens III-1981	22.425	——	22.800	255.804	88
POLÒNIA	est. XII-1981	36.062	XII	36.745[1]	312.683	115
ROMANIA	est. VII-1981	22.353	1-VII	22.550[1]	237.500	94
TXECOSLOVÀQUIA	cens 1-XI-1980	15.283	I	15.396	127.896	120
TOTAL EUROPA ORIENTAL		135.168		136.670	1.274.912	106

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 36 a 44, on s'indiquen les fonts originals de les diverses dades.

1. Cal advertir del caràcter provisional de les estimacions les quals han de ser substituïdes pels recomptes censals posteriors. Aquests no sempre confirmen les dades prèviament estimades. La procedència de les estimacions de la població per a 1983 figura en les respectives taules citades aquí en la font, excepte en els casos de Bulgària i Romania per a les quals hem pres les estimacions per a meitat de l'any que dóna UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, i Polònia per a la qual hem pres les dades que dóna el *Calendario Atlante De Agostini 1986*, per a desembre de 1983.

Taula 15. U.R.S.S.: població, superfície i densitat de les Repúbliques Socialistes Soviètiques Federades a Europa i a Àsia. Any 1979 i estimació per a l'any 1983

Repúbliques Socialistes Soviètiques Federades		Habitants cens 17-I-1979	Habitants estimació 1983	Superfície[2] Km²	Densitat habitants/Km² 1979
U.R.S.S. a Europa					
RSFS de RÚSSIA a Europa:	RÚSSIA (part europea)	100.642.000	102.311.000	3.955.800	25'44
URSS sense Rússia a Europa:	BIELORÚSSIA	9.559.000	9.807.000	207.600	46'05
	ESTÒNIA	1.466.000	1.507.000	45.100	32'51
	LETÒNIA	2.521.000	2.569.000	63.700	39'58
	LITUÀNIA	3.399.000	3.506.000	65.200	52'13
	MOLDÀVIA	3.948.000	4.052.000	33.700	117'15
	UCRAÏNA	49.757.000	50.461.000	603.700	82'42
	KAZAKHSTAN (part europea)	951.000	985.000	263.200	3'61
	(Mar Blanca i mar d'Azov)	——	——	127.300	——
TOTAL U.R.S.S. a Europa		172.243.000	175.198.000	5.365.300	32'10
U.R.S.S. a Àsia					
RSFS de RÚSSIA a Àsia:	RÚSSIA (part asiàtica)	36.910.000	38.401.000	13.119.600	2'81
URSS sense Rússia a Àsia:	ARMÈNIA	3.031.000	3.219.000	29.800	101'71
	AZERBAIDJAN	6.028.000	6.399.000	86.600	69'61
	GEÒRGIA	5.016.000	5.134.000	69.700	71'97
	KIRGUIZISTAN	3.529.000	3.801.000	198.500	17'78
	TADJIKISTAN	3.801.000	4.239.000	143.100	26'58
	TURKMENISTAN	2.759.000	3.042.000	488.100	5'65
	UZBEKISTAN	15.391.000	17.039.000	447.400	34'40
	KAZAKHSTAN (part asiàtica)	13.734.000	14.468.000	2.454.100	5'60
TOTAL U.R.S.S. a Àsia		90.199.000	95.742.000	17.036.900	5'29
RSS de KAZAKHSTAN total (part europea + part asiàtica)[2]		14.685.000	15.453.000	2.717.300	5'40
RSFS de RÚSSIA total (part europea + part asiàtica)[2]		137.552.000	140.712.000	17.075.400	8'06
U.R.S.S. TOTAL		262.442.000	270.939.000	22.402.200	11'71
U.R.S.S. a EUROPA:					
RSFS de RÚSSIA (part europea)[2]		100.642.000	102.311.000	3.955.800	25'44
3 RSS del BÀLTIC[3] i RSS de BIELORÚSSIA		16.945.000	17.389.000	381.600	44'41
RSS d'UCRAÏNA i RSS de MOLDÀVIA		53.705.000	54.513.000	637.400	84'25
RSS del KAZAKHSTAN (part europea)[2]		951.000	985.000	263.200	3'61
Superfície mar Blanca i mar d'Azov		——	——	127.300	——
TOTAL U.R.S.S. a Europa		172.243.000	175.198.000	5.365.300	32'10

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades de l'ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Calendario Atlante De Agostini, 1981.* IDEM, *id., 1985.*

1. *Cal advertir del caràcter provisional de les estimacions, les quals han de ser substituïdes pels recomptes censals posteriors. Aquests no sempre confirmen les dades prèviament estimades.* La procedència de les estimacions de la població per a 1983 figuren a la taula 44.

2. Per tal de determinar el territori de la U.R.S.S. inclòs a Europa i diferenciar-lo de l'inclòs a l'Àsia, hem seguit el criteri explicat més llargament en el text, de mantenir íntegrament les unitats territorials considerades equivalents a les regions de nivell II de la C.E.E. (és a dir, els *oblasti,* les R.S.S.A. i els *kraja*), a la R.S.F.S. de Rússia i a la R.S.S. del Kazakhstan, que *són les que es troben dividides entre Europa i Àsia. Les superfícies així resultants, no s'adeqüen amb les que dóna el Demographic Yearbook 1983* d'UNITED NATIONS, pàg. 152, de 5.571.000 Km² per a la U.R.S.S. a Europa i 16.831 Km² per a la U.R.S.S. a Àsia. Aquestes darreres dades han servit de base a la taula 1. Lògicament aquestes diferències en la divisió territorial repercuteixen també en el càlcul de la població per una i altra part de la U.R.S.S. Vegeu nota 4 a la taula 1 i amb més explicacions al text, apartat 2.9.

3. Les tres RSS del Bàltic fan referència a: RSS d'Estònia, RSS de Letònia, i RSS de Lituània.

Taula 16. Alemanya R.F. regions nivells I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població de dret milers d'habitants 30-VI-1981		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
A10 SLESVIG-HOLSTEIN	(Schleswig-Holstein)	2.616	2.616	15.720	15.720	166	166
A20 HAMBURG		1.641	1.641	755	755	2.174	2.174
A30 BAIXA SAXÒNIA	(Niedersachsen)	7.262		47.424		153	
A31 Brunsvic	(Braunschweig)		1.632		8.094		202
A32 Hannover			2.054		9.041		227
A33 Lüneburg			1.461		15.340		95
A34 Weser-Ems			2.115		14.949		141
A40 BREMEN		693	693	404	404	1.714	1.714
A50 RIN DEL NORD-WESTFÀLIA	(Nordrhein-Westfalen)	17.049		34.065		500	
A51 Dusseldorf			5.202		5.288		984
A52 Colònia	(Köln)		3.928		7.368		533
A53 Münster			2.419		6.896		351
A54 Detmold			1.816		6.515		279
A55 Arnsberg			3.683		7.998		460
A60 HESSEN		5.605		21.114		265	
A61 Darmstadt			3.441		7.446		462
A62 Giessen			973		5.380		181
A63 Kassel			1.191		8.288		144
A70 RENÀNIA PALATINAT	(Rheinland-Pfalz)	3.642		19.848		183	
A71 Coblença	(Koblenz)		1.364		8.093		169
A72 Trèveris	(Trier)		471		4.924		96
A73 Rheinhessen	(Rheinhessen-Pfalz)		1.807		6.831		265
A80 BADEN-WÜRTTEMBERG		9.275		35.752		259	
A81 Sttutgart			3.488		10.558		330
A82 Karlsruhe			2.404		6.920		347
A83 Friburg	(Freiburg)		1.868		9.357		200
A84 Tübingen			1.516		8.917		170
A90 BAVIERA	(Bayern)	10.942		70.546		155	
A91 Alta Baviera	(Oberbayern)		3.664		17.530		209
A92 Baixa Baviera	(Niederbayern)		1.000		10.330		97
A93 Alt Palatinat	(Oberpfalz)		967		9.687		100
A94 Alta Francònia	(Oberfranken)		1.051		7.230		145
A95 Francònia Central	(Mittelfranken)		1.525		7.244		211
A96 Baixa Francònia	(Unterfranken)		1.197		8.531		140
A97 Suàbia	(Schwaben)		1.537		9.994		154
Ax SAARLAND		1.065	1.065	2.570	2.570	414	414
Ay BERLÍN OEST	(Berlin West)	1.892	1.892	480	480	3.941	3.941
TOTAL ALEMANIA R.F.		61.682	61.682	248.678	248.678	248	248

Font i notes a la Taula 16

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981. Edition 1983. Les mateixes dades de població a EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.*

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

Taula 17. Bèlgica regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981.

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] / Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població de dret milers d'habitants mitjana 1981		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
B10 REGIÓ FLAMENCA	(Vlaams gewest)	5.638		13.511		417	
B20 REGIÓ VALONA	(Région wallonne)	3.224		16.845		191	
B30 BRUSSEL·LES	(Bruxelles/Brussel)	997		162		6.163	
B01 Anvers	(Antwerpen)		1.573		2.867		549
B02 Brabant			2.222		3.358		662
B03 Hainaut			1.301		3.787		344
B04 Lieja	(Liège)		1.001		3.862		259
B05 Limburg			718		2.422		296
B06 Luxemburg	(Luxembourg)		223		4.441		50
B07 Namur			407		3.665		111
B08 Flandes Occidental	(Oost-Vlaanderen)		1.332		2.982		447
B09 Flandes Oriental	(West-Vlaanderen)		1.081		3.134		345
TOTAL BÈLGICA		9.859	9.859	30.519	30.519	323	323

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981, edition 1983; i en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.*

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E. El peculiar tractament lingüístic i nacional de Bèlgica fa que els nivells de divisió regional no s'adeqüin del tot entre ells. Es tracta d'un problema centrat a la província de Brabant (regió de nivell II), dintre de la qual radica Brusselles. Aquesta capital té consideració de regió de nivell I i diferenciada de les altres dues regions: flamenca i valona. Però és que, a més, la divisòria lingüística parteix la resta del Brabant en una línia situada més al sud de la capital.

L'adscripció de les altres regions de nivell II a la regió flamenca o a la valona, no ofereix problemes majors, malgrat hi hagi petites porcions frontereres amb status especial per protegir minories locals. En la regió flamenca, hi entren Anvers, Limburg, Flandes Occidental, Flandes Oriental, i en la regió valona, Hainaut, Lieja, Luxemburg (no confondre aquesta província belga amb el veí Gran Ducat de Luxemburg, el qual és estat independent), i Namur.

Taula 18. Dinamarca regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIÓ NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població total mitjana milers d'habitants 1981		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
D10 DINAMARCA	(Danmark)	5.122		43.080		119	
D11 Regió de la capital	(Hovedstadsregionen)		1.737		2.857		608
D12 Est del Gran Belt[2]	(Ost for Storebaelt)		586		6.970		84
D13 Oest del Gran Belt	(Vest for Storebaelt)		2.799		33.253		84
TOTAL DINAMARCA[3]		5.122	5.122	43.080	43.080	119	119

Font: Elaboració de Lluis Recolons basada en EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté*. Période de référence 1981, edition 1983; i en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985*.

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E. El cas de Dinamarca és, però, especial, perquè en realitat tot el territori de Dinamarca és considerat en la N.U.T.S. com una sola unitat territorial tant a nivell I, com a nivell II. No obstant, en la pràctica, les sèries estadístiques d'EUROSTAT operen en taules i mapes amb tres unitats territorials equivalents a les de nivell II dels altres estats, i com a tals les tractem aquí.
2. Amb excepció de la Regió de la capital.
3. Pertany també al Regne de Dinamarca l'arxipèlag de les Illes Feroe situat entre la costa nord d'Escòcia i Islàndia a l'Atlàntic. Segons el cens del 22-IX-1977, tenia una població de 41.969 habitants en una superfície de 1.399 Km²; això suposava una densitat de 30 habs./Km². Les dades totals de Dinamarca que figuren a la taula no inclouen aquestes illes. També l'enorme illa de Groenlàndia depèn de Dinamarca. La seva situació geogràfica la fa entrar a Amèrica i no a Europa. A causa de la magnitud de la seva superfície, l'hem tractada com un dels vint grans conjunts mundials, al capítol primer (apartat 1.3.3.).

Taula 19. Espanya comunitats autònomes: població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1975

Comunitats Autònomes[4] considerades com a regió[1] de nivell II de la C.E.E.				Població de dret milers d'habitants cens 1-III-1981	padró munic. 31-XII-1975	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1-III-1981[2]
E1	Galícia	(Galiza)	[Galicia]	2.812	2.749	29.434	96
E2	Astúries	(Asturias)		1.130	1.102	10.565	107
E3	Cantàbria	(Cantabria)		513	491	5.289	97
E4	País Basc	(Euskadi)	[País Vasco]	2.142	2.072	7.261	295
E5	Navarra			509	487	10.421	49
E6	Aragó	(Aragón)		1.197	1.165	47.650	25
E7	Catalunya		[Cataluña]	5.956	5.660	31.930	187
E8	Balears		[Baleares]	656	598	5.014	131
E9	País Valencià		[C.A. Valenciana]	3.647	3.397	23.305	156
E10	Múrcia	(Murcia)		955	881	11.317	84
E11	Andalusia	(Andalucía)		6.441	6.133	87.268	74
E12	Extremadura			1.065	1.081	41.602	26
E13	Castella-la Manxa	(Castilla-la Mancha)		1.649	1.653	79.230	21
E14	Castella-Lleó	(Castilla-León)		2.583	2.563	94.193	27
E15	Rioja (La)			254	242	5.034	51
E16	Madrid			4.687	4.320	7.995	586
E17	Canàries	(Canarias)		1.368	1.304	7.242	189
	TOTAL ESPANYA[3]			37.563	35.899	504.750	74

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en I.N.E., *Poblaciones de Derecho y de Hecho de los Municipios Españoles. Censo de Población 1981.* Madrid, 1982; i I.N.E., *Anuario Estadístico de España 1985.*

1. A la taula 54 oferim una agrupació de Comunitats Autònomes per tal d'arribar a uns territoris comparables a les regions de nivell I de la C.E.E. El fet de separar les regions de nivell I i nivell II en taules diferents és per marcar el caràcter d'assaig provisional, a diferència del status assolit ja per les Comunitats Autònomes. La identificació d'aquestes com a regions de nivell II té, però, encara, en elaborar aquesta taula, un caràcter provisional, no oficial.
2. Les densitats han estat calculades sobre les dades de població de 1981, sense la simplificació de l'arrodoniment de les xifres que porta aquesta taula.
3. El conjunt de l'estat espanyol comprèn a més les places africanes de Ceuta i Melilla; la població d'Espanya amb elles era l'1-III-1981 de 37.682.355 habitants de dret i el 31-XII-1975 de 36.012.702, la superfície de 504.782 Km². La densitat, el 1981, varia molt poc: de 74'42 sense Ceuta ni Melilla a 74'66 amb Ceuta i Melilla. No obstant, la simplificació que porta l'arrodoniment de les xifres, fa que passi de 74 a 75 habs./Km².
4. Les 50 *«provincias»* (provincies) de l'administració de l'estat s'inclouen en les *Comunidades Autónomas* (Comunitats Autònomes) de la forma que indiquem a continuació:

Andalusia
provincia d'Almeria
provincia de Cadis
provincia de Còrdova
provincia de Granada
provincia de Huelva
provincia de Jaén
provincia de Màlaga
provincia de Sevilla

Aragó
provincia d'Osca
provincia de Saragossa
provincia de Terol

Astúries
provincia d'Astúries
(abans provincia d'Oviedo)

Balears
provincia de Balears

Canàries
provincia de Palmas, Las
provincia de Tenerife

Cantàbria
provincia de Cantàbria
(abans prov. de Santander)

Castella-la Manxa
provincia d'Albacete
provincia de Ciudad Real
provincia de Conca
provincia de Guadalajara
provincia de Toledo

Castella-Lleó
provincia d'Àvila
provincia de Burgos
provincia de Lleó
provincia de Palència
provincia de Salamanca
provincia de Segòvia
provincia de Sòria
provincia de Valladolid
provincia de Zamora

Catalunya
provincia de Barcelona
provincia de Girona
provincia de Lleida
provincia de Tarragona

Extremadura
provincia de Badajoz
provincia de Càceres

Galícia
provincia de Corunya, La
provincia de Lugo
provincia d' Orense
provincia de Pontevedra

Madrid
provincia de Madrid

Múrcia
provincia de Múrcia

Navarra
provincia de Navarra

País Basc
provincia d'Àlaba
provincia de Biscaia
provincia de Guipúscoa

País Valencià
provincia d'Alacant
provincia de Castelló de la Plana
provincia de València

Rioja, La
provincia de la Rioja
(abans provincia de Logronyo)

Taula 20. França regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població de dret milers d'habitants mitjana 1981[2]		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
F10 ILLA DE FRANÇA	(Île de France)	10.046	10.046	12.012	12.012	836	836
F20 BASSIN PARISIEN		9.921		145.645		68	
F21 Xampanya-Ardenes	(Champagne-Ardenne)		1.344		25.606		52
F22 Picardia	(Picardie)		1.734		19.399		89
F23 Alta Normandia	(Haute-Normandie)		1.649		12.317		134
F24 Centre			2.254		39.151		58
F25 Baixa Normandia	(Basse-Normandie)		1.347		17.589		77
F26 Borgonya	(Bourgogne)		1.594		31.582		50
F30 NORD-PAS DE CALAIS		3.927	3.927	12.414	12.414	316	316
F40 EST		4.961		48.030		103	
F41 Lorena	(Lorraine)		2.319		23.547		98
F42 Alsàcia	(Alsace)		1.561		8.280		189
F43 Franc Comtat	(Franche Comté)		1.081		16.202		67
F50 OEST	(Ouest)	7.177		85.099		84	
F51 País del Loira	(Pays de la Loire)		2.915		32.082		91
F52 Bretanya	(Bretagne)		2.697		27.208		99
F53 Poitou-Charentes			1.565		25.810		61
F60 SUD-OEST	(Sud-Ouest)	5.704		103.599		55	
F61 Aquitània	(Aquitaine)		2.647		41.308		64
F62 Migdia Pirineus	(Midi-Pyrénées)		2.320		45.348		51
F63 Llemosí	(Limousin)		738		16.942		44
F70 CENTRE-EST		6.325		69.711		91	
F71 Roine-Alps	(Rhône-Alpes)		4.992		43.698		114
F72 Alvèrnia	(Auvergne)		1.333		26.013		51
F80 MEDITERRÀNIA	(Mediterranée)	6.088		67.455		90	
F81 Llenguadoc-Rosselló	(Languedoc-Roussillon)		1.913		27.376		70
F82 Provença-Alps-Costa Blava	(Provence-Alpes-Côte d'Azur)		3.937		31.400		125
F83 Còrsega	(Corse)		239		8.680		28
TOTAL FRANÇA		54.149	54.149	543.965	543.965	100	100

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté*. Période de référence 1981, edition 1983. Les mateixes dades de població a EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985*.

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E..

2. La població total mitjana per a 1981 que porta la taula i que és la mateixa que segueix portant EUROSTAT en L'*Annuaire de Statistiques Régionales 1985*, no havia estat ajustada encara als resultats del cens del 4-III-1982, ni pel que fa al conjunt de l'estat, ni per a les diferents regions. No obstant això, EUROSTAT, *Statistiques Démographiques 1985* porta ja aquest ajustament de càlcul per al conjunt de l'estat i la diferència amb el càlcul anterior és minsa (0'06%): 54.181.800 habitants ajustant el càlcul de la població total mitjana tenint en compte els resultats del cens i 54.149.000 habitants sense aquest ajustament.

Taula 21. Grècia regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]	Població de dret milers d'habitants cens 5-IV-1981		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
G10 GRÈCIA DEL NORD	3.162		56.684		56	
G11 Macedònia central i occidental		1.696		24.630		69
G12 Tessàlia		695		13.929		50
G13 Macedònia Oriental		425		9.547		45
G14 Tràcia		345		8.578		40
G20 GRÈCIA CENTRAL	5.736		60.429		95	
G21 Grècia Centre-oriental i illes		3.996		22.033		181
G22 Peloponès i Grècia Centre-occidental		1.293		28.227		46
G23 Epir		446		10.169		44
G30 ILLES DE L'EST I DEL SUD	842		14.877		57	
G31 Creta		502		8.336		60
G32 Illes de l'Egea oriental		340		6.541		52
TOTAL GRÈCIA	9.740	9.740	131.990	131.990	74	74

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985* per a les dades de la població de dret del cens del 5-IV-1981; i en EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981, edition 1983, per a les dades de superfície.

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

Taula 22. Irlanda regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]	Població de dret milers d'habitants mitjana 1981	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
Ir IRLANDA	3.443	70.285	49

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981, edition 1983; i també d'EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.*

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

La República d'Irlanda es considera com una sola unitat a efectes de nivell regional I i també a nivell regional II.

Taula 23. Itàlia regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població de dret milers d'habitants mitjana 1981[2]		Superfície Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
I10 NORD-OEST	(Nord-Ovest)	6.407		34.077		188	
I11 Piemont	(Piemonte)		4.484		25.399		177
I12 Vall d'Aosta	(Valle d'Aosta)		112		3.262		34
I13 Ligúria	(Liguria)		1.811		5.416		334
I20 LLOMBARDIA	(Lombardia)	8.886	8.886	23.856	23.856	372	372
I30 NORD-EST		6.448		39.823		162	
I31 Trentino-Alto Adige			873		13.613		64
I32 Vèneto	(Veneto)		4.341		18.364		236
I33 Friül-Venècia-Júlia	(Friuli-Venezia-Giulia)		1.234		7.846		157
I40 EMÍLIA-ROMANYA	(Emilia-Romagna)	3.955	3.955	22.123	22.123	179	179
I50 CENTRE	(Centro)	5.797		41.142		141	
I51 Toscana			3.580		22.992		156
I52 Úmbria	(Umbria)		806		8.456		95
I53 Marques	(Marche)		1.411		9.693		146
I60 LACI	(Lazio)	4.992	4.992	17.203	17.203	290	290
I70 CAMPÀNIA	(Campania)	5.450	5.450	13.595	13.595	401	401
I80 ABRUZZI-MOLISE		1.545		15.232		101	
I81 Abruços	(Abruzzi)		1.217		10.794		113
I82 Molise			328		4.438		74
I90 SUD		6.532		44.419		147	
I91 Pulla	(Puglia)		3.864		19.347		200
I92 Basilicata			610		9.992		61
I93 Calàbria	(Calabria)		2.058		15.080		136
Ix SICÍLIA	(Sicilia)	4.899	4.899	25.708	25.708	191	191
Iy SARDENYA	(Sardegna)	1.591	1.591	24.090	24.090	66	66
TOTAL ITÀLIA		56.502	56.502	301.268	301.268	188	188

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985*, per a les dades de població; i en EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté. Période de référence 1981, edition 1983*, per a les dades de superfície.

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

2. La població mitjana (mitjana de la població total de cada mes de 1981) ha estat recalculada per a Itàlia tenint present les dades del cens del 25-X-1981. Hi ha una diferència a la baixa entre el resultat ara aconseguit (56.502 milers d'habitants per tota Itàlia) i els càlculs anteriors (57.196 milers d'habitants) a causa principalment del nombre d'italians residents a l'estranger que no s'havien donat de baixa de residència a Itàlia, cosa que ha posat de manifest el cens.

Taula 24. Luxemburg regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]	Població de dret milers d'habitants 31-XII-1981	 31-XII-1983	Superfície Km^2	Densitat habitants/Km^2 1981
L LUXEMBURG G.D.[2]	365'7	365'8	2.586	141

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT. *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981, edition 1983; i també d'EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.*

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

El Gran Ducat de Luxemburg es considera com una sola unitat a efectes de nivell regional I i també de nivell regional II.

2. Cal evitar de confondre l'estat de Luxemburg, és a dir el Gran Ducat, amb l'homònima província veïna, que és una de les regions de nivell II de Bèlgica.

Taula 25. Països Baixos regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I: (R.C.E.)[1] Regions Nivell II: (U.A.B.)[1]		Població de dret milers d'habitants mitjana 1981		Superfície[2] Km²		Densitat habitants/Km²	
		Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II	Nivell I	Nivell II
N10 NORD PAÏSOS BAIXOS	(Noord-Nederland)	1.571		8.344		188	
N11 Groningen			558		2.337		239
N12 Frísia	(Friesland)		591		3.353		176
N13 Drenthe			423		2.654		159
N20 EST PAÏSOS BAIXOS	(Oost-Nederland)	2.828		9.776		289	
N21 Overijssel			1.031		3.813		270
N22 Gelderland[2]			1.797		5.964		301
N30 OEST PAÏSOS BAIXOS	(West-Nederland)	6.693		8.690		770	
N31 Utrecht			912		1.332		685
N32 Holanda Septentrional	(Noord-Holland)		2.314		2.668		867
N33 Holanda Meridional	(Zuid-Holland)		3.114		2.905		1.072
N34 Zelanda	(Zeeland)		353		1.785		198
N40 SUD PAÏSOS BAIXOS	(Zuid-Nederland)	3.154		7.130		442	
N41 Brabant Septentrional	(Noord-Brabant)		2.079		4.958		419
N42 Limburg			1.075		2.171	....	495
TOTAL PAÏSOS BAIXOS		14.247	14.247	41.160[2]	41.160[2]	346	346

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT. *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981, edition 1983. Les mateixes dades de població a EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.*

1. Els nivells I i II corresponen respectivament a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) i a les Unitats Administratives de Base (U.A.B.) en la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) acordada en la C.E.E.

2. En Gelderland ha estat inclosa la superfície que correspon als Z.IJ. *polders.* La suma de les superfícies regionals dóna per a tots els Països Baixos 33.940 Km². A aquesta xifra s'afegeix la de les superfícies no regionalitzades (aigües internes), amb elles s'arriba al total de 41.160 Km².

Taula 26. Portugal regions de nivell II (provisionals): població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1970

Regions[1] considerades provisionalment com a regions de nivell II (U.A.B.)	Població de fet dades provisionals 16-III-1981	Població 15-XII-1970	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
P1 Nord-Litoral	2.514.400	2.183.162	7.323	343
P2 Nord-Interior	444.700	447.621	10.936	41
P3 Centre-Litoral	1.478.600	1.328.933	10.270	144
P4 Centre-Interior	859.500	880.107	17.200	50
P5 Lisboa-Litoral	2.716.100	2.052.553	7.825	347
P6 Lisboa-Interior	449.200	430.386	6.747	67
P7 Sud-Interior	502.600	531.591	23.683	21
P8 Sud-Litoral	326.400	268.957	4.960	66
Total Portugal continental	9.291.500	8.123.310	88.944	104
P9 Açores	244.400	287.000	2.247	109
P10 Madeira	258.200	253.000	794	325
Total Portugal insular	502.600	540.000	3.041	165
TOTAL PORTUGAL	9.794.100	8.663.310	91.985	106

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en *Calendario Atlante De Agostini 1985* per a la població de 1981 i la superfície; i PAIS DE MORAIS, Joaquim i DE ALARCAO, Alberto, *La Population du Portugal,* C.I.C.R.E.D. Series: 1974 World Population Year, per a la població de 1970; i per a la classificació de les regions vegeu: COMISION DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2° Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad.* COM (84) 40 Final. Versión española. Ed. Banco Exterior de España. (Madrid, 1985), pàgs. 178-202.

1. Les explicacions sobre la divisió regional i la consideració de les regions adoptada, la trobareu en el text. Segueix a continuació l'enquadrament dels 18 *distritos* continentals en 8 regions i els 2 *distritos* insulars en sengles regions insulars.

Regió del Nord litoral
distrito de Braga
distrito de Porto
distrito de Viana do Castelo

Regió del Nord interior
distrito de Bragança
distrito de Vila Real

Regió del Centre litoral
distrito d'Aveiro
distrito de Coimbra
distrito de Leiria

Regió del Centre interior
distrito de Castelo Branco
distrito de Guarda
distrito de Viseu

Regió de Lisboa litoral
distrito de Lisboa
distrito de Setúbal

Regió de Lisboa interior
distrito de Santarém

Regió del Sud interior
distrito de Beja
distrito d'Évora
distrito de Portalegre

Regió del Sud litoral
distrito de Faro

Regió insular d'Açores
distrito d'Açores

Regió insular de Madeira
distrito de Madeira

Taula 27. Regne Unit regions nivell I i nivell II (provisional): població, superfície i densitat. Any 1981

REGIONS NIVELL I Regions Nivell II prov.[1]	Població milers d'habitants cens 5-IV-1981 Nivell I[1] població interna[2]	Nivell I[1] població de fet[3]	Nivell II[1] població de fet[3]	Superfície Km² Nivell I[4]	Superfície Km² Nivell II[4]	Densitat habitants/Km² cens 5-IV-1981 Nivell I[5]	Densitat habitants/Km² cens 5-IV-1981 Nivell II[6]
ANGLATERRA (ENGLAND) *Counties* i *Metropolitan counties*							
R10 NORTH	3.117	3.097		15.401		202	
R11 Cleveland, Durham			1.171		3.019		388
R12 Cúmbria			483		6.809		71
R13 Northumberland, Tyne & Wear (Metr.c.)			1.443		5.573		259
R20 YORKSHIRE AND HUMBERSIDE	4.917	4.854		15.420		319	
R21 Humberside			848		3.512		241
R22 North Yorkshire			667		8.317		80
R23 South Yorkshire (Metr.c.)			1.302		1.560		834
R24 West Yorkshire (Metr. c.)			2.038		2.039		999
R30 EAST MIDLANDS	3.852	3.807		15.630		246	
R31 Derbyshire, Nottinghamshire			1.890		4.795		394
R32 Leicestershire, Northamptonshire			1.370		4.920		278
R33 Lincolnshire			548		5.885		93
R40 EAST ANGLIA	1.897	1.865		12.573		151	
R40 Cambridgeshire, Norfolk, Suffolk			1.865		12.564		148
R50 SOUTH EAST	17.011	16.729		27.222		625	
R51 Bedfordshire, Buckinghamshire, Hertfordshire			2.026		4.752		426
R52 Berkshire, Oxfordshire			1.190		3.867		308
R53 East Sussex, Surrey, West Sussex			2.311		5.466		423
R54 Essex			1.469		3.674		400
R55 Gran Londres (Metr. c.) (Greater London)			6.696		1.580		4.238
R56 Hampshire, Illa de Wight (Isle of Wight)			1.575		4.153		379
R57 Kent			1.463		3.732		392
R60 SOUTH WEST	4.381	4.326		23.850		184	
R61 Avon, Gloucestershire, Wiltshire			1.927		7.457		258
R62 Cornualla i Illes de Scilly, Devon (Cornwall and Isles of Scilly)			1.383		10.261		135
R63 Dorset, Somerset			1.017		6.112		166
R70 WEST MIDLANDS	5.187	5.136		13.013		399	
R71 Hereford & Worcester, Warwickshire			1.104		5.908		187
R72 Shropshire (abans Salop), Staffordshire			1.388		6.206		224
R73 West Midlands (Metr. c.)			2.645		899		2.942

REGIONS NIVELL I Regions Nivell II prov.[1]		Població milers d'habitants cens 5-IV-1981 Nivell I[1] població interna[2]	Nivell I[1] població de fet[3]	Nivell II[1] població de fet[3]	Superfície Km² Nivell I[4]	Nivell II[4]	Densitat habitants/Km² cens 5-IV-1981 Nivell I[5]	Nivell II[6]
R80 NORTH WEST		6.459	6.406		7.331		881	
R81 Cheshire				926		2.322		399
R82 Gran Manchester (Metr. c.)	(Greater Manchester)			2.595		1.286		2.018
R83 Lancashire				1.372		3.043		451
R84 Merseyside (Metr. c.)				1.513		652		2.321
PAÍS DE GALLES	(WALES)							
R90 PAÍS DE GALLES	(Wales)	2.814	2.790		20.768		135	
Counties								
R91 Clwyd, Dyfed, Gwynedd, Powys				1.061		17.135		62
R92 Gwent, Mid, South i West Glamorgan				1.729		3.626		477
ESCÒCIA	(SCOTLAND)							
Rx ESCÒCIA	(Scotland)	5.150	5.117		78.780		65	
Regions								
Rx1 Borders, Central, Fife, Lothian Tayside				1.826		17.850		102
Rx2 Dumfries & Galloway, Strathclyde				2.543		20.218		126
Rx3 Crampion, Highland, Illes Òrcades (Orkney Islands), Shetland, Western Islands				748		39.145		19
Superfície aigües interiors						1.560		
IRLANDA DEL NORD	(NORTH. IRELAND)							
Ry IRLANDA DEL NORD	(Northern Ireland)	1.564	1.547		14.120		111	
Ry Irlanda del Nord				1.547		14.120		110
TOTAL REGNE UNIT[7]	(UNITED KINGDOM)	56.348	55.676	55.676	244.103	244.017[8]	231	228
ANGLATERRA	(ENGLAND)	46.820	46.221		130.435	130.363	359	355
PAÍS DE GALLES	(WALES)	2.814	2.790		20.768	20.761	135	134
ESCÒCIA	(SCOTLAND)	5.150	5.117		78.780	78.773	65	66
IRLANDA DEL NORD	(NORTH. IRELAND)	1.564	1.547		14.120	14.120	111	110
TOTAL REGNE UNIT	(UNITED KINGDOM)	56.348	55.676		244.103	244.017[8]	231	228
Illa de Man[9]	(Isle of Man)			64.679		588		110
Illes del Canal[9]	(Channel Islands)			133.000		195		682

Font i notes a la taula 27

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1984,* pel que fa a la població interna de les regions de nivell I; en EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté. Période de référence 1981,* edition 1983, pel que fa a la població interna i superfície de les regions de nivell I; en COMISION DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2° Informe periódico sobre la situación económica de las Regiones de la Comunidad.* 1984 Com (84) 40 final, pel que fa a la composició de les Regions de nivell II provisional, i en *Calendario Atlante De Agostini 1985,* pel que fa a la població de fet i superfície dels *counties,* «regions d'Escòcia», etc. que han servit de base per a calcular les dades corresponents a les regions de nivell II provisionals i la població de fet de les regions de nivell I.

1. En les estadístiques de la C.E.E. (EUROSTAT) figuren com a regions del Regne Unit les 11 *Standard Regions* que corresponen a les Regions de la Comunitat Europea (R.C.E.) de nivell I. Aquestes mateixes 11 regions del Regne Unit es fan servir com a Unitats Administratives de Base (U.A.B.), és a dir com a regions de nivell II. Això suposa una anomalia en la comparació de les regions de nivell II de l'Europa dels 10. La Comissió de les Comunitats Europees en el 2n. Report periòdic sobre la situació sòcio-econòmica de les Regions de la Comunitat, sortia al pas d'aquesta dificultat proposant amb caràcter provisional una divisió del Regne Unit en 34 regions de nivell II, a base de subdividir les regions de nivell I. Aquestes regions de nivell II agrupen al seu torn les 65 unitats de nivell III del Regne Unit: 46 *counties* (comtats), dels quals 7 són *metropolitan counties* a Anglaterra; 8 *counties* al País de Gal·les; 10 *regions* a Escòcia, una de les quals comprèn tres conjunts d'illes; i Irlanda del Nord que resta com a unitat. L'ús restringit que fa l'esmentat informe de la divisió provisional de regions de nivell II del Regne Unit, fa que no hi trobem dades de població absoluta ni de superfície d'aquestes 34 regions (malgrat les dades de les pàgs. 282-283). És per això que hem hagut d'elaborar aquestes dades agregant-les a les que dóna per a les unitats de nivell III el *Calendario Atlante De Agostini 1985.*
2. La nova definició de *home population* (població interna) en el cens de 1981 del Regne Unit inclou els residents temporalment absents i exclou els visitants estrangers, cosa que abans de 1981 es feia a la inversa. A més el personal de les forces armades estacionades al Regne Unit és inclòs com a població interna. Si fem ús de les dades de població interna de 1981 per al Regne Unit, és per seguir EUROSTAT. D'altra banda oferim aquestes dades en la data del cens 5-IV-1981 en comptes d'oferir-la pel 30-VI-1981, preferint així les dades de l'EUROSTAT, *Yearbook of Regional Statistics 1984,* pàg. 28, a les de la mateixa publicació al volum de 1985, pàg. 28, que dóna les dades de població interna calculades per a 30-VI-1981. Les diferències son minses (de 1.000 a 2.000 habitants en més o en menys, segons les regions, amb excepció d'Escòcia per a la qual la diferència és de 30.000 habitants més), per al conjunt del Regne Unit 56.348 milers d'habitants en el cens de 5-IV-1981 i 56.379 milers d'habitants calculats a 30-VI-1981, de *home population.*
3. El *Calendario Atlante De Agostini 1985* no indica a quin concepte de població fan referència les dades que dóna; el fet, però, que les dades pel conjunt del Regne Unit donin una xifra pràcticament igual a la que donen els *Demographic Yearbook 1982 i 1983* de les NACIONS UNIDES com a població de fet provisional, ens fa concloure que les dades *De Agostini* són les de població de fet.

La diferència entre el concepte de població interna i població de fet té repercussions quantitatives importants. Així, si en el cens del 5-IV-1981 la població interna fou de 56.348 milers d'habitants, la població de fet en la mateixa data donava 55.676 milers d'habitants. Aquesta diferència de 672 milers d'habitants, en distribuir-se per les unitats regionals és la que fa les diferències que expressen les dues primeres columnes de la taula. Són residents del Regne Unit absents del país, considerats en la primera columna i exclosos en la segona i també el personal militar estranger present en el país inclòs en la població interna i exclòs, pel que sembla, en la població de fet, els que causen la diferència.

4. Hi ha algunes inadequacions molt petites entre les superfícies de les regions de nivell I que ofereix EUROSTAT a *Statistiques de base de la Communauté.* Période de référence 1981. Edition 1983, i les dades que ofereix *De Agostini.* Això fa que no sempre resulti exacta la suma de les superfícies de les regions de nivell II provisionals basadas en aquest, i les del nivell I, que haurien de quadrar exactament. Pel que fa al nivell I, la suma dóna per a Anglaterra i per al Regne Unit 5 Km^2 més dels que indiquen els totals, els quals reprodueixen les dades de la font citada. La petita diferenciació pot ser l'efecte de l'arrodoniment de les xifres.
5. Les densitats de nivell I han estat calculades sobre la població interna per Km^2.
6. Les densitats de nivell II han estat calculades sobre les dades completes de la població de fet prèvies a l'arrodoniment de les dades de població en milers d'habitants que ofereix la taula. Sobre el resultat d'aquesta divisió s'ha procedit després a arrodonir les xifres en suprimir els decimals.
7. El nom complet: Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland).
8. Compresos 3.085 Km^2 d'aigües interiors.
9. L'illa de Man i les Illes del Canal (anomenades també illes Anglo-Normandes: Jersey, Guernesey i alguns illots més) no formen part del Regne Unit, encara que es troben directament vinculades a la corona britànica. L'illa de Man té un govern propi i el seu parlament es considera el més antic d'Europa.

Taula 28. Islàndia: població, superfície i densitat. Any 1970 i estimació 1981

	Població estimada XII-1981	Població de dret cens 1-XII-1970	Superfície Km^2	Densitat habitants/Km^2 XII-1981
Is República d'ISLÀNDIA	231.958	204.930	102.829[1]	2'26

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en *Calendario Atlante De Agostini 1985,* per a la població de 1981 i la superfície: UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* pàg. 150, per a la població de 1970.
1. La superfície indicada, inclou 14.500 Km^2 d'aigües interiors. Es consideren habitables únicament 42.085 Km^2.

Taula 29. Finlàndia regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983

Regions	Habitants de dret cens 1-XI-1980	Població estimada 1983	Superfície Km^2	Densitat habitants/Km^2 1-XI-1980
Fi1 Nord	611.116	629.371	160.344	3'81
Fi2 Interior-Centre	1.544.487	1.559.571	102.219	15'11
Fi3 Costa	2.629.107	2.678.526	74.469	35'30
TOTAL FINLÀNDIA	4.784.710	4.867.468	337.032	14'19

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* per a la població de 1980, *Calendario Atlante De Agostini 1986,* per al 1983, i *Gran Enciclopèdia Catalana,* Suplement, vol. 16, pàg. 352, per a les superfícies.
Nota: Preferim seguir les superfícies dels *Läänit* que ofereix la *Gran Enciclopèdia Catalana,* a les que ofereix el *Calendario Atlante De Agostini,* perquè la suma total de les primeres coincideix amb la superfície total que dóna el *Demographic Yearbook 1983* de UNITED NATIONS per a Finlàndia. De Agostini dóna 338.145 Km^2 és a dir 1.132 Km^2 de més. Cal notar que part d'aquesta superfície l'ocupen les aigües interiors, De Agostini la calcula en 33.522 Km^2. És un país fortament caracteritzat pels llacs. La superfície de les regions en la taula inclou també les d'aquestes aigües interiors.

Els criteris seguits per a l'elaboració de les regions s'expliquen en el text. L'agregació resultant dels 12 läänit en tres regions figura a continuació:

Regió del Nord

läänit de Lapin
läänit d'Oulun

Regió del Centre-Interior
(altiplà lacustre central)

läänit d'Häämen
läänit de Keski-Suomen
läänit de Kuopion
läänit de Mikkelin
läänit de Pohjois-Karjalan

Regió de la Costa

läänit d'Aland (Ahvennanmaa, illes)
läänit de Kymen
läänit de Turun i Porin
läänit de Uudenmann
läänit de Vaasan

Taula 30. Noruega regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983

Regions	Habitants de dret cens 1-XI-1980	Població estimada 1983	Superfície Km^2	Densitat habitants/Km^2 1-XI-1980
No1 Nord-Norge	469.709	470.120	112.930	4'16
No2 Trondelag	370.461	372.913	41.294	8'97
No3 Westlandet	733.183	738.035	49.372	14'85
No4 Sörlandet	532.459	544.072	25.633	20'77
No5 Östlandet	1.985.320	1.997.567	94.666	20'97
TOTAL NORUEGA	4.091.132	4.122.707	323.895	12'63

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* pàg. 880, per a la població de 1980 i *Calendario Atlante De Agostini 1985,* per a la superfície i la població estimada per a 1983. Vegeu també superfície dels *filker* (comtats) i població estimada el 1981 a la *Gran Enciclopèdia Catalana,* Suplement, vol. 16, pàg. 589.
Nota: Aquestes cinc regions són les que els geògrafs distingeixen usualment com a regions econòmiques. En la denominació d'aquestes regions seguim aquí la *Geografía de la Sociedad Humana,* vol. 4, pàgs. 613-614. Ed. Planeta, Barcelona 1981. Les mateixes unitats territorials tenen variants purament de nom al *Demographic Yearbook 1983* de UNITED NATIONS pàg. 880. Així la regió de Sörlandet és anomenada Agder Rogaland, la d'Östlandet, Eastern Norway, etc. Els dinou comtats de la divisió administrativa de Noruega s'agrupen tal com ho fem a continuació:

Regió de Nord-Norge
filker de Finmark
filker de Norland
filker de Troms

Regió de Trondelag
filker de Nord-Trondelag
filker de Sor-Trondelag

Regió de Westlandet
filker d'Hordaland
filker de More og Romsdal
filker de Sogn og Fjordane

Regió de Sörlandet
filker d'Aust-Agder
filker de Rogaland
filker de Vest-Agder

Regió d'Östlandet
filker d'Akershus
filker de Buskerud
filker d'Hedmark
filker d'Oppland
filker d'Oslo
filker d'Ostfold
filker de Telemark
filker de Vestfold

Taula 31. Suècia regions: població, superfície i densitat. Anys 1980 i 1975

Regions[2]		Població de dret cens 8-IX-1980	Població de dret cens 1-XI-1975	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 8-IX-1980
Sue1	Norrland	1.495.933	1.478.020	272.402	5'49
Sue2	Svealand	4.216.754	4.158.415	75.584	55'79
Sue3	Smaland i Gotland	1.583.934	1.559.882	52.491	30'18
Sue4	Escània	1.023.817	1.012.227	11.028	92'84
	Extensió aigües interiors[1]	—	—	38.459	.....
	TOTAL SUÈCIA	8.320.438	8.208.544	449.964	18'49

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983* per a la població i *Calendario Atlante De Agostini 1985,* per a la superfície.
1. L'extensió de les aigües interiors a Suècia no és inclosa en la superfície de les regions corresponents. Especialment a la regió de Svealand que geogràficament correspon al cinturó lacustre o plana central, els llacs ocupen unes extensions considerables. El més gran d'entre ells, el Vänern, per exemple, té una superfície de 5.585 Km². Cal tenir present que lògicament la densitat de les regions incloses les aigües interiors, donaria xifres inferiors a les que indica la densitat de cada regió en la taula. En canvi, sí que hem inclòs aquesta superfície aquàtica interior en la densitat total de Suècia.
2. La distribució dels 24 *läner* (províncies) en les quatre regions, l'hem feta seguint les agregacions que indiquem a continuació:

Regió de Norrland
län de Gävleborg
län de Jämtland
län de Kopparberg
län de Norrbotten
län de Västerbotten
län de Västernorrland

Regió de Svealand
län d'Estocolm
län de Göteborg-Bohus
län d'Örebro
län d'Östergötland
län de Skaraborg
län de Södermanland
län d'Uppsala
län de Värmland
län de Västmanland

Regió de Smaland i Gotland
län d'Älvsborg
län de Blekinge
län de Gotland (illes de Gotland i Öland)
län de Halland
län de Jönköping
län de Kalmar
län de Kronoberg

Regió d'Escània
län de Kristianstad
län de Malmöhus

Taula 32. Àustria regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983

Regions[2]		Població 1981	Població estimada 1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
Au1	Danubiana	4.231.070	4.210.749	31.567	134'03
Au2	Alps-Oest	1.334.415	1.350.464	22.402	59'57
Au3	Alps-Sud-Est	1.993.995	1.990.629	29.886	66'72
	TOTAL ÀUSTRIA	7.559.440[1]	7.551.842	83.855	90'15

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la *Gran Enciclopèdia Catalana,* Suplement, vol. 16, pàg. 88, per a la població estimada el 1981, i en el *Calendario Atlante De Agostini 1986,* per a la població estimada el 1983 i la superfície.
1. El *Demographic Yearbook 1983* de UNITED NATIONS indica 7.555.338 habitants com a població de dret a Àustria segons el cens del 12-V-1981; no porta en canvi detall de la distribució de la població d'Àustria en divisions administratives.
2. Els criteris que ens han portat a l'agrupació dels nou *bundesländer* (o estats confederats) en tres regions s'expliquen al text. A continuació indiquem l'agrupació resultant:

Regió Danubiana
bundesland d'Alta Àustria
bundesland de Baixa Àustria
bundesland de Viena

Regió Alps-Oest
bundesland de Salzburg
bundesland del Tirol
bundesland de Voralberg

Regió Alps-Sud-Est
bundesland de Burgenland
bundesland de Caríntia
bundesland d'Estíria

Taula 33. Suïssa regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983

Regions[1]	Habitants de dret cens 2-XII-1980	Població estimada 1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 2-XII-1980
Sui1 Centre	1.506.548	1.519.829	11.215	134'33
Sui2 Nord	2.923.778	2.939.702	8.129	359'67
Sui3 Oest	1.286.387	1.296.727	6.806	189'01
Sui4 Sud	649.247	666.848	15.143	42'87
TOTAL SUÏSSA	6.365.960	6.423.106	41.293	154'17

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades de UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 881, per a la població de 1980, i *Calendario Atlante De Agostini 1985*, per a la superfície i estimació de la població el 1983. Les dades de superfície i les de la població de 1980 coincideixen exactament amb les de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, suplement, vol. 16, pàg. 749.

1. Els criteris que ens han portat a agrupar els 26 estats en les quatre regions, s'expliquen al text. Hi tractem també de l'adequació entre els 26 estats i els 23 cantons. Els estats que agrupa cada regió són els que a continuació s'indiquen.

Regió del Centre
estat de Berna
estat de Glarus
estat de Lucerna
estat de Nidwalden
estat d'Obwalden
estat de Schwyz
estat d'Uri
estat de Zug

Regió del Nord
estat d'Aargau
estat d'Appenzell Ausser-Rhoden
estat d'Appenzell Inner-Rhoden
estat de Basilea (comarca)
estat de Basilea (ciutat)
estat de Sankt Gallen
estat de Schaffausen
estat de Solothurn
estat de Thurgau
estat de Zuric

Regió de l'Oest
estat de Friburg
estat de Ginebra
estat de Jura
estat de Neuchâtel
estat de Vaud

Regió del Sud
estat cantó dels Grisons
estat de Ticino
estat de Valais

Taula 34. Malta: població, superfície i densitat. Any 1967 i estimació 1980

	Població de dret[1] estimació 1-VII-1980	Població de dret[1] cens 26-XI-1967	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1-VII-1980
Mal República de MALTA	364.000	315.765	316	1.152

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 150.

1. Les dades de població citades a la font adverteixen que la població considerada no comprèn els militars estrangers en territori maltès i inclou per contra els maltesos civils temporalment fora del país. En canvi, el *Calendario Atlante De Agostini 1985* indica una dada de població força més reduïda per al XII-1982, 315.600 habitants, amb l'anotació expressa que es refereix solament a la població maltesa. La diferència de dades entre les dues fonts deu provenir del fet que la de les UNITED NATIONS han inclòs la població maltesa temporalment absent (residents absents) que sembla que no han estat considerats en el *De Agostini*.

Taula 35. Turquia europea i asiàtica: població, superfície i densitat. Anys 1980 i 1975

	Habitants cens 12-X-1980	Habitants cens 26-X-1975	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1980
T TURQUIA EUROPEA: Tràcia	4.412.687	3.800.063	23.764	186
(TURQUIA ASIÀTICA): Anatòlia	(40.804.869)	(36.547.656)	(755.688)	(54)
(TURQUIA Total)	(45.217.556)	(40.347.719)	(779.452)	(58)

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en *Calendario Atlante De Agostini 1985*, per a les dades de 1980. *Idem, id. 1981*, per a les dades de 1975.
Nota: El *Demographic Yearbook 1983* de UNITED NATIONS (taula 3, pàg. 149), dóna unes dades de superfície (Turquia a Europa: 23.623 Km²; Turquia a Àsia: 756.953 Km² i Total Turquia: 780.756 Km²) amb algunes petites diferències amb les que dóna *De Agostini*. No dóna dades de 1980 per a la Turquia a Àsia i la Turquia a Europa, però sí per als habitants de fet del conjunt de Turquia segons el cens 12-X-1980: 44.736.957 habs., per tant 480.599 habitants menys dels que indica el *De Agostini*. Aquest no indica si les dades que ofereix es refereixen a població de fet o de dret.

Taula 36. Albània: població, superfície i densitat. Estimació 1981 i 1983

	Població estimada[1] 1-VII-1981	Població estimada[1] 1-VII-1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
Alb ALBÀNIA	2.725.300	2.841.300	28.748	94'80

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàgs. 150 i 178.
1. L'últim cens de població del qual dóna notícia el *Demographic Yearbook 1983* d' UNITED NATIONS (i el *Calendario Atlante De Agostini 1986*) és del 2-X-1960, i donava 1.626.315 habitants de fet.

Taula 37. R.D. Alemanya regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983

REGIONS HISTÒRIQUES[1] Sub-regions[1]	Habitants de dret cens 31-XII-1981	Població estimada VII-1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
A10 BRANDEBURG				
A11 Berlín-Est	1.162.305	1.179.400	403	2.884'13
A12 Brandeburg sense Berlín	1.823.221	1.829.800	19.754	92'30
TOTAL Brandeburg	2.985.526	3.009.200	20.157	148'11
A20 MECKLEMBURG	2.100.016	2.106.900	26.695	78'67
A30 TURÍNGIA	2.526.587	2.530.000	15.209	166'12
A40 SAXÒNIA				
A41 Saxònia Central	4.486.111	4.464.600	25.263	177'58
A42 Saxònia del Sud-Est	4.607.395	4.587.800	21.009	219'31
TOTAL Saxònia	9.093.506	9.052.400	46.272	196'52
TOTAL REP. DEMOCRÀTICA ALEMANYA	16.705.635	16.698.500	108.333	154'21

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 879 per a la població de 31-XII-1981, i *Calendario Atlante De Agostini 1986* per l'estimació de la població del VII-1983 i per a la superfície.

1. Les explicacions sobre la divisió regional i la consideració de les regions les trobareu en el text. Segueix a continuació l'enquadrament que fem dels 14 *bezirke* (districtes) i del Berlín-Est *en les unitats regionals:*

Regió de Brandeburg
Subregió Brandeburg sense Berlín
bez. de Frankfurt
bez. de Postdam
Subregió de Berlín-Est
Berlín-Est

Regió de Mecklemburg
bez. de Neubrandenburg
bez. de Rostock
bez. de Schewerin

Regió de Saxònia
Subregió Saxònia Central
bez. de Halle
bez. de Leipzig
bez. de Magdeburg
Subregió de Saxònia Sud-Est
bez. de Cottbus
bez. de Dresden
bez. de Karl-Marx-Stadt

Regió de Turíngia
bez. de Erfurt
bez. de Gera
bez. de Suhl

Taula 38. Bulgària regions: població, superfície i densitat. Any 1975 i estimació 1981

Regions	Població estimada XII-1981	Habitants de fet cens 2-XII-1975	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² XII-1981
B1 Balcans	647.000	627.593	8.631	74'96
B2 Costa mar Negra	1.154.000	1.101.690	16.114	71'61
B3 Altiplà Septentrional	2.891.000	2.931.431	40.224	71'87
B4 Sofia	1.839.000	1.761.216	13.780	133'45
B5 Tràcia	2.374.000	2.305.841	32.163	73'81
TOTAL BULGÀRIA	8.905.000	8.727.771	110.912	80'29

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983*, pàg. 879 per a la població del 2-XII-1975, i en el *Calendario Atlante De Agostini 1986*, per a les dades d'estimació de la població del XII-1981 i de superfície.

1. Els criteris seguits per a la configuració de les regions s'expliquen en el text. Els *okruzi* (províncies) inclosos en cada regió són els que a continuació s'indiquen:

Regió dels Balcans
okru. de Sliven
okru. de Stara-Zagora

Regió de la Costa de la Mar Negra
okru. de Burgas
okru. de Tolbuhin
okru. de Varna

Regió de l'Altiplà Septentrional
okru. de Gabrovo
okru. de Lovec
okru. de Mihajlovgrad
okru. de Pleven
okru. de Razgrad
okru. de Ruse
okru. de Silistra
okru. de Sumen
okru. de Targoviste
okru. de Veliko Tarnovo
okru. de Vidin
okru. de Vraca

Regió de Sofia
okru. de K'ustendil
okru. de Pernik
okru. de Sofia
okru. de Sofia distr. urbà

Regió de Tràcia
okru. de Blagoevgrad
okru. de Haskovo
okru. de Jambol
okru. de Kardzali
okru. de Pazardzik
okru. de Plovdiv
okru. de Smol'an

Taula 39. Iugoslàvia regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983

REPÚBLIQUES Territoris	Població cens III-1981	Població estimació 1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² III-1981
I10 BÒSNIA-HERCEGOVINA	4.124.256	4.223.000	51.129	80'66
I20 CROÀCIA	4.601.469	4.632.000	56.538	81'38
I30 ESLOVÈNIA	1.891.864	1.914.000	20.251	93'42
I40 MACEDÒNIA	1.909.136	1.967.000	25.713	74'25
I50 MONTENEGRO	584.310	600.000	13.812	42'30
I60 SÈRBIA (amb territoris autònoms)				
I61 Kosovo[1]	1.584.440	1.677.000	10.887	145'53
I62 Sèrbia (sense territoris autònoms)	5.694.464	5.744.000	55.968	101'74
I63 Vojvodina[1]	2.034.772	2.043.000	21.506	94'61
TOTAL Sèrbia (amb territoris autònoms)	9.313.676	9.464.000	88.361	105'40
TOTAL IUGOSLÀVIA	22.424.711	22.800.000	255.804	87'66

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en *Calendario Atlante De Agostini 1985* i *idem. id. 1986.* Vegeu també: *Gran Enciclopèdia Catalana.* Suplement, vol. 16, on trobareu les mateixes dades de superfície i alguns variants en les dades de població del 1981.

1. Kosovo i Vojvodina formen unitats administratives autònomes compreses dins la república de Sèrbia.

Taula 40. Hongria regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983

Regions[1]	Població de fet cens 1-I-1980	Estimació I-1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1980
H1 Danubi-Tisza	2.871.990	2.852.000	31.662	90'17
H2 Pest	3.033.056	3.050.000	6.919	438'37
H3 Transdanúbia	3.222.230	3.226.000	36.673	87'86
H4 Transtisza	1.582.187	1.572.000	17.782	88'98
TOTAL HONGRIA	10.709.463	10.700.000	93.036	115'11

Font: Elaboració de Lluís Recolons en base a UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* pàg. 879, per a les dades del cens de l' 1-I-1980. En la *Gran Enciclopèdia Catalana,* Suplement, vol. 16, «Hongria», pàg. 432, per a les dades de superfície, i el *Calendario Atlante De Agostini 1985* per a les dades de superfície i l'estimació de la població de I-1983.

1. Els raonaments que ens han portat a aquesta agregació de *megyék* (comtats) en quatre regions, els podeu veure en el text. Les unitats administratives, respectada la seva integritat territorial, incloses a cada regió, són les que segueixen:

Regió del Danubi-Tisza
meg. de Bács-Kiskun
meg. de Borsod-Abaúj-Zemplén
(inclòs distr. urbà de Miskolc)
meg. de Csongrád
(inclòs districte urbà de Szeged)
meg. d' Heves
meg. de Nógrád
meg. de Szolnok

Regió de Pest
distr. urbà de Budapest
meg. de Pest

Regió de Transdanúbia
meg. de Baranya
(inclòs distr. urbà de Pécs)
meg. de Fejér
meg. de Györ-Sopron
(inclòs districte urbà de Györ)
meg. de Komárom
meg. de Somogy
meg. de Tolna
meg. de Vas
meg. de Veszprém
meg. de Zala

Regió de Transtisza
meg. de Békés
meg. d' Hajdú-Bihar
(inclòs distr. urbà de Debrecen)
meg. de Szabolcs-Szatmár

Taula 41. Polònia regions: població, superfície i densitat. Any 1978 i estimació 1981

Regions[3]		Població estimada 1981[1]	Habitants cens[2] 7-XII-1978	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
P1	Bialystock	974.800	954.333	16.739	58'24
P2	Breslau («Wroclaw»)	2.761.200	2.692.189	18.870	146'33
P3	Bydgoszcz	2.074.000	2.025.895	20.099	103'19
P4	Cracòvia («Krakow»)	3.264.900	3.165.611	16.685	195'68
P5	Gdańsk (reg. bàltica)	1.791.400	1.728.465	13.497	132'73
P6	Katowice-Opole	4.784.900	4.582.229	15.185	315'11
P7	Kielce-Czestochowa	3.091.000	3.041.435	28.971	106'69
P8	Lódź	2.541.100	2.492.629	16.617	152'86
P9	Lublin	1.940.600	1.896.242	22.986	84'43
P10	Olsztyn-Suwalki	1.116.100	1.084.990	22.817	48'92
P11	Poznań	3.169.200	3.083.214	32.161	98'54
P12	Rzeszów	1.490.400	1.449.125	14.536	102'53
P13	Szczecin-Koszalin (reg. bàltica)	1.746.400	1.689.506	25.904	67'42
P14	Varsòvia («Warszawa»)	4.239.300	4.135.463	30.264	140'08
P15	Zielona Góra	1.077.000	1.040.124	17.352	62'07
	TOTAL POLÒNIA	36.062.300[1]	35.061.450	312.683	115'33

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 16, Suplement, pàg. 647, pel que fa a terminologia, superfície, i població estimada el 1981. UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983* per a la població segons el cens del 7-XII-1978, i *Calendario De Agostini 1985* per a la superfície.

1. La població estimada l'1-VII-1981 per al total de Polònia segons el *Demographic Yearbook 1983* de UNITED NATIONS, era de 35'96 milions d'habitants. Amb l'advertència, però, que eren exclosos els estrangers civils i inclosos els nacionals civils temporalment absents.
2. En les dades del cens del 1978 són exclosos els civils estrangers que hi ha al país; inclosos els civils nacionals temporalment fora del país.
3. Aquestes 15 regions, les hem compost basant-nos en agregacions dels 49 voivodats, divisió territorial vigent a Polònia des del 15 de juny de 1975. Els raonaments que ens han portat a aquesta divisió regional i l'avaluació que en fem, els trobareu en el text. Cal observar que en cap cas hem dividit voivodats en regions diverses, malgrat les dificultats que això pogués oferir en alguns casos. Els voivodats que comprèn cada una de les diverses regions que considerem, figuren a continuació:

Regió de Bialystock
voivodat de Bialystock
voivodat de Lomza

Regió de Breslau («Wroclaw»)
voivodat de Breslau («Wroclaw»)
voivodat de Walbrzych
voivodat de Legnica
voivodat de Jelenia Góra

Regió de Bydgoszcz
voivodat de Bydgoszcz
voivodat de Toruń
voivodat de Wloclawek

Regió de Cracòvia («Krakow»)
voivodat de Bielsk
voivodat de Cracòvia («Krakow»)
voivodat de Tarnów
voivodat de Nowy Sacz

Regió bàltica de Gdańsk
voivodat d'Elblag
voivodat de Gdańsk

Regió de Katowice-Opole
voivodat de Katowice
voivodat d'Opole

Regió de Kielce-Czestochowa
voivodat de Czestochowa
voivodat de Kielce
voivodat de Radom
voivodat de Tarnobrzeg

Regió de Lódź
voivodat de Lódź
voivodat de Sieradz
voivodat de Piotrków
voivodat de Skierniewice

Regió de Lublin
voivodat de Biala Podlaska
voivodat de Chelm
voivodat de Lublin
voivodat de Zamość

Regió d'Olsztyn-Suwalki
voivodat d'Olsztyn
voivodat de Suwalki

Regió de Poznań
voivodat de Kalisz
voivodat de Konin
voivodat de Leszno
voivodat de Pila
voivodat de Poznań

Regió de Rzesów
voivodat de Krosno
voivodat de Przemyśl
voivodat de Rzeszów

Regió bàltica de Szczecin-Koszalin
voivodat de Koszalin
voivodat de Slupsk
voivodat de Szczecin

Regió de Varsòvia («Warszawa»)
voivodat de Ciechanów
voivodat d'Ostroleka
voivodat de Plock
voivodat de Siedlce
voivodat de Varsòvia («Warszawa»)

Regió de Zielona Góra
voivodat de Gorzów
voivodat de Zielona Góra

Taula 42. Romania regions: població, superfície i densitat. Any 1977 i estimació 1981

Regions tradicionals[1]	Població estimada VII-1981	Població de fet cens 5-I-1977	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1981
R1 Banat	1.611.891	1.594.680	24.847	64'87
R2 Dobrutja Septentrional	924.340	863.228	15.485	59'69
R3 Moldàvia	5.491.407	5.288.737	56.866	96'57
R4 Muntènia o Gran Valàquia	5.755.903	5.552.682	36.145	159'24
R5 Oltènia o Petita Valàquia	2.402.138	2.354.414	29.166	82'36
R6 Transilvània	6.166.956	5.905.675	74.991	82'24
TOTAL ROMANIA	22.352.635	21.559.416	237.500	94'12

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada pel que fa a la configuració de les regions en la *Geografía de la Sociedad Humana,* vol. 7. Ed. Planeta, Barcelona 1981. *Gran Enciclopèdia Catalana, Atlas Universal Català* de FUNDACIÓ ENCICLOPÈDIA CATALANA. Pel que fa a les dades de 1977, UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* i pel que fa a les superfícies i al càlcul d'habitants per al VII-1981 ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Calendario Atlante De Agostini 1985.*

1. La divisió regional tradicional que hem adoptat, l'hem ajustada a la divisió administrativa en districtes vigent a la R.S. de Romania. Mantenim els districtes íntegrament en una o altra regió, sense dividir-los. Deixant de banda el municipi de Bucarest (2.165.997 habs. el 1981), els 40 districtes existentes el 1981 donaven una mitjana de 517.606 habs. per districte amb un màxim de 847.793 habs. al districte de Prahova i un mínim de 218.950 habs. al de Covasna, magnituds aquestes que resten per sota de les equivalents al nivell regional que considerem (prenent com a pauta la divisió regional de la C.E.E.) No obstant això, per tal de definir les regions tradicionals en termes funcionals donem a continuació l'agrupació de districtes que hem fet servir com a base per a l'obtenció de les dades de la taula.

Regió del Banat
Arad
Caras-Severin
Timis

Regió de Dobrutja Sept.
Constanta
Tulcea

Regió de Moldàvia
Bacau
Botosani
Braila
Buzau
Galati
Iasi
Neamt
Suceava
Vaslui
Vrancea

Regió de Muntènia o Gran Valàquia
Arges
Bucarest (municip.)
Calarasi (el 1981)
Dimbovita
Giurgiu (el 1981)
Ialomita
Ilfov (el 1977)
Prahova
Teleorman

Regió d'Oltènia o Petita Valàquia
Dolj
Gorj
Mehendit
Olt
Vilcea

Regió de Transilvània
Alba
Bihor
Bistrita-Nasaud
Brasov
Cluj
Covasna
Harghita
Hunedoara
Maramures
Mures
Salaj
Sibiu
Statu Mare

Entre 1977 i 1981 alguns districtes ofereixen canvis de superfície. En general, es tracta de canvis de poca importància excepte a la regió de Muntènia o Gran Valàquia on s'amplia notablement la superfície del municipi de Bucarest (en més del doble d'extensió), desapareix el districte d' Ilfov, es creen els districtes de Calarasi i Giurgiu i es produeixen canvis en els districtes de Dimbovita, Ialomita i Teleorman. Naturalment aquests canvis repercuteixen també en les dades de població dels districtes corresponents. Però, en produir-se dintre la mateixa regió, no afecten les dades globals d'aquesta.

Taula 43. Txecoslovàquia regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983

REGIONS HISTÒRIQUES Províncies	Població de dret cens 1-XI-1980	Població estimada gener 1983	Superfície Km²	Densitat habitants/Km² 1-XI-1980
A la R.S. TXECA				
T10 BOHÈMIA				
T11 Bohèmia Central (amb Praga)	2.333.451	2.332.797	11.498	202'94
T12 Bohèmia Meridional	689.229	693.165	11.345	60'75
T13 Bohèmia Occidental	879.925	878.004	10.876	80'91
T14 Bohèmia Oriental	1.248.466	1.247.994	11.240	111'07
T15 Bohèmia Septentrional	1.167.231	1.173.782	7.810	149'45
TOTAL Bohèmia	6.318.302	6.325.742	52.769	119'74
T20 MORÀVIA				
T21 Moràvia Meridional	2.040.903	2.051.662	15.028	135'81
T22 Moràvia Septentrional	1.932.722	1.944.665	11.067	174'64
TOTAL Moràvia	3.973.625	3.996.327	26.095	152'28
TOTAL R.S. TXECA	10.291.927	10.322.069	78.864	130'50
A la R.S. ESLOVACA				
T30 ESLOVÀQUIA				
T31 Eslovàquia Central	1.524.766	1.549.112	17.985	84'78
T32 Eslovàquia Occidental (amb Bratislava)	2.064.150	2.096.191	14.859	138'92
T33 Eslovàquia Oriental	1.402.252	1.428.558	16.188	86'62
TOTAL R.S. ESLOVACA	4.991.168	5.073.861	49.032	101'79
TOTAL TXECOSLOVÀQUIA	15.283.095	15.395.930[1]	127.896	119'50

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983,* per a la població del cens de 1980, i *Calendario Atlante De Agostini 1985,* per a la superfície i l'estimació de població gener 1983.

1. La suma de la població de les regions per a l'estimació de gener del 1983 dóna: 15.395.930 i en el *Calendario De Agostini 1985* dóna: 15.395.970. Aquesta diferència de 40 habitants ja prové de la font.

Taula 44. U.R.S.S. europea regions: població, superfície i densitat. Any 1979 i estimació 1983

GRANS REGIONS ECONÒMIQUES *oblasti* (regions)[1], RSSA (RSS Autònomes), *kraja* (territoris)[1]	Població de fet cens 17-I-1979	Població estimada 1983	Superfície[2] Km²	Densitat habitants/Km² 1979
A la RSFS de RÚSSIA (part europea)[2]				
R10 NORD-OEST				
R11 *ob.* Arkhangel'sk[10]	1.467.000	1.504.000	587.400	2'50
R12 *ob.* Leningrad	6.107.000	6.367.000	85.900	71'09
R13 *ob.* Murmansk	965.000	1.043.000	144.900	6'66
R14 *ob.* Novgorod	722.000	736.000	55.300	13'06
R15 *ob.* Pskov	850.000	839.000	55.300	15'37
R16 *ob.* Vologda	1.310.000	1.326.000	145.700	8'99
R17 RSSA de Carèlia	736.000	759.000	172.400	4'27
R18 RSSA dels Komis	1.118.000	1.180.000	415.900	2'69
Total	13.275.000	13.754.000	1.662.800[3]	7'98
R20 CENTRE-INDUSTRIAL				
R21 *ob.* Br'ansk	1.507.000	1.481.000	34.900	43'18
R22 *ob.* Ivanovo	1.321.000	1.316.000	23.900	55'27
R23 *ob.* Jaroslav	1.425.000	1.441.000	36.400	39'15
R24 *ob.* Kalinin	1.649.000	1.642.000	84.100	19'61
R25 *ob.* Kaluga	1.007.000	1.020.000	29.900	33'68
R26 *ob.* Kostroma	804.000	796.000	60.100	13'38
R27 *ob.* Moscou	14.371.000	14.931.000	47.000	305'77
R28 *ob.* Or'ol	892.000	875.000	24.700	36'11
R29 *ob.* R'azan'	1.362.000	1.328.000	39.600	34'39
R2x *ob.* Smolensk	1.121.000	1.134.000	49.800	22'51
R2y *ob.* Tula	1.907.000	1.878.000	25.700	74'20
R2z *ob.* Vladimir	1.581.000	1.603.000	29.000	54'52
Total	28.947.000	29.445.000	485.100	59'67
R30 CENTRE-TERRES NEGRES				
R31 *ob.* Belgorod	1.305.000	1.319.000	27.100	48'15
R32 *ob.* Kursk	1.399.000	1.354.000	29.800	46'95
R33 *ob.* Lipeck	1.225.000	1.219.000	24.100	50'83
R34 *ob.* Tambov	1.390.000	1.338.000	34.300	40'52
R35 *ob.* Voronez	2.478.000	2.461.000	52.000	47'29
Total	7.797.000	7.691.000	167.700	46'49
R40 VOLGA-V'ATKA				
R41 *ob.* Gor'kij	3.695.000	3.680.000	74.800	49'40
R42 *ob.* Kirov	1.662.000	1.660.000	120.800	13'76
R43 RSSA dels Mariis	703.000	719.000	23.200	30'30
R44 RSSA dels Mordvans	990.000	973.000	26.200	37'79
R45 RSSA dels Txuvaixos	1.293.000	1.312.000	18.300	70'66
Total	8.343.000	8.344.000	263.300	31'69

Taula 44. (Continuació)

GRANS REGIONS ECONÒMIQUES *oblasti* (regions)[1], RSSA (RSS Autònomes), *kraja* (territoris)[1]	Població de fet cens 17-I-1979	Població estimada 1983	Superfície[2] Km²	Densitat habitants/Km² 1979
R50 VOLGA				
R51 *ob.* Astrakhan	915.000	941.000	44.100	20'75
R52 *ob.* Kujbysev	3.093.000	3.166.000	53.600	57'71
R53 *ob.* Penza	1.504.000	1.496.000	43.200	34'81
R54 *ob.* Saratov	2.560.000	2.596.000	100.200	25'55
R55 *ob.* Uljanovsk	1.269.000	1.289.000	37.300	34'02
R56 *ob.* Volgograd	2.475.000	2.499.000	114.100	21'69
R57 RSSA de Baixkíria	3.848.000	3.845.000	143.600	26'80
R58 RSSA dels Calmucs	293.000	310.000	75.900	3'86
R59 RSSA dels Tàrtars	3.436.000	3.475.000	68.000	50'53
Total	19.393.000	19.617.000	680.000	28'52
R60 NORD-CAUCAS				
R61 *ob.* Rostov	4.081.000	4.187.000	100.800	40'49
R62 RSSA de Daguestan	1.627.000	1.704.000	50.300	32'35
R63 RSSA dels Kabardins i B.[4]	675.000	702.000	12.500	54'00
R64 RSSA d'Ossètia Septentrional	597.000	608.000	8.000	74'63
R65 RSSA dels Txetxens i I.[5]	1.154.000	1.193.000	19.300	59'79
R66 *kr.* Krasnodar[11]	4.814.000	4.924.000	83.600	57'58
R67 *kr.* Stavropol[12]	2.539.000	2.647.000	80.600	31'50
Total	15.487.000	15.965.000	355.100[6]	43'61
R70 URALS (part europea)[2, 7]				
R71 *ob.* Orenburg	2.089.000	2.126.000	124.000	16'85
R72 *ob.* Perm'[13]	3.011.000	3.007.000	160.600	18'75
R73 RSSA dels Udmurts	1.494.000	1.538.000	42.100	34'49
Total (part europea)	6.594.000	6.671.000	326.700	20'81
(part asiàtica) (3 altres oblasti)[7]	(8.974.000)	(8.864.000)	(353.700)	(25'37)
(Total Urals)	(15.568.000)	(15.535.000)	(680.400)	(22'84)
80 PAÏSOS BÀLTICS				
R81 *ob.* Kaliningrad[8]	806.000	824.000	15.100	53'38
A les REPÚBLIQUES S.S. BÀLTIQUES				
Li82 RSS de Lituània	3.399.000	3.506.000	65.200	52'13
Le83 RSS de Letònia	2.521.000	2.569.000	63.700	39'58
Es84 RSS d'Estònia	1.466.000	1.507.000	45.100	32'51
Total	8.192.000	8.406.000	189.100	43'32
A la RSS de BIELORÚSSIA				
B10 BIELORÚSSIA				
B11 *ob.* Brest	1.363.000	1.391.000	32.300	42'20
B12 *ob.* Gomel'	1.599.000	1.646.000	40.400	39'58
B13 *ob.* Grodno	1.131.000	1.142.000	25.000	45'24
B14 *ob.* Minsk	2.832.000	2.972.000	40.800	69'41
B15 *ob.* Mogilev	1.249.000	1.264.000	29.000	43'07
B16 *ob.* Vitebsk	1.385.000	1.392.000	40.100	34'54
Total	9.559.000	9.807.000	207.600	46'05

Taula 44. (Continuació).

GRANS REGIONS ECONÒMIQUES *oblasti* (regions)[1], RSSA (RSS Autònomes), *kraja* (territoris)[1]	Població de fet cens 17-I-1979	Població estimada 1983	Superfície[2] Km²	Densitat habitants/Km² 1979
A LA RSS de KAZAKHSTAN (part europea)				
K10 KAZAKHSTAN (part europea)[2]				
K11 *ob.* Gurjev	370.000	382.000	112.000	3'30
K12 *ob.* Ural'sk	581.000	603.000	151.200	3'84
Total (part europea)	951.000	985.000	263.200	3'61
(part asiàtica) (17 altres oblasti)[7]	(13.734.000)	(14.468.000)	(2.454.100)	(5'60)
(Total Kazakhstan)	(14.685.000)	(15.453.000)	(2.717.300)	(5'40)
A la RSS d'UCRAÏNA				
U10 SUD-OEST				
U11 *ob.* Cerkassy	1.547.000	1.533.000	20.900	74'02
U12 *ob.* Cernigov	1.502.000	1.459.000	31.900	47'08
U13 *ob.* Cernovcy	890.000	905.000	8.100	122'22
U14 *ob.* Ivano-Frankovsk	1.333.000	1.360.000	13.900	95'90
U15 *ob.* Khmel'nickij	1.558.000	1.537.000	20.600	75'63
U16 *ob.* Kíev	4.068.000	4.286.000	28.900	140'76
U17 *ob.* L'vov	2.583.000	2.622.000	21.800	118'49
U18 *ob.* Rovno	1.121.000	1.149.000	20.100	55'77
U19 *ob.* Ternopol'	1.163.000	1.162.000	13.800	84'28
U1v *ob.* Transcarpàcia	1.154.000	1.188.000	12.800	90'16
U1x *ob.* Vinnica	2.046.000	1.997.000	26.500	77'21
U1y *ob.* Volínia	1.016.000	1.032.000	20.200	50'30
U1z *ob.* Zitomir	1.597.000	1.570.000	29.900	53'41
Total	21.578.000	21.800.000	269.400	80'10
U20 SUD				
U21 *ob.* Crimea	2.184.000	2.277.000	27.000	80'88
U22 *ob.* Kherson	1.164.000	1.194.000	28.500	40'84
U23 *ob.* Nikolajev	1.242.000	1.268.000	24.600	50'49
U24 *ob.* Odessa	2.544.000	2.588.000	33.300	76'40
Total	7.134.000	7.327.000	113.400[6]	62'91
U30 DONEC-DNIÈPER				
U31 *ob.* Dnepropetrovsk	3.640.000	3.747.000	31.900	114'11
U32 *ob.* Doneck	5.160.000	5.252.000	26.500	194'72
U33 *ob.* Kharkov	3.056.000	3.110.000	31.400	97'32
U34 *ob.* Kirovograd	1.251.000	1.238.000	24.600	50'85
U35 *ob.* Poltava	1.741.000	1.727.000	28.800	60'45
U36 *ob.* Sumy	1.463.000	1.444.000	23.800	61'47
U37 *ob.* Vorosilovgrad	2.788.000	2.808.000	26.700	104'42
U38 *ob.* Zaporozje	1.946.000	2.008.000	27.200	71'54
Total	21.045.000	21.334.000	220.900[6]	92'27
A la RSS de MOLDÀVIA	3.948.000	4.052.000	33.700	117'15
TOTAL U.R.S.S. a Europa[9]	172.243.000	175.198.000	5.365.300[2]	32'10

Font i notes a la taula 44

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades de població i superfície de l'ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Calendario Atlante De Agostini, 1981* i, IDEM, *Id., 1985*. Per a la inclusió dels *oblasti*, RSSA i *kraja* en les grans regions econòmiques, la informació, especialment gràfica de: Marie-Claude MAUREL, *Territoire et Stratégies Soviétiques*, París 1982. També ens han semblat d'utilitat la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, LA ENCICLOPEDIA LAROUSSE, el volum 7 de la *Geografía de la Sociedad Humana* de l'editorial Planeta, André BLANC i Henri CHAMBRE, *La U.R.S.S.*, Ed. Ariel, Esplugas de Llobregat 1974, A. SOLOVIOV i altres, *Geografía de la U.R.S.S.*, Ed. Progreso, Moscú 1983 i, l'*Atlas Universal Català* de la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA.

1. A l'interior d'alguns *kraja* i *oblasti* hi ha respectivament *oblasti* autònoms i *okrugi* (circumpscripcions) autònomes, les xifres de les quals han estat incloses aquí en la divisió territorial superior. (Vegeu notes 10 a 13 d'aquesta mateixa taula).
2. Per tal de determinar el territori de la U.R.S.S. inclòs a Europa i diferenciar-lo de l'inclòs a l'Àsia, hem seguit el criteri explicat més llargament en el text, de mantenir íntegrament les unitats territorials considerades equivalents a les regions de nivell II de la C.E.E. (és a dir, els *oblasti*, les R.S.S.A. i els *kraja*) a la R.S.F.S. de Rússia i a la R.S.S. del Kazakhstan, que són les que es troben dividides entre Europa i Àsia. Les superfícies així resultants, no s'adeqüen amb les que dóna el *Demographic Yearbook 1983*, d'UNITED NATIONS, pàg. 152, de 5.571.000 Km² per a la U.R.S.S. a Europa i 16.831 Km² per a la U.R.S.S. a Àsia. Aquestes darreres dades han servit de base a la taula 1. Lògicament aquestes diferències en la divisió territorial repercuteixen també en el càlcul de la població per una i altra part de la U.R.S.S. Vegeu nota 4 a la taula 1 i amb més explicacions al text, apartat 2.9. El 90.000 Km² de la Mar Blanca i els 37.000 Km² de la mar d'Azov no han estat comptabilitzats en les superfícies regionals; en canvi sí que han estat inclosos en la superfície total de la U.R.S.S. a Europa.
3. Sense incloure aquí 90.000 Km² de superfície de la mar Blanca considerada en la suma total del territori de la U.R.S.S. a Europa.
4. Nom complet: República Socialista Soviètica Autònoma dels Kabardins i Balkars.
5. Nom complet: República Socialista Soviètica Autònoma dels Txetxens i Ingúixos.
6. Sense incloure aquí 37.300 Km² de la mar d'Azov considerats en la suma total de la U.R.S.S. a Europa.
7. En el text, apartat 2.9.2. trobareu dades específiques de cada un dels tres *oblasti* dels Urals a Àsia, i dels criteris i problemes de la divisió de la gran regió econòmica dels Urals entre Europa i Àsia. També explicacions pel que fa a la divisió de la R.S.S. del Kazakhstan.
8. L'*oblast* de Kaliningrad fa un petit enclavament de la R.S.F.S. de Rússia limitat per la mar Bàltica, la R.S.S. de Lituània i Polònia. Es tracta de l'antiga Prússia oriental, la capital de la qual és més coneguda per l'antic nom de Könisberg.
9. A la taula 15 trobareu les dades corresponents a cada una de les quinze Repúbliques Socialistes Soviètiques que composen la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques. Les taules 48 i 51 porten classificació i dades de les regions de la U.R.S.S.
10. Inclòs a l'*oblast* d'Arkhangel'sk l'okrug autònom dels Nenets de 47.000 habitants el 1979 i 176.700 Km².
11. Inclòs al *kraj* de Krasnodar l'*oblast* autònom d'Adiguèsia de 404.000 habitants al 1979 i 7.600 Km².
12. Inclòs al *kraj* de Stavropol l'*oblast* autònom de Karatxai i Txerguessos de 369.000 habitants el 1979 i 14.100 Km².
13. Inclòs a l'*oblast* de Perm' l'*okrug* autònom dels Komis i dels Permiacs de 173.000 habitants el 1979 i 32.900 Km².

Taula 45. Europa-12: nombre i dimensió regions. Any 1981

ESTATS DE L'EUROPA-12 unitats territorials de nivell II	Nombre de regions	Unitats territorials de nivell II = Unitats Administratives de Base: Població regions milers d'habitants			Superfície regions milers Km²			Densitat habitants/Km²		
		Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim
ALEMANYA R.F.	31	1.990	5.202	471	8.022	17.530	404	248	3.941	95
BÈLGICA	9	1.095	2.222	223	3.391	4.441	2.422	323	662	50
DINAMARCA	3	1.707	2.799	586	14.360	33.253	2.857	119	608	84
ESPANYA[2]	17	2.210	6.441	254	29.691	94.193	5.014	74	586	21
FRANÇA	22	2.461	10.046	239	24.726	45.348	8.208	100	836	28
GRÈCIA	9	1.082	3.996	340	14.666	28.227	6.541	74	181	40
IRLANDA	1	3.443	3.443	3.443	70.285	70.285	70.285	49	49	49
ITÀLIA	20	2.825	8.886	112	15.063	25.708	3.262	188	401	34
LUXEMBURG (G.D.)	1	366	366	366	2.586	2.586	2.586	141	141	141
PAÏSOS BAIXOS	11	1.295	3.114	353	3.742[3]	5.964	1.332	346	1.072	159
PORTUGAL[2]	10	979	2.716	244	9.199	23.683	794	106	347	67
REGNE UNIT (provisional)[1]	34	1.657	6.696	483	7.179	39.145	652	231	4.238	19
TOTAL EUROPA-12	168	1.898	10.046	112	13.419	94.193	404	141	4.238	19
REGNE UNIT[1]	(11)	(5.123)	(17.011)	(1.564)	(22.191)	(78.780)	(7.331)	(231)	(881)	(65)
(TOTAL EUR-12, amb 11 regions Regne Unit)	(145)	(2.199)	(17.011)	(112)	(15.547)	(94.193)	(404)	(231)	(3.941)	(21)

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 16 a 27.

1. Per al Regne Unit amb dades del cens del 5-IV-1981, donem en primer lloc la divisió provisional de regions de nivell II segons criteri COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2° Informe periódico sobre la situación de la Comunidad,* 1984 Com (84) 40 final, en 34 regions en comptes de la repetició de les 11 regions de nivell I, per al nivell II emprades si més no, fins a 1985 a les estadístiques regionals d'EUROSTAT. Les dades corresponents a aquesta darrera font, les donem entre parèntesi, també a les dades del TOTAL D'EUROPA DELS DOTZE donem les dues sumes coherents amb l'ús de l'una o l'altra divisió territorial del Regne Unit. En el càlcul de la mitjana de població i de densitat, seguim la dada de població interna (*home population*), en comptes de la de població de fet que ens ha servit per al càlcul de les regions amb màxima i mínima població. Per al total del Regne Unit la població interna afegeix 672 milers d'habitants a la població de fet (vegeu taula 27 amb les notes corresponents).

2. Per a Espanya i Portugal, les unitats territorials provisionalment emprades a COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2° Informe periódico sobre la situación de la Comunidad,* 1984 Com (84) 40 final. Vegeu taules 19 i 26.

3. En el càlcul de la superfície total dels Països Baixos entren 7.220 Km² de superfícies no regionalitzades (aigües internes). Sense elles, la mitjana de la superfície de les unitats territorials de nivell II, resta en 3.085 Km².

Taula 46. Resta Europa: nombre i dimensió regions. Any 1981

ESTATS D'EUROPA no C.E.E.-1986 no Repúbliques Socialistes	Nombre de regions	Població regions milers d'habitants			Superfície regions milers Km²			Densitat habs./Km²
		Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim	
ISLÀNDIA	1	232	232	232	102'8	102'8	102'8	2
NORUEGA	5	818	1.985	370	64'8	112'9	25'6	13
FINLÀNDIA	3	1.595	2.629	611	112'3	160'3	74'5	18
SUÈCIA	4	2.080	4.217	1.024	112'5	272'4	11'0	14
TOTAL PAÏSOS NÒRDICS	13	1.341	4.217	232	93'4	272'4	11'0	14
SUÏSSA	4	1.591	2.924	649	10'3	15'1	6'8	90
ÀUSTRIA	3	2.520	4.231	1.334	28'0	31'6	22'4	154
TOTAL ÀUSTRIA-SUÏSSA	7	1.989	4.231	649	17'9	31'6	6'8	111
MALTA	1	364	364	364	0'3	0'3	0'3	1.152
TURQUIA EUROPEA	1	4.413	4.413	4.413	23'8	23'8	23'8	186
TOTAL RESTA SUD	2	2.388	4.413	364	12'0	23'8	0'3	198
TOTAL RESTA EUROPA	22	1.642	4.413	232	62'0	272'4	0'3	27

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 28 a 35; i en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983* i en *Calendario Atlante De Agostini 1985.*

Taula 47. Europa Oriental: nombre i dimensió regions. Any 1981 (o 1980)

ESTATS EUROPA ORIENTAL Repúbliques Socialiestes sense la U.R.S.S.	Data	Nombre de regions	Població regions milers d'habitants			Superfície regions milers Km²			Densitat habs./Km²
			Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim	
ALBÀNIA	1-VII-1981	1	2.725	2.725	2.725	28'7	28'7	28'7	95
R.D. ALEMANYA	31-XII-1981	6	2.784	4.607	1.162	18'1	26'7	0'4	154
BULGÀRIA	XII-1981	5	1.781	2.891	647	22'2	40'2	8'6	80
HONGRIA	1-I-1980	4	2.677	3.222	1.582	23'3	36'9	6'9	115
IUGOSLÀVIA	III-1981	8	2.803	5.694	584	32'0	56'5	10'9	88
POLÒNIA	1981	15	2.404	4.785	975	20'8	32'2	13'5	115
ROMANIA	VII-1981	6	3.725	6.167	924	39'6	75'0	15'5	94
TXECOSLOVÀQUIA	1-XI-1980	10	1.528	2.333	689	12'8	18'0	7'8	119
TOTAL		55	2.458	6.167	584	23'18	75'0	0'4	106

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 36 a 43; en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983* i en *Calendario Atlante De Agostini 1985.*

Taula 48. U.R.S.S. a Europa: nombre i dimensió regions. Cens del 17-I-1979

Grans Regions Econòmiques (G.R.E.)	Rep. Socialistes Soviètiques (R.S.S.)	Nombre de regions	Població regions milers d'habitants Mitjana	Màxim	Mínim	Superfície regions milers Km² Mitjana	Màxim	Mínim	Densitat habs./Km²
NORD-OEST	RSFS RÚSSIA	8	1.659	6.107	722	207'9	587'4	53'3	8
CENTRE-INDUSTRIAL	RSFS RÚSSIA	12	2.412	14.371	804	40'4	84'1	23'9	60
CENTRE-TERRES NEGRES	RSFS RÚSSIA	5	1.559	2.478	1.255	33'5	52'4	24'1	46
VOLGA-V'ATKA	RSFS RÚSSIA	5	1.669	3.695	703	52'7	120'8	18'3	32
VOLGA	RSFS RÚSSIA	9	2.155	3.848	293	75'6	143'6	37'3	29
NORD-CAUCAS	RSFS RÚSSIA	7	2.212	4.481	597	50'7	100'8	8'0	44
Part europea URALS	RSFS RÚSSIA	3	2.198	3.011	1.494	108'9	160'6	42'1	21
(*ob.* Kaliningrad)	RSFS RÚSSIA								
PAÏSOS BÀLTICS	RSS ESTÒNIA-LETÒNIA-LITUÀNIA	4	2.048	3.399	806	47'3	65'2	15'1	43
BIELORÚSSIA	RSS BIELORÚSSIA	6	1.593	2.832	1.131	34'6	40'8	25'0	46
SUD-OEST	RSS UCRAÏNA	13	1.660	4.068	890	20'7	31'9	8'1	80
SUD	RSS UCRAÏNA	4	1.784	2.544	1.242	28'4	33'3	24'6	63
DONEC-DNIÈPER	RSS UCRAÏNA	8	2.631	5.160	1.251	27'6	31'9	23'8	92
MOLDÀVIA	RSS MOLDÀVIA	1	3.948	3.948	3.948	33'7	33'7	33'7	117
Part europea KAZAKHSTAN	RSS KAZAKHSTAN	2	476	581	370	131'6	151'2	112'0	4
TOTAL U.R.S.S. a EUROPA		87	1.980	14.371	293	61'7	587'4	8'0	32
RSFS de RÚSSIA a Europa		49	2.054	14.371	293	80'7	587'4	8'0	25
RSS de UCRAÏNA i RSS de MOLDÀVIA		26	2.066	5.160	890	24'5	33'7	8'1	84
Altres RSS de U.R.S.S. a Europa		12	1.491	3.948	370	53'8	151'2	15'1	28
TOTAL U.R.S.S. a Europa		87	1.980	14.371	293	61'7	587'4	8'0	32

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en la taula 44; en UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook 1983* i en *Calendario Atlante De Agostini 1985.*

Taula 49. Europa-12: classificació de les densitats de les regions de nivell II dels 12 estats. Any 1981

Densitats habitants/Km²	Nombre de Regions de Nivell II (= Unitats Administratives de Base, U.A.B.)														
	PAÏSOS BAIXOS	BÈLGICA	ALEMANYA R.F.	REGNE UNIT (niv. I)[1]	REGNE UNIT[1] (niv. II) prov.	ITÀLIA	LUXEMBURG	DINAMARCA	PORTUGAL[1]	FRANÇA	ESPANYA[1]	GRÈCIA	IRLANDA	TOTAL EUR-12 (Regne Unit 11)	TOTAL EUR-12
1.000 i més	1	—	3	(—)	4	—	—	—	—	—	—	—	—	(4)	8
500-999	2	2	2	(2)	2	—	—	1	—	1	1	—	—	(11)	11
200-499	5	5	13	(4)	16	6	—	—	3	1	1	—	—	(38)	50
150-199	3	—	5	(2)	2	5	—	—	—	1	3	1	—	(20)	20
100-149	—	1	5	(2)	5	3	1	—	2	3	2	—	—	(17)	22
75-99	—	—	3	(—)	2	1	—	2	—	5	3	—	—	(14)	16
50-74	—	1	—	(1)	2	4	—	—	3	9	2	4	—	(24)	25
25-49	—	—	—	(—)	—	1	—	—	1	2	4	4	1	(13)	13
10-24	—	—	—	(—)	1	—	—	—	1	—	1	—	—	(2)	3
menys de 10	—	—	—	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total Regions II	11	9	31	(11)	34	20	1	3	10	22	17	9	1	(145)	168
Densitat hab./Km² mitjana	346	323	248	(23)	231	188	141	119	106	100	74	74	49	(141)	141

Font: Elaboració Lluís Recolons basada en dades de les taules 16 a 27.

1. La columna entre parèntesi corresponent al Regne Unit inclou les 11 regions de nivell I. Aquestes mateixes 11 regions, a falta d'altra divisió regional oficial de nivell II, adaptada a la Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques (N.U.T.S.) de la C.E.E., són les que fa servir EUROSTAT també com a unitats de nivell II, malgrat el desajustament de magnituds amb les regions de nivell II dels altres estats. La columna sense parèntesi corresponent al Regne Unit inclou 34 regions de nivell II. Aquesta divisió figura amb caràcter provisional en la publicació: COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2° Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las Regiones de la Comunidad,* COM (84) 40 Final. Versión española. Ed. Banco Exterior de España. (Madrid, 1985).

Les dues darreres columnes de la taula amb el total de l'Europa dels dotze reflecteixen l'ús d'una o altra alternativa en les Regions del Regne Unit.

Per a Portugal i per a Espanya, la mateixa publicació de la Comissió de les Comunitats Europees segueix la divisió territorial que emprem aquí: la d'una agrupació de *distritos* en 8 regions continentals i 2 regions insulars per a Portugal, i la de 17 Comunitats Autònomes per a Espanya.

Per a més detalls sobre la composició de les regions de nivell II que emprem per al Regne Unit, Portugal i Espanya, vegeu respectivament les taules 27, 26 i 19.

Taula 50. Resta d'Europa: classificació de les densitats de les regions en els vuit estats. Any 1981 (o 1980)

Densitats habitants/Km²	SUÈCIA	FINLÀNDIA	NORUEGA	ISLÀNDIA	TOTAL EUROPA NÒRDICA	SUÏSSA	ÀUSTRIA	TOTAL EUROPA CENTRAL	MALTA	TURQUIA EUROPEA	TOTAL EUROPA MERIDIONAL	TOTAL RESTA D'EUROPA
1.000 i més	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
500-999	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200-499	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1
150-199	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	1	2
100-149	—	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	2
75-100	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
50-74	1	—	—	—	1	—	2	2	—	—	—	3
25-49	1	1	—	—	2	1	—	1	—	—	—	3
10-24	—	1	3	—	4	—	—	—	—	—	—	4
menys de 10	1	1	2	1	5	—	—	—	—	—	—	5
Total Regions	4	3	5	1	13	4	3	7	1	1	2	22
Densitat habs./Km² mitjana	18	14	13	2	14	154	90	111	1.152	186	198	27

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 28 a 35, on s'indiquen les fonts originals de les darreres dades i la composició de les diverses regions considerades.

Taula 51. Europa oriental, vuit estats el 1981 (o 1980) i U.R.S.S. europea, cinc agrupacions de R.S.S. el 1979: classificació de les densitats de les regions

Densitats habs./Km²	EUROPA ORIENTAL 1981 (o 1980)									U.R.S.S. a Europa. Cens 17-I-1979				
	ALEMANYA R.D.	TXECOSLOVÀQUIA	POLÒNIA	HONGRIA	ALBÀNIA	ROMANIA	IUGOSLÀVIA	BULGÀRIA	TOTAL EUROPA ORIENTAL	UCRAÏNA I MOLDÀVIA	BIELORÚSSIA i 3 RSS del Bàltic	RÚSSIA a Europa	KAZAKHSTAN a Europa	TOTAL URSS a Europa
1.000 i més	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
500-999	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200-499	1	1	1	1	—	—	—	—	4	—	—	1	—	1
150-199	2	1	2	—	—	1	—	—	6	1	—	—	—	1
100-149	—	4	6	—	—	—	2	1	13	6	—	—	—	6
75-100	2	3	2	3	1	3	4	1	19	8	2	1	—	11
50-74	—	1	3	—	—	2	1	3	10	9	7	12	—	28
25-49	—	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	20	—	22
10-24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10
menys de 10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	2	8
Total regions	6	10	15	4	1	6	8	5	55	26	9	50	2	87
Densitat hab./Km² mitjana	154	120	115	115	95	94	88	80	106	84	35	25	4	32

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 36 a 44, on s'indiquen les fonts originals de les darreres dades i la composició de les diverses regions considerades.

Taula 52. Classificació de les regions d'Europa per densitats, en quatre grans conjunts. Any 1981 (o 1980 o 1979)

Densitats habitants/Km²	EUROPA DELS DOTZE[1] 1981	RESTA D'EUROPA 1981 (o 1980)	EUROPA ORIENTAL (sense U.R.S.S.) 1981 (o 1980)	U.R.S.S. a Europa 17-I-1979	TOTAL EUROPA
1.000 i més	8	1	1	—	10
500-999	11	—	—	—	11
200-499	50	1	4	1	56
150-199	20	2	6	1	29
100-149	22	2	13	6	43
75-100	16	1	19	11	47
50-74	25	3	10	28	66
25-49	13	3	2	22	40
10-24	3	4	—	10	17
menys de 10	—	5	—	8	13
TOTAL REGIONS	168	22	55	87	332
MITJANES REGIONALS:					
de població (milers d'habitants)	1.898	1.642	2.458	1.980	1.995
de superfície (Km²)	13.419	61.952	23.180	61.670	30.896
de densitat (habs./Km²)	141	27	106	32	65

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules 53, 49, 50 i 51.

1. Per a especificar els estats inclosos en cada conjunt vegeu taula 11 o taules 12 a 15, i per a especificar cada regió vegeu taules 16 a 44. Cal notar que per a l'Europa dels Dotze es tracta de les regions de nivell II (U.A.B.) i que per al Regne Unit s'han comptabilitzat 34 regions, en comptes d'onze. Vegeu explicació en notes a la taula 27 i també a la taula 45. Per a Espanya, les 17 comunitats autònomes i, per a Portugal, 10 regions (taules 19 i 26).

Taula 53. Classificació de les regions d'Europa per densitats, en onze conjunts. Any 1981 (o 1980 o 1979)

Densitats habs./Km²	EUROPA DELS DOTZE[1] 7 Estats més septentr.	EUROPA DELS DOTZE[1] 5 Estats més meridio.	RESTA D'EUROPA 4 Estats nòrdics	RESTA D'EUROPA 2 Estats centrals	RESTA D'EUROPA 2 Estats més meridio.	EUROPA ORIENTAL 4 Estats del Nord i Centre	EUROPA ORIENTAL 4 Estats més meridio.	U.R.S.S. a Europa RSS d'Ucraïna i RSS de Moldàvia	U.R.S.S. a Europa 3 RSS Bàltiques i Bielorússia	U.R.S.S. a Europa RSFS de Rússia (part europa)	U.R.S.S. a Europa RSS de Kazakhstan (part europea)	TOTAL
1.000 i més	8	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	10
500-999	9	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
200-499	39	11	—	1	—	4	—	—	—	1	—	56
150-199	10	10	—	1	1	5	1	1	—	—	—	29
100-149	12	10	—	2	—	10	3	6	—	—	—	43
75-100	7	9	1	—	—	10	9	8	2	1	—	47
50-74	3	22	1	2	—	4	6	9	7	12	—	66
25-49	1	12	2	1	—	1	1	2	—	20	—	40
10-24	1	2	4	—	—	—	—	—	—	10	—	17
menys de 10	—	—	5	—	—	—	—	—	—	6	2	13
Total regions	90	78	13	7	2	35	20	26	9	50	2	332
MITJANES REGIONALS:												
de població (milers d'habitants)	1.679	2.151	1.340	1.989	2.388	2.250	2.820	2.066	1.882	2.013	476	1.995
de superfície (Km²)	7.560	20.179	93.363	17.878	12.040	18.341	31.648	24.515	42.400	79.116	131.600	30.898
de densitat (habitants/Km²)	222	107	14	111	198	123	89	84	44	25	4	65

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en les taules :49, 50 i 51.

1. Per a especificar els estats inclosos en cada conjunt, vegeu notes a la taula 11. Cal notar que en l'Europa dels Dotze es tracta de les regions de nivell II (U.A.B.) i que per al Regne Unit s'han comptat 34 regions, per Espanya 17 i per Portugal 10 regions. Vegeu notes a les taules 27, 19 i 26.

Taula 54. Espanya regions de nivell I (assaig): població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1975

REGIONS DE NIVELL I (assaig)[1]		Població de dret (milers d'habitants) cens 1-III-1981	padró mun. 31-XII-1975	Superfície (Km²)	Densitat (habitants/Km²) 1-III-1981
E1	GALÍCIA	2.812	2.749	29.434	96
E2-3	ASTÚRIES I CANTÀBRIA	1.643	1.593	15.854	104
E4-5	PAÍS BASC I NAVARRA	2.651	2.559	17.682	150
E6	ARAGÓ	1.197	1.165	47.650	25
E7-8-9	CATALUNYA, BALEARS I PAÍS VALENCIÀ	10.259	9.655	60.249	170
E11-10	ANDALUSIA I MÚRCIA	7.396	7.014	98.585	75
E13-14--12-15	CASTELLA-LA MANXA, CASTELLA-LLEÓ EXTREMADURA I LA RIOJA	5.551	5.539	220.059	25
E16	MADRID	4.687	4.320	7.995	586
E17	CANÀRIES	1.368	1.304	7.242	189
	TOTAL ESPANYA	37.563	35.899	504.750	74
COMUNITATS AUTÒNOMES QUE SUPEREN LA MITJANA POBLACIÓ REGIONS NIVELL I, CEE[2]					
E11	ANDALUSIA	6.441	6.133	87.268	74
E7	CATALUNYA	5.956	5.660	31.930	187

Font: Elaboració de Lluís Recolons en base a dades de la taula 19.

1. El procés d'elaboració que ens ha menat a aquest assaig de divisió regional de nivell I per a Espanya, i a fer-ne una avaluació, el trobareu en el text del capítol 5.
2. La mitjana de població de les regions de nivell I en el conjunt dels 10 estats que el 1981 formaven la C.E.E. era de 5.028 milers d'habitants. Vegeu taula 56.

Taula 55. Portugal regions de nivell I (assaig): població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1970

REGIONS NIVELL I (assaig)[1]	Regions nivell II (provisional)	Població de fet dades provisionals cens 16-III-1981	Població 15-XII-1970	Superfície (Km²)	Densitat (habitants/Km²) 16-III-1981
P12-3-4	NORD-CENTRE Nord (litoral i interior) Centre (litoral i interior)	5.297.200	4.839.823	45.729	116
P5-6	REGIÓ DE LISBOA Lisboa (litoral i interior)	3.165.300	2.482.939	14.572	217
P7-8	SUD Sud (litoral i interior)	829.000	800.548	28.643	29
P9-10	AÇORES I MADEIRA Açores i Madeira	502.600	540.000	3.041	165
	TOTAL PORTUGAL	9.794.100	8.663.310	91.985	106

Font: Elaboració de Lluís Recolons en base a les dades de la taula 26.

1. El procés d'elaboració que ens ha menat a aquest assaig de divisió regional de nivell I per a Portugal, i a fer-ne una avaluació, el trobareu en el text del capítol 5.

Taula 56. Europa-12: nombre i dimensió de les regions comunitàries europees. Any 1981

Unitats territorials de nivell I: Regions Comunitàries Europees
Mitjana, màxima i mínima de població, superfície i densitat de les regions a cada estat

ESTATS DE L'EUROPA-12 unitats territorials de nivell I	Nombre de regions	Població regions milers d'habitants			Superfície regions milers Km²			Densitat habitants/Km²		
		Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim	Mitjana	Màxim	Mínim
ALEMANYA R.F.	11	5.607	17.049	693	22.607	70.456	404	248	3.941	153
BÈLGICA	3	3.286	5.638	997	10.173	16.845	162	323	6.163	191
DINAMARCA	1	5.122	5.122	5.122	43.080	43.080	43.080	119	119	119
FRANÇA	8	6.769	10.046	3.927	68.000	145.645	12.012	100	836	55
GRÈCIA	3	3.247	5.736	842	43.997	60.429	14.877	74	95	56
IRLANDA	1	3.443	3.443	3.443	70.285	70.285	70.285	49	49	49
ITÀLIA	11	5.137	8.886	1.542	27.388	44.419	13.595	188	401	66
LUXEMBURG (G.D.)	1	336	336	336	2.586	2.586	2.586	141	141	141
PAÏSOS BAIXOS	4	3.562	6.693	1.571	10.290[2]	9.776	7.130	346	770	188
REGNE UNIT	11	5.123	17.011	1.564	22.191	78.780	7.331	231	881	65
TOTAL EUROPA-10	54	5.028	170.149	366	30.697	145.645	162	164	6.163	55
ESPANYA (provisional)[1]	9	4.174	10.259	1.197	56.083	220.059	7.242	74	586	25
PORTUGAL (provisional)[1]	4	2.449	5.297	503	22.996	45.729	3.041	106	217	29
TOTAL EUROPA-12	67	4.758	17.049	366	33.647	220.059	162	141	6.163	25

Font: Elaboració de Lluís Recolons basada en dades d'EUROSTAT, *Statistiques de base de la communauté.* Période de référence 1981. Edition 1983. Les mateixes dades de població a EUROSTAT, *Annuaire de Statistiques Régionales 1985.* També basada en les taules 54 i 55.

1. Per a Espanya i Portugal, nombre i composició de les regions donats com a assaig provisional a les taules 54 i 55. Explicació a l'apèndix del text.
2. En el càlcul de la superfície total dels Països Baixos entren 7.220 Km² de superfícies no regionalitzades (aigües internes). Sense elles, la mitjana de la superfície de les unitats territorials de nivell I, resta en 8.485 Km².

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aquesta bibliografia no té pretensions d'exhaustivitat en la matèria. Es tracta més aviat de les obres citades en aquest llibre. Per a ampliar-la podeu veure les extenses bibliografies que porten en abundància les obres aquí citades.

ALARCAO, Alberto de - PAIS de MORAIS, Joaquim, *La Population du Portugal,* (version française), C.I.C.R.E.D. series, 1974, World Population Year, pàgs. 37-46.

ÁLVAREZ-CIENFUEGOS RUIZ, Fco. Javier, «El proceso de urbanización en España y sus condicionamientos estructurales, 1940-1981», *Estudios Territoriales,* 11-12, Madrid, 1984, pàgs. 105-125.

ARANGO, Joaquín, «La teoría de la transición demográfica y la experiencia histórica», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas,* 10, Abril-Junio 1980, Madrid, pàgs. 169-198.

BALCELLS, Albert - MARTÍ, Casimir - TERMES, Josep, «Història nacional i història social. Problemes de la historiografia sobre el fet català», *L'Avenç,* novembre 1985, pàg. 787.

BAÑERES, Jordi - NUET i BADIA, Josep, «Aproximació a l'Europa de les Nacions», Mapa del *CIEMEN* (Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i Nacionalitats), Barcelona 1983.

BLANC, André, *L'Europe Socialiste,* 1974, (citat a la GEOGRAFÍA DE LA SOCIEDAD HUMANA, Vol. 7, pàg. 370).

BLANC, André - CHAMBRE, Henri, *La U.R.S.S.,* Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat (Barcelona), 1974.

BURNEL, M. (Rapporteur), (Vegeu COMITÉ ÉCONOMIQUE ET SOCIAL).

CABRÉ, Anna - PUJADAS, Isabel, *Previsions Demogràfiques per a Catalunya, comarques i municipis grans a l'horitzó 2000,* Generalitat de Catalunya (Departament de Política Territorial i Obres Públiques). Barcelona, desembre 1984.

CAPELLADES, Joaquim, «La població de l'àmbit de la Corporació Metropolitana de Barcelona», *Estadística i Societat,* full nº 28 i 29, Generalitat de Catalunya, Novembre-Desembre 1983.

CARNEY, *Regions in Crisis. New Perspectives in European Regional Theory,* Edita: John CARNEY - R. HUDSON - Jim LEWIS, 1980.

CASAS TORRES, José Manuel, *Población, desarrollo y calidad de vida,* Curso de Geografía de la Población I, Editorial Rialp S.A., Madrid, 1982.

CENTRO DE ESTUDIOS DE ORDENACIÓN DEL TERRITORIO Y MEDIO AMBIENTE, CEOTMA, *Análisis Territorial. Definición de un Sistema Nodal de Referencia,* Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, Madrid, 1981.

CHAMBRE, Henri, (Vegeu BLANC, André).

CIRICI i PELLICER, Alexandre, «Informe», redacció definitiva el 1980, aprovat per l'Assemblea del Consell d'Europa, l'11 de juny de 1981 (Dic. 4745).

CLIQUET, Robert L. - LOPEZ, Alan D. (editors), *Demographic Trends in the European Regions,* WHO (World Health Organization), Regional Office for Europe, Regional Publications, European Series no. 17, Copenhagen, 1984.

COMISIÓN CIENTÍFICA DEL GRUPO DE TRABAJO ESPAÑOL DE LA CONFERENCIA INTERNACIONAL SOBRE POBLACIÓN Y FUTURO URBANO, organizada por el Fondo de las Naciones Unidas en Materia de Población, *Grandes ciudades del mundo. Información básica,* Corporació Metropolitana de Barcelona, 1986.

COMISIÓN DE COMUNIDADES EUROPEAS, *Las Regiones de Europa. 2º Informe periódico sobre la situación socioeconómica de las regiones de la Comunidad,* COM (84) 40 Final, Versión española, edita: Banco Exterior de España. Madrid, 1985.

COMISIÓN DE URBANISMO Y SERVICIOS COMUNES DE BARCELONA Y OTROS MUNICIPIOS, Comisión Técnica para la revisión del PC-53, *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona,* vols. I, II, III, Barcelona, 1966.

COMISSION DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENES, *Les Regions d'Europe. Premier rapport pèriodique sur la situation économique et sociale des régions de la communauté,* 1981.

COMITÉ ÉCONOMIQUE ET SOCIAL, *Rapport d'Information de la section des affaires sociales sur «la situation demographique dans la Communauté»,* Communauté Économique Européene, Rapporteur: BURNEL M., Bruxelles, 19 juin 1985.

COMMITTEE FOR DEMOGRAPHIC STUDIES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES, *The Population of Poland,* C.I.C.R.E.D., Warszawa, 1975.

CONFERENCIA INTERNACIONAL DE POBLACIÓN, MÉXICO 6 a 14 DE AGOSTO DE 1984, «Documentos de la Conferencia Internacional de Población, México 6 a 14 de agosto 1984», *Revista Española de Investiga-*

ciones Sociológicas, 27, Madrid, julio-septiembre 1984, pàgs. 221-294.
CONGRÉS DE CULTURA CATALANA, *Resolucions,* Volum I, Barcelona, 1978, pàgs. 241-252.
CONSIGLIO D'EUROPA, *Il declino della popolazione in Europa,* Collana diretta da Piero GIARDA i Giancarlo MAZOCCHI, Vita e Pensiero, Col. Problemi Economici d'Oggi nº 26, Milano, 1982.
CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (C.I.D.C.), *Anuari Estadístic de Catalunya 1985,* Barcelona, 1986, pàgs. 78-80.
CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (C.I.D.C.), *Dades de població. Padrons municipals d'habitants de Catalunya. 1986. Recomptes provisionals,* Barcelona, 1986.
CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (C.I.D.C.) - GENERALITAT DE CATALUNYA (Departament de Sanitat i Seguretat Social), *mnp,* Butlletí del moviment natural de la població de Catalunya, número 1, octubre 1986.
CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA, «Declaració de Barcelona» de la *Conferència per Activitats en Matèria de Població,* convocada pel FONS DE LES NACIONS UNIDES.
DONGES, Juergen B. (i altres), *The Second Enlargement of the European Community,* J.C.B. MOHR (Paul SIEBECK), Tübingen.
ENCYCLOPAEDIA BRITANICA, Inc., *Britannica Atlas,* 1970-1982.
EUROSTAT, *Regional Statistics/Statistiques Régionales 1970-1977,* 1979.
EUROSTAT, *Statistiques Regionales: population, emploi et conditions de vie, 1973-1974.*
EUROSTAT, *Statistiques de Base de la Communauté. Période de référence 1981.* Edition 1983.
EUROSTAT, *Yearbook of Regional Statistics/Annuaire de Statistiques Régionales 1984,* Luxembourg, 1984.
EUROSTAT, *Idem, 1985,* Luxembourg, 1985.
EUROSTAT, *Demographic Statistics/Statistiques Démographiques 1984,* Luxembourg, 1984.
EUROSTAT, *Idem, 1985,* Luxembourg, 1985.
EUROSTAT, *Idem, 1986,* Luxembourg, 1986.
GARCÍA BALLESTEROS, Aurora, *Crecimiento y problemas de la población mundial,* Colección Salvat, Temas Clave, Salvat Editores S.A., Madrid, 1982.
GENERALITAT DE CATALUNYA (Institut d'Investigacions Econòmiques), *Catalunya i la Comunitat Econòmica Europea,* Servei Central de Publicacions, Departament de la Presidència, Barcelona, 1982.
GENERALITAT DE CATALUNYA (Departament de Sanitat i Seguretat Social), (vegeu CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA, (Octubre 1986).
GEOGRAFÍA DE LA SOCIEDAD HUMANA, Editorial Planeta, Dirección de la obra: LLUCH MARTIN, Barcelona 1981, 7 volums. Especialment: volums 4 i 7.
GEORGE, Pierre, *Introduction à l'étude géographique de la population du monde,* Paris, P.U.F. (I.N.E.D.), 1951.
GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, Edicions 62 S.A., Enciclopèdia Catalana S.A., Barcelona, 1969-1983, 16 volums.
GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, *Atlas Universal Català,* Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona, 1983.
GRAN ENCICLOPEDIA LAROUSSE, Editorial Planeta S.A., Barcelona, 1967-1985, 10 volums i 2 suplements.
HUDSON, Ray - RHIND, David - MOUNSEY, Helen, *An Atlas of EEC Affairs.* Ed.: Methuen Et. Co. Ltd., Londres, 1984.
ILBERY, Brian, *Western Europe. A Sistematic Human Geography,* Oxford University Press, 1981.
I.N.E., *Encuesta de fecundidad 1985. Avance de resultados,* Mayo 1986.
I.N.E., *Poblaciones de derecho y de hecho de los municipios españoles. Censo de población de 1981,* Madrid, 1982.
I.N.E., *Anuario Estadístico de España 1985,* Madrid, 1985.
INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA, (vegeu MASSÓ i CARTAGENA, Jaume).
ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Calendario Atlante De Agostini 1981,* Novara, 1980.
ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Idem, 1985,* Novara, 1984.
ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI, *Idem, 1986,* Novara, 1985.
I.U.S.S.P. (International Union for the Scientific Study of Population), *International Population Conference/Congrés International de la Population, Florence 1985,* 4 volums.
KIDRON, Michael - SEGAL, Ronald, *Atlas del estado del mundo,* Ediciones del Serbal, Barcelona, 1982.
KLAASSEN, Leo H., (Vegeu VANHOVE, Norbert).
LIVI BACCI, Massimo, *La trasformazione demografica delle società europea,* Col. Sienze Sociali 19, Loescher Editore, Torino, 1984.
LLUCH MARTINEZ, E. (director de l'obra), (vegeu GEOGRAFÍA DE LA SOCIEDAD HUMANA).
LOPEZ, Alan D., (vegeu CLIQUET, Robert L.)
MARTÍ, Casimir, (vegeu BALCELLS, Albert).
MASSÓ i CARTAGENA, Jaume (amb col·laboradors), *Estudi sobre la classificació de la Cartografia,* Institut Cartogràfic de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona, 1985.
MAUREL, Marie-Claude, *Territoire et Stratégies Soviétiques,* Paris, 1982.
MÉNDEZ, Ricardo - MOLINERO, Fernando, *Espacios y Sociedades. Introducción a la geografía regional del mundo,* Editorial Ariel S.A., Barcelona, 1984.
MINSHULL, Gordon Neil, *The New Europe,* Great Britain, 1978.
MOLINERO, Fernando, (vegeu MÉNDEZ, Ricardo).
MOLLE, Willen, (with collaborators), *Regional Disparity and Economic Development in the European Community,* Saxon House, England, 1980.
MOUNSEY, Helen, (vegeu HUDSON, Ray).
NADAL CAPARÀ, Joaquim de, *Catalunya i el Mercat Comú,* Edicions Proa, Barcelona, 1975.

NADAL i OLLER, Jordi, *La població*, Història de Catalunya, dirigida per Joaquim NADAL i FARRERAS i Philippe WOLF. Oikos-Tau, S.A. Ediciones, Barcelona, 1983.
NOIN, Daniel, *Geographie de la Population,* Masson, Paris, 1979.
NUET i BADIA, Josep, (vegeu BAÑERES, Jordi).
O.M.S. (Organització Mundial de la Salut), (vegeu CLIQUET - LOPEZ).
PAIS DE MORAIS, Joaquim, (vegeu ALARCAO, Alberto de).
POMPEU FABRA, *Diccionari General de la Llengua Catalana,* Edhasa, Barcelona, 1a edició 1932, 15a edició, 1981.
PUJADAS, Isabel, (vegeu CABRÉ, Anna).
PUYOL, Rafael, *Población y Espacio: Problemas demográficos mundiales,* Editorial Cincel, Volumen II de la colección: Cuadernos de estudio, serie Geografía, Madrid, 1982.
REBAGLIATO, Joan, «Regió», GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, vol. 12, pàgs. 419-420.
RECOLONS, LLuís, *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970,* Institut d'Estudis Catalans, Treballs de la secció de Filosofia i Ciències Socials, V, i. Editorial Laia, Barcelona, 1976.
RECOLONS, Lluís, «Els habitants», *Catalunya: home i territori,* Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Coordinador: Modest REIXACH, Editorial Blume, Barcelona, 1979.
RECOLONS, Lluís, «Les Migracions a Catalunya en un nou període demogràfic», *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica,* Associació Catalana de Sociologia, Diputació de Barcelona, 1987, pàgs. 257-301.
RHIND, David, (vegeu HUDSON, Ray).
RODRÍGUEZ OSUNA, Jacinto, *Población y territorio en España. Siglos XIX y XX,* Espasa Calpe, S.A., Madrid, 1985.
SEGAL, Ronald (vegeu KIDRON, Michael).
SOLOVIOV, A. (i altres), *Geografía de la U.R.S.S.,* Editorial Progreso, Moscú, 1983.
TABUTIN, Dominique, (vegeu I.U.S.S.P., «Les limites de la theorie classique de la transition démographique pour l'Occident du XIX siècle et le tiers-monde actuel», vol. 4, pàgs. 357-367).
TERMES, Josep, (vegeu BALCELLS, Albert).
UNITED NATIONS, *The Determinants and Consequences of Population Trends,* New York, 1973.
UNITED NATIONS, *World Population Prospects. Estimates and Projections as Assessed in 1982.* New York, 1985.
UNITED NATIONS, *Demographic Yearbook/Annuaire démographique 1982,* New York, 1984.
UNITED NATIONS, *Idem* 1983, New York, 1985.
VANHOVE, Norbert - KLAASSEN, Leo H., *Regional Policy. A European Approach,* Saxon House.
WORLD BANK, The, *The World Bank Atlas 1985,* Washington D.C. 1985.

ÍNDEX DE GRÀFICS

Pàgines

Gràfic 1. Mapa del món. Distribució de la població. Any 1978 15
Gràfic 2. Mapa del món en vint conjunts: superfícies. Any 1981 18
Gràfic 3. Mapa del món en vint conjunts: població total. Any 1981 18
Gràfic 4. Mapa del món en vint conjunts: població menor de quinze anys. Any 1980 19
Gràfic 5. Tipificació dels vint conjunts mundials per densitat el 1981 i, joventut el 1980 20
Gràfic 6. Evolució demogràfica mundial: anys 1950-1980 i projeccions 1980-2000 27
Gràfic 7. Mapa de l'Europa dels Estats 36
Gràfic 8. Mapa d'Europa: quatre grans conjunts 37
Gràfic 9. Mapa del CIEMEN: Aproximació a l'Europa de les Nacions 41
Gràfic 10. Mapa del Portugal Continental: Divisions territorials 45
Gràfic 11. Mapa de l'Europa dels Dotze: Divisió regional de Nivell II 48
Gràfic 12. Mapa de l'Europa dels Dotze: densitat de població a les Regions de Nivell II el 1981 49
Gràfic 13. Mapa de la Resta d'Europa: Divisió regional 52
Gràfic 14. Mapa de la Resta d'Europa: Densitat de població a les Regions. Any 1981 53
Gràfic 15. Mapa de l'Europa Oriental: Divisió regional 56
Gràfic 16. Mapa de l'Europa Oriental: Densitat de població a les Regions. Anys 1981-1980 57
Gràfic 17. Mapa de la U.R.S.S. europea: grans regions econòmiques 61
Gràfic 18. Mapa de la U.R.S.S. europea: Divisió regional de Nivell II 64
Gràfic 19. Mapa de la U.R.S.S. europea: densitat de població a les Regions de Nivell II. Any 1979 65
Gràfic 20. Mapa de l'Europa dels Dotze: Divisió regional de Nivell I. (Assaig provisional per a Espanya i Portugal) 84
Gràfic 21. Mapa de l'Europa dels Dotze: densitat de població a les regions de Nivell I. Any 1981. (Assaig provisional per a Espanya i Portual) 85

ÍNDEX DE TAULES

Pàgines

Món: Cinc parts del món i vint grans conjunts mundials

Taula 1. Grans conjunts del món: població total i densitat l'any 1981. Població de menys de quinze anys l'any 1980 92

Món: Regions mundials més i menys desenvolupades des del 1950 fins a l'any 2000

Taula 2. Distribució de la població del món: els anys 1950-1980 i projeccions 1985-2000 94

Taula 3. Grans regions del món: creixement de la població des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000 95

Taula 4. Grans regions del món: natalitat en el món des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000 96

Taula 5. Grans regions del món: mortalitat en el món des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000 97

Taula 6. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: natalitat, mortalitat i creixement natural des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis 98

Taula 7. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: taxa de reproducció des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis .. 99

Taula 8. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: esperança de vida en néixer des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis 100

Taula 9. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: població de menys de quinze anys des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis 101

Taula 10. Regions mundials més i menys desenvolupades i total del món: població de 65 i més anys des del 1950 amb projeccions fins a l'any 2000, per quinquennis 102

Europa, grans conjunts: Població, superfície i densitat dels estats

Taula 11. Europa, conjunts d'estats: població, superfície i densitat. Any 1981, (o 1980 o 1979) 103

Taula 12. Europa-12: població, superfície i densitat dels dotze estats. Any 1981 i projecció 1985 104

Taula 13. Resta d'Europa: població, superfície i densitat dels vuit estats. Any 1981 (o 1980) i estimació per a l'any 1983 105

Taula 14. Europa Oriental: població, superfície i densitat dels vuits estats. Any 1981 (o 1980) i estimació per a l'any 1983 106

Taula 15. U.R.S.S.: població, superfície i densitat de les Repúbliques Socialistes Sociètiques federades a Europa i a Àsia. Any 1979 i estimació per a l'any 1983 107

Estats de l'Europa dels Dotze: Regions de nivells I i II: Població, superfície i densitat, 1981

Taula 16. Alemanya R.F. regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 108

Taula 17. Bèlgica regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 109

Taula 18. Dinamarca regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 110

Taula 19. Espanya Comunitats Autònomes: població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1975 111

Taula 20. França regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 112

Taula 21. Grècia regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 113

Taula 22. Irlanda regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 113

Taula 23. Itàlia regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 114

Taula 24. Luxemburg (G.D.) regions nivells I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 115

Taula 25. Països Baixos regions nivell I i II: població, superfície i densitat. Any 1981 116
Taula 26. Portugal regions nivell I i II (provisionals): població, superfície i densitat. Any 1981 i 1970 117
Taula 27. Regne Unit regions nivell I i II (provisional): població, superfície i densitat. Any 1981 118

Estats de la «Resta d'Europa»: Regions, població, superfície i densitat
Taula 28. Islàndia: població, superfície i densitat. Any 1970 i estimació 1981 121
Taula 29. Finlàndia regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983 121
Taula 30. Noruega regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983 122
Taula 31. Suècia regions: població, superfície i densitat. Anys 1980 i 1975 123
Taula 32. Àustria regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983 123
Taula 33. Suïssa regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983 124
Taula 34. Malta: població, superfície i densitat. Any 1967 i estimació 1980 124
Taula 35. Turquia europea i asiàtica: població, superfície i densitat. Anys 1980 i 1975 125

Estats de l'Europa Oriental: Regions, població, superfície i densitat
Taula 36. Albània: població, superfície i densitat. Estimació 1981 i 1983 125
Taula 37. R. D. Alemanya regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983 126
Taula 38. Bulgària regions: població, superfície i densitat. Any 1975 i estimació 1981 127
Taula 39. Iugoslàvia regions: població, superfície i densitat. Any 1981 i estimació 1983 128
Taula 40. Hongria regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983 129
Taula 41. Polònia regions: població, superfície i densitat. Any 1978 i estimació 1981 130
Taula 42. Romania regions: població, superfície i densitat. Any 1977 i estimació 1981 131
Taula 43. Txecoslovàquia regions: població, superfície i densitat. Any 1980 i estimació 1983 132

U.R.S.S. europea, regions: Població, superfície i densitat
Taula 44. U.R.S.S. europea regions: població, superfície i densitat. Any 1979 i estimació 1983 133

Grans conjunts d'Europa, nombre i dimensions regions: Mitjana, màxima i mínima de població, superfície i densitat
Taula 45. Europa-12: nombre i dimensió regions. Any 1981 137
Taula 46. Resta Europa: nombre i dimensió regions. Any 1981 138
Taula 47. Europa Oriental: nombre i direcció regions. Any 1981 (o 1980) 138
Taula 48. U.R.S.S. a Europa: nombre i dimensió regions. Cens del 17-I-1979 139

Classificació de les regions d'Europa per densitat de població
Taula 49. Europa-12: classificació de les densitats de les regions de nivell II dels 12 estats. Any 1981 140
Taula 50. Resta d'Europa: classificació de les densitats de les regions en els vuit estats. Any 1981 (o 1980) 141
Taula 51. Europa Oriental, vuit estats el 1981 (o 1980) i U.R.S.S. europea, cinc agrupacions de R.S.S. el 1979: classificació de les densitats de les regions 142
Taula 52. Classificació de les regions d'Europa per densitats, en quatre grans conjunts. Any 1981 (o 1980 o 1979) 144
Taula 53. Classificació de les regions d'Europa per densitats, en onze conjunts. Any 1981 (o 1980 o 1979) 144

Regions de nivell I de l'Europa dels Dotze, provisionalment completades amb les d'Espanya i Portugal
Taula 54. Espanya regions de nivell I (assaig): població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1975 145
Taula 55. Portugal regions de nivell I (assaig): població, superfície i densitat. Anys 1981 i 1970 146
Taula 56. Europa-12: nombre i dimensió de les regions Comunitàries Europees (= regions de nivell I). Any 1981 147

ÍNDEX DETALLAT DEL TEXT

Pàgines

ÍNDEX GENERAL 5

INTRODUCCIÓ 7
1. Estructura i contingut 7
2. Gènesi i procés d'elaboració 8
3. Cronologia i perspectives 9
4. Fonts 10
5. Terminologia 10
6. Presentació de l'edició 10
7. Reconeixements 10

1. EUROPA EN EL MÓN 13
1.1. Procediments 13
1.2. Europa entre les cinc parts del món habitat 14
Classificació de les cinc parts del món (quadre) 16
Classificació dels vint grans conjunts del món (quadre) .. 16
1.3. Europa i els vint grans conjunts mundials 21
1.3.1. El grup + +: Densitat i joventut superior a la mitjana mundial, 21
1.3.2. El grup +-: Densitat superior i joventut inferior a la mitjana mundial, 22
1.3.3. El grup --: Densitat i joventut inferior a la mitjana mundial, 23
1.3.4. El grup -+: Densitat inferior i joventut superior a la mitjana mundial, 23
1.4. Evolució de la població del món en la segona meitat del segle XX 25
1.4.1. Increments i canvis en la distribució de la població mundial, 26
1.4.2. Creixement natural: natalitat i mortalitat en el món, 1950-2000, 28
1.4.3. Taxes de reproducció i reemplaçament de les generacions, 30
1.4.4. Esperança de vida en néixer i poblacions més joves i més velles, 32
1.4.5. A propòsit del desenvolupament urbà en el món, 33

2. EUROPA SENCERA DE L'ATLÀNTIC ALS URALS 35
2.1. Quatre usos del mateix terme: Europa 35
2.2. El territori i la població dels estats d'Europa 35
2.3. L'Europa dels pobles i nacions 39
2.4. La Nomenclatura d'Unitats Territorials Estadístiques de la C.E.E. 42
2.4.1. Unitats territorials de nivell I, 42
2.4.2. Unitats territorials de nivell II, 43
2.4.3. Unitats territorials de nivell III, 43
2.5. Les unitats territorials d'Espanya i Portugal en el marc de la C.E.E. 44
2.6. El tractament de les regions a l'Europa exterior a la C.E.E. dels Dotze 46
2.7. Les regions a la «Resta d'Europa» 50
2.7.1. Islàndia, 50
2.7.2. Noruega, 50
2.7.3. Suècia, 50
2.7.4. Les regions de Finlàndia, 50
2.7.5. Àustria: la divisió regional, 51
2.7.6. Les regions de Suïssa, 51
2.7.7. Malta, 51
2.7.8. Turquia europea: Tràcia oriental, 54
2.8. Les regions a l'Europa Oriental 54
2.8.1. Les regions a l'Alemanya de l'Est, 54
2.8.2. La divisió regional a Polònia, 54
2.8.3. Txecoslovàquia, 58
2.8.4. Les regions d'Hongria, 58
2.8.5. Albània, 58
2.8.6. Iugoslàvia, 59
2.8.7. Romania, 59
2.8.8. Les regions de Bulgària, 59
2.9. La U.R.S.S. a Europa 60

2.9.1. El límits entre Europa i Asia a la U.R.S.S., 60
2.9.2. Superfície i població total de la U.R.S.S. europea, 62
2.9.3. El total de regions de la U.R.S.S. a Europa, 63
2.9.4. Les regions de la R.S.F.S. de Rússia a Europa, 63
2.9.5. Les regions de la U.R.S.S. europea exterior a Rússia, 67

3. REGIONS DE NIVELL II DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI
3.1. Les 168 regions de nivell II en el context de les 332 regions de l'Europa de l'Atlàntic als Urals. Magnituds mitjanes 69
3.2. Regions i grans àrees metropolitanes 70
3.3. Les regions dels estats continentals més septentrionals . 71
3.3.1. La gran zona de màxima concentració de població en el continent europeu, 71
3.3.2. Les regions de nivell II del Benelux, de la R.F. d'Alemanya i de Dinamarca, 72
3.4. Població i teritori a les regions de les Illes Britàniques .. 74
3.4.1. La gran zona de concentració de població a la Gran Bretanya, 74
3.4.2. La resta de les Illes Britàniques, 75
3.5. Les regions de nivell II a França 76
3.6. Regions de la Península Ibèrica i illes relacionades 77
3.6.1. Espanya i les disset Comunitats Autònomes, 77
Població de les grans àrees metropolitanes d'Espanya, l'1-III-1981 (quadre), 78
3.6.2. Portugal: les deu regions provisionals, 79
3.7. Les regions d'Itàlia 80
3.8. Les regions de Grècia 82

4. REGIONS DE NIVELL I DE L'EUROPA DELS DOTZE: POBLACIÓ I TERRITORI
4.1. Assaig de dividió regional de nivell I a Espanya i Portugal 83
4.1.1. Criteris seguits, 83
Espanya i Portugal. Classificació de les regions de nivell II per densitat, 1981 (quadre), 86
4.1.2. Consideracions al conjunt de l'assaig de divisió territorial, 86
4.1.3. Consideracions específiques a les regions de nivell II a Espanya, 86
4.1.4. Portugal: regions de nivell I, 87
4.1.5. Conclusió de l'assaig, 88
4.2. Classificació de les regions de nivell I, provisionalment completades, de l'Europa dels Dotze 88
4.2.1. *Classificació per població* (quadre) 90
4.2.2. *Classificació per superfície* (quadre) 90
4.2.3. *Classificació per densitat* (quadre) 90

TAULES ESTADÍSTIQUES 92

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES 149

ÍNDEX DE GRÀFICS 152

ÍNDEX DE TAULES 153

ÍNDEX DETALLAT DEL TEXT 155

THE REGIONS OF EUROPE. POPULATION AND TERRITORY FROM THE ATLANTIC TO THE URALS (Abstract) 157

THE REGIONS OF EUROPE. POPULATION AND TERRITORY FROM THE ATLANTIC TO THE URALS

ABSTRACT

This book deals with regions throughout Europe, from the Atlantic to the Urals. The primary aim is to find comparable territorial units for population analysis at regional level and subsquently to initiate such analysis. On account of the gradual decline of the population of Europe in relation to the world population as a whole, before addressing ourselves directly to this task we first consider the population of Europe against the background of the world population.

The book is therefore divided into four main parts.

The *first part* offers a brief overview of the world population. Our purpose here is to examine recent trends, features of the current demographic situation and hypothetical projections as to the shortand middle-term future of the population of Europe within the world population as a whole. In view of the vast amount of material and data available, particular care has been taken in this first part to find the best way of selecting and presenting the most relevant data, bearing in mind the overall objective of the book and the aim of this particular section.

The locations of the three major areas where the world population is concentrated emerge clearly in the overall picture of the globe afforded by Figure 1: the first on the Pacific coast and eastern zones of China; the second in the Indian subcontinent; and the third in Europe. We start by taking a brief look at Europe as a unit within the five parts of the inhabited world, after which we proceed to divide the population and territory of the inhabited world into twenty major units. Figures 2, 3 and 4 are maps showing the relative size of each of these units in terms of their surface area, total population and population aged below fifteen. This last variable deserves special attention both because is a by product of a series of other demographic variables and because, being recent in origin, it is indicative of the future composition of the population of age to work and reproduce. Another variable of particular importance, not only here but throughout the book, is population density, which directly correlates population and surface area. Figure 5 shows the position of the twenty major units mentioned above on two axes of coordinates: population density and the proportion of the total population aged under fifteen, Systematic comments on the characteristics of each of the twenty units and of the most highly populated states comprised within them, reveal nuances and special features too detailed for inclusion in this abstract. One phenomenon that stands out clearly is the well-known inverse relationship whereby regions with a higher level of economic development have relatively fewer young people while in less developed regions the number of young people is proportionally higher. Western Europe and Africa are situated at either end of the scale in terms of the proportion of young population. The distribution by density is also highly significant. Asia and Europe as a whole have four times the population density of Africa and America, with sparsely populated Oceania lagging far behind.

Four of the twenty major units belong to Europe: the «Europe of the Twelve» the «Rest of Europe», «Eastern Europe», and the «European USSR». These four European units are basic elements throughout the book and provide the framework later on for the regional units of Europe.

The distinction between more and less developed regions derived from the United Nations sources on which these data are based serves as a framework in analyzing the evolution of the world population from 1950 to the year 2000. When presenting data on future developments we repeatedly warn the reader of their hypothetical character and of the consequent need to review them in the light of fresh data. The same caution in the use of projections explains why they seldom go here beyond the year 2000.

Such drastic increases and changes in the distribution of the world population are taking place that between 1950 and 2000 the relative demographic weight of Europe and Africa will undergo a clear reversal. Thus in 1950, Europe without the Soviet Union accounted for 15,7% of the world population and Africa 8,2%. By the year 2000, if we assume medium variant, Europe without the Soviet Union should make up for 8,4% of the world population while Africa should find itself with 14,3% of the total. Another historic change which will occur between now and 1992 concerns the relationship between the whole of Europe (from the Atlantic to the Urals) and the whole of America (North and South). It is likely that by the year of the five hundredth anniversary of the European discovery of America, the population of America will have overtaken that of Europe for the first time in history.

Figure 6 offers a meaningful view of the evolution of birth and mortality rates and of the resulting natural growth between 1950 and 2000. During this period world population growth will be greater than at any other time in history. While the more developed regions are experiencing the end of the process

of demographic transition, with a tendency towards a gradual decline to very low levels of natural growth, the less developed regions reached peak relative demographic growth between 1965 and 1970, after which there has been a substantial drop in the natural growth rate, which is expected to remain fairly high but with marked differences between one country and another. The highest rates continue to be found in Africa and the lowest in Europe.

Reproduction rates, rates of generation replacement, life expectancy at birth and the ratio between younger and older generations are also reviewed. Considerations on the importance of urban expansion in the world bring the first section to a close.

The ten tables corresponding to this section are all folded together at the beginning of the complete fifty-six table collection that appears at the end of the book.

The *second part* of the book concentrates on identifying regional units throughout Europe from the Atlantic to the Urals.

As territorial units, states frequently appear too vast for population analysis, whereas the heterogeneous criteria often used to classify units below state level make it hard to find units suitable for international comparison. Any attempt to apply rigid quantitative criteria is fraught with difficulty since the resulting units are liable to be ill-adapted to the particular characteristics of the regions.

The proposal made in this paper is based on the following criteria.

The way level II regions are defined in the European Economic Community has been taken here as the pattern for identifying regions throughout Europe from the Atlantic to the Urals. This method is described in the NUTS (Nomenclature of Statistical Territorial Units) and is used by EUROSTAT in the *Yearbook of Regional Stastistics* and other publications. Particular use has been made of the population size of level II regions in the ten-member EEC[1], including the mean population size of the regions and the range of population sizes found, which is wide enough to cover a variety of special cases. The regional units thus constituted are based ultimately on administrative units currently in operations in every state at least to the extend of figuring as distinct statistical units.

Geographical, historical, ethnic and linguistic characteristics have been taken into account in identifying European regions. However, the first criterion defined above necessarily imposes certain limitations. None of the proposed territorial units overlaps state boundaries, for instance, and no lower level units has been split among different higher level units[2].

All these limitations make it impossible to take proper account of the special characteristics of regions. It is a well known fact that certain areas in Europe which enjoy geographical, historical, national, ethnic or linguistic unity straddle state borderlines. Similarly there are administrative units which fall partly within one ethnic, linguistic, historical, and geographic zone and partly within another. Notwithstanding these limitations[3], the regional division proposed here may well prove a useful tool for more detailed remodelling of the map of the European regions.

The advantages of the proposed regional division are as follows:

1. It provides a regional division based on comparable units and covering the whole of Europe from the Atlantic to the Urals.
2. It makes it easy to process statistical data on population as well as other social and economic variables. These data are either directly available, when the territorial unit under consideration coincides with a single administrative unit, or may be obtained by simply adding together two or more lower level administrative units. Data on the administrative units which underly the territorial units proposed herein are to be found, not only in the statistics produced by every state, but in international publications such as the UNITED NATIONS *Demographic Yearbook*, the *Calendario Atlante de Agostini* and, for the E.E.C. only, the EUROSTAT *Regional Statistical Yearbook*.
3. The division into regions may be rectified without undermining the entire classification. This need may arise when a particular territorial unit, or even the whole regional division proposed for a given state, is considered unsuitable. The lower level units upon which it is based can then be reshaped without unduly upsetting the rest of the classification.

The proposed division yields 332 regions located throughout Europe from the Atlantic to the Urals:

— 168 regions lying within the 1986 boundaries of the enlarged 12-member European Community (31 in the Federal Republic of Germany, 9 in Belgium, 3 in Denmark, 17 in Spain[4], 22 in France, 9 in Greece, 1 in Ireland, 20 in Italy, 1 in Luxemburg, 11 in the Netherlands, 10 in Portugal[4], and 34 (provisionally) in the United Kingdom[4];

1. For the United Kingdom, however, EUROSTAT has been using the eleven level I regions as level II regions as well. In this work we have adopted a classification of level II regions into 34 smaller regions. This is based on the provisional division proposed for the United Kingdom in the *Second Periodical Report of the Economic and Social Situation of the Community Regions* issued by the COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES in 1984.
2. The level II region of Brabant in Belgium is an exception since it includes Brussels, which is considered a level I region.

3. Another limitation stems from the many different ways in which some of the largest urban agglomerations are combined with administrative territorial units in some of the ten pre-1986 E.E.C. member countries. Thus West Berlin and Hamburg are considered level I and level II regions by EUROSTAT, whereas the Paris, Rome and Milan metropolitan areas are included in a larger area which makes up a level II region.
4. The provisional divisions of Spain, Portugal and the United Kingdom are based on criteria taken from COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, *Second Periodical Report of the Economic and Social Situation of the Community Regions*, COM (84), p. 40 to end.

— 22 regions spread over the Rest of Europe (1 in Iceland, 5 in Norway, 3 in Finland, 4 in Sweden, 4 in Switzerland, 3 in Austria, 1 in Malta and 1 in European Turkey);
— 55 regions located throughout Eastern Europe (1 in Albania, 6 in the German Democratic Republic, 5 in Bulgaria, 4 in Hungary, 8 in Yugoslavia, 15 in Poland, 6 in Rumania and 10 in Czechoslovakia);
— 87 regions in the European USSR (50 in the European part of the Russian Soviet Federated Socialist Republic, 2 in the European part of the Kazakh Soviet Socialist Republic, 25 in the Ukrainian SSR, 6 in the Byelorussian SSR, and one each in the SSRs of Moldavia, Estonia, Latvia and Lithuania).

Tables 16 to 27 give the regions comprised in each of the states of the twelve-member EEC. Tables 19 and 26, which correspond to Spain and Portugal, give only the (provisional) level II regions, since level I regions are dealt with experimentally in Tables 54 and 55. For the other ten EEC countries, these tables follow the regional division used by EUROSTAT and all include data on population (in 1981), surface area and density.

Tables 28-44 are devoted to the regions contained within each of the other states in the «Rest of Europe», «Eastern Europe» and the «European USSR». The populations of these regions are also given for 1981 or 1980, according to the date of the census (in the case of the Soviet Union it was conducted on 17 January 1979). Moreover at the foot of each table, the administrative units on which the region is based are listed.

Figures 7 and 8 consist of the present political map of European states and the four major European units mentioned above. Figure 9 is an approximate representation of the Europe of Nations as defined in CIEMEN publications. Figure 10 comprises four maps of Portugal to assist in identifying the Portuguese territorial divisions. The regional division of each of the major European units in shown in Figures 11, 13, 15 and 18.

The *third part* contains a preliminary study on population, surface area and density in the 332 regions identified —just one of many possibilities opened up by the classification established in the second part—. Statistical tables 16-44 mentioned above provide the corresponding data for each region, state by state. The following tables, numbered 45 to 53, show the same data for the four major European units, classified and combined in different ways.

Further details on the ratio between total population and surface area within each region, as well as inter-regional comparisons, appear in the four density maps of the European regions (Figures 12, 14, 16 and 19).

This third part concentrates, however, on the 168 regions of the twelve-member EEC, though some attempt is also made to set them against the background of the regions of Europe as a whole, from the Atlantic to the Urals.

According to our classification into 332 territorial units, the mean population in 1981 (or therabouts), surface area and density of each region are as follows:

The mean size of the 332 territorial units identified for the whole of Europe (from the Atlantic to the Urals) is 30.896 Km^2, the mean population is 1.995.000 and the population density is 65 inhabitants per Km^2.

For the 168 regions of the Europe of the Twelve, the mean size is 13.419 Km^2, the mean population 1.898.000 and the density 141 inh./Km^2.

For the 22 regions of the Rest of Europe the mean size is 61.952 Km^2, the mean population 1.642.000 and the density 27 inh./Km^2.

For the 55 regions of Eastern Europe, the mean size in 23.180 Km^2, the mean population 2.458.000 and the density 106 inh./Km^2.

For the 87 regions of the European USSR, the mean size is 61.670 Km^2., the mean population 1.980.000 and the density 32 inh./Km^2.

The individual characteristics of the regions as specified in the text are too detailed to be reproduced in this abstract.

The *fourth and last part* includes what might be considered an appendix within the overall structure of the work, though the fact that it deals with the level I regions of the twelve-member EEC lends unity to the whole. The provisional territorial division of Spain and Portugal into level I regions as presented here is particulary experimental in character since at the time this study is being conducted neither the authorities of the respective states nor those of the EEC have made any official pronouncement on the subject, and moreover the range of available options allows a variety of combinations.

The systematic procedure adopted in this experimental study consists first of establishing the criteria selected for reference purposes and subsequently applying them. It should be noted that these criteria do not claim to be the only ones to be taken into account, nor are they applied automatically. Hence neither the nine level I regions proposed for Spain nor the four level I regions proposed for Portugal are to be viewed as definitive but rather as a reasonable possibility.

The establishment, albeit provisional, of a number of level I regions for Spain and Portugal (tables 54 and 55) makes it possible to provide a complete set of level I regions for the twelve-member EEC. Table 56 and Figures 20 and 21 are concerned with the resulting 67 level I regions of the Europe of the Twelve. The mean population of these level I regions in 1981 was 4.758.000, their mean surface area 33.647 Km^2 and their density 141 inh./Km^2. Considerable differences are observed between the maximum and minimum sizes of the regions in each state on account of the attention warranted by the individual characteristics of each. These are described in Table 56. Finally three list of the 67 level I regions of the twelve-member ECC, classified by total population (in 1981), are and population density respectively, are presented.

The *bibliography* claims to be exhaustive only with respect to direct references made in the text, tables and figures, Many of the works quoted contain far more complete bibliographies than that provided here. The selection of works presented is, however, of some significance.